RAYMOND WILLIAMS ■ İKİBİN'E DOĞRU

RAYMOND WILLIAMS

İKİBİN'E DOĞRU

İngilizce'den çeviren: Esen Tarım

Galler bölgesi sınırındaki Pandy köyünde doğdu. Küçük bir demiryolu memurunun oğluydu. İlkokulu köyde bitirdi. Ortaöğrenimini Abergavenny'de yaptıktan sonra Cambridge Üniversitesi'ndeki Trinity College'a girdi. II. Dünya Savaşı sırasında tanksavar yüzbaşısı olarak görev yaptı. 1946'da, Oxford Üniversitesi bünyesinde yetişkinlere yönelik bir eğitim programında öğretmen olarak çalışmaya başladı. 1961'de Cambridge Üniversitesi'ndeki Jesus College'da öğretim üyesi, 1974'te de aynı üniversitede tiyatro profesörü oldu. Kültür sosyolojisi ve edebiyat eleştirisi üstüne çok sayıdaki kitabının yanı sıra, 1947'de **Politics and Letters** adlı dergiyi çıkardı. **New Left Review** adlı Marksist dergide de birçok yazısı yayımlandı. Williams, İngiltere'de Marksist kültür ve edebiyat kuramının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş bir eleştirmendir. Kültürel maddecilik olarak nitelendirdiği bir yaklaşımla, kültürün edebiyat, dil, iletişim, ideoloji gibi çeşitli alanlarını incelemiş, bunların kurumlar, işbölümü, üretim biçimi, sınıflar ve demokrasiyle ilişkisini temellendiren kapsamlı bir kültür kuramına yönelmiştir. Özel olarak da 18.yy'dan 20. yy'a uzanan dönem içinde İngiltere'de kurumların ve ideolojinin gelişimiyle edebiyat arasındaki ilişkiyi ele almış, çağdaş tiyatronun gelişimini incelemiştir.

Yayınevimiz Williams'dan hoşlanan ve hakkını veren çevirmen bulduğunda başka kitaplarını da yayınlamayı istemektedir.

- **YAPITLAR** (başlıca): Eleştiri-İnceleme: **Culture and Society, 1958,** ("Kültür ve Toplum"); **The Long Revolution, 1961,** ("Uzun Devrim"); **Communications, 1962,** ("İletişim"); **Modern Tragedy, 1966,** ("Çağdaş Trajedi"); **Drama from Ibsen to Brecht, 1968,** ("Ibsen'den Brecht'e Tiyatro"), **The Country and the City, 1973,** ("Kır ve Kent"); **Television Technology and Cultural Form, 1974,** ("Televizyon Teknolojisi ve Kültürel Biçim"); **Marksizm and Literature, 1977,** ("Marksizm ve Edebiyat"); **Problems in Materialism and Culture, 1981,** ("Kültür"); Roman: **Second Generation, 1964,** ("İkinci Kuşak"); **The Volunteers, 1978,** ("Gönüllüler").

AYRINTI: 18
İnceleme dizisi: 9

İKİBİN'E DOĞRU
Raymond Williams

İngilizce'den çeviren:
Esen Tarım

Kitabın özgün adı:
Towards 2000

Bu kitap Penguin Books'un
1985 basımından çevrilmiştir.

© Raymond Williams/Chatto & Windus Ltd./Kesim Ajans

Bu kitabın tüm yayın hakları
Ayrıntı Yayınevi'ne aittir.

Kapak
Sadık Karamustafa

Ofset baskıya hazırlık
Renk Yapımevi, Başmusahip Sk. 3/3
Cağaloğlu/İstanbul Tel: 526 91 69

Baskı
Kıral Matbaası 527 39 69

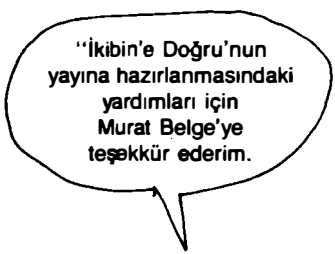
Birinci basım
Kasım 1989

AYRINTI
Yayınevi
Başmusahip Sk. 3/4 Cağaloğlu-İstanbul Tel: 511 70 09

Raymond Williams

İKİBİN'e DOĞRU

Önsöz
Murat Belge





İNCELEME DİZİSİ

ŞENLİKLİ TOPLUM
Ivan Illich
(2. basım)

• • •

YEŞİL POLİTİKA
Jonathan Porritt
(2. basım)

• • •

Marks, Freud ve
GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ
Bruce Brown
(2. basım)

• • •

KADINLIK ARZULARI
"Günümüzde Kadın Cinselliği"
Rosalind Coward
(2. basım)

• • •

NASIL SOSYALİZM? HANGİ YEŞİL?
NE İÇİN SANAYİ?
Rudolf Bahro

• • •

ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET
Der.: David Riches

• • •

ELEŞTİREL AİLE KURAMI
Mark Poster

• • •

İKİBİN'E DOĞRU
Raymond Williams

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ: KENDİMİZE DEĞERLİ BİR HAYAT KURMAK/Murat Belge 9

I. 2000'E DOĞRU 13

II. "UZUN DEVRİM" ANALİZİ 31

III. YENİDEN ANALİZ 82

A- "Sanayileşmiş" ve "Sanayi Sonrası" Toplum 82

B- Eski ve Yeni Biçimiyle Demokrasi 100

C- Kültür ve Teknoloji 124

D- Sınıf, Politika ve Sosyalizm 147

IV. GENİŞLETİLMİŞ ANALİZ 169

A- Ulusların Kültürü 169

B- Doğu-Batı, Kuzey-Güney 191

C- Savaş: En Son Düşman 208

V. BİR UMUT YOLCULUĞU İÇİN KAYNAKLAR 231

"Dyma ni yn awr ar daith ein gobarth"

"Umut yolculuğumuzdayız şimdi"

Morgan John Rhys, *Y Cylchgrawn Cymraeg,* 1795

"Daha iyiye varabilmek için en kötü şeyleri görebilmek gerekir."

Thomas Hardy, *In Tenebris,* 1895

ÖNSÖZ: KENDİMİZE "DEĞERLİ" BİR HAYAT KURMAK

Murat Belge

Raymond Williams, Britanya solunun önemli yazarlarından biriydi. Galli, yoksul bir ailenin çocuğu olarak, hayli olağanüstü sayılacak şekilde üniversiteyi Cambridge'de okumuş, bir süre sonra da bu üniversitede, İngiliz edebiyatı dalında, öğretim üyesi olmuştu. Williams'ın yetişme yıllarında sindirdiği iki deneyim, hayatı boyunca düşüncesinde de biçimlendirici ilke olarak rol oynamıştır. Gal yaşantısı, bir işçi ailesinin yaşantısı. Biri ulusal, öbürü sınıfsal kökenli bu iki yaşantı, Williams'da güçlü bir "yöre" ve "topluluk" bilincini yoğurmuştur. Hayata ve bu arada politikaya, tabandan, somut insanların yaşadığı düzeyden bakma alışkanlığını edinmiştir (Raymond Williams hakkında Türkçe'de yayımlanmış dolgun bir çalışma için, bkz. Serdar Turgut, "Modern Trajediye Karşı Kültürel Devrim", **Toplum ve Bilim,** sayı 28, Kış 1985, S. 67-89).

Genç yaşından itibaren sol politik örgütlenmeler içinde bulunan Williams aynı zamanda edebiyatla ilgiliydi. Bu iki ilgi, hayatı boyunca pek fazla değişmeden sürdü. "Kültür" kavramı da, Williams için, hem bu iki alanı birleştiren düzeyin adı, hem de gençliğinden beri sıcaklığını övdüğü "organik" hayatın somut temeli ya da çerçevesiydi. İlk önemli eserlerinde, Avrupa bağlamı içinde Britanya kültürünü (yöresel ve sınıfsal farklılıklarıyla) incelemişti. Hayatının sonuna kadar da bu ilgisini sürdürdü. **2000'e Doğru** adlı bu kitabı Williams'ın son dönem eserlerinden biridir.

Kitabın içeriği üstüne bir şey söylemem gerekmiyor. Zaten Williams temalarını yeterli nitelik ve aydınlıkla açıklıyor. Teorik zorlamalara, kavramsal giriftlere hiç girmeyen bir yazar olduğu için, metinleri bu tür açıklamalara gerek göstermez. Buna karşılık, özellikle Türkiye gibi ülkelerde ve buraların sol siyasî geleneğinde, Williams'ın kültürel iklimi, zihniyeti, yaklaşımı yadırganabilir.

Sadeliğinin, somutluğunun kitabı ilk okuduğumda beni de yanıltığını söylemek gereğini duyuyorum: O zaman sanki beklediğimi bulamamış ve bir hayal kırıklığına uğramıştım. Ama ikinci okuyuşumda kendi hazırlıksızlığımı aşabildim - Williams'ın 2000 Yılı için umduklarını derinlemesine, köklü devrimciliğini kavrayabildiğim zaman.

Williams, bu kitabı, Bahro'nun **Die Alternative**'sinden esinlenerek yazmıştı. Bilindiği gibi Rudolf Bahro Demokrat Alman Cumhuriyeti'nin eleştirel sosyalist bir muhalif yurttaşıydı. Muhalefetinden ötürü çeşitli kereler rejimle başı derde girmişti. "Reel-sosyalizm" pratiğini eleştirdiği bu kitap Batıda da geniş yankılar uyandırdı. Bu sırada Raymond Williams, "Doğu Bloku'ndan biri kendi toplum yapısını, iktidar yapısını, bunların ürettiği handikapları enine boyuna inceleyerek ortaya bir 'alternatif' çıkarıyor. Oysa bizler Batı'da böyle bir çalışmaya başlamadık bile" diyerek kolları sıvadı. Bu kitap işte bu çalışmanın sonucudur.

Gerçekten, Batı'da oluşmuş bir alternatif yok muydu? Doğrusu, pek yoktu. Elbette Marx'ın düşüncesi bir alternatif gösterir. Ancak, Marx'ın ölümünden bu yana aşağı yukarı 100 yıl geçti. Bahro'nun bir alternatifini oluşturmaya çalıştığı Doğu Bloku toplumları da kendi iddialarına göre Marx'ın düşüncesini gerçekleştirmekteydiler. Batı Bloku ise, Marx'ın analizlerini yaptığı döneme göre çok değişmişti. Williams, Marx döneminde kurulmuş sol partilerin (daha sonra Komünist ve Sosyal-Demokrat kamplara bölünmüş) 2000 yılı öncesindeki Batı ülkelerine yeterli bir alternatif sunan programlara sahip olmadıkları kanısındaydı. Batı'nın belli başlı sosyalist teorisyenleri ise bu dönemde daha çok sosyalizm-içi teorik sorunların tartışmalarına dalmışlardı ve alternatif bir gelecek projesi üretme düşüncesinden uzaktılar.

Williams olanca alçakgönüllülüğüyle bu işe, geçmiş değerlerle gelecek arasında anlamlı bir organik bağ kurmaya girişti. Bunu nasıl yaptığını kitapta okuyacaksınız. Bana en ilginç gelen yanlarından biri, kapitalist düzenin dönemimizde aldığı biçimlere getirdiği çok-boyutlu eleştiridir. "Kapitalizme karşı olmak" ne zamandır çoğumuzun, bir hayli de otomatik bir tavırla yaptığı bir şeydir. Williams ise kapitalizmi somut işleyişiyle ele alıyor, vaadleri ile gerçekleştirdikleri arasındaki uçurumu sergiliyor, sınırlarının nereye kadar uzanacağını (ve nereden ileri geçemeyeceğini) belirliyor. Sunduğu "alternatif"in çerçevesini de, insan hayatında mutlaka olması gerektiğine inandığı **değerlere** dayandırıyor. Böylece bizi, kendimize "değerli" bir hayat kurma mücadelesine çağırıyor.

Williams, çok sayıda eserinde birçok değerli düşünce üretmişti. Otuzların ve savaş zamanının Kominternci Britanya Marksizmi, Williams'ı kendine göre "solladı" O dönemin büyük ölçüde edebî Marksizminin belli başlı sözcüleri, edebiyat alanında Joyce gibi burjuva yazarların aşıldığını söylüyor ve bugün kimsenin adını hatırlamadığı bazı devrimci yazarları öne çıkarıyorlardı. Williams bu gibi çizgilerin dışında kaldı. Altmışlardan sonra da Britanya Marksizmi gözlerini Kara Avrupası'na çevirdi ve eski Marksist ekolün ampirist eğilimlerine bayrak açtı. Williams burada da devre dışı kalıyordu.

Onun, merkezinde Gal yaşantısı olan ağır aksak sosyalizmi, 1968 sonrasının iyimser Marksistlerine fazla geri kafalı, taşralılık ve cemaat kokan, gereksiz ölçüde temkinli görünüyordu. Nitekim, 1969 yılında, Britanya'da devrimin yaklaştığı konusunda kitap yazan bir gençlik önderi, Williams'ın düşüncelerinin bu devrim süreci içinde bir yeri olamayacağı anlamında kısa bir değerlendirmeyle kesin yargıyı veriyordu.

Williams'ın öğrencileri arasında en parlaklarından biri olan Terry Eagletonda yetmişli yıllarda ona en fazla şiddetle çatan ve savunduğu geleneği gericilikle suçlayan bir yazar oldu.

Gelgelelim, gene aynı yetmişli yıllarda, Marksistler de dahil olmak üzere bütün sol içinde Williams'ın dediklerine yeniden kulak verme gereğini duyanların sayısı artmaya başlamıştı.

Raymond Williams seksenlerin ikinci yarısında öldü. Bir vakitler onu yok sayanlar ardından konuşurken Britanya'nın en büyük devrimcilerinden birinin kaybedildiğini, bu son derece önemli ve üzücü olayın bile Britanya solunda gerekli duyarlıkla karşılanmadığına hayıflandılar.

Kimileri böyle, bazen bütünüyle karşıt gerekçelerle, birilerini azarlamak üzere varolur. Kimileri de Raymond gibi tevazu ve sabırla ürün verir. Her zaman değilse de çoğu zaman, onların düşüncesi insanlık tarihinin gerçek değişimlerine daha fazla katkıda bulunuyor.

I.

2000'E DOĞRU

Hepimiz geleceği düşünürüz, ama çok farklı biçimlerde. Batı Dünyası dediğimiz yerde büyüleyici yuvarlak sayılardan birine, 2000'e yaklaşıyoruz. Hıristiyanlıktan itibaren çağların hesaplanmasında ikinci binyıl* olduğundan, bunun sayısal olmaktan öte bir anlamı vardır; böylesi bir hesap kültürel önem taşır. İlk binyılın sonunda dünyanın sonunun gelmesi ve İsa'nın ikinci kez yeryüzüne inmesi bekleniyordu. Çağımızın üstelik de özellikle ileri sanayi uygarlıklarının en gelişmiş merkezlerinde görünen akıldışılıkları arasında da, bu keyfi tarih yaklaştıkça benzer beklentiler göze çarpmaktadır. Nükleer savaş tehlikesi, eskiden kullanılan terimlerle "kıyamet" tehdidi olarak betimlenmektedir. Orwell'in 1984'ü (bu kitabı yazdığı tarih olan 1948'in tersi) baskı ile bağdaştırılan bir tarih olmuştur. Ve bu keyfi sayısal işaretlere inanan ya da yarı-inananların dışında da geleceğe yönelmek ve şimdi nerede olduğumuzu saptayabilmek için yeni yıl, doğum günü, binyıl gibi belirli zaman işaretleri koyma alışkanlığı hayli yerleşmiştir.

---

* Binyıl: Hıristiyan inanışında, İsa'nın ikinci kez yeryüzüne inişinden sonra geçecek bin yıllık "altın çağ." (ç.n)

Bu keyfilik hâlâ açıklanmaya muhtaçtır. 2000 yılını, M.S. altıncı yüzyılda bir İskit keşişinin kurduğu sisteme göre hesaplıyoruz. Gelişmiş sanayi dünyasının kronolojileri hâlâ Dionysius Exiguus'a göre düzenleniyor. Ancak Batı Hıristiyan dünyasının bu tarih düzeninin yanısıra başka kültürlerin farklı sayısal düzenlemeleri de bulunmaktadır: Yahudiler'in altıncı binyılı; Çinliler'in uzun hanedanları; Müslümanlar'ın Hicrî takvimi v.b. Ama bütün bu zaman ölçme şekillerinde, anlam atfedilen dönem ve döngüler mevcuttur. Çok farklı sayı sistemlerinden tarih ve gelecekle ilgili şemalar türetilmiştir.

Binyıl, Batı kültüründe dinî olduğu kadar dindışı bir önem de taşır. Bazı dinî hareketler İsa'nın yeryüzündeki krallığının kurulacağı zamanı kesin bir tarihe bağlamaktan kaçınmakla birlikte, bunun olacağına güvenle ve kesinlikle inanmıştı. Bu hareketlerin bir çoğu önemli toplumsal karışıklık ve istikrarsızlık dönemlerinde hayli faaldi. Bu dinî beklentiler de toplumsal karışıklıktan etkilendiğine göre, toplumsal adaletin, özgürlük ve bolluğun gerçekleşmesini öne çıkaran dindışı binyıl düşünceleriyle onların arasında açıkça görülebilen bir kültürel bağ vardır. Önceden haber verilmiş tarihlerde beklenen gerçekleşmedikçe, bu köklü ve sağlam inançlar hemen alay konusu olur. Ama bu keyfi tarihler yaklaştığında, bir şeylerin değişeceğine inananların yanında bir o kadar sayıda da geleceğe korku ve umutsuzlukla bakan insan varsa, belki de kayıplarımız kazançlarımızdan fazladır. 20. yüzyıl sonlarının kültüründe yaygın olan kötümserlik aslında geleceğin farklı ve daha iyi olabileceği beklentisinin yok olmasıdır. Demek ki, hayatın düzeleceği zamanı saptama çabaları, yerini, hayatta kalabilmek için yapılan endişeli hesaplara bırakıyor.

Takvimlerimizin ,takvimlerimizde yer alan tarihlerin keyfiliğini bir kere daha hatırlamakta yarar var. Günümüzde tarihin ve gelişmenin çok daha uzun dönemlerini Dionysius Exiguus'dan ya da başka geleneksel hesaplama sistemlerinden çok daha iyi hesaplama imkânlarına sahibiz. Bizim gibi kadın ve erkekler, bizimki gibi bir yeryüzünde belki 37 bin yıldır yaşamakta. İnsanlığa doğru evrimin başlamasından ve rahatça izlenebilmesinden bu yana birkaç binyıl geçtiğini biliyoruz. Kendi devrimizde insanlık tarihinin bu uzun dönemlerine duyulan yoğun kültürel ilgi, insanlık tarihinin temel anlamlarının yeni bir biçimde değerlendirilmesine yöneliktir. Bu değerlendirme karmaşık, kendinin bilincinde, ama aynı zamanda da çoğunlukla endişelidir. Bazı insanlar çok şeyin başarıldığı ve birçok tehli-

ke ve sınırlamanın aşıldığı bu uzun geçmişi güven kaynağı sayar. Bazıları ise bugünün umutsuzluğundan ve yarının tehlikelerinden kaçmak için geçmişe sığınır.

Bu binyıl ruhunu hatırlatmanın pek bir yararı yoktur ama eğer olumlu beklentilerini reddediyorsak en yaygın olumsuz beklentilerini de aynı derecede reddetmemiz gerekir. Şimdiden gemi azıya almış tahripkâr güçlerin varlığında, sırf sanayi uygarlığının değil insan türü ile gezegenin de geleceği hakkında duyulan kaygının keşfedilmiş ve keşfedilebilir nedenleri vardır. Ama korkuların temelinde yatan olguları görmezden gelmeyen bir çeşit umudun da, pekâlâ kapasitemiz dahilinde olan bazı imkânlar görmenin de, keşfedilmiş ve keşfedilebilir nedenleri vardır. Gelecekte ne olacağı, biraz da bizim aklımızda ne olduğuna bağlıdır: Geleceğin karmaşık süreçlerine mülımızda ne olduğuna bağlıdır: Geleceğin karmaşık süreçlerine müdahale edebilecek ve mümkünse bunları herkesin yararına belirleyebilecek durumda olan bizlere bağlıdır. Bundan sonra incelememiz gereken de geleceği yapma anlamında geleceği düşünmenin yollarıdır.

2 Zihinsel analizlerde, gelecek hakkında en yaygın ve en pratik düşünmenin beşeri ve yerel sürekliliklerden kaynaklandığı çoğu zaman unutulur. Hayatın sürekliliğini çocuk ya da torunda hissedebiliriz. Toprağı işleriz ya da ağaç dikeriz, her ikisi de gelecekte verimlilik beklentisine bağlıdır. Gelecek nesillerin içinde yaşayabilecekleri biçimde düzenlenmiş yapılar kurarız.

Kazanca ve doyuma çabuk ulaşma konusunda alternatif öncelikler dayatan belirli toplum ve ekonomi tiplerinin bütün bu yolları zayıflattığı bir gerçektir. Ne var ki bunların dürtüleri de halen kuvvetlidir. ***Anlık ve içe kapalı bireycilik formüllerinin ötesinde;*** kaynakların kârlı ve hızla tüketilmesinin, eski moda dayanıklı malları pazarlama tasarımlarının, çağdaş bir zorluğu kolayca çözebilmek için sık sık ve düşüncesizce geleceğe yönelik borçlanmaların; kısaca bütün bu kuvvetli ve teşhis edilebilen güçlerin ötesinde bu köklü dürtüler ve hesaplar sürüp gitmektedir. Ancak burada bir tehlike de vardır: Bu dürtüler pratikte yalnızca bir aileye, bir çiftliğe veya bir kuruma yönelebilir ve bunların iyi işlemesi hedef alınırken dış dünya

tamamen dışlanabilir. O zaman sürekliliğe duyulan kuvvetli inanç ve bağlılık -en iyi durumda- geri kalan her şeyden soyutlanabilir, en kötü durumda ise tamamen farklı duygular ve çıkarlar tarafından kolayca sömürülebilen bir biçim alabilir.

Gelecekle ilgili olarak, hayatın sürekliliğiyle yaşama araçlarına ilişkin değerleri temel almayan hiçbir yaklaşım faydalı olmaz. Bütün pratik sorunlar, bu sorunların başka hayatlar ve başka araçlarla bağı kurulması gerektiğinde başlar ve bu da kaçınılmaz ve zorunlu bir çeşitlilikte, fiili değişimin baskıları altında olur. Gelecekle ilgili çoğu yaklaşım, temel duyguların beslendiği bu pratik düzeyden hareketle, görünüşte daha nesnel değerlendirmelere kayar; bu değerlendirmeler ise bu temel ihtiyaç ve arzularla ilgili genellikle çelişen yaklaşımlara dayanır.

Bu, özellikle bugünkü kültürümüzde egemen olan bir grup gelecek yaklaşımında görülmektedir. Bu grup içinde, tahminler içeren model ile siyasî program arasında ayrım yapabiliriz. İlki görünüşte daha nesneldir. Bilinen yasa ve düzenliliklerin uzantıları üzerine kurulmuştur. Genellikle belirli bir alanda, genel üretim, istihdam ve işsizlik, enflasyon ve talep, incelmiş yöntemlerle göstergelerini yansıtır. Bu gibi tahminlerde bulunan rakip okullar anlamlı farklara sahiptir ki bu da aslında geleceği kestirmenin zorluğunu gösterir. Şimdilerde bu istatistik tarzlarını ve rakip iktisadi ekollere ait iktisatçıların bu tarzlardan çeşitli biçimlerde yararlanmalarını kınamak, ancak, aynı zamanda da pratikte bu tarzlardan genel sonuçlar çıkarmak çok yaygın bir tavır. Hiç makul değil bu. Bizim gibi toplumlarda, özellikle de sanayi devriminden sonra sadece istatistiğin deşifre edebileceği bazı gerçeklik alanları olduğu kesindir. Birçok olay, bazı kişilerin daha güvenilir bulduğu gözlem çeşitleriyle görülemeyecek kadar karmaşık, çeşitli ve uzun vadelidir.

Hangi olguların istatik gerektirdiğini tesbit önemlidir. Keza, düzenlilik ve etkileşim modelleri genellikle temel kayıtların kesinliği gibi şeylerle doğrulanabilir nitelikte değildir. Nitekim geçmişimiz nüfus sayımları ile üretimde isabetsiz öngörülerle doludur. Bugünümüz ise, birbirinden tamamen farklı -siyahtan açık griye ve hatta beyaza uzanan bir renk yelpazesinde- tahminlerle karmakarışıktır. Ancak bu nedenlerden dolayı bu tarzı ihmal veya suçlama pek akıllıca olmaz. Bu tarzla ilgili asıl sorunlar hareket noktası alınan düzenlilik ve etkileşim modellerindedir. Özellikle etkileşim, bazı çok zor teorik sorunlar taşıyan ve hakkında nisbeten az ampirik veriye

sahip olduğumuz -tabiatiyle karmaşık- bir alandır.

Dolayısıyla bu tarza en fazla yatırımın, daha yaygın toplumsal etkileşim biçimlerini gözardı ederek, piyasa ekonomisinin varolan çeşitlerine yönelmesi anlamlıdır. Yapılan tahminlerin bir çoğu, üretken firmaların yatırım kararları için ya da kazanılmamış veya dolaylı olarak kazanılmış çeşitli gelirlerin mali hesapları için yaptırılır ve birbirleriyle yarışırlar. Dolayısıyla bu tahminlerin içerdikleri olgular alanı, temelde ideolojik olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda, kaynaklarla fiili bağlantıları nedeniyle, bu tahminlerin bir çoğu, plan ve yatırım programları haline gelir ve bir noktaya kadar da gerçekleşebilir. Yeni çelik fabrikaları, tanker filoları ve enerji istasyonları bu genel sonuçlara göre inşa edilir; oysa daha sonraki tahminler de bu sonuçları değiştirebilir ya da ortadan kaldırabilir. Bu sınırlı tarza bağlı olan biçimlerde çoğunlukla hiçbir gerçek gelecek söz konusu olamaz: Sadece boşa harcanmış bir geçmiş ve bugün vardır.

Bununla birlikte birbirinden tamemen farklı çağdaş ekonomi ve toplumlarda da bazı iktisadi tahminlerin gerekli olduğu görülmüştür. Özellikle merkezî planlı ekonomilerde gereklidir; çünkü bu tahminler genel hazırlık ve üretime ilişkin kararlarla tamamen bağlantılıdır. İktisadi tahmin, temel kararların devlet kurumları ve korporasyonlar tarafından alındığı serbest ekonomilerde de (serbest ekonomi terimi son derece yanıltıcıdır) gereklidir. Nisbeten az mal ile nisbeten istikrarlı şartlara sahip olan eski piyasa, yerini, talep ile tercihin araştırıldığı, tahmin edildiği ve icabında (reklamla) oluşturulduğu yeni piyasaya bıraktığı için, genel ve ticari tahmin, artık vazgeçilmez olmuştur.

Kapitalist toplumlarda aynı ya da benzer teknikler, kamuoyu ve sorun yoklamaları yoluyla seçim sisteminde de uygulanır. Belirli standartlaşmış üretim biçimlerinin dışında (temel elektrik üretimi gibi) araştırma ve tahmin tekelinin karar alma tekeliyle içiçe geçmiş olması ve bunun da planlamayı güçleştirmesi, hatta engellemesi, merkezce planlanmış ekonomilerin aleyhine bir olgudur. Tahmin etmenin iç zorlukları, tekel olgusundan dolayı en yüksek düzeye ulaşır. Toplumca planlanmış bir ekonomide kamu tarafından incelenmesi ve açıkca tartışılması gereken çeşitli tahmin modellerinin hazırlanması, böyle bir ekonominin ana ilkesi olmalıdır, ancak böyle bir inceleme ve tartışma en genel politik kararlarda tekel olmaması koşuluyla gerçekleşebilir. Böylece, hem en sınırlı hem de en yaygın tahmin ve planlama biçimleri toplumun en genel yapılarına her düzey-

de tıpatıp uygundur. Merkezce planlanmış ekonomilerde tekrarlanan başarısızlıklar da, bu uygunluğun kanıtıdır. Devletle korporasyonlar tarafından planlanmış ekonomilerde, bu uygunluk biçimleri aynı ölçüde yakındır ama daha zor farkedilir.

Geleceği düşünmenin en yaygın ve açık ürünlerinden biri, politik manifestodur. Modern politik manifesto, genel ilke ve amaçların açıklandığı eski manifesto, biçimlerinden farklıdır. Çağdaş parti politikasında yaygın olan manifesto biçimi daha çok ticari bir tanıtma yazısına benzer. Aslında genelde ilke ve amaç retoriği korunmuştur, ancak bu manifesto temelde "taahhütler" de denen bir dizi özgül plandan ibarettir. En naif halinde muhaliflerinin ifadesiyle "alışveriş listesi"ne benzer. "Barış ve refah" daha sık sözü edilen ancak, daha özgül olmayan maddelerdir: "Daha çok iş, düşük ücretler, planlı gelir artışı, geliştirilmiş toplumsal hizmetler, hukuk ve düzen, milli güvenlik". Ancak, bu durumda rekabet dolayısıyla bile olsa manifesto, ekonomik tahminlerin daha sınırlı olmakla birlikte daha akılcı modelleriyle yürütülür. "Bu manifestodaki her öneri uygulanabilirliğinin ispatlanabilmesi için dikkatle değerlendirilmiştir." "Bu önerilerin genel etkisi, Hazine Bakanlığı bilgisayarının ekonomi modeli kullanılarak dikkatle değerlendirilmiştir." Dolayısıyla bir tanıtma yazısı değil bir gelecektir söz konusu olan ve zaten hepimiz de böyle olabilmesini umarız. Ancak, gene de manifestolar ile geçerli modern siyasi partilerin hükümet kayıtları, tarafsız olarak karşılaştırılırsa, arada belirli bir uyumsuzluk olduğu ve bu uyumsuzluğun daha basit tahmin biçimlerindeki yanlışlardan daha belirgin olduğu görülecektir. Ayrıntıların sadece birkaçı hatırlandığında bile -günümüzde sonuna kadar okunmayan yazıların arasında manifestoları da sayabiliriz- halkta, tarzın kendisine duyulan şüphe son derece yaygındır. Manifestolar hâlâ üretilmekteyse de gittikçe daha az kişi tarafından ciddiye alınmaktadır. Manifestoların önem kaybetmesi nedensiz olmayabilir, ne var ki bu tarzın ortodoks politik süreçteki üsütünlüğünü dikkate alırsak, geleceği düşünme ile biçimlendirme konusunda tahripkâr bir inanç kaybı var demektir.

Bu güven kaybının temelinde yatan nedenler nelerdir? Biri, besbelli ki, seçim rekabeti, özellikle de sırf iki büyük parti arasında geçen seçim rekabetidir. 1960'larda, parti manifestosundan yola çıkarak, milli üretimin yıllık yüzde üç artışı ile karşılanacağı için hiç vergi yükü getirmeyecek olan ve arzulanan bir dizi toplumsal tedbirden söz eden bir parlamenter adayını destekleyişimi hatırlıyorum. Din-

leyicilerden biri listede bulunmayan bir başka tedbirden söz edince aday çok şaşırmıştı. "Siz de aynı düşüncede değil misiniz?" "Evet, tabiî." "Peki bu durumda onun maliyetini nasıl karşılayacaksınız?" Aday bunun üzerine bana doğru eğilip şöyle fısıldadı: "Üretim artışı sence yüzde 3.5 olabilir mi?"

Pratikte, seçim politikasıyla ilgili olan herkes belli bir ölçüde, aktif ya da pasif olarak bu sürece katılmış demektir. Programda ilkin akılcı bir çekirdek olsa bile, yarışmanın dayattığı kızıştırma süreci çok kimseyi bu ilk hareket noktasının ötesine zorlar. Önemli konularda kesin tavırlar almayı gerektirmeyen bir çeşit siyaset tüketiciliği bir siyaset üslubu haline gelmiştir. Bunun ekonomideki meta tüketiciliğiyle çakışan yanları da vardır, çünkü ikisi de pompalanmış krediye dayanır, onunla finanse edilir. Sınır ve tercihlerle ilgili, çok daha önceden yapılmış olması gereken sert konuşmalar, hükümet olunduktan bir kaç yıl sonraya sarkar, çünkü bu arada bazı varsayımlar yanlış çıkmış, başka yapısal engeller keşfedilmiş olur.

Aslında bu olgu daha erken bir aşama için de geçerlidir. Politika, politik liderlik yarışmasıdır gibi bir politika tanımının, tahmin yapma ve planlama süreçleri üzerinde köklü baskıları vardır. Bu durumda insanlar politik liderleri suçlar ve rahatlamak için de onlarla ilgili şakalar yaparlar. Ancak sürecin bütününü gözden geçirdiğimizde, politikanın bu duruma gelmesine izin verdiğimiz için kendimizi de suçlamamız gerekir. Bir yandan yuları kaptırmışızdır, bir yandan da "seçmen" olarak ucuz bir şekilde pohpohlanmaktayızdır; çok değerli oyumuz için birilerinin gelip bize kur yapmasını bekleriz. Bu kınanması gereken bir tavırdır. Çünkü gelecek hakkındaki tek olumlu yaygın düşünme biçimini itibarsız bir oyuna indirgeyen bu üslup, modern satıcılığın tekniklerine ve ilişkilerine göre belirlenmiş bütün bir kültürün üslubudur.

Bu genel üslupta politik liderlerin akılcı tahmin yöntemlerini büsbütün çıkmaza soktukları da bir gerçektir. Seçilecek olan veriler, varsayılacak olan çeşitli etkileşim ilişkileri, işlenecek program ve zamanlama gibi belli başlı teorik sorunlar, habire bir kenara itilir ve parti eğilimiyle bağdaştırılabilir tahminler arasından ayıklama yapılır. Dört ya da beş yıllık seçim ritmi, çok daha uzun süreli programların sorunları bütün boyutlarıyla açıklayabileceği bir dünyaya, bir ölçüde zarar vererek, en önemli işlemleri belirler. Başarısızlık, bu durumda partilere yüklense bile gerçek başarısızlık, hâlâ sorumsuzluğunun bizde olduğunu iddia ettiğimiz ortak karar (ancak başarısızlık duru-

munda da bu sorumluluğu kabul etmeliyiz) süreçlerindedir.

3 Bu günlerde önemli bir değişiklik olmaktadır. Zeki politikacılar bu üzücü gidişatı farketmiştir. Bu politikacılar bir partinin hükümete geçtiği zaman en gerçekci tercihlerin, a) söz verilen programı gerçekleştirmek, b) hemen "bunalım yönetimi" olarak adlandırılan yönetime geçmek ya da, c) değişebilir oranlarda (a) ile (b) nin karışımı olduğunu bilmektedir.

(b) şıkkının hemen hemen her zaman gerçekleşmesi ve sonunda da (c) şıkkındaki karışımı belirlemesi hayli ilginçtir. Bu olgu sadece şunu gösterir ki, her toplumda (ve özellikle de Britanya kadar geniş bir arenaya yayılmış olan ülkelerde) manifesto programı ile hükümet arasındaki gerçeklik farkı kaçınılmaz olarak büyüktür. 1964 ile 1970 arasındaki İşçi Partisi hükümetlerini, kendi öngördükleri ya da başlattıkları programlar ve politikalar kadar Vietnam, Rodezya ve Kuzey İrlanda da belirlediler. Petrol fiyatlarının artışı, Amerika'nın para politikası ve Falkland/Malvinas bunalımlarının da 1979'da seçilmiş Muhafazakâr hükümet üzerinde yönlendirici etkileri olmuştur. Yönetim tecrübesi olan çoğu politikacıda artık yaygın olan oportunizm, yeni retorik ve hatta açık bir kinizmin (alaycı inançsızlığın) temelinde yatan, bu tekrarlanan tecrübedir. Bu politikacıların bir çoğu ayrıntılı politikalar sunmaya devam etse de bunun pek bir anlamı olmaz ve sonuçta halkın planlı, akılcı ve bilerek seçilmiş bir değişim doğrultusundaki inancını daha da zayıflatır.

Bununla birlikte hükümeti bunalım yönetimi ve kendilerini de bu bunalımın tartışmasız kahramanları olarak gören politikacılar bu gerçeklik farkını bir şekilde aşmış, yani ayrıntılı, katılımcı ve bilinçli seçilmiş planlamayı fiilen ortadan kaldırmışlardır. Merkezde bu tavır, dünyadan bezmiş bir uygulama olarak; sağda ise kararlı liderlik soyutlaması olarak kendini gösterir: Her iki durumda da halkla ilişkiler perdesinin arkasına gizlenmiştir. Oysa bunlar çağdaş politik liderlerin yalnızca tarihî-meslekî özellikleri değildir. Bu nitelikler aynı zamanda bir çoğumuzun da uzun süreli bir bunalım karmaşıklığına göstereceği tepkilerdir: Ya inançsız bir boyuneğme ya

da sorunları ve hatta bütün alkışları kuvvetli bir lidere bırakma arzusu.

Farklı ve olumlu konuşmak moral yükseltici olsa da alternatif değildir. Sorun yalnızca gerçeklikten uzaklığın görmezden gelinmesi ve buna güzel idealist kılıflar bulunması değildir; sorun aynı zamanda gerçeklikten uzaklığın tanım gereği, sırf genel tavır ve önermelerle -bunlar inandırıcı ve tutarlı olsa bile- aşılamayacağıdır. Çünkü biraz da kahramanca bir edayla bunalım'yönetimi olarak adlandırılan şey, bizi gafil avlayanlar da dahil, programlarda formüle edilen ilişkilerden farklı olarak mevcut ilişkilerin tezahürleridir. Üstelik bunalım yönetimi denen şey, hiç de sadece yerel tepki, uyarlama ve görüşmeden ibaret tarafsız bir süreç değildir. Mevcut gerçek güçlerle çıkarların fiili ifadesidir. Bu tür gerçek baskılara karşı, yalnız halkla ilişkiler manifestolarının değil, aynı zamanda gerçekten yerel olarak belirlenmiş programların bile pek az başarı şansı olur. Çünkü ciddiyetleri ölçüsünde bunlar, başkalarının (ellerindeki bütün gerçek güçleri seferber ederek) çözmeye kalkıştığı bunalımlar olur.

4 Dolayısıyla geleceği düşünmenin, politik program ve manifestolarda yer alan en yaygın biçimi, sonuçta geleceği gerçekten düşünmenin terkedilmesine yol açabilen dezavantajlar taşır. Makul ihtimaller yelpazesi, daha ikna edici ve rahatlatıcı kısa vadeli programlar aşkına kuşa çevrilir. Ya da başarısızlık çoğaldıkça, geleceği etkili olarak denetleme fikrinden vazgeçilir; bir yandan nostalji kültürü oluşur, öbür yandan da geçici taktik avantaj peşinde koşan kaba politikalara yer açılır. Oysa, daha ciddi düzeylerde, geleceği düşünmenin başka biçimleri de vardır.

Bu biçimlerin en bilinenine hâlâ Ütopyacılık denmektedir. Ütopya, aslında başka zaman değil de başka yer demektir. Bu tarz, bu günlerde yeniden revaçtadır. Ütopyacılığın canlanması ile ortodoks politikaların mükerrer hayalkırıklığı ve çaresizliği arasında apaçık bir ilişki vardır. Bu durumda Ütopyacılık kaçış sayılıp pratikle ilgili düşünceden dışlanabilir.

Ama iki çeşit Ütopya vardır, hem kuvvetli hem de zayıf noktaları olan. Eski tarz sistematik Ütopya artık pek popüler değildir. Aslında bu eski biçim, yirminci yüzyılda çok daha yaygın olan sistematik karşı Ütopya-örgütlenmiş cehennem ya da boşluk-tarafından ağır bir biçimde eleştirilmiştir. Bu değişimin basit bir ideolojik yorumu şimdi modadır: Sistemli bir Ütopyaya ulaşmak çabası daima sistemli bir karşı-Ütopyaya yol açar. Bunu şöyle açıklayabiliriz (çünkü bu yerleşik düzen aydınlarına epey güçlü, incelikli gelen bir tezdir): Daha adil, daha akılcı ve daha insancıl bir toplum oluşturma çabası, böyle bir girişimin kendi süreç ve dürtüleri ile tam karşıt bir duruma yani daha baskıcı, daha keyfi, daha standardlaşmış ve insanlık dışı bir düzene götürür.

Doğrusu bu çok güçlü bir manevradır. Çünkü bu, iddiadan ibaret olmadığında, kullanılan kanıtlar-boşa çıkmış niyetler, çelişen sonuçlar, zorbalığa dönüşen özgürleşme- v.b. ütopik çabaların tarihinden değil, bundan çok farklı olan silahlı mücadele ve devrim pratiklerinden kaynaklanır. Aslında gösterilen kanıtların çoğu Bolşevik devriminin tarihi ile sonuçlarından alınmıştır. Bolşevik devrimi, kim ne derse desin, hiç de Ütopik değildi; hem devrimin hem de yol açtığı karmaşık sonuçların kökeninde kapsamlı sınıf mücadelesi ile yeni bir toplumsal düzen için verilen savaş yatar. Ufukta bir çeşit sistematik Ütopya yok değildi, ama Bolşevikler'in Ütopik düşünüşü reddetmelerinin nedeni, tuttukları yol ile iktidara önem vermeleriydi.

Sistemli bir Ütopyanın doğal olaylar ile yeni teknolojilere kadar uzanan çeşitli temellerle birlikte tasarlandığı çok görülmüştür. Hatta bazı Ütopyalarda geçiş dönemi mücadeleleri de anlatılır. Ama tipik şekli "yeni toplum öylece oluşmuştur, oradadır," tarzıdır. Bolşeviklerin soyut ve gereksiz bir umutlanmaya yol açtığı için bu tarz ütopyaya karşı çıkma, ortodoks politikacıların karşı çıkışına benzer: "Hoş ama biz gerçek dünyada yaşamak zorundayız."

Bu makul sayılabilecek bir itirazdır ama sistemli Ütopyanın hâlâ sahip olabileceği bir değeri gözden kaçırır. Sistemli Ütopya genel hatlarıyla olduğu gibi ayrıntılı olarak da, farklı bir hayat tarzı tasarlayabilir ve dolayısıyla da ancak en genel ve evrensel (ama tamamen de gerçekçi) bir tarihçilikle elde edilebilecek bir inancı -yani insanların tamamen farklı biçimlerde, tamamen farklı değerlerle, tamamen farklı toplum düzeni biçimlerinde yaşayabilecekleri inancını- destekler. Fiilen ve tarih içinde kurulmuş toplumsal düzenleri ilele-

bet zaruri ve dışa kapalı saymak ise şevk kırıcıdır; kendi toplum düzenlerinin bunalımda olduğunu açık seçik görenler zamana böyle dar görüşlü bakabilir. Alternatifler olduğunu düşünmek ama görebilecek kadar uzun yaşanacağına inanamamak var, ki bu hayli farklı ve sınırlı bir hesap. Ama sistemli ütopya, en iyi haliyle bize tarihin değişkenliğini hayalgücünü çalıştırarak hatırlatır: Büyük toplum düzenleri kurulur, yıkılır, yeni toplum düzenleri gelir; yeni düzenin nisbeten iyi veya kötü sayılması dönemin havasına bağlıdır. Yani iki durumda da boş hayal kurmak mümkündür: Sistemli kâbus pespembe hayaller kadar boştur. Ama sistemli ütopyanın değeri, politikanın sıradan malzemelerinden olan kısa vadeli ayarlama ve değişikliklerin ilerisini görmemizi sağlamak ve böylece de genel ilke olarak, zaman ve mekânda inanılması zor değişimler olabileceğini ve de olabildiğini vurgulamaktır.

Daha gözde olan çağdaş utopya biçimi farklıdır. Bu tarz, varolan bir sistemin eleştirisi olarak yeni bir sisteme ya da tamamen işlenmiş alternatif bir sisteme dayanmaz. Amacı arzu oluşturmaktır. Bu Ütopya biçimi, farklı hissedip ilişki kurmaya teşviktir; mevcut düzende huzurla yaşanamayan duygu ve ilişkilere arka çıkmaktır. Bu tür bulgulayıcı (heuristic) bir Ütopyanın alternatif bireysel ya da komünal hayat tarzlarıyla ve özellikle de gittikçe artan dinî düşünce eğilimiyle bir çok ortak noktası vardır. Dinî hareket kendi inanç dünyasında daha şimdiden böyle bir alternatif değerler kümesi oluşturmuştur; inancın yaygınlaştırılması gibi dünyevi denebilecek görevlerin ötesinde, genel bir hidayetin mümkün, hatta yakın olduğuna inanmaktadır.

Bu tarzın zayıf noktaları apaçık bellidir. İstek, yeni duygular ve ilişkiler üstüne görüşleri genellikle sadece belirsiz değil, aynı zamanda da en öznel ve özel biçimlerinde (1960'larda sık sık olduğu gibi) mevcut toplum düzeninin yeni bir aşamasında ona teslim olmaya, hattâ daha kötüsü, pazarlanmaya bile açık yanları vardır. Öte yandan, alternatif değerler hem derin olup hem de başkalarını içerdiğinde, küçük azınlıklar arasında olsa bile bu tarzın sürekliliği söz konusudur ve bu süreklilik halen yeni toplumsal düzeni sistemli olarak gerçekleştirmeye çalışan öteki azınlığın sürekliliğiyle kıyaslanabilir. Günümüzdeki bunalım tehlikesinde, temelde farklı olan bu iki insan grubunun karşılıklı değişime uğrayarak birleşme ihtiyacını (henüz aracını bulmasa bile) keşfettiklerine dair işaretler var.

Dolayısıyla Ütopya dürtüsü adını verebileceğimiz dürtü hâlâ sa-

dece çağdaş politikanın doğurduğu hayal kırıklıkları ya da daha genel bir umutsuzluğa karşı değil, aynı zamanda da topluma pazarlanan özgürlükçü kapitalist bolluk (işin tuhafı daha önceki sistematik Ütopyaların şimdi yakından benzedikleri) hayaline karşı da bir alternatif oluşturur. En güçlü dayanağı, insanların gene de çok farklı yaşayabileceği inancıdır ki, bu inanç gerek farklı şeylere sahip olma tutkusundan, gerekse de bitmez tükenmez kriz ve savaşlara boyun eğme çaresizliğinden çok farklıdır.

5 Ancak gene de hem bu Ütopyacı düşünce tarzında, hem de bu tarzla ortak yönleri bulunan sıradan düşünce tarzlarındaki temel yanlışı ciddi bir yaklaşımla ele almak gerekir. Sistemli Ütopyaların en güçlü yanı bir çeşit bütünsel analiz ve bütünlük kurucu bir formasyon tarafından oluşturulmuş olmalarıdır. Sistemli bir Ütopya, tekilliği ya da tekbiçimliliği gibi iç özellikleriyle zayıf olabilir, ancak bütünü analiz ile bütün oluşturma işlemi zihin için çok önemlidir. Katı Ütopyacı düşünüş tarzının en kusurlu yönü bu bütünlüğün temelde başka mekân ya da zamana *yansıtılmasıdır.* Ütopik düşünceyi aşarak öğrenmemiz gereken şey de yansıtma işlemi olmaksızın bu bütünlük arayışını yakalamaktır. Böyle bir yaklaşımın zorluğu açıkca bellidir, ama bu amaca yönelik yeni entelektüel formasyonlar fiilen oluşmaya başlamıştır.

Son altmış yıldır Marksizm içinde ve ötesinde gelişmiş olan kültür analizleri, toplumun özel "disiplinler" tarafından açıklanan özel "alanları" olduğu görüşünü reddetmiştir. Bu analizin en önemli katkısı, şu veya bu belirleyici güce doğmatik biçimde öncelik tanımaksızın ilgiyi toplumsal düzenin bütününe yöneltmek olmuştur. Ancak zayıf noktası da etkileşimleri, karşılıklı bağlantıları ve hatta temelde yatan yapısal biçimleri gösterebilmekle birlikte, genellikle çeşitli faaliyetler arasındaki belirlenimin gerçek sırasını saptamada pek başarılı olmamasıdır. Tarihi kanıtlar belirlenim sırası olduğu konusunda şüpheye yer bırakmıyor; ama sıranın hep aynı sıra olmadığı da açıktır. Bu, gerçekten farklı toplumsal düzenleri anlamak için gereken teorik zemini oluşturur. Bu nokta özellikle kültürel analizin (ki pratikte her zaman anlaşılabilir geçmişe doğru çekilmiştir), bugünün mümkün ve muhtemel geleceğin incelendiği yapıcı analize (ku-

rucu analizin yöntemleri özellikle gereklidir ve bu şekilde yeni pratik formasyonlar bulunabilir) doğru gelişmesini sağlaması açısından önemlidir. Çünkü ancak tamamen yaşanan bir toplum düzenini dikkate alarak ve aynı zamanda da bu toplum düzenindeki temel belirleyici güçleri tesbitle, bu tür bir genel humanist analiz, geleceği düşünme biçimlerine katkıda bulunabilir.

Bu zorluğu bildiğimiz için tamamen farklı entelektüel gelenek içerisinde tamamen farklı tanım ve yöntemlerle olsa bile aynı yaklaşımın yani bütün bir düzeni kültür açısından vurgulayan analizlerin bulunduğunu keşfetmek hoş bir sürpriz olmuştur. Genellikle, 1972'de yayınlanan ***Büyümenin Sınırları*** (The Limits to Growth) raporunda, ilk sonuçlarının açıklanmasıyla tanınan sistem dinamiği yöntemleri, dikkatin sonuçlar üzerinde yoğunlaşmasından dolayı pek göze çarpmamıştır.) Raporda, sanayi üretimi, kaynak kullanımı ve dünya nüfusunda, mevcut egemen düzenin yapısı gereği görülen aritmetik artış biçimlerinin sistemli ve aşılamaz sınırları olduğu sonucuna varılıyordu. Aynı zamanda istikrarlı denge modelleri gösteriliyordu. Bu rapor, tartışılacak bir çok nokta olmasına rağmen, vardığı genel ya da özel sonuçlarından dolayı değil de kullandığı yöntemler açısından önemliydi. Yöntem olarak, dinamik sistemlerin analizi ön plana alınmıştı.

Bu tür bir analizde vurgunun başka bir yöne kaymasında iki temel etmen vardır. Birincisi, analizin, diğer ekonomik ve politik tahminlere oranla zaman ölçeğini genişletmesidir. İkincisi ise bu analizin nüfus ya da kaynaklar ya da üretim sorunlarını bölük pörçük değerlendiren diğer çalışmalardan farklı olarak, değişik faaliyetler arasındaki karmaşık ve dinamik etkileşimleri ölçme yolları sunmasıdır. Zaman ölçeğini genişletmek temelde gerekli bir adımdır. Hem piyasa hem de seçim süreçlerinin pratik ihtiyaç ve acil durumlar tarafından belirlenen zaman ölçekleri, epey kısadır (beş ya da en fazla on sene). Daha uzun bir zaman ölçeğinin zorlukları da bellidir, çünkü daha uzun bir zaman ölçeğinde belirsizlik oranı artar. Bununla birlikte çok uzak bir tarih gibi görünen 2050 yılı, benim torunlarımın görebileceği bir yıldır ve bütün geleneksel geleceği düşünme biçimleri, bu tür bir hesaplamayı da beraberinde getirmelidir. Geçici avantajlar adına hesap süresini kısaltan pratik aciliyetler en temel insan düzeni açısından zararlı olabilmektedir.

Etkileşimleri analiz edip ölçme dürtüsünün de (entelektüel kökenleri farklı olsa bile) insanî bir temeli vardır. Sanayi kapitalizmi-

nin beslediği düşünüş şekillerinin kültüre en derin zararı, bazı faaliyetleri -özellikle de iktisadi faaliyetlerin- bunların kaçınılmaz olarak içinde sürdürüldüğü bütün bir faaliyet, çıkar ve ilişkiler ağından soyutlanmasıdır. Bir sistem dinamiği modeli ise, sonuçların politik ve kültürel kullanımları üzerinde gözlenebilir etkileri olan, ölçülebilir faaliyetleri soyutlayacaktır. Ama, bu modelin nüfus, yiyecek, sermaye, sanayi üretimi, madeni kaynaklar, kirlenme ve diğer "yan ürünler" gibi etmenlerle ilgili uzun vadeli ayıklaması, bizi varolan egemen toplum düzeninin çekirdeğine götürür.

Bu tür bir model ve tahminin bazı sorunları tamamen teknik ve meslekidir; bu konularda yararlı bir görüş öne süremem. Ama daha kolay nüfuz edilebilen bir alanda, bu tür bir modelin ana amacının ya yanlış anlaşıldığını ya da özellikle kenara itildiğini görüyorum. Nitekim yaygın bir yaklaşıma şu örnek verilebilir: Mevcut madeni kaynaklarla ilgili tahminleri başka tahminlere dayanarak, genelde veya ayrıntıda geçersiz saymak, ya da o tahminleri yine olabilecek keşiflere atıfla güncelleştirmek, ve sonra da analizin kendinin çürütüldüğünü iddia etmek. Şaşırtıcı sayıda kültürlü insan bile sistemin bunalımının yeni petrol alanları ile yeni enerji kaynakları bulunduğu, hava kirliliğine karşı yeni teknolojiler geliştirildiği ya da 1973'den beri süregelen ekonomik bunalımın bütün baskıları azalttığı için bittiğine inanıyor. *Büyümenin Sınırları* raporundaki bütün sayılarla, tarihlerde değişiklik yapsanız da, temel sorunlar öylece kalır. Özgül sorunlardan bir ikisini çözmek deva olmaz, çünkü bu tür "çözümler" bütün sistem içindeki sınırlı çözümün kesin veya muhtemel maliyet ve sonuçlarını tabiatiyle hesaba katmaz. Ama ya gevşek "kısmî çözüm" öğütleri veya "yepyeni bir şeyin bulunacağına" duyulan aptalca bir güvenle (bu alanların bir çoğunda yeni bir şeyler elbette olacaktır, ama yeni öğenin sadece bir sektörü değil bütün *sistemi* değiştireceğinin gösterilmesi gerekir) bütün bu sorunların aciliyeti günümüz politikasında es geçilmektedir.

Büyümenin Sınırları raporundaki en önemli beş önerme, bence şunlardır:

1) Katlanarak büyüme mevcut nüfus ve sermaye sistemlerinin bir iç özelliğidir.
2) Nüfus ve sermaye artışının aşılamaz fiziksel sınırları vardır.
3) Dünya sisteminin fiziksel büyümesini denetlediği varsayılan geribesleme süreçlerinde uzun gecikmeler olur.
4) Büyüme sınırlarına iki tepki gösterilebilir; ya büyümenin kat-

ları azaltılıp yeniden yönlendirilir, ya da sınırlar meselesiyle yüzleşmemek için güçlerin belirtileri düzeyinde hareket edilir, belirtileri azaltmak hedeflenir.

5) Büyüme sınırları karşısında "denge durumu" - hem kendini yenileyip yönlendirebilen hem de içte değişebilen bir ekonomik düzen - istenebilir bir tercihtir.

Neler yapılabileceğine gelince: Bu, önü açık bir alan. Gerek içiçe olan sorunları ayrıntılı değerlendirmek, gerekse alternatif genel politikalar oluşturmak gerekiyor. Ama bence, maddi ve dolayısıyla da politik ve toplumsal geleceklerimize ilişkin ciddi analizleri bu düşünce çerçevesinde geliştirmeliyiz.

Kültür analizi temelinden "geri-besleme" sorununa yaklaşmak hayli ilginçtir. Sistem dinamiği analizinde bazı "geri-besleme" süreçlerinin gecikmeye uğrayacağı gayet açıktır: Hızlı nüfus artışını ölçebilecek konuma gelindiği zaman en az bir nesil doğal olarak artmaya devam edecektir; tahrip edici kirlilik ancak sistem içinde belli bir yere geldikten sonra farkedilebilir ve o zaman da belki mahallî olarak giderilemez. Ama geri-besleme sorunları sistem dinamiğinin rasyonelliği içinde ortaya çıkan bu sorunlarla sınırlı değildir. Bir bozukluğun belirtilerinin geç ya da çok geç ortaya çıkması, epey ciddi bir durumdur. Ancak belirli kültürlerde ortaya çıkan belirtiler de, sadece ihmal edilmeyip gerçekten görmezlikten gelindiği zaman, durum daha da ciddileşir.

Ciddi bir analizi "uğursuzluk" programının bir bölümü olarak gören toplum, nasıl bir toplumdur? Sıradan bir haber seçiminde bile oyalamayı ilke edinen, insan hayatının içiçe geçmiş ve en önemli sorunlarını tartışmayı can sıkıcı sayan bir kültür, nasıl bir kültürdür? Çağdaş bunalımın derinliklerinde, gözümde şöyle bir görüntü canlanıyor: Dağınık bir odada, bir köşede kabare dansı yapılır ve diğer köşede askeri bando çalarken, bir köşede de düşünmeye çalışan bir insanı görür gibi oluyorum. İnsanları ciddi sorunlardan uzaklaştıran hayatın günlük eğlenceleri değildir (kaldı ki doğal insan ritminde bunun da yeri vardır). Söz konusu olan, önemli sinyalleri bastırdığının ve boğduğunun farkına varacak kadar zeki olmayan, ama işte tam da bu görevini başarıyla yerine getiren sistemli bir kakafonidir.

İnsanlar kötü haber duymak istemez. Ama şimdi geliştirilmekte olan analiz ve öneri biçimlerini aslında iyi haber saymalıyız. Yaşadığımız bunalımın gerçekliği artık kimseyi şaşırtmıyor, onun için bu bunalımın yüzüncü keredir parlak bir biçimde açıklanması, herkese televizyon düğmesini kapattırabilir. Farklı olan, içiçe geçmiş olan sorunların yapısını ve derinliğini değerlendirmek amacını taşıyan bu düşünüş tarzlarının, aynı zamanda özgül bilgi ve anlayış biçimleri geliştirerek bu sorunları denetleme yolları sunmaya başlamasıdır. Böyle olduğu halde, bu gelişme gereken ilgiyi görmüyor.

2000'e yaklaşan bu yılların en temel ihtiyacı, bu acil gelişmeyi genelde yaygınlaştırabilecek uygun toplumsal ve politik aracıların bulunmasıdır. Bu, sorunun bir yönüdür. Ayrıca yeni bilgi ve anlayışın ve bizim güncel ve yoğun düşüncemize sunulan bağlantı çeşitlerinin niteliğinin gözden geçirilmesi ve yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Başka bir deyişle, sorun, bizim analizi ve dolayısıyla da sinyalleri (belirtileri) ne ölçüde doğru anladığımızdır.

1959'da *The Long Revolution (Uzun Devrim)* kitabımın üçüncü bölümü olarak, altmışlardaki Britanya ile ilgili bir deneme yazdım. Tarihler, denemenin niteliğini açıklar: Yeni bir dönemin eşiğinde değerlendirme. Bizim normal zaman hesaplarımızda tarih ve dönem bizden 2000 yılı ve yeni binyıl kadar uzak. Başka hesaplama açısından sa mukayese olmaz. Ne olup bittiğini veriymişcesine öyle çabuk anlarız ki yılların numaralandırılması öneminden çok şey kaybeder. Bu bakımdan, yeni binyılla aramızda duran nisbeten az yıl büyük bir bilinmeyendir.

Bununla birlikte ilginç bir imkân vardır. Geleceğe yönelik analiz, yorumunu sunduğu dönemin en uzak noktasından bakılarak yeniden incelenebilir. Bu tahminleri doğrulama türünden bir süreç değildir, çünkü deneme o tür bir deneme değildir. Analiz yoluyla temelde yatan sorunları, güçleri ve düşünceleri yorumlamak ve yeni yollar göstermek için yapılmış bir çalışmaydı. Şimdi yeni döneme bakıldığında, sadece analizin ne ölçüde uygun olduğunu değil, aynı zamanda bu tür bir çalışmanın nasıl yapılabileceğini ve nasıl geliştirilebileceğini de gözden geçirebilmek gerekir. Bu tür bir çalışma kolayca unutulabilir ya da sonraki deneylere sessizce uygulanabilir. Ancak sorun, kendini doğrulama ya da uygun bir düzeltme yapmak değildir. Önemli olan, bu avantajlı konumdan analizi sınamak ve mümkünse geliştirmektir: Yapılmış, geleceğe dönük bir analiz var-

dır ve biz yeni bir geleceğe dönük analiz için eski analizi inceleyebilir, bazı noktalar öğrenebiliriz. Söz konusu olan içerik sorunudur ama aynı zamanda da bir biçim sorunudur.

Önerim o denemenin önemli bölümlerini İkinci Bölüm olarak yeniden basmak ve bu bölümleri 2000'e doğru analizi için başlangıç noktası olarak kullanmaktır. Sanayi ve "sanayi sonrası" toplumları bölümlerinde, o denemedeki dört ana temayı ele alıp yeniden işleyeceğim. Çağdaş ve mümkün demokrasi biçimlerine dair; kültür ve kurumları ve teknolojilerine dair; sınıf ve politika ilişkileri ve bu ilişkilerin sosyalizmin kurumları ve düşünceleri üzerindeki etkilerine dair. Bu konular Üçüncü Bölümü oluşturacak.

Dördüncü Bölüm farklı bir konuya girer. Esas deneme olan "ulusların kültürleri", kısmen 1959 denemesindeki bakış açısının yeniden gözden geçirilmesi, kısmen de, hüküm süren "ulusal" biçimlere meydan okumadır; çoğumuz hâlâ bu biçimlerle düşünmeye çalışıyoruz. Denemenin birçok bölümü, o sırada oluşmakta olan ve Britanya'da hâlâ faal olan toplum biçimi için geçerlidir. Ayrıca denemenin ana temaları, benzer gelişme aşamalarında olan diğer toplumlar için de her zaman geçerlidir. O dönemde Britanya'yı tek başına ele almak mümkündü, ancak gene de denemenin yazılışından kısa bir süre sonra bu tür bir "ulusal" bakış açısının söz konusu olan ulusu anlayabilmek için bile oldukça dar olduğu, bu tür bir darlığın sorunların baş nedeni haline geldiği anlaşılmıştır. Gene de, seksenlerde, çoğu ortodoks yazılarda ve politikada bu soyutlayıcı bakış açısı sürdürülmüştür. Oysa bu bakış açısı artık hem analiz hem de politika için son derece zararlı hale gelmiştir. Öte yandan "ulusal" biçimlerden "uluslararası" biçimlere geçmekle sorun hemen çözülemez. Onun için ulusların kültürü bölümünün arkasına, bu analizin dar bakış açısını daha geniş bir alanda yeniden üreten ortodoks uluslararası biçimler - Doğu-Batı ve Kuzey-Güney - üstüne bir analiz ekledim. Bizi hem ulusal hem uluslararası biçimlerin ötesine götürebilecek bir analiz sunmaya çalıştım. Böylece, üçüncü bölümle bir bağlantı kuruldu. Üçüncü bölümde kendimiz ile 2000 ihtimali arasında varolduğuna inandığımız sorunları - savaş ve barış ve silahsızlanma sorunları - ele alma biçimlerinin analizi yapılıyor.

Dolayısıyla özgün analizden yola çıkılmış bu analiz ilkin olduğu gibi yeniden ele alınmış, daha sonra da genişletilip düzeltilmiştir. 1959'da o sıralarda egemen olan varsayımlara karşı çıkmak için yazıyordum. Ellilerin sonlarındaki "refah"a ulaşıldığı ve dolayısıyla

da modern sanayi toplumlarının başlıca ekonomik sorunlarının çözüldüğü varsayımı; ve bağlantılı olarak "ideolojinin sonu" ve yeni bir "sınıfsızlık" varsayımı; sosyalizm fikirlerinin gözden geçirilip etkisini kaybetmeye başlaması. Benim karşı çıktığım noktalar artık çok daha az güvenli, çok daha beklenmedik olayların yaşandığı bir dünyaya aittir. Bununla birlikte, bu noktalardan yola çıkarak "Britanya'nın çöküşü" türünden bir analize varılırsa (özgün denemenin yayınlanmasından sonra çok yaygın olan bir analiz biçimi) fazla bir ilerleme kaydedilemez. Bu tür bir çöküşün nedenleri artık çok açıktır, ancak hâlâ karşı çıkılacak eski ve yeni varsayımlar vardır.

Bu kitapta çoğunlukla Britanya'dan örnekler verdim ve bazen de tamamen Britanya'ya özgü koşullara çok yaklaştım. Ancak amacım Britanya'dan yola çıkarak daha genel durumlara, bütün sanayi toplumlarının bunalımlarına ve dünya ekonomisi ile politikasına yönelmekti. Bölümlerin çoğunda Britanya'ya özgü durumlardan daha genel durumlara ve bu genel durumları yorumlamak için gereken düşüncelere geçilmiştir. Bu geçişler mümkün olan her yerde belirtilmiştir, ancak bu tavrın (tikelden genele) kitabın bir özelliği olduğunu baştan belirtmekte yarar var.

En büyük arzum, bakış açısının gözden geçirilmesi, yeniden gözden geçirilmesi ve düzeltilmesi sürecinin başkalarınca paylaşılmasıdır. Bu amaç kitabın kendisinden de önemlidir. Kitabı "Umut Yolculuğu İçin Kaynaklar" adlı bir deneme ile bitiriyorum. Bu, araştırıcı olduğu kadar özellikle de yüreklendirici bir tartışmadır. 1959'da uzun devrimden kaynaklanan görüş 2000'e doğru amaçlı ve umutlu bir harekete dönüşmüştür.

II.

"UZUN DEVRİM" ANALİZİ

A-ALTMIŞLARDA BRİTANYA
(Uzun Devrim'den)

1960'lara girerken Britanya toplumunun tarihi gelişme çizgileri, yeterince açık seçik gibi. Önemli bir teknik aşamada olan sanayi devrimi devam etmekte, keza teknik gelişmelerle birlikte kültürel yayılma da sürmektedir. Demokrasi devrimi alanında kolonilerde özgürlük hareketleri başladığı sırada, Britanya kendi konumunu savunur bir tavır almıştır. Evrensel oy hakkına dayalı bir merkezî ve yerel hükümet bulunduğu, ayrıca, sınıf sistemi çatlamış göründüğü için, ülkede demokrasi sürecinin temelde tamamlandı-

ğına inanılır. Bu kalıplara bakarak Britanya'nın son derece belirlenmiş bir geleceği varmış gibi görünür: Sanayi açısından gelişmiş, demokratik ve gittikçe yükselen eğitim ve kültür düzeyi olan bir toplum.

Bu yorumda doğruluk payı var. Sadece genel mutabakat bu merkezde olduğu için değil, aynı zamanda bu mutabakata karşı çıkma çabaları da çok mantıklı görünmediği için; güçlü yerel eleştiriler bile sürekli ve genel ilerleme kaydedildiği duygusunu temelde sarsamaz. Ancak henüz ifade edilmemekle birlikte, bu, "doğal olarak kendi kendini açan, kendini gerçekleştiren iyi bir toplum" düşüncesi özellikle yanıltıcı olabilir. Belki de son yıllarda çok sık rastlanan suçlamaların, artan karşı çıkışların duygusal gücünü sağlayan şey bu sezgisel duygudur, çünkü bu suçlamalar seçilmiş kanıtlara ve azınlık gruplara özgü tikel gerilimlere dayandırıldıklarında bile işaret ettikleri tecrübe kolayca bir kenara itilemez.

Bence ilk zorluk toplumu, ekonomik faaliyetin, politik davranışın ve kültürel gelişmenin bilinen kategorilerindeki bütün eğilimlerin ortalaması alınarak elde edilen tek tek kalıplarla ilerleyen bir bütün olarak kabul etme alışkanlığından kaynaklanıyor. Oysa, kanımca, betimlenen her kalıptaki önemli çelişkileri ve hatta daha da önemlisi genel değişme sürecinin farklı bölümleri arasındaki çelişkileri tanımamızı sağlayacak hayli farklı analiz biçimlerine gerek vardır. Sorun sadece analizin daha esnek olması da değildir: Bütün olguları tanımak istiyorsak eğer, yeni kategori ve tanımlar bulmalıyız. Tikel alanlarda elimizdeki analiz ve tanımlarla biraz ilerleme kaydettik, ama en genel tanımlamalarımızda duraksıyoruz; bizim bu kararsızlığımız, doğal ve sağlıklı bir evrim olduğunu söyleyenlere haklılık kazandırıyor. "Sosyalizm için mücadele" gibi genelgeçer sözlerle de bu durumu aşamıyoruz, çünkü bu gibi sözlerle ne anlatılmak istendiği bu ülkede tanımlanmış değil.

Örneğin Britanya'nın ekonomik geleceğine ilişkin iyimserliğin uyuşukluk sayılabileceğini görmek zorundayız. Eldeki kanıt ve gelişmelere baktığımızda ekonominin yönü ve gelişme hızının-örneğin elli yıl daha ekonomik olarak açık ve nüfusun yoğun olduğu bu adadasürekli yükselen bir hayat standardını garanti etmesi hiç de kesin görünmüyor. Hem halen gelişmemiş çoğu ülkenin sürekli sanayileşmesinin kesinliği hem de başka gelişmiş ülkelerdeki hızlı ekonomik büyüme oranı ticarete çok bağımlı olan ve aslında da İmparatorluk sisteminden (şimdi ya yokolmakta ya da nitelik değiştirmekte) ve sa-

nayileşmeye erken başlamasından dolayı (şimdi hızla geçilmektedir) refah düzeyi yüksek olan bir ülke için iyi sayılmayan işaretlerdir. Bu tür uzun-vadeli düşünme biçimleri artık gelişmektedir ama tasarı ile girişim arasındaki mesafe hâlâ çok fazla; üstelik bu ağırlık, hayatımızın diğer bölümlerinde memnun edici ve hatta hayranlık verici alışkanlıklarımızın sonucudur. Örneğin genel planlamaya duyulan köklü tepki (ki ekonomik faaliyetimizin bir çok ayrıntısı için bu tepki çok anlaşılabilir ve geçerli bir tepkidir) bu uzun vadede gerçekten engelleyici olabilir. Oysa bu tepki kısmen demokrasi devriminin bir uzantısıdır; yani birileri tarafından disipline sokulmaktan hoşlanmama özelliğimiz. Burada bence önemli olan bir çelişki var. Genel planlamanın çok gerekli olduğu tezi - sadece israftan kaçınmak için değil, aynı zamanda gelişme, araştırma ve yeniden örgütlenmeyi ilerletmek için- pratikte, tek ama çok saygıdeğer duygu karşısında bütün geçerliliğini kaybeder: O duygu da, hayatımızı denetim altına alan hiçbir ekonomik sistemden hoşlanmama duygusudur. Aslında bugün de denetlendiğimiz- ve kendi kısıtlamaları ve katılıkları olan epey farklı bir sistemce denetlenmeye devam edeceğimiz- doğrudur ancak bunu anlamak çok daha zor olup, bu sistem yapısı ve ideolojisi ile bir özgürlük duygusu sunar gibidir. Ve zaman zaman gerçekten sunar. Genel planlama, sadece biçimlerinin daha anlamlı bir hale geldiği zaman değil, ayrıca yöntemleri de bu özgürlük duygusu ile bağdaşır olduğu zaman kabul edilebilir. "Demokratik planlama" kolay bir laftır, ancak nasıl işleyeceğini bilen olmadığı gibi, ekonomik planlamanın başka yerlerdeki başarıları zaten hiç bir genel demokrasi ile bir arada gerçekleşmemiştir. Çelişkinin en önemli zararı da budur, çünkü bu durumda plan yapmamak için yeni gerekçeler bulduğumuza inanmak kolaylaşır; oysa aslında ihtiyaç çok acildir ve sorunlar, biz onları güç buluyoruz diye ortadan kalkacak değildir.

Aslında genel ekonomik faaliyetimizi değerlendirmek gayet zor. Bu sistemde başarılar da başarısızlıklar da inatla yerel kalır: Örneğin bir firmanın yöneticileri ne kadar başarılı olduklarını ilan eder, başarısızlıklar ise ilan edilmez ve ancak genel bir kriz içinde patlayarak ortaya çıkar. Bunun tek alternatifi de, hiçbir işe yaramaz bir "toplam üretim" ölçüsüdür. (Sanki hep aynı nesne üretiliyormuş gibi). İktisatçılar bu soruları ön plana çıkarmak için epey uğraşmıştır, ama genellikle sözü edilen, şu başarı ve bu başarısızlık ya da yanıltıcı ölçüde basit olan genel grafiktir. Gerçek boyutlarda düşünebilmemiz için hangi gerçek şeylerin üretildiğini bilmemiz ve ihtiyaç

niteliğine ilişkin geçerli sorular sormamız gerekir. Üretimin bazı bölümleri gerçekten gereksiz olabilir ama daha çok rastlanan durum, farklı üretim çeşitleri arasındaki dengenin yanlış ve hatta saçma olmasıdır. Bu tür soruya verilen olağan cevap belirli bir tasvirdir: "piyasa"! İhtiyaç ve nitelik sorularını düzenleyen piyasa. "İhtiyaç vardır çünkü satın alınıyor; satın alınmıyor olsa idi, yapılmazdı". Tabii ki bu düşünce önemli bir noktayı, ihtiyaç ile alım gücünün birbiriyle orantılı olup olmadığını, dikkate almıyor. Zaten tasvir, bir çok noktaya değinmediği için fazlasıyla kaba. Üretim gibi bir blok değere uyması için başka bir blok değer, tüketici, ileri sürülmüştür. Çağdaş bir terim olan "tüketici"nin yaygın kullanımı üzerinde durulması gerekir. Bu terim önemlidir çünkü ilkin ekonomik faaliyetin amacının gerçekten çok tuhaf ve kısmî bir yönünü ifade eder, (imgenin çıkış noktası soba ya da midedir ama bizim yakamadığımız ya da yemediğimiz ne çok şey var) ayrıca da ihtiyaçlarını gidermek için pazara giden bir insanı birey olarak (devasa bir kitleyi içermekle birlikte davranış açısından bireysel) somutlaştırır.

İlkin birinci noktayı ele alalım. Niçin "tüketici" kelimesi? Bu noktayı açıklayabilmek için pazar fikrine dönmemiz gerekir. Pazar bazı gerekli malların bulunabildiği çok anlamlı bir yerdir ama arz ve talep süreci dönüştüğü zaman da pazar yeri imgesi zihinde takılıp kalmaktadır. Biz pazara ve dükkânlara "müşteri" olarak giderdik, peki ne oldu da şimdi "tüketici" haline geldik? "Sanayi" üretimi geliştiği için gitgide önceden plan yapmak ve piyasa talebini bilmek gerekmiştir. Piyasa araştırması, üretimin düzenlenmesi için talebin keşfedilmesine yönelik bir hazırlık olarak düşünülmüştür. Ama gerçekte, genelde üretim planlanmadığı ve birçok rakip firmanın kararlarına bağlı olduğu için, piyasa araştırması kaçınılmaz olarak reklamcılıkla içiçe geçmiştir. Zaten reklamcılık da verili bir arzı tanıtma sürecinden ziyade talep yaratıp yönlendirme sistemi haline gelmiştir. Bazen bu teşvik, bir ürünün başka bir ürüne tercih edilmesi yönünde *(Mountain markası en iyisidir)* işleyebilir, ancak genelde yeni bir talebin tanıtılması *(Cep radyosuna ihtiyacınız var)* ya da satışı az olan bir talebin canlandırılması için kullanılır *(Günde yarım litre süt içmelisiniz).* Bu sürekli değişen koşullarda o basit pazar düşüncesi kaybolmuştur: Seyyar satıcı, firma ile aynı düzeydedir. Dolayısıyla "tüketici" nitelemesinin niçin çok yaygın olduğu anlaşılabilir, çünkü ekonomik faaliyetimizin büyük bir bölümü bilinen ihtiyaçları gidermeye yönelmiş ise de, azımsanmayacak ve gittikçe ar-

tan bir bölümü de sanayicinin üretmek için uygun bulduğu şeyleri tüketti̇ğimizi düşünmemizi sağlamaya yöneliktir. Demek ki toplum, ekonomik hayatını denetleyecek yerde, ekonomi hayatı tarafından denetlenmektedir. Amaçlı toplumsal düşünme biçiminin zayıflaması da, zaten insan faaliyetini önceden bilinebilir talep kalıplarına indirgemeyi amaçlayan bu güçlü tecrübenin doğrudan sonucudur. Tüketici değil de kullanıcı olsak topluma çok farklı bakabiliriz, çünkü kullanma kavramı genel insan yargılarıyla -malzemeleri nasıl kullandığımızı, ne için kullandığımızı ve belirli kullanımların genel hayatımıza etkilerini bilmek zorundayız- ilgilidir. Oysa tüketimin aburcubur kalıpları bu soruları geçersizleştirme ve onların yerine dışsal ve özerk bir sistemin ürünlerini (teşvik edilmiş ve denetlenmiş olarak) benimsetme eğilimindedir. Bu eğilimi tamamıyle kabul etmiş değiliz ve halen onu değiştirebilecek bir konumdayız, ama eğilimin ikna edici kalıpları, toplumumuzun gücünün büyük bir bölümü tarafından desteklenmektedir.

Bireyi somutlaştırdığı için "tüketici" tasvirinin aynı derece önemli bir sonucu da, ekonomik faaliyetin gerçek kullanım alanını düşünmemizi engellemesidir. Birey olarak değil de, toplumca kullanmadığımız ya da tüketmediğimiz birçok önemli şey vardır. Toplumsal kullanımı ekonomik faaliyetimizin bir ölçütü olarak düşünemediğimiz bir hayat tarzı pek hoş olamaz. Ama "tüketici"nin vurgulanması, piyasanın varsayılan yasaları ve bu yasalarla kurulan üretim ve bölüşüm sistemi bizi bu yöne itmektedir. Artık toplumsal ve bireysel ihtiyaçların giderilmesi arasında ciddi dengesizlik olduğu ve bu uçurumun gittikçe genişlediği anlaşılmıştır. Britanya'da vitrinlere bakan insan, bolluk duygusuna kolay kapılabilir, ama, hastahane, yol ve kütüphanelere bakınca kronik kısıtlamalarla çok sık karşılaşır. Doğrudan günlük hayatta yeni araba çokluğu ile yol sisteminin gülünç derece yetersiz oluşu gibi çarpıcı bir şekilde çelişik olgularla karşılaştığımızda bile, bu bölünmüş düşünüş tarzının büyüsü bir türlü bozulamaz. Bu tür bunalımlar önümüzdeki yıllarda da ekonomimize egemen olacaktır. Çünkü bireysel kullanım kalıplarımızın toplumsal sonuçlarını düşünmeye başladığımızda (toplumsal amaçların sözünü etmesek bile) toplumsal ihtiyaçların giderilmesini, gerçekten toplumsal bir tarzda düşünmenin çok zor olduğunu görürüz. Dolayısıyla bireysel kullanım kalıplarımızı olumlu bir harcama ve doyum çerçevesinde, toplumsal kullanım kalıplarımızı ise yoksunluk ve vergi gibi olumsuz bir çerçeve içinde düşü-

nürüz. Toplumsal amaçlar genellikle bireylerin gelirinden alınanla, yani çeşitli vergiler ve kesintilerle karşılandığı için, toplum denen şeyin bizi sürekli sınırladığı ve bir şeylerden yoksun kıldığı inancına kapılırız: Bu sistem olmasa harcayacak çok daha fazla paramız olacakmış gibi. Günümüzün protesto eden yurttaşının ateşli haykırışını duymamış olan var mı?: *Bu harcadıklarınız benim param; parama dokunmayın!* Çantada keklik saydığımız, son derece örgütlü bir toplum sistemi dışında hiç birimizin para alamayacağını ve hatta bir kaç günden fazla yaşayamayacağını söylemenin yararı olmaz. Bir madenci tartıştığımız birinden söz ederken şöyle demişti: "O, sabah uyandığı zaman düğmeye basan ve ışığın yanmasını bekleyen bir adam". Düşünme tarzlarımız alışkanlık sonucu gerçek ilişkiler alanını (başkalarına olan gerçek bağımlılıklarımız da dahil) bastırdığı için hepimiz bir ölçüye kadar aynı konumdayız. Benim param, benim ışığı diye düşünürüz, çünkü toplum fikrimizin bazı bölümleri kökünden kurumuştur. Şimdiki sistemimizde, toplumsal amaçları toplumsal üründen karşılama -bize toplumumuzun ne olduğunu ve ne yaptığını gerçek olarak sürekli gösterebilecek bir yöntem- kavramını anlamak kolay değildir. Ürünleri aşağı yukarı tamamen karmaşık, sürekli bir işbirliği ve toplumsal örgütlenmeye bağlı olan bir toplumda kendi yolumuzu çizen yapayalnız bireylermişiz gibi tüketmeye hazırızdır. Ve böylece bireysel tüketim ile toplumsal vergiyi karşılaştırırız. Birincisi, istenen ve genişletilmesi gereken, diğeri ise maalesef zorunlu olan ve sınırlandırılması gereken bir durumdur. Bu tür bir düşüncenin fiziksel dengesizliğe yol açması kaçınılmazdır.

Gerçekçi bir toplum duygusuna ulaşmadıkça gerçek hayat standardımız sürekli çarpıtılır. Çünkü ekonomik faaliyeti tüketici ve piyasa gibi sınırlı terimlerle değerlendirmek, bir çoğumuzun ne yaptığını ve ekonomik hayat kalıbının nasıl her durumda değiştiğini gizler. Şimdi bile çalışan her dört kişiden biri, üretimle ya da bölüşümle ilgili değildir. Bu insanlar ya devlet memuru olarak görev yapar, ya da her türlü genel hizmette çalışır. Uzun süreden beri bu oran hep artmıştır, bundan sonra da artmaya devam edeceği hemen hemen kesindir. Bununla birlikte tüketici ve piyasa gibi nitelemelerle çarpıtılsa bile açıklanamayan bir ekonomik faaliyet türüdür. Ayrıca, her on üç kişiden biri de ulaşımda çalışıyor. Tüketimden daha uygun bir ölçüt, piyasada doğrudan kâr ve zarar hesaplarından daha gerçekçi bir yöntem bir türlü bulamadığımız için, ulaşım sistem-

leri, özellikle de demir yolları üstüne tezlerin, fazlasıyla zor ve karışık olması da anlamlıdır. Tıp ve eğitimden sanat, spor ve eğlenceye uzanan yönetim ve genel hizmetlerle ilgili tartışma ise neredeyse çözülemeyecek kadar karmaşıktır. Her dört kişiden birinin zamanını ayırdığı bu tür bir işin ürünü, nesnelerle değil, bütünüyle hayat ve tecrübeyle ilgilidir. Bu durumda ne tür bir hesaplama yapılabilir? Hayat ile tecrübenin değerini kim ölçebilir? Sürecin bazı bölümleri daha çok bilinen terimlere indirgenebilir: Örneğin, tıp çalışma günlerini arttırır, eğitim çalışma becerisi yaratır, spor sağlıklı olmamızı sağlar, eğlence moral verir. Ama hepimiz biliyoruz ki bu hizmetlerin her biri sonuçta daha büyük amaçlara yöneliktir: Doktorlar çalışma yaşı geçmiş bir insanı kurtarmak için de ellerinden geleni yapar; her okul çalışma becerisi kazandırmanın ötesinde de bir şeyler öğretir v.b. Piyasa açısından bir hesaplamayı bu alanlarda zorlamak, yalnız aptalca değil aynı zamanda da olanaksızdır: Bu tür bir çabanın sonuçları genellikle hem uzun vadeli ve dolaylıdır hem de aynı zamanda keşfedilebilir mübadele değerleri yoktur. Gösterilen en aydınca tepki bu faaliyetleri hacim olarak "günlük" ekonomik faaliyetin şekli tarafından belirlenecek olan ve "hayat" ya da "boş vakit" olarak adlandırılan bir çerçeveye sokmaktır. Oysa piyasadan değil de insanların ihtiyaçlarından yola çıksak, sadece çalışma faaliyetimizin bu bölümünü daha iyi anlamakla kalmayıp aynı zamanda "günlük" ekonomik faaliyetin kendisini de değerlendirme imkânına sahip olabiliriz. Dolayısıyla bu durumda hem kuvvet ve kaynaklar dengesine ilişkin sorular hem de belirli çalışma çeşitlerinin kullanıcılarla üreticiler üzerindeki etkileri, yeterince anlaşılabilir. Şimdi karşılaşılan tehlike (daha önceden de belli belirsiz farkedildiği gibi) sistemin insanlara göre düzenlenmesi yerine insanları sisteme göre düzenlemekten ileri gelmektedir. Belirsizlik bu hatanın nedenlerinin yanlış yerde aranmasından ortaya çıkıyor: Örneğin sanayi üretimini eleştirmek, oysa sanayi üretimi olmasa aç kalırız; ya da geniş çaplı bir örgütlenmeyi eleştirmek, oysa iletişimin yaygınlaşması çoğu alandaki gelişmemizin özüdür; son olarak da, toplumun baskılarını eleştirmek, oysa asıl sorunumuz yeterli bir toplum anlayışının eksikliğidir.

Ben kendi hesabıma, kanıtları gözden geçirdikçe, zihnimizi asıl karıştıran şeyin -sanayi sürecinin belirli ve geçici bir örgütleniş sistemi olan- kapitalizm olduğu kanısındayım. Kapitalizmin toplum biçimi ancak piyasa olabilir, çünkü kapitalizmin amacı herhangi bir toplumsal kullanım kavramından çok, tek tek faaliyetlerden kâr sağ-

lamaktır ve mülkiyetin toplumun belirli kesimlerinde toplanması piyasa dışındaki çoğu ortak kararı sınırlar ya da olanaksız kılar. Şimdiki örgütleniş biçimleriyle çoğu sınai işler sıkıcı ya da kişiliği engelleyicidir; ancak kapitalizmin yapısında varolan ücretli emek sistemi zorunlu olarak çalışmanın anlamını, sadece ücrete indirgeme eğilimindedir. Toplumumuzun başlıca huzursuzluğunun ücretlerle ilgili olması ilginçtir. Önemli bir grev ya da grev tehdidi olduğu zaman farklı bir çalışma anlayışı -topluma hizmet, başkalarına karşı sorumluluk gibi- tanımına sarılarak tepki gösteririz. Aslında son derece haklı bir tepkidir: Çalışmanın anlamı bunlar olmalıdır. Ancak başlangıçtan beri çalışmanın bu anlamda kullanıldığını varsaymak da iki yüzlülük olur. Düğmeye bastığımızda ışığın yanması bizim için doğaldır, ancak genellikle ışığı mümkün kılan insanın ihtiyaçlarını farketmeyiz. Grevlere son vermek istiyorsak bu tepkiyi sonuçlandırmalıyız, çünkü ücret için bu türlü pazarlık sistemi, mecburen bütün diğer pazarlık sistemlerinde olduğu gibi satıcının emeğini önerilen fiyattan satmayı reddedebilmesini de içerir. Grevler piyasa toplumunun gerekli bir bölümüdür ve avantajları istiyorsanız dezavantajları da göze almak zorundasınız. Halen emek piyasasını tartışıyorsak (uzun protestolara rağmen çoğumuzun yaptığı gibi) en uygun davranışı bulmalı ve bu davranış uygun olmadığı zaman da ortak çıkar ve sorumluluk gibi farklı bir kavrama başvurmalıyız. Çalışma sisteminin kınadığımız tikel bir kâr sistemine oturtulmuş olduğu bir durumda, grevcileri ahlak açısından yermemiz son derece aptalca bir tavırdır.

Çağdaş Britanya'da kapitalizm ne durumdadır? Bize değişmekte olduğu söyleniyor: Bu gözlem doğru olmakla birlikte, kapitalizmin harekete geçirdiği düşünme ve davranış kalıplarının bugün her zamankinden güçlü olduğu da doğrudur. Daha önce tartışılan kullanımın tüketime indirgenmesi konusuna, bir de "satış" ahlâkının -satılan şey iyidir ve bir şeyi satmak onu geçerli kılmaktır- genişlemesini ve işçi hareketinin gözle görülebilir ahlakî çöküşünü eklemeliyiz. Hem siyaset hem de sanayi açısından işçi hareketinin bazı bölümleri, şeklen hâlâ karşı çıktıkları düşünme tarzlarının egemenliğine girmişlerdir. Kapitalizme karşı çıkan başlıca tarz, sosyalizm idi ama sosyalizmin artık herhangi bir çağdaş anlamı kalmamıştır ve bir çok insanın İşçi Partisi'ni sadece başka bir güç grubu, sendika hareketine de, karşı çıktıkları işverenlerin yöntemleriyle spekülasyon yapan bir grup insan sayması, şaşırtıcı değildir. Bu tür her gelişme

genelde zararlıdır, çünkü toplum seçebileceği gerçek alternatif kalıplar olmadan önemli bir ilerleme gösteremez. *Kültür ve Toplum* kitabımda, İşçi hareketi kurumlarının -sendikalar, kooperatifler, İşçi Partisi- çalışan insanların yaratıcı bir başarısı ve aynı zamanda da geleceğin her iyi toplumu için sağlam bir temel olduğunu söyleyerek birçok insanı şaşırtmıştım. Şimdi ahlakî çöküşten söz ederek bu iddiamı geri almış mı sayılırım? Bence iddiam bu kurumların sunduğu yeni toplumsal kalıplara dayandırılmıştı. Şimdi anlıyorum ki bu kurumları oluşturan ve daha sonra da uygulamaya geçilen dürtülerin karışık olduğu hesaba katılmalıdır. Kesimlerin kendilerini savunması ve kesimlerin çıkarları da şüphesiz etkili olmuştur. Ama aynı zamanda, bütün topluma yayılabilecek olan ve toplumsal ve ekonomik politika ilkesi olarak, toplu demokratik kurumları temel alıp, rekabet yerine işbirliğine dayalı bir eşitlik ile pekâlâ düzenlenebilecek hayat tarzlarının keşfedilip önerildiği de görüldü. Yaşanan tarihte mevcut toplum düzeni, bu kurumları, bu tür bir seçeneği engelleyecek amaç ve kalıplar doğrultusunda değiştirmek için sürekli baskı yapmıştır. Kooperatifler ticaret örgütleri, sendikalar, sanayi örgütleri olmalı, her sendika sadece kendi alanıyla sınırlandırılmalı ve İşçi Partisi, şimdiki sistemde sadece hükümetin alternatifi olmalıdır: Çünkü ülkenin etkili bir muhalefete ihtiyacı vardır. Bu amaçlar aynı zamanda sözkonusu kurumların amacının da bir bölümü olmamış olsa, bu baskılar bu kadar başarılı olmazdı: Bu kurumların yapılarındaki bazı öğeler desteklenmiş, bazı öğeler ise sürekli baskı altında zayıflatılmışlardır. Ve her durumda tabii ki amaçları sınırlama önerisini kabul etmek, pratik verimlilik açısından önemli kısa vadeli kazançlar sağlayabilir; sınırlamayı kabul eden kurum temsilcileri çoğunlukla daha makul izahlar bulur. Bununla birlikte 1960'lara girdiğimiz bu dönemde, bu kurumların her birinin amaçlarını sınırlamayı kabul ettiği takdirde, yerleşik toplumun kendisine ikincil bir konum önerdiğini keşfettiği bir aşamaya varılmıştır: Düzeni aşan amaçların kökü kurutulmuştur ve geriye kalan da yerleşik düzen tarafından kolayca emilir. Birçok nedenle bu durum kurumların manevi gücünü yıkmış, ama neyse ki aynı zamanda da bu, kurumlarda bunalım ve tartışmaya yol açmıştır. Öyle görünüyor ki tercih, boyun eğme konumunu bırakmadan pazarlık etme ile umutsuz bir başkaldırıyı yenileme arasında yapılacaktır. İlk seçeneğin pratik yararları ikinci seçeneğin zaten varolmamasından doğan köklü yaratıcılık kaybıyla dengelenir. Bu kurum-

ların şimdi içinde bulundukları kısıtlı durumu görmekle birlikte, bu kurumları hâlâ etkili alternatif yaşama alanları olarak değerlendirmem biraz garip oluyorsa, şu noktaya yeniden parmak basmakta yarar var: Bu kurumlar her iki yöne de kayabilir; bunalımları henüz temelden çözülmemiştir.

Mevcut yapılardaki reforma açık unsurların da yardımıyla bu kurumlar, toplumda gerçek değişimler sağlayan bir baskı yapmış, böylece durum, daha karmaşık bir hal almıştır. Toplumsal hizmetlerin - eğitim de dahil- yaygınlaşması, bu tür bir kazançtır ve hizmetlere miras yoluyla sahip olanların bunu hafife almaması gerekir. Ama özel mülkiyet ilkesine göre işleyen toplumun ara katlarına tutunabilen bu hizmetler de sınırlıdır ve yeni değil eski topluma özgü kurallar içinde yerine getirilir. Diğer önemli değişim, yani belirli sanayi ve hizmetlerin kamulaştırılması, daha da kötü baltalanmıştır. Kâr için değil de kullanım için üretim gibi eski ve değerli bir ilke tam bu alanda işlemez duruma getirilmiştir. Kamu mülkiyetine geçirilen sistemler, artık kâr oranı düşmüş olan eski sistemler (kömür, demiryolları), çok yüklü sermaye gerektiren yeni sistemler (havayolları) daha önceden belediye ya da devlet tarafından geliştirilmiş sistemlerdir (gaz, elektrik). Bu sistemlerden bazıları genelde sanıldığından çok daha başarılı olmuştur, ama unutulmamalı ki bu sistemler hem genel ekonomideki "kullanımdan önce kâr" ilkesini değiştirme konusunda başarılı olmamış, hem de sürekli olarak kendileri de bu eski ölçüte boyun eğmişlerdir; ayrıca bazen, tamamen farklı toplumsal ilkelere dayandırılmış sanayilerin yönetim ve çalışma ilişkilerindeki insan davranışlarını çarpıcı bir benzerlikle yeniden üretmişlerdir. Bu tür sonuçların çoğalması aslında sevimli bir durum değildir ve bu kurumların öngörülen yeni toplumun kurumları olarak değerlendirilmesi genel bir kafa karışıklığına yol açmıştır. Bir yandan eski sistemin süreçlerine doğru itilirken bir yandan da yeni sistemin tanıkları olarak sunulan bu kurumlar, ekonomide her türlü alternatif ilkeyi değersizleştirerek İngiliz sosyalizmini etkili bir anlamdan yoksun bırakacak kadar zarar vermişlerdir. Bu biçimsel boşluğun itiraf edilmesi, İşçi Partisi'nin de sosyalizme angaje olmaktan çıkması, bir yerde anlamlı olur böylece: Mevcut durumu kabul anlamında. Ama unutmamalı ki kapitalist topluma karşı her türlü gerçek meydan okumayı daraltıp sonunda ortadan kaldıran da, yüzyıldan fazla bir süredir gene kapitalist toplumun kendisi olmuştur.

Bütün bunlar kapitalistçe düşünme tarzının kazanımlarıdır ve bu gibi kazanımların çokluğu insanlara ezici görünebilir. Bu arada kapitalizm, tüketim arttığı ve bir çeşit refah yaratan tüketici kredisi sistemi yayıldığı için başarılı olduğunu iddia edebilir. İktisadi gönderme noktası olarak sadece tüketici ölçü ise bu görüşe karşı çıkmak pek kolay değildir. Kapitalizm, mülkiyetin sınırlandırılması konusunda hissedarların artmasını ve böylece mülkiyetin yaygınlaşmasını da sağlamıştır. Bu sözü sık sık işitiriz, ama aslında cevap değildir, çünkü eleştiri konusunu dikkate almaz ve eleştirilen sisteme dayanarak reform önerir. Oysa sorun, sınırlı bireysel mülkiyet değil aynı zamanda ve özellikle de mülkiyetin toplumsal olmamasıdır. On beş kişiden birinin hissedar olması, genel ihtiyaçlarımızı karşılamak üzere kurulan bir sistemin yan ürünü olarak para kazanmamızı sağlar (aslında diğer ondört kişinin çalışmasından kazanılan para), ama ihtiyaçların genel olduğunu ya da enerji ve gelir dağılımının haklı olduğunu hiçbir şekilde göstermez. Halkın parasını özel mülkiyet sistemlerine kanalize ederek, bu dağılımı bir ölçüde denetlemek ise kapitalizme ilk karşı çıkma nedenlerinin kapitalizmi güçlendirmek için kullanılmasının başka bir örneğidir. Ayrıca kapitalizm (ve onun sabık sosyalist savunucuları) hissedarların firmanın işleyişinde önemini kaybettiğini (çelişik bir yorumdur bu, çünkü hisseler artmakta, ancak artık hisse sahibi olmak değişik bir mülkiyet biçimi değil, borsanın uzantısı olmaktır) ve yöneticilerle teknisyenlerin önem kazandığını vurgular. Aslında hissedarlar tarafından denetlenmeyen ekonomi, yöneticiler ve teknisyenler tarafından da denetlenemez. Ekonomi, bu durumda bazı İşçi Partili politikacıların hâlâ "ekonominin güçlü zirvesi" olarak bahsettiği zirveyi yöneten içiçe geçmiş özel kurumlar tarafından denetlenir. Yönetimde devrim gerçekleşse bile (gerçek devrim, gücün mali kurumlara ve döner sermayeli şirketlere geçmesidir) ilk karşı çıkma aracı gene de gerçekleşmez, çünkü bu durumda bizim ortak ekonomik hayatımızın yönü bir dizi teknik karara indirgenmiş olur.

Bu çekişmeli alanda en önemli nokta "düzenlenmiş piyasa" ile "tüketici" kavramlarının ekonomik hayatımızı ve böylece de toplumumuzun diğer bölümlerini belirlemesidir; bu kavramlara gösterilen tepkiler o derece karmançormanlaştırılmıştır ki, ilkeli muhalefet yerine sadece ücret talebi ile grev pazarlığı ve aracılığı kalmıştır. Bizleri sürekli birbirimize düşüren, ekonomi konularında sadece inançsız tavırlar geliştirmeye olanak veren, üstelik hiçbir açık ve pra-

tik alternatifi olmayan bu durumdan uzun süre memnun kalacağımıza inanmak zordur. Besbelli ki, geleceğin gerçekleştirilmesi için yeni anlamlar yaratmak ve bunları gerçekleştirmek gerekiyor.

2 Britanya'da demokrasinin ilerlemesi, hem ekonomideki olaylardan hem de başka etmenlerden hayli etkilenir. Ekonomik hayatımızın genel yönlerini denetleme arzusu demokratik büyümenin önemli bir öğesidir ama gerçekleşmesi şimdilik uzak. Bu genel denetlemenin ötesinde aynı şekilde uzak ve yeterince tanımlanmamış başka bir amaç yatar. Hayatımızda, çalışma gibi önemli bir konuda, bizi doğrudan etkileyen kararlarda hiç katkımız yoksa kendimizi yönettiğimize inanmamız zordur. Bu katkının sağlanmasına ilişkin süreç zorlukları aslında oldukça çetindir ve çalıştığımız kurumlar çok çeşitli olduğu için de tek bir cevap yoktur. Ancak istek var ise bazı yollar bulunabilir ve tecrübeye göre sürekli olarak geliştirilebilir. Kendi tecrübemden biliyorum ki, kendi işimde bu tür yollar geliştirmeye çalışmanın bazı zorlukları olmakla birlikte bazı gerçek kazanımlar da olabiliyor. Sadece pratik tecrübeden düşündüğümde Burke ile şu konuda aynı düşünceye varıyorum:

Şimdiye kadar iş hayatında, hiçbir plan görmedim ki, bilgisi bakımından liderliğe soyunan birine göre ikinci planda kalan birilerinin gözlemleriyle düzeltilmiş olmasın.

En küçük insan grupları bile lider yaratır, ama bu liderler her proje için aynı olmayabilir. Zorluk, bu liderliğin anlamını yorumlamada ortaya çıkar. Toplumumuzun çoğu kalıbı, özellikle de çalışmayla ilgili kalıplar, bütün durumlar için bir lider tipi belirleyen ve aynı zamanda da bu liderlerin bağımsız karar alma, bu kararları kesin tavırla uygulamalarını sadece hak değil, aynı zamanda görev saymalarını sağlayan yorumlar sunar. İnsanlar her zaman ast ve üst konumlara ayrılmaya eğilimli olmuştur.

Toplumumuzda hâlâ çok sayıda otokrat vardır ki bunlar gerçekten çok fazla sorun yaratır. Tanınmaları daha güç olduğu için orduda "insan yönetimi" adı verilen dalda başarılı olanlar daha tehlikelidir. Hatırladığım kadarıyla buradaki esas nokta komut vermenin zorunlu olmasıdır, ancak lider, komutuna uyulması gereken kişi ol-

duğu için, yönettiği kişilerin zihin durumlarına da dikkat etmelidir: Onları anlamaya çalışmalı, onlarla sorunlarını (kendilerininkileri değil) tartışmalı ve zihin durumlarını öğrenmelidir. Ancak bu sondajları yaptıktan, yöneteceği insanları tanıdıktan sonra yol gösterebilir.

Çağdaş Britanya'da insan-yönetimini seyretmek, toplumsal bir zevktir, çünkü uygulayıcılarına her yerde rastlamak mümkündür. Bu uygulayıcılar genellikle hiç başarılı değildir, ama kendilerini başarılı görürler. Sakin değerlendirici gözler (3 mm kısılış, çünkü daha fazlası şüpheli bir görünüm yaratır), kibar sessizlikler, karşısındakini konuşturma süreci: Bütün bunları çok sık seyretmekle birlikte bir çok piyesten daha başarılı buluyorum. Ve bu kişiler toplum hayatımızın, arkalarında ortak hayranlık yükünü taşıyan kahramanlarıdır. Şimdilerde politik yorum olarak değerlendirilen açıklamaların büyük bir bölümü de, aslında parti liderlerinin bu beceriyi nasıl kullandığının genel tartışmasıdır: Başbakan ya da muhalefet lideri bu ya da şu "can sıkıcı öğeyi" nasıl "ele alacaktır"; kendi müdahalesini nasıl zamanlayacaktır; bu sözü söyler ise şu ise şu sözü sarfetmekten nasıl kaçınabilir? Bu tür bir değerlendirmenin en komik yönü de halka açık olmasıdır; milyonlarca kağıda basılmış, dağıtılmış ve bu "can sıkıcı öğe" de dahil olmak üzere hemen hemen herkes tarafından okunmuştur. İnce sanat kamusal efsaneye dönüşmüştür ve kimsenin de bunu garipsediği görülmez. Demokratik liderliğin bu tavır olduğu sanılıyor.

Aslında bu, savunmaya çekilmiş bir otokrasinin taktiğidir (insanların otokrasi alışkanlığını elde etmek için otokrasi içinde doğmuş olmaları gerekmez). Gerçek demokratik karar alma süreci, bütün olguların açıklanarak sorunun açıkça tartışılması veya çoğunluk oylarıyla ya da mutabakata varmak için yapılan değişikliklerle açıkça bir çözüme ulaşılmasıdır. Bu tür bir süreçte iyi bir dinleyici ve açıklayıcının becerileri çok önemli ise de bu beceriler tartışmayı sırf kendi isteğini elde etmek için bir araç olarak dinleyen liderin durumundan temelde farklıdır. Demokratik örgütlerin bütün olguları tesbit edebilmek için oluşturduğu karmaşık araçlar, genel katılım özgürlüğü, kararın gerçek açıklığı ve bu kararların gerçekleştirildiği yolları gözden geçirme imkanı aslında çok değerlidir (komite işlemlerinden kültür mirasımızın bir bölümü olarak söz ettiğimde çok kimse şaka ettiğimi sandı; ama demokrasiyi ciddiye alıyorlarsa şaka onlara yönelik çünkü bunlar gerçekten de demokrasinin işleme araçlarıdır.) Bununla birlikte bu araçlar karmaşık olduğu için insan

yöneticileri tarafından kolayca kötüye kullanılabilir: Hatta bazen şu ya da bu komitenin nasıl "idare edildiğine" dair övünmeler bile duyarız. Ben sadece şunu söylemek istiyorum ki şimdiye dek "sorun önlemek" için uygulanan bu "idare" biçiminin yalnızca sorun yarattığını gözlemledim. Çünkü insanlar özgürken eninde sonunda kendi çıkarlarını gözetir; bu çıkarlar gerçekten kararlara dahil edilmezse gerçek durum sonunda insan yönetenlerin ne kadar kötü olduklarını gösteren bir buruklukla kendini ortaya koyar. Asıl sorunumuz demokrasi biçimlerinden bir çoğuna fiilen sahip olmamıza rağmen, demokrasiye gerçekten inanmayanların, ortak kararların açıkça alınmasından korkanların ve bu tür kurumları pekâlâ yaşatabilecek olan demokratik duygu kalıplarını zayıflatmayı başaranların, oyunlarıyla bu biçimleri sürekli karmaşık hale getirmesidir.

Durumu tamamen anlayabilmemiz için çağdaş tartışmaya eklememiz gereken bir nokta vardır. Üniversiteye gidenlerin çoğu belirli tartışma görenekleri öğrenir. Bu göreneklerden en önemlisi genellikle "Kanımca" ya da "Bilmiyorum ama bana öyle geliyor ki" türünden deyimlerle başlayan ihtiyatlı cümlelerdir. Bu cümle bazen tamamen yapay olsa da, belirli tartışma biçimleri için bazı yararları vardır. Bu göreneklerin bir çok ücretli işçinin (özellikle ağır işçiler ama dolambaçlı sözleri gerçekten şaşırtıcı bir ustalıkla kullanan sendika görevlileri her zaman dahil değil) tartışma göreneklerinin karşıtı olduğu düşünülebilir. Uzun bir "Bana öyle görünüyor ki" göreneğinden sonra, bu kesin ve küt konuşma biçimi bize sağlıklı gelebilir. Ancak bu tür tartışmalarda bakış açılarının nasıl kolayca konuşmacının kişisel prestiji ile bağlantılı hale geldiğini farkederiz; konuşmacıya insan olarak karşı çıkmadan düşüncesine karşı çıkamazsınız; konuşmacı da sözünü düzeltmek durumunda kalırsa taviz vermiş gibi olur. Arka bahçeye gidip dövüşmenin tartışmaktan daha kolay olabileceği bir çok tartışma dinledim. Daha kolaydır çünkü bu durumda fiziksel saldırganlık belirtileri sorunlardan daha belirgindir -ancak tartışma yarın gene başlayacaktır tabii. Tartışmaya açık, ihtiyatlı konuşma göreneğinin değeri, düşünceyle konuşmacının kişisel prestijini birbirinden ayırmasıdır; zaten ortak bir düşünceye varılabilmesi için bu yaklaşım gereklidir. İşçi hareketinde açık açık konuşulmasının bazı yararları olmuştur: Sorunlar gün ışığına çıkarılmış, yöneticilerin ve dışa -kapalı otokratların malı olmaktan çıkarılmıştır. Ancak aynı zamanda demokrasinin işleyişi, açıkça demokrasi öncesinin kalıntısı olan saldırgan (kürsüde kükreyen bir

çok yaşlı adam) alışkanlıklar yüzünden derin yaralar almıştır: Dünyada kendilerine bir yer edinmek için bağıran ve bazen de ortak bir süreci bir dizi kişisel gösteriye dönüştürerek ortak gelişmenin mümkün olamayacağını ispatlayan eşitliği sindiremeyenlerin kullandığı bir dil.

Biçimleri varolduğu zaman bile demokrasi pratikte fazla işlerlik kazanmamıştır. Herkesin lider olması gerekmez ve bizler okulda ve başka yerlerde "disiplin" ve "bağlılık" değerlerine göre eğitiliriz; ama bunlar sadece kararlara katıldığımız zaman gerçek değerlerdir. Lider olmak üzere eğitilen kişiler ise yukarda tartıştığım ve özellikle kişide güvenin gelişmesine yönelik (ne var ki aslında bir liderin köklü bir şüpheye düşebilecek kadar kendinden emin olması gerektiği hiçbir zaman öğretilmez ve bu tür bir özellikten söz edilmez) kalıplara göre eğitilirler. Ortak karar alma ve gerçekleştirme süreçlerinin uygulanması tamamen gelişigüzelliğe bırakılmıştır. Sonuçta demokrasinin yerleşeceği inancı gittikçe zayıflar ve her durumda, herhangi olası bir gelecekte angaje olduğumuz süreci beslemek ve yerleştirmek yerine "genel disiplinsizliğe" (sendika liderleri üyelerini denetleyemiyor, parti liderleri yeterince sıkı değil; gelişigüzel tartışmalar, sonu gelmeyen konuşmalardan başka bir şey yok; sonra da insanlar mantıksızca hareket ediyor v.b.) üzülmeyi tercih ederiz.

Bu duygunun öbür yüzü, böylece, fiili demokrasiyi sımsıkı kısıtlayan yönetime taraftar olmaktır; bu ülkenin demokratik kurumlarının gerçek tarihi de bu eğilimi besler. Sıkı biçimde örgütlenmiş bir parti sistemi ve parlemento oy kullanma hakkını bir meclis seçimine dönüştürmüştür. Bireyler olarak bize sunulan politikalar ve belirli kararlar (ki bunlara karşı sadece tek bir tavır takınılması mümkün değildir) alanı çerçevesinde bir kaç yılda bir oy kullanırız. Bu zorunlu süreç sonucunda bir bakanlar kurulu ortaya çıkar (kısmen seçilmemiş olan insanlardan da oluşan bir kurul) ve artık herhangi birimizin işlerimizin yönetimine ufak bile olsa doğrudan bir katkısı olduğunu hissetmesi çok zor olur. Parti örgütleri yoluyla yaklaşımlar -başka kurulların varolduğu olgusundan yararlanarak- daha pratik, ama her iki büyük partide de parti-içi demokrasi olağanüstü zordur ve ayrıca da tamamıyle angaje olmamak, bağlanmamak hakkı her iki parti lideri tarafından gittikçe daha fazla talep edilmektedir. Uzun vadede meclisin yeniden seçilmesi gerektiği için kamuoyunun düşüncesi de önemlidir. Bununla birlikte çağdaş politikada gelişmenin oranı ve hızı göz önüne alınırsa, süre oldukça uzundur. 1955 ile

1959 seçimleri arasındaki dört buçuk yıllık dönemde önceden tahmin edilmemiş önemli bunalımlar oldu ve genel düşünüş büyük ölçüde değişti, ama meclis kendi öncüllerine -hükümetin görevi yönetmektir çünkü Kraliçe'nin hükümetinin sürdürülmesi gerekir- duyduğu güvenden başka cevap alamadı. Bu tavrın demokrasiye benzemediğini söylemek haksızlık olmaz. Liderlerimiz de, demokrasinin doğrudan halk yönetimi olmadığını söyleyip duruyorlar. Onların da hakkını teslim edip tutarlı olduklarını söylemeliyiz. Her yönetimin politika geliştirmek için belirli bir zamana ihtiyacı olduğu doğrudur, ama bu "kuvvetli hükümetin" gereğine duyulan çağdaş inançla aynı şey değildir: Tabii ki iyi hükümetin kuvvetli olması istenir, ama hem kötü hem de kuvvetli olan hükümetler (çok kimse 1930'larda bu tür hükümetlerin kurulduğu konusunda hemfikirdir; bence o tarihten sonra da bir iki kötü hükümet kurulmuştur) olabilecek en kötü durumdur. Çoğunluğun demokrasi ile doğrudan ilgili olduğunu hissetmesi demokrasinin sağlığı için gerekli olduğuna göre, en azından Avam Kamarasının önemli bir bölümünün iki yıllık aralıklarla yeniden seçilmemesi için hiçbir neden göremiyorum. Bu tür bir değişiklik ile şu anda Parlemento'da sunulan reformlar, ayrıca da partilerin içindeki demokratik sürecin gelişmesi önemli, aynı zamanda makul bir kazançtır. Bunun alternatifi hem genel aygıtı olarak modern iletişim araçlarını kullandığı için korkunç boyutlara ulaşmış olan insan -yönetiminin hızla yayılması, hem de meclis kulislerine sızmaya uğraşan örgütlü baskı gruplarının istenmeyen gelişimidir. Gerekli başka bir değişiklik de seçimlerin gününü belirlemektir, çünkü bu tarihin seçimini meclise bırakmak psikolojik olarak yanlıştır: Meclisin onayımızı istemesini beklemek zorunda olmamalıyız; seçme hakkı onlara değil bize aittir.

Bu değişimler kendi başlarına sadece sınırlı bir değişiklik yaratır, ama gene de gittikçe biçimsel ve kişisellik dışı bir görünüm kazanan ve periyodik olarak lider tercihlerinin gerektiği inancıyla beslenen İngiliz demokrasisinin şimdiki havasını değiştirme yolunda en azından bir adım sayılır. Bundan sonra yapılması gereken, seçim sistemini değiştirmektir; çünkü bütün bu sistemleri yaratan o sistem. Bu sistemin en belirgin özelliği bir takım hafif düşünce farklarını bazen fazla abartmasıdır. Savaş sonrası seçim tarihi çok şiddetli bir düşünce değişimi olduğunu, çok kuvvetli bir İşçi hükümetinden çok kuvvetli bir Muhafazakâr hükümete geçildiği anlatır. Oysa halkın gerçek düşüncesi çok daha az değişmiştir. Çağdaş politik yorum hak-

kında en çok dikkatimi çeken nokta, bu yorumun meclis düzeyinde ki sonuçlarla ilgili olması ve somut insanların düşüncelerini göz ardı etmesidir; ve bu tavır meclis kulislerinde yaşayanlar için doğal bir anti-demokratik tavırdır. Bence ortak karar verme süreci, arasıra yapılan kaba oylama ile bile olsa, şerefli bir demokrasi isteniyor ise, hiç çarpıtılmadan resmi hükümet sürecine sokulmalıdır. Politikacıların göreneksel düşünüşü böyle bir uygulamaya karşıdır ama bu tür göreneksel düşünüş biçimlerinin kökeni araştırıldığında, bunun savunmaya çekilmiş otokrasinin, demokratikleşmiş bir topluma taşıdığı, üstelik de ciddi bir dirençle karşılaşmaksızın taşıyabildiği bir taktik olduğu görülecektir. Bütün bu alana baktığımız zaman demokrasi devriminin tamamlanmış olduğu önermesine arka çıkmak güçtür.

Bu kritik noktada, hayatımızın diğer geniş alanlarında demokrasinin nisbî eksikliği özellikle önemlidir. Sadece demokrasi ulusal düzeyde meclis seçme süreciyle sınırlandığı için değil, bizim toplumsal örgütlenmemiz sürekli olarak demokratik olmayan karar kalıpları sunduğu için böyle olduğunu kabul edebiliriz. Kurumların gerçek gücü, belirli duygu yollarını etkili öğretmesidir, sorun da, demokrasiyi öğretecek yeterince kurum olmamasıdır. En önemli alan çalışma alınıdır çünkü bu alanda "ortak görüşme" konusunda deneyler çok sınırlı olduğu halde günlük karar alma süreci olağanüstü kati ve hiyerarşik düzene bağlıdır ve karara katılma yetkisi olmayanların çoğunun tepkisi de ya uyuşukluk, ya saygılı dilekçeler sunmak ya da isyan etmektir. Grevleri inceleyerek (onları bu anlamda isyan niteliğinde sayarsak) ulaştığımız gelişim aşamasını açıkca görebiliriz. Bir kez daha belirtiyorum ki savunma taktiği şimdi personel yönetimi adını alan insan- yönetimidir. Bu basit otokrasiye göre bir ilerlemedir, ama iş hayatındaki insan ilişkileri sorununa verilmiş bir cevap olarak ele aldığımızda, sadece demokrasi dürtüsünün ne kadar zayıfladığını gösterir.

Sanayi demokrasisi mülkiyet meselesine yakından bağlıdır; vaktiyle genel oy hakkına karşı "kitleler"in ülkede yatırımları bulunmadığını, kaybedecek şeyleri olmadığından sorumsuz olduğunu söylüyordu! Bu durumda yeni mülkiyet biçimlerinin gelişmesi demokrasimiz gelişmesinin en önemli bölümü olarak (oy hakkı daha önce kazanılmış olmasına rağmen) değerlendirildi. Kamu mülkiyeti fikri çözüm gibiydi ama hâlâ büyük ölçüde otoriter olan devlet tekellerini özel tekeller yerine geçirmekte pek az yarar olduğu tezinde de ger-

çek payı vardır (elde edilecek yarar devletin kendisinin demokratik yönetilmesine bağlıdır). Çok karmaşık bir ekonomi sisteminde çok önemli kararların alınması gerektiği, bu karar mekanizmasının kolayca bürokratikleşip genel denetimden kaçındığı açıktır. Bu düzeyde ayrı bir demokratik sanayi yönetiminin olamayacağı da şüphe götürmez. Gerçek gelişme bu mekanizmadan sanayi ya da hizmetin temsil ediliş biçimleri ile seçilmiş politik temsilcileri birleştiren aracı kurullar yoluyla doğrudan seçilmiş hükümetin sorumlu olmasını sağlamak olur. Bu çerçeve kurulduktan sonra -örneğin eğitim sisteminde bir ölçüye dek kurulmuştur- belirli teşebbüslerin yerel kararlarına doğrudan katılım girişimleri başlatılabilir. Zorluklar çetin, ama çözüm tek değildir. Bence bu konuda ciddî olan bir hükümet, değişik alanlarda çeşitli deneylere girişebilir: O alanda, belirlenmiş yatırımlarla haklara sahip fiilî ve sözleşmeli üyeliği öngören şirketler hukuku reformu gibi geleneksel yöntemlerden tutun, zaten kamu mülkiyetinde bulunan alanlarda mümkün olabilecek yöntemlere kadar; sözgelimi listeden veya ortaklık payı oranına göre seçilmiş konseylerin, benimsenen ulusal çerçeve için karar yetkisine sahip olması gibi. Genellikle modern çalışma düzeninin demokratik sürece tabi olamayacak kadar teknik olduğu ileri sürülse de, bazı alanlarda, özellikle de tıp ve eğitimde özyönetim (oysa bunlar da mutlaka karmaşık süreçlerdir) hizmet ölçütünün sözü edilmekle birlikte geçerli olmadığı çalışma düzenine göre çok daha az uzmanlaşmış değildir ama bu alanlarda sınıf yapısı daha az belirgindir ki bu da çok önemlidir. Zorunlu ilke bütün çalışanlar, yöneticiler de dahil işletmenin genel kararlarına tamamen uygun olan yollarla zorunlu koşulların (güvenlik ve özgürlük de dahil) sağlanmasıdır. Hissedarlar tarafından seçilen yönetim kurulları bütün işçiler için daha az güvenlik ve özgürlük doğrultusunda kararlar verir çünkü işçiler temsil edilmez. Halkın hissedar olduğu sanayi ve kuruluşlarda ve reform geçirmiş şirketlerde sanayi veya kuruluşun üyeleri tarafından seçilen kurulların kabul edilmiş olan milli çerçeve dahilinde çalışma ilkeleri tabii ki zor değildir. Bu tür mekanizmayı harekete geçirip geliştirecek uzun bir süreç gereklidir; çok ciddi ve tahmin edilemeyen sorunlarla karşılaşılacağı da kesindir. Ancak demokrasi adına başlatılan tartışmanın temelinde bu sorunların zaten her durumda ortaya çıkacağı varsayılmıştır; karar süreçlerine katılmak, uyuşukluk, ödün verme ve isyan arasında gidip gelmekten daha akılcı ve sorumlu çözümlere yol açar.

da gidip gelmekten daha akılcı ve sorumlu çözümlere yol açar.

Demokrasinin acilen zorunlu görüldüğü bir başka alan da yerel hayatın gelişmesine ilişkin karar sürecidir. Bu konu ele alınmış, ancak halen çözülmemiştir. Yerel yönetim hakkında ulusal meclisteki daha çok hoşnutsuzluk ve dolayısıyla umursamazlık geliştiği ne yazık ki doğrudur. Merkezdeki otoriter alışkanlıklar, sürecin daha açık açık uygulandığı ve günlük hayatımıza dahil olduğu yerel konseylerimizde yeniden üretilir. Ve dolayısıyla da bu durumda demokrasinin nasıl kolayca çarpıtıldığı daha rahat gözlemlenebilir. Öte yandan bu sorunlar bu düzeyde daha çok insan tarafından anlaşılmaktadır; çarpıtmaya karşı girişilen faal mücadele şimdiden epey yürekleridiricidir. Eski toplumsal biçimlerin taşlaşmışlığı bu mücadelenin gerisinde yatan daha önemli bir sorundur. Konut konusu bunun çok iyi bir örneğidir, çünkü ev ve gayrimenkullerin sağlanması son derece hassas bir konu olup ihtiyaç karşılamanın ötesinde bir boyut kazanmıştır. Peki bu durumda niçin gelişme çoğumuzu ilgilendirmiyor? Bu soruya verilebilecek bir cevap bu tür evlerle gayrimenkullerin sözde demokratik otoriteler tarafından genel yönetilme biçimleridir. Belediye konut sorumlularının kiracılara öyle mektuplar gönderdiklerini gördüm ki tüylerim diken diken oldu; bu tür mülklerin keyfi ve bağnazca işletilmesi de aynı şekilde kötü bir durumdur. Aynı durum işçi otoriteleri için de geçerlidir, dolayısıyla demokrasi ruhunun köklü ya da yaygın hissedildiğini söylemek zordur. Genelde karşılaştığımızda çok hoş biri olan bir devlet memuru niçin toplumsal verimin gelişmesine olağanüstü zararlar veren bir ukalaya dönüşüyor. Bence kısmen amirleri arasında bir çok ukala gördüğü için o da bu tür bir davranış içerisine giriyor. Daha genel nedeni ise liderlik ve yönetim tarzı kalıplarının demokratik olmamasıdır. Müşteri ile karşılaşan işadamı iyi davranmasını öğrenmiştir; genellikle bu düzeydeki bir devlet memuru da öğrenmiştir. Ancak kiracıları ikinci sınıf insanlar olarak gören ve onlara bu şekilde davranan memurlar da vardır. Bunun çaresi bu memurlara insan yönetimini öğretmek değil bu genel durumla ilgili alanlarda demokratik biçimler geliştirmeye çalışmaktır. Niçin bu gayrimenkullerin yönetimi orada yaşayan insanlardan seçilmiş temsilciler ve seçilmiş otoritelerden oluşan ortak bir temsilciler komitesince yürütülmesin? Genel para politikası bütün toplum için geçerli olmakla birlikte evlerin kullanılma ve sağlanma biçimine, emlak kolaylıklarına, daha dostane ve daha verimli olarak çözülebilecek olan gerekli kurallara ilişkin ge-

niş bir karar alanı bize bırakılmalıdır. Önerim denenmişse inceleyelim. Denenmemiş ise işte demokratik katılımın işleyişini ölçmek için bir alan. Özellikle işçi konseyleri hep böyle düşünmeli çünkü örgütleri devamlı savunmacı ve negatif olursa (Kiracılar Birliği'nde olduğu gibi) halk hareketi tehlikede demektir ve demokrasiyi bir dizi savunmaya çekilmiş kuruma ve seçilmiş tek bir yönetim mekanizmasına teslim ederse bundan en zararlı çıkan İşçi Partisi olur. Şimdiye kadar demokrasiyi "oy kullanma hakkı", "rahatça konuşabilme hakkı" v.b. olarak tanımlama (kurulu bir otorite düzeninde "boyun eğenin özgürlüğü" gibi bir duygu kalıbıyla) eğilimi ağır basıyordu. Toplum hayatımızı kapsayan bu geniş alanda artık insanların özyönetim sürecine daha yakın dan katılmasını sağlayacak olan yollarla araçların öğeerenilebileceği ve genişletilebileceği katılımcı demokrasiye yönelmek gerekir.

3 Ekonomi, siyaset ve toplum hayatımızın kalıplarını her tasvirin temelinde "sınıf" hakkında düşünüş tarzları yatar. Britanya'da 1960'larda bu düşünüş tarzları gayet belirsiz ve karmaşıktı. Dolayısıyla burada kavramın günlük anlamlarını bırakıp tecrübemize başvurmalıyız.

Kültür ve Toplum adlı çalışmamda "sınıf" kelimesinin İngilizce'ye bir toplum terimi olarak Sanayi Devrimi'nden sonra yerleştiğini belirtmiştim. Tarihin şekillendirdiği bu kelimenin ta baştan beri tam olarak ne anlattığı belli değildi. Önemli bir geçiş dönemine özgü biçimde hem toplumsal hem de ekonomik olguları belirtiyordu. Bu karışıklık ne yazık ki devam etti; nitekim hangi toplum sınıfında olduğumuzu, doğumumuzun mu yoksa yetişkinlik dönemimizde yaptığımız işin mi belirlediği konusunda hâlâ pek emin değilizdir. "Çalışan sınıf" terimi, gelenekte, yeni üretim yöntemleriyle bağlantılı olarak bir araya gelip ücretle çalışanları tanımlar. Çoğu ekonomi teorisinde bu sınıf, doğal olarak mülk sahiplerinin- toprağa ya da başka bir üretim aracına sahip olan ve ücretli işçiyi çalıştıran sınıf- karşıtı olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla işçi sınıfı hem topraklı aristokrasinin hem de - daha olağan olanı - kapitalist sınıfın karşıtı olarak değerlendirilebilir. Ancak bu durumda toplumsal olarak kapitalistler

(genellikle aristokrat olmadıklarına göre) kimdir? Bu durumda küçük iş sahipleri, küçük çiftçiler, dükkan sahipleri ve meslek sahipleri hangi toplum sınıfına girerler? O zamanlar bu iki soruya tek bir cevap veriliyordu: Sonraları "orta sınıflar" adını alan "ortadaki sınıflar". Ancak kavram fazlasıyla geniş kapsamlıydı, çünkü büyük işverenden küçük dükkancıya, başarılı meslek adamından küçük bağımsız zanaatkâra kadar uzanan bir alana yayılıyordu. Böylece yavaş yavaş orta sınıf "üst" ve "alt" olarak bölündü, ama üst bölüm de zenginleştikçe gitgide eski aristokrasi ya da üst sınıf ile içiçe geçti. Aynı şekilde "işçiler" ile "aşağı-orta sınıfa" ait ücretliler arasında da kesin bir ayrım yapmak zordu: Ayrıca, işin yapısı değiştikçe ve eski kullanılan anlamda "el işi" olmayan yeni ücretli işler yaratıldıkça işçi sınıfı ile aşağı orta sınıf arasında da bir geçiş gözlemleniyordu. Bu zorluk ve karmaşıklıklar bugün de vardır; toplumun mesleği gereği veya amatörce sınıflandırmaya çalışmış herkes bu ayrımların ne kadar karmaşıklaştığını bilir. Bununla birlikte bizim sormamız gereken - ama pek az sorulan - asıl soru, bu sınıflandırmanın neye yaradığı, toplum içinde ne gibi amaçlara hizmet ettiğidir. Sınıflandırmanın daha netleşmesi için yeni formüller önerenler de vardır, eski sınıf tasvirlerinin "modern tecrübeye" uyabilecek şekilde düzeltilmesini savunanlar da. Ben de bu sınıflandırmaların çoğundan kurtulup gereksiz sorularla uğraşmamamızı öneriyorum.

İngiltere'de şimdi çoğu insan kendini "orta sınıf" ya da "işçi sınıfı" statüsüne sokuyor. Ancak belirtmemiz gerekir ki bu iki sınıf aslında birbirinin alternatifi değildir. "Orta" nın alternatifi "üst" veya "alt"tır; "çalışan"ın alternatifi ise "serbest meslek sahibi" ya da "mülk sahibi" dir. Şimdi içinde bulunduğumuz bu harika karışıklığın nedeni terimlerden birinin özellikle toplumsal, ötekinin ise özellikle ekonomik bir kökeni olmasıdır. İnsanlara çalışan sınıfa ait olup olmadıkları sorulduğu zaman çoğu bunu onaylar, ancak alt sınıfa ait olup olmadıkları sorulunca "evet" diyenler azalır. Bununla birlikte "orta" kelimesi çalışan sınıfın "aşağı" (alt) sınıf olduğunu ima eder, ve dolayısıyla bir çok ücretli işçinin sunulan açık ya da örtük tanıma göre "aşağı" sayılmaktansa, kendilerini "orta sınıf" olarak görmek istemeleri hiç de şaşırtıcı değildir. Aynı şekilde "orta sınıf" olarak adlandırılanlar da böylece "çalışan" sınıf dışına konmaya kızarlar. Kızmakta haklılar ancak ekonomik tasvir - yani ücretli "çalışan sınıflar" -ile bu insanların "aşağı" sınıfa ait oldukları toplumsal izlenimi arasındaki karışıklığa herhangi bir biçimde kat-

kıda bulunmuşlarsa, bu kargaşalıkta olanların da payı vardır. Görülüyor ki sınıflandırmanın toplum içinde ne gibi amaçlara hizmet ettiği sorusuyla birlikte, bu kadar sürekli bir kargaşanın da ne gibi amaçlara hizmet ettiği sorulmalıdır.

Gerçek şu ki, biz, henüz soylu aileden doğmaya dayalı bir toplumsal tabakalaşmadan, para ve mevkiye dayalı bir tabakalaşmaya geçiş aşamasındayız. İkinci tür topluma doğru gidiş çok kuvvetlidir; bu eğilim hem ekonomik sisteme yerleşmiştir, hem de bu sistem tarafından sürekli desteklenmektedir. Ancak Britanya'da eski düşünme biçimlerine rastlamak için uzağa gitmeye gerek yok. "Üst" sınıfın doğum ve aile temeline dayalı sınıf ayrımını canlı tutmanın ötesinde bir işlevi yoktur. Britanya'da iktidarın herhangi bir tanımı yapılırsa bu temelin geçersizliği ortaya çıkar, ancak herşeye rağmen monarşi, Lordlar Kamarası ve soyadı ve statü değişimi ile ilgili bir şeref sistemi yürütülmektedir. Dolayısıyla bu sistemler sadece eski bir toplumun izleri olarak değerlendirilmediği gibi, propagandaları da o kadar yoğundur ki pratik etkileri hâlâ hissedilmektedir. Bu sistemler iktidarın katı ve kavgaya açık uygulamaları dışında bırakıldığı için toplumdaki prestijleri daha da artmıştır. Ama değişen bir toplumda nasıl böyle olabiliyor? Monarşinin yoğun propagandası (ihtişamla sıradanlığın kurnazca karışımı sayesinde, monarşinin çağdaşlıkla uyuşmaması işlevsel bir büyünün bütün belirtilerini taşıyor) köklü değişime karşı bilinçli bir işlem izlenimi veriyor. Kraliçenin tebasının birliği, sadakati ve aile atmosferinin vurgulanması İngiliz hayatının gerçekleriyle pek kolayca bağdaşmaz; ama aptalca olmakla birlikte bir ideal olarak gerçek arzuları dile getirir, gerçek engellerin bilincine varmayı önler. Bu tatlı loşluk böylece demokratik süreçle değil de aile statüsüne göre seçilmiş insanların ya Lordlar Kamarası'nda ya da resmi ve resmi olmayan ama etkili komitelerde başkan olarak özel konumlarını sürdürdükleri, bir çok karar alanında hâlâ önemli olan ikincil iktidar sistemine yayılır (bu süreç her nasılsa hâlâ gönüllü kamu hizmeti olarak tanınır ve süreçte rol alanlarda bu soylu özellikler keşfedildiğinde büyü daha da fazla güç kazanır).

Yükselen orta sınıf bağımsız kalmış olsa ya da kendine duyduğu güveni koruyabilse, böyle bir durum oluşmayabilirdi. On dokuzuncu yüzyılda (daha önceden de belirtileri görülmekle birlikte) İngiliz orta sınıfı toplumsal olarak önceden yenmiş olduğu sınıfla uzlaştı. Kişisel düzeyde aile statüsü sistemine yakınlık duyan orta sınıf toplumsal ideal olarak yukarısı belirsiz olan, ancak aşağısı kesin çizgi-

lerle belirlenmiş bir sınıf sistemi benimsemiştir. Özel okullarla devlet okullarının arasındaki ayrım bir dizi uzlaşmaya yol açtı: Orta sınıf, eğitimini ancak karşılayabilecek kadar yeni konunun programa alındığı, bununla birlikte centilmenlik eğitiminin korunabilmesi için de belirli eski konuların okutulduğu bir müfredat düzenlendi; resmi sistemin yürütülebilmesi ve engellenmemesi için bütün bir sınıfın üstünlüğünün vurgulandığı ancak bunun yanısıra otorite ve hizmet eğitiminin epey kurnazca aşılandığı toplumsal yapıda da uzlaşmaya gidildi. Bu sistemi korurken karşılaşılan en önemli zorluk, artık uzlaşmış grupların dışında sürekli olarak yeni orta sınıf gruplarının oluşmasıydı. Devlet okulları, özel okul olarak yeniden açılan benzerlerini çok yakından taklit etmekle birlikte, arada mesafe bırakılması gerekliydi; kısa bir zaman sonra "devlet okulu" terimi kulaklarda "imaret" çağrışımı yapmaya başladı. Yakın dönem İngiliz toplum hayatındaki en temel gerilim, titizlikle oluşturulmuş konuşma ve davranış biçimleri geliştirmiş olan yerleşik orta sınıf ile daha sonra oluşan ya da oluşmak üzere olan gruplar arasında idi. Hâlâ en kötü züppelikleri, kendini-açığa vuran bir küstahlıkla dile getirenler, ailenin toplumsal ölçüt olduğu bir dönemde hiç de önemsenmeyecek insanlardır aslında. Sözkonusu olan uzlaşma, bu konuyu da çözüme bağlamıştır, çünkü çalışma ve özellikle de çalışarak para kazanma belirli bir saygınlık nedeni sayılır. Bu yaklaşım, kalıbın kendi özelliğini yitirmeden devingen olmasını sağlamıştır. İngiltere'de sanayi liderleri kendine eski tarz prestiji de sağlayan bir ünvan ve statü edinir. Şeref payeleri kolay sağlanabildiği için (sürekli yaratılıp yaygınlaştırılabilmeleri anlamında) bireysel çaba ile değerin doğuştan gelme değerlerle güçlendirilebileceği bir sistem geliştirmek kolay olmuştur. Devlet hizmetinde resmileşmiş olan bir derecelerne sistemi vardır. Bu sistemde, burjuva demokratik merdivende varılmış belirli bir aşama, büyülü bir biçimde feodal bir mertebeye dönüşür: Başbakan Konta, Daimi Sekreter Şövalye'ye eşittir v.b. Arkasında yükselen yeni orta sınıf gruplarının itişi duyulan bu temel sınıf sisteminin, toplumsal anlamı olabilmesi için her zaman daha "aşağı" bir sınıfa ihtiyaç vardır. Bu aşağı rolü üstlenen insanlar da geri dönerek kendilerinden daha aşağı olanları gösterirler. Britanya'daki "orta sınıf" ın temeldeki gerçek dışılığının ve aynı zamanda da belirsizliğinin açıklaması budur. "O insanlara" (tezgâhtarlar) hiç bir zaman güvenilmeyeceğini anlatan bir grup küçük dükkân sahibi ile oturup konuştuğumu hatırlıyorum: En iyi deyimle, tezgâh-

tarların her zaman her işe burunlarını soktuklarını söylüyorlardı. Bu tartışmanın bana göre en canalıcı noktası grubun kendi üyelerinden biri tarafından "en iyi işadamları" olarak tanımlanmasıdır. Burada sözkonusu olan, orta sınıf içinde biraz yukarı tırmandıkları takdirde aynı tezgahtarlar gibi belli bir yere yerleştirilecek ve küçümsenecek olan bir grup insanın (tahminen bir garson kıza "Miss" diye hitap ederlerdi; oysa "Miss" on sekizinci yüzyılda evlenmemiş kış anlamında kullanılmakla birlikte artık küçültücü bir anlam kazanmıştır) orta sınıf üyeliğine ve ayrımına ilişkin katı değerlendirmesidir. Ancak bir grup arkasını dönüp gösterebileceği başka bir grup bulduğu sürece çelişkiler pek farkedilmez. İngiltere'deki sınıf ayrımı yukarıdan yayılan tatlı loşluğun etkisiyle hep aşağı doğrudur. Bu ayrım pek kolay kolay giderilebilecek gibi de değildir, çünkü daha önce belirttiğimiz toplumsal ile ekonomik tanım arasındaki karmaşıklık, sistemin içine yerleştirilmiştir. Para, güç ve belli bir konum edinme dürtüsü, ayrı bir "kendi başına yükselme" ideali yaratacak yerde, bedelini hâlâ hepimizin ödediği bir karmaşa pahasına eski sisteme güzelce yerleştirilmiştir.

Ben, bu açıdan, savaştan beri hayli tartışılan beceriksiz bir müfrezenin üyesiyim. Bir çok insan bize sınıf konusuyla fazla ilgili olmamızın nedeninin, eğitimsel devingenliğin toplumsal devingenlik demek olmadığını anlamamız ve gelişmiş olsak bile üstümüzde başka bir sistem bulunduğunu görmekten duyduğumuz öfke olduğunu söyler. Bu açıklama, orta sınıfın ta dibinden doğmuş olan ancak gene de doğduğu sınıfın törelerini kabul eden birinin sınıf duygusunun iyi bir değerlendirmesidir. Bu değişken devirgenlik duygusu, bir çok orta sınıf grubun kendi sınıflarına göre düşündükleri zaman karşılaşacakları karmaşıklıktır. Ben kendi hesabıma sadece şunu söyleyebilirim ki, kendi devingenliğimi hiçbir zaman "toplumsal merdivende bir tırmanma" olarak değerlendirmedim ve hiçbir zaman yoluma çıkan engellere öfkelenerek tırmanmayı sürdürmeyi düşünmedim: Kendi hayatımın ötesinde gidebileceğim neresi var ki? Öte yandan, bir işçi ailesinden gelip eski üniversitelerden birine girmek, bu toplumsal merdivende hızla karşıya geçmek demektir. Zaten bu toplumsal merdiven, içindeki karmaşıklıklarla varlığını koruyabilmektedir; çünkü bu merdiven boyunca tırmanmak son derece kısıtlıdır ve ayrımlar dikkatle korunur. Dolayısıyla, insanı asıl şaşırtan, İngiliz sınıf sisteminin haksızlığından çok aptallığıdır. İnsanlar saygı görmek isterler ancak bu doğal arzu, saygıyı başkasını küçük görme

ve dolayısıyla da sırasında küçük görülme olarak tanımlayan bir sistem tarafından karşılanır. Ben kendi sınıf değiştirme sürecimde bunun çok örneğini (bir grubu bir diğerinin ölçülerinin bilinciyle izlerken) gördüğüm için, bende bir acılık duygusu yerine acıma duygusu daha egemendir. Bu durumu ne kadar çok yaşarsak o kadar iyidir; sinirlerimize hakim olabiliriz. Ancak bu aşamada analizi durduramayız; içinde yaşadığımız türden bir toplumda ne işe yaradığını araştırmamız gerekir.

Belirtildiği gibi sistem, saygıdeğerliğin yerini saptadığı, için, ama saygıyı farklılaştırdığı için çoğu zaman kendini çelmeliyor. Gene de ülkeye şöyle bir göz atarsak, farklılık taşıyan saygı sisteminin işleyişinin, bazı insanları, sınıf merdivenini kendi konumlarının geliştirebildikleri sürece kabul etmeye yöneltecek kadar belirgin olduğunu farkederiz. Bu farklılık gerçeğini yaşamak için, birinin günlük saygı alışverişindeki göstergeleri değiştirerek, fiziksel olarak içinde bulunduğu basamaktan farklı bir basamağa geçmesi yeterlidir. Aradaki farkı hemen hisseder. Sınıf ayrımının geçerliliğini kaybettiğini düşünen her orta sınıf üyesi, bir günlüğüne bile olsa normal elbisesini çıkarsın, arabasını ve aksanını değiştirerek tanımadığı, ancak normalde nasıl karşılanacağını kestirebildiği yerlere gidiversin: Gerçeği hemen anlar. Ya da bu kişi işçi kıyafetiyle ancak kendi "standart" şivesiyle konuşarak bir dükkana, bir büroya bir kahveye gitsin; karşısındakiler bu çelişik işaretleri çözmeye çalışırken nasıl şaşkınlığa düşüyorlar, gözlemlesin. Günlük hayatta bu karmaşık farklılık sürer gibi, ama olayı iyi anlayabilmek için sınırları geçmemiz gerekir, çünkü normalde piyasa değerimizin öngördüğü saygı oranına alışkınızdır. Öte yandan, bütün bu açık iki yüzlülüğüyle, sorun edilecek bir şey midir bu değişkenlik? Tabii ki kişisel olarak öyle değildir, ancak erkek ve kadınların gerçek bireyler olarak ya da bu yakınlık mümkün olmadığı zaman, ortak bir genel saygıyla değerlendirildikleri bir toplumda yaşamak da iyi bir farklılık sayılır.

Paranın bir dizi prestij nesnesinin belirgin mülkiyet biçimi olarak, başka sınıf ayrımı biçimlerini süratle dışladığına dair işaretler görülmektedir. Zaten sınıf farkının ortadan kalktığı tezinin temelindeki görüş de budur. Bu görüş, anlamların birbirine karıştırılması demektir, çünkü sınıf sistemini oluşturan şey, farklılığın kendini gösterdiği tikel biçimlerin değil, farklı davranışların varolduğu gerçeğidir. Bu nokta özellikle önemlidir, çünkü bir bakıma, bu farklılık sistemini sürdürebilmek için kazandığımız para, kendisi de oldukça kar-

maşık bir yerleşik farklılıklar düzenine tabidir. Normalin üstündeki yetenek ve sorumluluğun farklılaştırılması bu sistemin bir parçasıdır, ama sadece bir parçasıdır, çünkü bu farklılık genelde işleyen tek ölçü olarak görülürse ödeme konusuyla ilgili bütün tartışmalar içinden çıkılamayacak kadar karışır. İlk köklü fark, kişinin çalıştığı sanayi ya da işletmenin genel mali konumunca belirlenir. Öğretmenle şoför, paranın daha kolay kazanıldığı metin yazarlığı ya da fabrika bant işçiliği gibi mesleklere göre, kazancın sınırlı olduğu görevlerde, tamamen farklı düzeylerde işe başlar. Ve toplumda düz para değerleri geçerli olacaksa, durum ta başından son derece ciddi bir çarpıklıktır. İkinci köklü fark sınıf konumuyla ilgilidir. Çoğumuz emeğimizi satarak geçiniriz ama bazı durumlarda ödenen paraya maaş, bazı durumlarda ise ücret denir. Günlük hayatta bu ayrımın kelimelerin ötesinde bir anlamı vardır: Belirli kişilerin ücret talebinde bulunduğu, ötekilerin ise ödüllendirilmelerinin yeniden gözden geçirilmesi isteğini ilettiklerini duyarız. Kamunun öfkesi - ya da gazetelerin bu terimle anlatmak istediği şey - "ücret talepleri" ile ilgilidir; ama maaşlı kesimdeki ödeme "ayarlamaları" konusunda pek fazla öfke olmaz. Bir iş kolundaki işçiler hak talebinde bulunduğunda, çalışanlar, genelinde değil de onlardan daha iyi durumda olmayan işçilerle mukayese yapılır. Bazı azınlık gazetelerinde, verili bir yılda ücretleri sınırlamak için kullanılabilecek genel ücret artışı tartışmalarına rastlanır. Aynı yıl maaşlar sökkonusu olduğunda çok daha fazla bir artış oranından söz edilir, ama sanki çok farklı bir konuda konuşuluyordur. Bu duruma uygulamalı sınıf sisteminden başka ne ad verilir, bilemiyorum.

Düşük maaşlı çalışanların çoğu, pratikte işçi gibi ele alınır: Bu basamakta büyük bir karışıklık söz konusudur. Ancak belli bir düzeyde büyük bir fark görülür. Bu fark sadece para konusunda değil, aynı zamanda otomatik ücret artışı ve iğneden ipliğe çeşitli kolaylıklar sağlayan bir iş kontratı gibi kritik etmenler için de geçerlidir. Sistem kendi içinde sonsuz tabakalara ayrılmıştır ama bu tür yararlardan yararlanamayan grubu belirleyen sınıf çizgisi hayli kesindir.

Gene de bu tür bir analizi maaşlı ve ücretli çalışma arasında karşılaştırma ile sınırlamak yanıltıcı olur. Bir çok maaşlı insan, vergiden muaf harcamalar gibi bazı uygulamalarda kendilerinin ekonominin farklı kesimlerindeki maaşlı çalışanlar ya da işçiler ile karşılaştırılınca haksızlığa uğradığını savunur. Bütün bu değişik gruplar arasında kuşaklar boyu şüpheci bir toplum yaratmaya yetecek ka-

dar karşılıklı öfke vardır. Ben, karşılaşılacak bütün zorluklara rağmen ödeme konusundaki tartışmalara yardımcı olabilecek genel bir eşitlik ilkesinin kurulması girişimlerinin gereğine inanan iktisatçıları destekliyorum. Aradaki kırgınlıklarla kaba mücadele biçimleri, sağlıklı bir toplumun taşıyabileceğinin ötesinde bir yüktür.

Bu arada, göze çarpan harcamalar sistemini finanse etmek için, dikkatli bakıldığında hem gerçek sınıf konumumuzu hem de bu konumun değişme biçimlerini açığa çıkaran, olağanüstü bir kredi ağı kurulmuştur. Maaşlılarla ücretliler, sonunda artık kaçamayacakları bir faiz sistemine sokulmaları anlamında, burada eşittir. Orta sınıfa ait olduğunu düşünenlerin kaçının evi, mobilyası ya da arabası gerçekten kendisinindir? Çoğu artık aynı kendileri gibi faiz sürecine girmiş olan geleneksel işçi sınıfı kadar yoksundur mal mülkten. Gerçekte olan, hep olduğu gibi, mülk sahibinin olmayanın sırtından kazandığıdır ve orta sınıf mensuplarının kendilerini önemli vatandaş konumuna getiren mülk ve özgürlükten söz etmeleri acınacak bir yanılsamadır. Bu yanılsamayı besleyen bir etmen de, sıradan alıcıyı finanse etmek için gereken sermayenin sigorta ve benzeri yollarla alıcının kendi cebinden sağlanmasıdır; bu durum aklı başında bir toplumsal sermaye birikimi süreci olarak gösterilebilir. Farkedilmeyen nokta, komşularının toplumsal ihtiyaçlarından önemli kazançlar elde edebilmek için, bu sürecin karmaşıklığından yararlanan bir grup insanın varlığıdır. Ücretli işçi ile arasındaki farktan dolayı kendisini orta sınıfa girmiş sayan maaşlı, kendisini sürekli sömüren bu sınıfı farkedemez. Sınıf ayrımını sadece sınırlı farklılık çerçevesinde değerlendiren maaşlı, yükselmeye çalışan orta sınıfın her zaman dolayısıyla tuzağa düşürüldüğü bir üst sınıfla özdeşleşme sürecinde, kendi özgürlüğünün elinden alınmasına ve hatta (sanki kendi sistemi ve gururu buymuş gibi) mülk sahibi olmayanlardan biri olarak sömürülmesine izin verir.

Çağdaş dünyanın özelliklerini incelemeye başladığımız zaman, varsayılan sınıfsızlık olayını basit bir bilinç yetersizliği sayabiliriz. Genel tez belirgin farklar ve bunların karmaşık oyunları düzeyinde kalır; ancak bu karmaşıklık sonunda çözülse ve görülebilir bir eşitlik sağlansa bile gerçek bir sınıfsızlık sözkonusu olamaz; gerçekten, toplum kendi sermayesinin sahibi olmadıkça sınıfsızlık mümkün değildir.

Orta sınıf ile işçi sınıfı arasındaki ayrım hep bu bağlamda değerlendirilmelidir. Ayrım çizgisi, diğer ayrımların sadece gizlediği de-

ğil, kısmen, gizlemek amacıyla ortaya çıktığı bu çizgi, genel bir iç içe geçiş nedeniyle daha muğlaklaşmıştır. İşçi sınıfı orta sınıf konumuna mı yükseliyor, koşulları iyileştikçe? Keza gayet mantıklı olarak orta sınıfın işçi sınıfı konumuna indirgendiğini (orta sınıf da artık emeğini satarak geçindiği ve ciddi bir mülk sahibi olmadığı anlamında) söyleyebiliriz. En doğru tanım, geleneksel tanımların yıkıldığını ve ortaya çıkan kargaşanın ciddi bir bilinç azalmasına yol açtığını söylemek olabilir. Yeni iş çeşitleri, yeni sermaye biçimleri ve yeni mülkiyet sistemleri, insanların bu yeniliklerle ilişkileri açısından yeniden tasvirini gerektirir. Bizim gerçek durumumuz denetlemeyi öğrenemediğimiz karmaşık ekonomik ve toplumsal örgüt karşısında çoğumuzun hizmetkâr olduğudur; üst, orta ve alt gibi bir basamak sistemine tâbi olan, bu basamakların özelliklerine sadık kalan ya da karşı çıkan, ancak çoğu hizmetkâr gibi genel kurumu kabul ederek mücadeleyi onun sınırları dahilinde sürdüren kişiler.

Bu durum çağdaş siyasete açıkca yansımıştır. Muhafazakâr parti temelde bu süreçleri bulanıklaştıran alacakaranlığa teşekkür borçlu olan mülk sahipleriyle yönetenlerin partisidir. Ama bu partinin, kendilerini hâlâ endişeli biçimde "orta sınıf" olarak adlandıran, her zaman olduğu gibi üst tabakayla özdeşleşmeye, alt tabakayı olduğu yerde tutmaya uğraşanların çoğunluğunun partisi olduğu doğrudur. Farklı bir sistemin izlerini taşıyan fikirleri savunan İşçi Partisi, bu duygu yapısına alternatif sunamamaktadır; ayrıca, üst tabakayla özdeşleşme eğilimi (Partinin bu günlerde öğrendiği gibi) ta aşağı katmanlara kadar yayılabilen bir eğilimdir. Bazı oylama sonuçları bu durumu yeni ortaya çıkarmış gibi görünse de bu, aslında ani ve dramatik bir değişim değildir; sistemin ne olduğu ve ne yaptığının bilinci gelişmedikçe işlerliğini sürdürecek olan, belirli bir toplum sistemi mantığının bir sonucudur.

Bu tür bir bilinç, İşçi Partisi'nin 1959'daki seçim yenilgisinin yol açtığı günlük tartışmalarla sağlanamaz. Bu tartışmada önerilen en yaygın formül, İşçi Partisi'nin proletarya ile özdeşleştiği, ne var ki proletarya çözüldüğü için yenilginin kaçınılmaz olduğu idi. Çok şüpheli bir görüştür bu. Bir çok ücretli işçinin modern ev, modern mobilya, televizyon, bulaşık makinesi ve bazen de araba alabildiği doğrudur. Ancak *Economist*'in, E.M. Durbin'le diğerlerini izleyerek bu süreci "proleter niteliğinin kaybı" olarak adlandırmasının anlamı nedir? Eğer bu duruma kanıt olarak İşçi Partisi'nin 1950'lerdeki yenilgisi ileri sürülüyorsa, savaş arası bunalımı sırasında olduğu gibi

işçi sınıfı standardlarının düşük olduğu ve dolayısıyla "proleter" koşullarının artacağının varsayıldığı yıllarda İşçi Partisi oylarının şimdikinden daha düşük olmasının anlamı nedir? Dolayısıyla 1959'daki İşçi Partisi oyları (üçüncü yenilgisi) fakirlik ve bunalımın yoğun olduğu en kötü dönemlere göre iki kat fazla idi. 1924'de İşçi Partisi'nin oyları 5.5 milyon, 1929'da da 8.5 milyon, 1931'de 6.5 milyon, 1935'de 8.5 milyon idi. 1945'deki meşhur zaferde oyları 12 milyon yükseldi ve Muhafazakâr oylardaki düşüş, İşçi Partisi'nin parlamentoda geniş bir çoğunluk sağlamasına olanak verdi. Bu çıkıştan sonra - yaygın olan görüşe göre - İşçi Partisi'nin sosyalizm yolunda aldığı ilk önlemler beğenilmediği için oyları düşmüştür. Peki bu durumda 1950'de İşçi Partisi'nin oylarının 13.267'ye ve 1951'de herhangi bir partinin aldığı en yüksek oy olan 13.949.105'e yükselmesi nasıl açıklanır? Bunalım yıllarındaki "proleter" konumu, en fazla 8.5 milyon oy çıkarmış, oysa ki 1951'de işsizliğin olmadığı dönemde, neredeyse 14 milyon oy toplanmıştır. Bu incelemesi zor bir durumdur, ancak "proletarya" ile "proleter niteliğinin kaybı" gibi efsanelere kulak asmamız gerekmez.

İngiliz işçi sınıfı (geleneksel anlamda ücretli işçilerin ve ailelerinin oluşturduğu geniş bir bütün) aslında hiçbir zaman toptan İşçi Partisi'ne oy vermemiştir (ücretli işçi ailesinde büyüyen herkes zaten bu durumun farkındadır). İşçi Partisi, işçi oylarının yüzde yetmişini her seçimde alabilse, sürekli iktidarda kalır. Bir insanın proleter olması proleter partisine oy vermesini gerektirmez; buna inanmak politikanın en büyük hatasıdır. İşçi hareketi oluşturma - hem sınaî hem de politik olarak - belirli bir politik ve toplumsal bilinç yaratma mücadelesidir. Eğitim ve propaganda zorluklarına, bir de diğer gruplar tarafından bu hareketi karıştırmak, engellemek ve yolunu saptırmak için yapılan sürekli kampanyalar eklenmiştir. Bazen hiç ilerleme kaydedilmemiş, bazen gerçek yenilgilerle karşılaşmış, bazı dönemlerde de önemli ilerlemeler olmuştur. Aşağıdaki cümleleri olumsuz açıdan inceleyin:

Bir işçiye bütünü etkileyecek önemli bir önlemden söz edin, işçi hemen kendine şu soruyu yöneltecektir: Benim kazancım nedir? Yani, elime ne geçecektir ya da cebime ne kadar girecektir? İşte işçi bu noktada takılıp kalmıştır.

Lancashire'li işçiler paçavralar içindeydi, çoğunun yiyecek bir şeyi yoktu. Gene de bu işçilerin akıllı olduğu her gittiğiniz yerde fark ediliyordu. Onları gruplar halinde politik adalet öğretilerini tartı-

şırken... ya da sosyalizmin öğrettikleri doğrultusunda ciddi tartışmalar yaparken görebilirdiniz. *Artık* Lancashire'de bu tür gruplar göremezsiniz. Ancak iyi giyimli işçilerin elleri ceplerinde yürürken kooperatiflerden.... ve kendilerinin buralardaki hisselerinden söz ettiklerini duyabilirsiniz.

İşçileri zevk veya kârla ilgili olmayan bir şeyi dinlemeye ikna etmenin zorluğu çoktandır biliniyordu; bence bu zorluk bu günlerde büsbütün artmıştır.

İnsanlar hep meşgul; bazıları işten başka şey düşünemeyecek kadar meşgul. Bazıları ise önlerinde açılan zevk imkânlarına bilgi ile uğraşamayacak kadar dalmış.

Yukarıdaki cümlelerden herhangi biri, işçiler bugün de moda olan "Ben halimden memnunum ahbap," ideolojilerini açıklarken söylenmiş olabilirdi. Ama cümlelerin tarihleri işçi hareketinin temelinin atıldığı dönüm noktalarını kapsayan 1835, 1870, 1882 ve 1900 yıllarına aittir. Yüzyılımızın sosyalizmi tartışan partal gruplarının yerini "hisselerinden söz eden iyi giyimli işçiler" almış olabilir, ancak bu yeni bir olay değildir; böyle dalgalanmalar gerçek tarihi süreci meydana getirir ve aslında daha önce değindiğimiz gibi bizim iyi giyimli dönemimizde, 1930'ların paçavralar içindeki günlerinden daha çok İşçi Partisi oyu çıkmıştır. Basit bir yükselen grafik sözkonusu değildir, çünkü süreç boşlukta gelişmez. Bu süreç, değişen politik koşullardan ve toplumun bir bütün olarak değişim aşamalarından derinlemesine etkilenebilir. Her ciddi çağdaş analiz bu gerçek tarihî bağlamdan yola çıkmalıdır.

"Proleterlikten çıkmak" (deproletarianisation) terimini kenara ittik; proletarya sanayi sistemince fiilen oluşturulabilir ama ancak politik eylemle politik olarak yaratılabilir. İngiltere'de ise bu hiçbir zaman tamamen sağlanamamıştır. Milyonlarca işçi ve işçi ailesi 1959'da - daha önceki yıllarda da olduğu gibi - Muhafazakâr Parti'ye oy vermiştir. Burada sorulması gereken bu insanların ne tür insanlar olduğu ve onları şekillendiren yeni ve sürekli toplumsal kalıplar olup olmadığıdır. Bu sorulara kesin cevap vermek zordur ama net olan bir olgu vardır. Oyların cinsiyete göre dağılımı, sınıf analizinden farklı bir durum yaratır ve bu da bildik politik kategorilerimizle çözülemeyen sorular çıkarır. Dolayısıyla İngilizler'in Muhafazakâr Parti'yi onayladığı varsayılan 1959 yılında erkeklerin oyları (yapılan anketlere göre) az farkla İşçi Partisi çoğunluğunu sağlamıştı. Erkekler

yüzde 51 İşçi Partisi'ne ve yüzde 49 Muhafazakârlar'a; kadınlar ise yüzde 55 Muhafazakârlar'a ve yüzde 45 İşçilere oy vermişlerdir. Erkek seçmenlerin İşçi Partisi'ne oy vermeleri savaştan sonra alışılmış bir durumdu, ancak bu oyların 1950 yıllarında azalması ve kadınlar arasında Muhafazakâr oyların düşmesi de dikkate alınması gereken bir durumdur. Her iki durumun nedenleri de hâlâ tartışmaya açıktır, ama ücretli oylarının dağılımı, cinsiyet farkı dikkate alınmadan incelenemez. Örneğin 1955'de ücretlerin yüzde 55.5'i İşçi Partisi'ne, yüzde 40.5'i de Muhafazakar Parti'ye, kadınların yüzde 54'ü Muhafazakâr Parti'ye yüzde 42'si ise İşçi Partisi'ne oy vermiştir. Dolayısıyla, muhtemelen ücretli işçi olarak çalışan ancak Muhafazakârlar'a oy veren ailelerin yanısıra, kocaları İşçi Partisi'ne oy kullanmakla birlikte kendileri Muhafazakâr oy kullanan kadınlar da vardır. Bu karmaşa içinde gerçek eğilimleri veri aldığımızda, ortada çok da yeni bir durum yoktur - özellikle de 1939'dan önce bütün işçilerle ailelerinin İşçi Partisi'ne oy verdiğini savunan "proleter" efsanesinden kurtulmuşsak. İşçi Partisi, bulaşık makinesi ile televizyonun yaygın olduğu bir dönemde, işsizlik oranının yüksek olduğu dönemden çok daha fazla oy toplamıştır. Demek ki durum tek yorumla çözülemeyecek kadar karmaşıktır.

Başka bir yaklaşım, çeşitli yeni toplulukları incelemektir. İngiltere'nin yüzyıllık siyaset haritasına baktığımızda, topluluk çeşitleri ile politik temsil edilme biçimleri arasında önemli bir bağlantı görürüz. Bu bağlantı çağdaş değişimi değerlendirmede önemli bir ipucudur. İşçi Partisi'nin temsil ettiği bölgeler genellikle maden ocaklarının ve büyük şehirlerin bulunduğu (İngiliz toplumsal kalıplarının daha az belirgin olduğu ve İşçi Partisi'nin dağınık kırsal bölgelerde bile kazanabileceği bazı "Kelt" alanları dışında) bölgelerdir. Aşağı yukarı bütün İngiliz yörelerinde ve bazı İskoç yörelerinde, Kuzey İrlanda (İngiliz sorunlarının din ve bölünme sorunlarıyla içiçe geçtiği bölge) ve küçük İngiliz kasabalarında muhafazakâr oylar egemendir. Gerçeklik bu farklılaşmada yatmaktadır, ama şimdiki seçim sisteminin abartmaları ve oyların toptan sayımları bu gerçekliği perdelemektedir. 1960'lardaki "Muhafazakâr" İngiltere'de Galler çoğunlukla İşçi Partisi'ne, İskoçya ilk olarak çoğunlukla İşçi Partisi'ne oy vermiştir ve ayrıca İşçi partili bir Londra, İşçi partili bir Birmingham, İşçi partili bir Manchester ve İşçi partili bir Glascow vardır. Dolayısıyla ağır sanayi bölgelerinde ve büyük şehirlerde işçilerle İşçi Partisi'ndeki arasındaki özdeşleşme oranı oldukça yüksektir,

ama hiç de yüzde yüz veya yüzde yüze yakın değildir. Keza kırsal İngiliz yöreleri ile geleneksel "yerleşim" bölgeleri gibi kolayca tanımlanabilen bölgelerde hep muhafazakârlar çoğunluktadır. Asıl zorluk bu uçlar arasında kalan diğer topluluk biçimlerinin toplumsal analizlerinde kendini gösterir.

Yeni yerleşim bölgelerini, yeni varoşları, yeni kasabaları yeni İngiltere'nin bir özelliği sayarız ki, İşçi Partisi'nin hayalkırıklığına uğradığı alanlar da buralarıdır. Bu bölgeler çağdaş analizin diğer önemli bir grubu olan sınıfından "yarı uzaklaşmış proletarya"nın hayat alanıdır. Ama kendi aralarında da farklar olan çok çeşitli insan kesimleri yaşar bu bölgelerde. Araştırmacının ilgisi, eski toplum kalıplarının bu tür fiziksel taşınmalarla yıkılmasına yönelmiştir, oysa bu olayı ayrıntılı olarak tasvir etmek gerekir. Hâlâ tek imalathaneye hizmet veren mahalleden, köken ve iş merkezleri açısından tamamen karışık olan yeni kasabalara doğru toplumsal bir değişim söz konusudur, tarihi değişimin yanısıra. İçinde ilişkilerin gelişigüzel komşuluk ilişkisi düzeyinde olduğu ilk nesil mahalle düzeninden, insanların içinde doğup yetişip evlendiği ikinci nesil mahallesine geçiş gibi. Bazı gözlerde görülen, geniş ailelerin göçerken dağılması durumu ise kendi içinde geçici bir olaydır: Bütün ilk nesil mahalleler ikinci ve üçüncü nesil mahalleler haline gelecektir (tamamen aynı aile kalıpları sürdürülmese bile). İlerde ne olacağını bilemeyiz ancak bütün önceki kalıpların tamamen yıkıldığını varsaymak acelecilik olur. Eski işçi sınıfı toplulukları da yüzyıldır şimdiki aşamayla pekâlâ karşılaştırılabilecek bir göçme ve açıkta kalma durumunda gelişti. En yeni toplulukların geçici ve yapay özellikleri hesaba katıldığı, eşyaların (evler ya da bulaşık makineleri) insanları biçimlendirdiğini ileri süren basit kaderciliği yendiğimiz zaman, belki de her şeyin yepyeni olmadığını görür ve bu kalıpları aslında bildiğimizi anlayabiliriz. Şimdiki aşamada söyleyebileceğimiz tek şey, bu toplulukların, onların içinde yaşayan insanlar tarafından değil de, bu insanların neye ihtiyaçları olduğu ve bir topluluk ya da toplumun ne olduğu konusunda kendine özgü düşünceleri olan diğer insanlar tarafından planlanmış olduğudur. Yine değişim söz konusudur ama çoğu yerlerde bu türden bazı planlama kalıpları iflas etmiştir. İlk sanayi şehirlerindeki üst üste yığılmış konut projelerinde olduğu gibi ve bunlar da şimdiki orta sınıfın kendisini sağlama alma çabalarının ucuz bir biçimidir. Dolayısıyla evlerin ya da dairelerin çevresinde daha geniş bir yer bırakılmıştır (ki bu bir kazançtır), ama yakınlarında hiç bir

vardımcı toplumsal işlevli bina yoktur (ki bu da bir kayıptır). Böyle belirli tipte bir toplumsal kalıp, daha iyi konut sağlanması uğraşına yediriliyor; yani birini alırken öbürünü de alacaksınız ve konutu da koşullarıyla birlikte - almamak elinizde değil. Aynı zamanda eski toplumsal kalıplar üzerine kurulmuş daha geniş yeni iletişim sistemleri de bulunuyor: Ucuz ulusal gazete, kadın mecmuası, televizyon. Bu dış sistemler yeni olmamakla birlikte bu kadar yaygınlaşmaları yeni bir durumdur. Bu sistemlerin gelişmeleri genel geçiş sürecinin belirsizlikleriyle içiçedir, geçişin belirsizlikleri arasında direnç noktaları bulma da zordur. Çok çeşitli çalışma biçimlerinin varolduğu bu yeni topluluklarda, yeni ve belirsiz bir etmen, çalışma hayatında kazanılan toplumsal bilinç ile - İşçi Partisi bilincinin geliştiği klasik merkez - topluluk içinde kazanılan toplumsal bilinç arasındaki etkileşimin derecesidir. Etkileşimde her iki öğe de değiştiği için bu konuda kesin bir şey söylemek zordur. Ancak beni ilgilendiren, sendika bilinci (çalışma hayatında öğrenilen en kolay şey) ile karışık topluluk ve bütün bir toplumu kapsayan daha geniş anlamıyla işçi bilinci arasındaki farktır. Bu farkı pekiştirmek bazı grupların işine geldiği için, olup bitenleri Tanrı'nın buyruğu imiş gibi göstermeye çalışanları (bazen "Amerikan geleceği" olarak adlandırılan bu olay da insanların işiydi) dikkate almamız gerekmez. Aynı zamanda bu tür bir değişim için gereken koşullar vardır, aslında bu koşullar yaratılmıştır. Bu düzende yeni topluluklarda yaşayan kadın ve erkekler, bütün toplumu ilgilendiren öğrenme ve tepki kalıplarını sürdürür. Bu karmaşayı kısmen yönlendiren çağdaş muhafazakârlığın, bu karmaşanın bir yorumu olarak anlam kazanmasına pek şaşmıyorum. Çünkü tam bu noktada İşçi Partisi'nin sunabileceği pek fazla şey yok. Farklı bir toplum biçimi, yeni bir bilinç kalıbı sunamamıştır. Uzlaşmacı politikaları, iki uyuşmayan öğeyi eski ve solmakta olan alışkanlık ve hatıralarla şimdiki toplumsal karmaşaya ayak uydurabilmek için yapılan toplumsal uyarlamayı birleştirir. İşçi Partisi içindeki Eski Sol ile Yeni Sağ, geçerli bir analiz ile karşı çıkışı erteleme konusunda farkında olmadan müttefiktir. Eski alışkanlıkların canlandırılması (ki bir dereceye kadar insanlar bu alışkanlıkları değiştirmek ve reddetmek zorundadır), tamamen farklı bir insan düzeni olarak sosyalizmi red ile birleşince, egemen yorumlarla yönlendirmelere karşı çıkacak güç kalmaz. Dolayısıyla, özellikle yeni topluluklarda dikkati çeken, ancak toplumun her kesiminde görülen karmaşık ve eşitsiz bir bilinç gelişiminin politik olarak dışa vurulabile-

ceği çok az kanalın kalmasıdır. Bu sürekli bir durum olamaz. Kadın ve erkekler kurulu sistemlere hep bağlı kalamaz. Yeni öğrenim, yeni tepki bu arada gelişecektir ve belki de bu gelişme, bizim tahmin edemeyeceğimiz biçimlerde olacaktır. Çünkü dünyanın neresinde olursa olsun bütün toplum biçimleri için olduğu kadar, yeni topluluklarda yaşayan kadın ve erkekler için de geçerli olan tek kesin olgu, bunların hepsinin, birinin onları düşündüğü biçimin imgesinde değil, insan imgesinde yaratıldığıdır. "Televizyonla yapıştırılmış yığınlar" yoktur. Bu yığınlar, ikinci sınıf toplum analizcilerimizin kötü bir kurgusudur. Yığınların (yeni ya da eski) ne yapacakları tahmine açıktır. Ama hep zorluğa maruz kalan kadın ve erkekler gözlemleyip öğreneceklir; uzun vadede bu "yığınlar"dan kimsenin kendi çıkarına yararlanabileceğini sanmıyorum.

Toplum sınıflarının kabul edilmiş tanımları, işte bu yeni durumları açıklamakta yetersiz. Yeni bir kasaba veya yerleşim bölgesinde insan "işçi" sınıfına mı yoksa "orta" sınıfa mı ait olduğunu nasıl bilebilir? Süregelen geleneksel yorumlar ekonomik değil (ekonomik olarak işçi sınıfı- orta sınıf ayrımını çizmek, gördüğümüz gibi çok zordur) hayat tarzı ve davranış şekliyle ilgilidir. Bir çok insan için "işçi sınıfı" terimi yoksulluğu, kötü ev şartlarını, açıkta kalmayı çağrıştırır; oysa "orta sınıf" harcanacak parası olan, daha iyi evlerde yaşayan ve daha düzenli ve denetlenebilir bir hayatı olan bir sınıftır. Bütün hayat tarzları değişken olduğu için, bu karşıtlık kolayca geçmiş ve gelecek karşıtlığına dönüşür: "İşçi sınıfı", insanların sürekli uzaklaştığı eski tarzdır; "orta sınıf" ise yeni, "çağdaş" tarzdır. Bu terimlerin günümüzde toplum düzeni tanımları olarak pek geçerli olmadığını söylemek kolaysa da duygu yükleri hiç azalmamıştır. "İşçi sınıfındanım ve bundan gurur duyuyorum" gibi bir tavıra eski topluluklarda ve siyasette faal olan bazı bireylerde rastlanabilir, ancak çoğunlukla daha çelişik bir tavırdır: Bir yandan "Hayatımı kazanmak için çalışıyorum" (ki aşağı yukarı herkes çalışıyor) duygusu; diğer yanda ise "işçi"de aşağı sınıf gibi bayağılıkları ve yoksunlukları çağrıştıran ve aklı başında olan kimsenin dönmek istemediği kuvvetli bir toplumsal anlam egemendir. İzlenimim o ki, bu günlerde sosyalistler işçi sınıfından söz ettiklerinde, bütün sınıf ve altta olma durumlarıyla ilgili öfkeleri, kendi üzerlerine çekmiş oluyorlar. Çoğu insan sadece endişeli olduğu zaman toplumsal anlamında "sınıf"dan söz ediyor ve insanlar arasında bu tür ayrımlar olduğu duygusundan kurtulmak istiyor. Bence bu dürtüye saygı duyulmalı, çün-

kü bu duygu şimdi toplumsal sistemi onaylamak için kullanılıyor. Oysa değindiğimiz türden bazı değişimler dışında, bu sistem hâlâ ekonomik sınıfların varlığı üstüne oturmaktadır.

Bugünkü kafa karışıklığını sürdürmek, toplumsal bilinci asgari tutmaya yarar. Bunun yerine iki genel olgu üzerinde yoğunlaşmamız gerekir: Açık değişkenlik ile toplumsal sermayenin mülkiyeti ve denetlenmesi. Bazı gerçeklikleri açıklayan bu işçi sınıfı - orta sınıf ayrımı (karışık olmakla birlikte) sadece kendi başına incelenirse, toplum anlaşılmaz. Bu farklılık, sırf belirli bir toplum biçiminde görülen bir işlevdir ve işçileri karşı karşıya getirerek toplum içinde daha da gerilimli bir yarışmayı sağlamak için toplumsal bilinci, bütün bir sistemi sürdürecek biçimlere dönüştürme etkisine sahiptir. Bence bu farklılığın gözden geçirilmesi gerekir, ancak bu inceleme için mümkün olan tek temel gerçek bir topluluk duygusudur - yani hem kendimiz hem de birbirimiz için çalıştığımız bilgisi. Bu şimdi de bir ideal olarak varolmakla birlikte, sürekli olarak karıştırılıyor; çoğumuz kendi işimizin ürünü ile aracını yönlendirip, sahip olmadığımız için sık sık bu duygudan uzaklaşıyoruz. Bir sanayi toplumunda ya toplumun bütünü toplumsal üretime sahiptir ve bu üretimi denetler; ya da ancak bir bölümü bu işi yapar ki, o zaman da o bölüm geri kalanları kendisi için çalıştırır. Bu alternatifler arasındaki bir seçim canalıcı sınıf seçimidir ve eğer sınıf sistemine son vermek istiyorsak kalıntıları, geçersizlikleri ve başka ayrımcılıklar arasındaki karmaşayı ayıklamalı ve bütün bunları destekleyen ekonomik merkezi ortaya çıkarmalıyız. Bu temel eşitsizlik giderilirse, çoğumuzu gerçekten bıktıran sınıf tartışmasına son verebilir, kendi değerli yollarında yürüyen gerçek insanlar ve gerçek topluluklar arasındaki insanî farklar tartışmasını başlatabiliriz.

4 Kültürün genişlemesi, ekonomik ve politik hayatımızın gerçek toplumsal bağlamında incelenmelidir. 1960'larda büyüme oranı oldukça yüksek görünüyor ve biz de bu oranı koruyup hızlandırmak için planlar yapıyorduk. Ancak basit bir yükselti grafiğiyle anlaşılamayacak kadar önemli bir çelişki de söz konusudur. Çünkü gerçek sanatla tartışma gittikçe yaygınlaşmakla birlikte kötü sanat-

la kötü tartışma da başdöndürücü hızla artmaktadır. Bu farklı büyüme oranları ve çizgileri arasındaki çelişkinin çok ciddi ve kaçınılmaz bir boyuta ulaşacağı bir noktaya varıyoruz. Ancak bu durumu görenler bile ne yapılabileceği konusunda hayli müteredditt.

İlkin bu tür bir tartışmayı kolayca başka yöne kaydırabilecek olan tikel ve yerel çelişkiyi incelememiz gerekir. İyi sanatla iyi tartışmayı geliştirip, bunların karşıtlarını ortadan kaldırma önerisi yapıldığında, genellikle birisi çıkar ve züppe olmamamızı, futbolun da satranç kadar iyi bir oyun, cazın gerçek bir müzik biçimi, evle bahçenin de önemli olduğunu söyler. Genellikle cevap verdiği kişiyle tartışmadığı belli olan bu tür insan, aslında kiminle tartışmaktadır? Ne yazık ki, sahici insanlarla ve tanışık olduğumuz bir duygulanma şekliyle. Bazı kültürel biçimlerin toplumsal bir ayrım yaratmak amacıyla kullanıldığını ve ikinci sınıf bir konuma yerleştirilen iki grubun - kitleler ve gençler - düzeysizliklerini gösterme amacıyla, yeni kültürel biçimlerin toptan lanetlendiğini biliyoruz. Bu alışkanlığa karşı çıkılmalıdır, ama bazı seçilmiş örnekleri kullanarak kötü kültür sorununun tamamen konu dışı bırakılması gibi demagojik bir tehlike de vardır. Daha zorlarına geçmeden önce şu sorulara bir göz atalım. Örneğin futbolun gerçekten harika bir oyun, cazın gerçek bir müzik biçimi ve ev ve bahçenin gerçekten önemli olduğu düşüncesine katılabilir miyiz? Ama aynı şekilde korku filminin, porno romanın, çizgi romanlı Pazar gazetesinin de aynı dünyada yer almadığını söyleyebilir miyiz? Ayrıca, hoş bir magazin romanının, erkekçe macera hikayesinin ve sevimli, akıllı televizyon reklamının da aynı dünyaya ait olmadıkları düşüncesine katılabilir miyiz? Bütün bunlara karşı geliştirilen tezler ve bunların hesaplı dağıtımından edinilen büyük kârlar, iyi bir yaşama kültürünün çeşitli ve değişken, spor ve eğlence ihtiyacının da sanat ihtiyacı kadar gerçek, "zevk"in bir toplumsal ayrım biçimi olarak kullanılmasının ise bayağılık olduğu tezleriyle karıştırılmamalıdır.

Durmaksızın değişen ve bu nedenle biraz şaşkın olan bir toplumda, kültürel biçimler nasıl olsa değişecek, ama buna karşılık eğitim anlamlı bir algılama yeteneğini derinleştirecek ve inceltecek bir şey yapmazsa, karşımıza çıkacak sorunlar adamakıllı zorlaşacaktır.

İki önemli adımın atılması gerekir: Geleneksel biçimlerde önemli eserler veren ya da yeni biçimler yaratmaya çalışan sanatçılar sonuna kadar desteklenmeli; ayrıca bu çalışmanın sürekli olarak tartış-

maya açık olması (gerçek eleştiri de dahil) ve böylece bu çalışmanın hesaplı ve kayıtsız kullanılmasının önlenmesi. Bu tür çabaların sürdürülmediği söylenemez: Yeterli olmamakla birlikte sanata arka çıkılmakta, halka açık tartışmalar yürütülmektedir. Bu politikalar evrim kapsamına girer. Değerli gelişme öğelerinin sürekli desteklenmesi. Ama onları destekleyip yaygınlaşmalarını isterken bu politikaların sorunun köküne indiğini sanmıyorum. Çünkü ikinci sınıf ve yıkıcı öğelerin daha çok yaygınlaştırıldığı genellikle farkedilmiyor: Örneğin yeni bir sabun reklamı için, bir orkestraya ya da sanat galerisine sağlanan yardımdan daha çok para harcanıyor; aynı şekilde biri ciddi diğeri ise popüler piyasadan kendine bir pay çıkarmayı amaçlayan iki dergi yayınlanırken yapılan yatırımın oranları gerçekten komiktir, çünkü ciddi yayının ardında hemen hemen hiçbir şey yokken, ikinci türden dergiye olukla para akıtılır. Kültürel gelişmede çeşitli ögeler en azından eşit olarak sağlanmalıdır, bu da yeni ve bilinmeyen şeylerin kabul edilebilmesi için zaman içerisinde kesintisiz sunulmasını gerektirir. Bizim şimdiki kültür düzenimizde bu tür sorumlu politikalar imkânsız bulunmaktadır. Değerli ögelerin desteklenmesi savunmacı bir sahip çıkıştan pek farklı değildir. Bu tutum hiç yoktan iyiyse de bu koşullarda genel bir değişme beklenemez. Bu alanın geri kalanı piyasaya terkedilmiştir, ama buna da tam olarak serbest piyasa denemez çünkü belli başlı kültür kurumlarımızı finanse etmek için gereken sermaye miktarı katılımı sınırlar; dolayısıyla hem üretim hem de dağıtım belirli ellerdedir. Genellikle bir grup gönüllü insanın gayretiyle ortaya çıkan, yukarıda sözünü ettiğimiz ciddi yeni dergiye herkesin görüp almak isteyebileceği bayilerde rastlamak mümkün değildir, oysa ticari dergi sizin mutlaka görebileceğiniz bir şekilde pazarlanmıştır. Dolayısıyla, gerçek bir yarışma söz konusu değilken satış sonuçlarını halkın basitliğinin kanıtı olarak kullanmak aptalca ve hatta kötü niyetli bir yaklaşımdır. "Yığınlar"ın kültür durumlarını küçümsemek ve esef etmek yerine (şimdilerde yığınların sözde dostlarının tavrı bile bu yönde) kültür kurumlarımızın çoğunun toplumun sağlığı ve gelişimiyle değil de tecrübesizliğini sömürerek edinilen çabuk kazançlarla ilgilenen vurguncuların elinde olduğu gerçeğinin kavranması gerekir. Bu vurguncuların ya da aralarından bazılarını, tepkiyle karşılaşınca "prestij" adını verdikleri farklı ve sınırlı bir yayın politikası izlediği doğrudur; yani işlerini sürdürebilmek için küçük bir saygın yayın çıkarabilirler. Ancak asıl sorun toplumun kendi kültür aygıtlarını

bu kadar sorumsuz ellere bırakmanın bedelini ödeyip ödeyemeyeceğidir.

Bence birçok insan bu sorunun önemini kavrıyor ama başka alternatifin zorluklarının da farkında. Belirli sınırlı alanlarda teşvik onay görüyor, ancak sorunu bütünüyle deşmek daha baştan birçok zorlukla karşılaşmak demektir. Çünkü köklü değişim için gereken gayret ve sermaye miktarı sadece kamu kaynaklarından sağlanabilir. Bu da başlıca iki itirazla karşılaşıyor. İlkin bu tür kaynakların gerçekten elde edilir olup olmadığı ve istenen miktara ulaşıp ulaşmadıkları sorusu önemlidir. Bu da daha önce tartışılan bir zorluğa geri döndürür bizi: Toplumsal politikayı toplumsal ürünle finanse etmeyi hafsalaya sığdırmak bile zor geldiği gibi şimdiye kadar bunu mümkün ya da gözükür kılan hiçbir muhasebe sistemi yaratmış da değiliz. Çünkü şimdi yatırımın bir bütün olarak toplumdan ve ekonomiden kaynaklandığı doğrudur. Para ancak işçi ve alıcı olarak bizden sağlanabilir; ama paranın dolaşımı öyle kanallardan yürüyor ki sonunda onun denetimi az sayıda küçük grupların elinde kalıyor. Bir çeşit ekonomi düzenlemesiyle varolan kültür sistemi için gerekli parayı kendimizin sağladığını farkedersek, gereken kaynakların çokluğu bizi dehşete düşürmemeli çünkü düzenin kendisi de değişime tâbîdir. Bu sorunların temelde kapitalist bir düzenin sonuçları olduğunu anlayınca, kültür sorunlarını daha dikkatli değerlendirmemiz gerekir ve bence kapitalizmin yıkılması için bundan daha geçerli bir neden olamaz. Özellikle genç neslin varolan sisteme karşı çıkış noktalarından en önemlisi bu kültür sorunlarıdır.

Ancak ikinci itiraz da en çok bu noktada çıkıyor karşımıza. Kapitalizmin alternatifi nedir? Sosyalizm. Sosyalist kültür nedir? Devlet denetimi. Sunulan seçenek buysa, eleştirilerini geri alacak olan birçok liberal ve birçok endişeli sosyalist vardır. Bu grup, vurgunculari bile, kaçınılmaz bürokratlar güruhuna, devlet memurlarına ve büyük bir ihtimalle konacak olan sansüre tercih eder.

Bu zorluk sadece kültür sorunlarıyla değil aynı zamanda toplumumuzda değişimle ilgili bütün düşünüş tarzlarında ortaya çıkar. Demokrasimizin gelişmesini ilgilendiren en önemli zorluk bürokrat ile vurguncu arasında tercih yapma durumunda kalmamızdır. Vurguncuları istememekle birlikte bürokratlar da tercih edilebilecek bir grup değil. Bu durumda enerjimiz tükenir, umudumuz zayıflar ve böylece bürokratlarla vurguncular arasında varolan uzlaşma durumuna da karşı çıkılamaz.

Demokratik politikalar açık tartışma ve açık oylama sistemi ile yürütülür. Görece küçük gruplarda üyeler ile politikalar arasındaki ilişki yakın olabilir, ama gene de karar sorumluluğu bir bütün olarak üyelere değil seçilmiş temsilcilere ve îdari işlem gerekli olduğu zaman da görevlilere devredilir. Demokratik örgütteki görevlinin ilkesi açıktır: Belirlenen politika çerçevesinde hareket eder ve eylemlerinden bütün üyelere karşı sorumludur. Hepimizin bildiği gibi durum pratikte farklı olabilir, ancak yeterli bir anayasa olduğunda ve üye eşitliği sağlandığında bilinen en iyi ve en sorumlu sistemdir.

Kültürel mübadele araçlarının ulusal olarak örgütlenmesine ilişkin canlı tartışmalar yapılmaktadır ama demokratik bir ülkede bile büyük bir örgütün katı ve ulaşılmaz olma tehlikesi vardır. Yeterli bir kültür örgütü açık, esnek ve çok çeşitli ifade biçimlerine yönelik olmalıdır. Çeşitli kültür örgütlerini, bu örgütleri kendi eserlerinin üretimi için kullananların en iyi biçimde yönetebileceği, zira bu insanların örgütü açık ve esnek tutmak için köklü ve pratik bir nedeni olduğu söylenebilir. Ancak şu noktayı belirtmek gerekir ki kültür eserlerinin gerçek üreticileri kendi para kaynaklarıyla sadece en basit araçlara sahip olabilir. Aslında bu araçlara sahip olabildikleri durumda değişim gerekmez. Ancak basında, radyo ve televizyonda, sinema ve tiyatroda bu en basit işbirliğine dayalı bu en basit mülkiyetin mümkün olmadığı bellidir. Ama bu durum bu pahalı araçların en yüksek teklifi veren kişide (özellikle de bu kişi üretilen eserle değil de getireceği mali imkânlarla ilgili ise) kalması gerektiği anlamına gelmez. Çağdaş Britanya'da belirtiler egemen kâr politikasının yürütüldüğü ve üreticilerin işçilere dönüştürüldüğü bu en kötü düzenlemenin normal karşılanmaya başladığını gösteriyor. Bu sistem basın ve tiyatroda özellikle geçerlidir. Güçlü çıkar grupları aynı sistemi bütün yayın hayatına uygulamaya çalışıyor. Bu durumda alternatif ilkenin acilen belirlenmesi gerekir. Üreticiler kendi üretim araçlarına sahip olmadıkları zaman toplumun üreticiler adına bu araçlara sahip olması ve bu emaneti koruyabilecek bir yönetimin kurulması gerekir. Bu aşamada karşılaşılabilecek zorluklar bellidir, ama yönetim ve tüzük tamamen, neyin arzu edilir olduğu konusundan yola çıkarak belirlenecektir; bence arzu edilen şey üzerinde anlaşabilirsek, pratik yöntemler geliştirmede bizimki kadar tecrübeli toplum azdır.

Örneğin, tiyatroda çoğu tiyatronun kamu malı olması (ufak çapta bir ulusal destek örgüsü söz konusu olsa bile yerel otoritelerin

malı) ve bu tiyatroların daha sonra oyuncu gruplarına devri mümkündür. Böylece bu grupların katılıp katılmamakta serbest olduğu açık, yerel ve ulusal örgütler yoluyla, icabında belirli bir oyunu bir dizi tiyatroda oynayabilme garantisine güvenerek hayli uzun vadeli politika düzenlemeleri malî açıdan mümkün olur. Aynı tür düzenlemeler sürekli ve düzenli ilişkiler yoluyla radyo ve televizyon hizmetlerine de uygulanabilir. Grupların yeterli mesleki güvenlik bağlamında kendi değişen geleneklerini yaratmasının tiyatroya yararı çoktur: Şimdi tiyatrolarda gördüğümüz iyi oyunlar hemen hemen bütün büyük ulusal tiyatrolara sahip olan spekülatörler tarafından kiralanmak istenen ve buna karşı mücadele etmek zorunda kalan oyuncu gruplarının ürünleridir. Sanatta özgürlüğü inanarak savunuyorsak bu özgürlüğü gerçek sanatçılara bu şekilde sağlayabiliriz.

Sinemada da benzer bir sistem mümkündür. Film yapımcıları film yapılmadan önce filmin yapılmaya değip değmeyeceğini kaba saba testlerle belirleyen dağıtımcılara tabidir. Liberallerimizin savunduğu sanatçı özgürlüğü budur işte. Sinema sayısının azalacağı bellidir. Bu durumun ortaya çıkardığı akıllı bir yeniden örgütlenme fırsatı kaçırılmamalıdır. Sinemalar daha çok kamu malı olmalı ve yönetimleri bağımsız halk otoritesine teslim edilmelidir. Alternatifleri garanti altına almak için, salon zincirleri (biri belli konularda uzmanlaşmış) en az iki ya da üç ayrı işletmeye bağlı olmalıdır. Üretim, tiyatroda olduğu gibi halk otoritesini mesleki yeterliliğine inandırmak zorunda olan bağımsız sürekli şirketlerin elinde olmalıdır. Bu şirketlere gösterilmesi garanti olan filmlerin yapımı için mali destek sağlanmalıdır. Bağımsız şirketler ne kadar çoğalırsa o kadar iyidir. Bu şirketlerin bazıları ile tiyatro grupları arasında ilişki kurulması yararlı olur. Bağımsız otoritenin düzenlenmesi Parlamento tarafından atanmış olan ve ona karşı sorumlu memurlar ile şirket temsilcilerden oluşan bir ortak temsil biçimiyle sağlanabilir.

Kitapçılıkta da bağımsız yayıncıların sayısı epey fazladır, ama çeşitli baskılar altında bu bağımsızlıklarını sürdürmeleri güçleşmektedir. Hızlı bir karışım süreci oluşmakta (genellikle görünürde bağımsız izler taşıyan bir karışım) ve genellikle edebiyatla pek az ilgili olan yeni bir mal sahibi tipi yaygınlaşmaktadır. Yüksek maliyetler ve "karton kapak devrimi"nin getirdiği geniş imkânlarla, yüzyılın başında gazetelerin geçirdiği aşamaya benzer bir duruma gelinmiştir. Böyle bir sistemin yaratabileceği nicel düşünme biçimi, yayıncılık için kötü sonuçlar doğurabilir. Bence son zamanlardaki değişim-

lere ve yapılabileceklere ilişkin olguların araştırılma zamanı gelmiştir. Bu arada şimdi olduğu gibi sorumlu ve dolayısıyla da çeşitli politikalar izleyen yayıncılara destek çıkılmalıdır. Bu destek, en iyi biçimde şimdi karmakarışık olan dağıtım alanında sağlanabilir. Doğru dürüst bir kitapçı dükkânı bulunmayan yüzlerce kasaba olması utanç vericidir. Bağımsız iyi kitapçı, özellikle değerli bir hizmet verir ama yer açısından şanslı değilse iflas eder. Kitapçılıkta dükkan zinciri oluşturmuş şirketler, kitap ve süreli yayınlara nicelik testi uyguluyor: Belirli bir sayının altındaki yayınlar onlarca dağıtılmaya değmiyor. Bu bir özgürlük biçimi midir? Bence hem yayıncıları, satıcılarını ve yazarlarını hem de Parlamento'yu temsil edecek olan yayının sürekli bağımsızlığını garantileme görevini ve aynı zamanda da kitap ve aylık yayınların hem burada hem de başka ülkelerde en iyi dağıtılmasını üstelenecek bir Kitap Konseyi kurulmalıdır. Genel politika olarak yayınları nisbeten kolay satılabilecek kitaplarla sınırlandırma baskısına karşı koyulmalıdır. Bu konsey, şimdiki kitap satışı düzenlemelerini inceleyebilir; kitap ve süreli yayınların sağlıklı dağıtılmadığı yerlerde belirtilen politikayı izleyecek bağımsız girişimleri kurup sağlama alacak güce sahip olacaktır. Bizim bu ilkeyi genel kitaplıklarda kabul etmiş olmamız, ama okurların satın alıp saklayacağı kitaplar için aynı ilkeyi benimsememiz hayli gariptir.

Dergi ve gazeteler kaliteden ziyade kâr amacını ön planda tutan politikalar izleyen kişilerin tekelindedir. Kâr ölçütü çok saçma boyutlara ulaşmıştır. Örneğin satışı bir milyonun altında olan bir günlük gazete, yayından kaldırılabilir, ki bu durumda gazete ve dergi sayısındaki sürekli düşüş son derece doğaldır. Soruyorum: Bu özgürlük veya kullanıma açıklık mı? Gazetelerin kalitesi ne teşvik ne de sansürle geliştirilebilir. Bütün alanlardaki tecrübeler bir işin düzeyinin meslekten insanların yönetiminde yükseldiğini göstermiştir. Bu tür bir meslekî sorumluluğun şimdi sürekli ve tutarlı bir politika olarak sürdürülmesi imkânsızdır, çünkü bütün bir basın örgütü (sinema ve tiyatro örgütünde olduğu gibi) yönetenlerin standartları kâr amacına göre belirlediği, üreticilere ortak bir sorumluluk duygusu aşılamak yerine, bu üreticilerin önceden belirlenmiş bir makaleyi hazırlamak için birbirleriyle yarış ettiği tamamen farklı bir atmosfer yaratır. Kişisel standartlar her zaman değişebilir ama en az titiz ve en az ilgili olana başarı sağlayan kurumlar üreten bir toplum da zayıf bir toplumdur. Bu kurumları yenilemek için girişilen her çaba yanlış yorumlarla karşılaşmaktadır. Tabii ki basının devletin malı olma-

sını istemiyoruz; ama bence seçilmiş gazeteci ve halk temsilcilerinden oluşan ve gerçekten bağımsız gazete ve dergileri yaygınlaştırmak görevini üstlenmiş olan bir Basın Konseyi'ne ihtiyaç vardır. Özellikle yerel gazetelerin çıkmasını garantilemek gerekir ve bence bu gazetelerin yerel idare tarafından yönetilmesi ve yerel idarenin malı olması gerekir. Yerel gazetelerin yerel otoritelere ait olması görüşüne itiraz çoktur, oysa belirli durumlarda bu pekâlâ yapılabilir. Daha genel olarak söylersek, bağımsızlık garantisi ile sermaye kaynağı, gazete temsilcilerini de içeren Basın Konseyi yoluyla ülke çapında bir kamu hizmeti sayılmalıdır. Aynı kamu hizmeti ilkesi profesyonel yayın organlarına bağımsızlık sağlayacak biçimde dergilere de uygulanabilir. Bu ilke zamanla, tecrübe kazanıldıkça, ulusal basını da kapsayacak şekilde genişletilebilir. Bir derginin veya gazetenin yayın organlarının kendi kararlarıyla bağımsız bir girişim olarak tanınmak üzere Basın Konseyi'ne başvurma konusunda özgür olmamaları için hiç bir sebep görmüyorum. Bu organlar bu durumda herhangi bir dış özel mali denetimden kurtulmuş olur. Bu tanıma ve destek çıkmanın hangi koşullarda sağlanacağı ise üreticilerin kendi politika tanımlarına bağlı olmalıdır. Profesyonellerle kamu temsilcilerini içeren Konsey'in önerilen belirli bir politikayı onaylamak istemediği durumlar olabilir, ancak bu durumlarda işler şimdikinden daha kötü gidiyor olmaz: Bu tür bir politika piyasada sınanabilir ya da şimdiki yöntemlerle finanse edilebilir, çünkü hiç bir gazete veya derginin yasaklanması söz konusu olamaz. Bence tecrübe ve iyi niyetle, meslekî sorumluluk taşıyan birçok bağımsız gazete kurulabilir, çoğunluk sağlanmasa bile en azından hiç bir gazetenin ya da derginin kalitesini dikkate almayan ve sırf kârla ilgilenen bir mali kurum tarafından öldürülmemesi sağlanmış olur. Bu tür bir alanda reform, ancak kamu tarafından desteklendiği zaman alanın kendi içinde gerçekleşebilir.

Radyo ve televizyonda kusursuz olmamakla birlikte genelde sorumlu olan ve yeni kurumların rekabetine maruz kalan bir otorite, BBC, vardır. Çok açıktır ki bu hizmetler ve kanallar genişledikçe seçme olanağının da genişlemesi beklenir; ama bağımsızlığı, başka yerlerden sağlanan (şimdi olduğu gibi çoğunlukla reklamcılıktan) döner sermayenin sonucu olarak yerleştirmekle, böyle bir seçme şansının sağlanabileceği şüphelidir. Teknik dağıtım araçlarına sahip olan bir veya birden fazla kamu otoritesi olabilir, ama aynı ilke burada da geçerlidir: Yürütülen politika genelde kamu otoritelerince tanım-

lanabilir, ama asıl işin ortaya çıkması gerçek üreticilerin (yapımcıların) tekelinde olmalıdır. Pratik çalışma ağları varolduğuna göre bunların yaygın kullanımı son derece yararlı olur; yalnız, bu şebekelerde gerçek yerel ilişkileri ve alternatif politikaları olan çeşitli bağımsız grupların görev yapması arzu edilir. Ticari televizyonda varolan programcı şirketler böyle değildir. Bu şirketler genellikle gerçek yapımcıları mali çıkar hesabına göre çalıştıran topluluklardır. Profesyonel şirketlerin (kamu otoritelerinin teknik dağıtım araçlarını sağlayacakları şirketler) oluşumunun desteklenmesi, genel politikanın ele alması gereken bir sorundur. Bu grupların özünü profesyonel radyo ve televizyon yapımcıları oluşturacaktır. Ve bu yapımcılar tiyatro, sinema ve basındaki diğer profesyonel şirketlerle, orkestralar ve bu alandaki diğer benzer kurumlarla ve daha geniş yerel örgütlerle eğitim komiteleri ve geniş gönüllü topluluklarla ilişki kurma imkânları aranmalıdır. Bu şekilde, hem merkezi bir tekel tehlikesi, hem de spekülatörlere teslim olma tehlikesi giderilmiş olur.

Bu önerileri ileri sürerken, gerek ayrıntılı planlama, gerekse geliştirme konusunda, tecrübeli kişilerin tartışmalarla ayrıntılandırması gereken çok şey olduğunun farkındayım. Bütün bu yeniden düzenleme önlemleri kolay olmaz elbet, ama kültür üretenlerin özgürlüğü kamu parasını egemen ama temelde işlevsiz mali gruplara olan bağımlılığı ortadan kaldıracak şekilde kullanmakla ve bu ise kültür üretenlerin yönetimi kendi ellerine almasıyla sağlanabilir. Bu, ileriye atılmış bir adım olur ki, ilkeler üzerinde anlaşmaya varılırsa tüzükler her zaman yapılabilir.

Sorun bu günlerde acildir, çünkü bazı liberaller sanatçı özgürlüğü adına reformdan çekinmek ya da kültürün hiç bir biçimde örgütlenemeyeceğini savunmakla birlikte aslında hızlı bir yeniden örgütlenme biçimi yerleşmekte ve bunun yanısıra gerçek mülkiyet ve bağımsızlık, kültürümüzün her kesiminde gerilemektedir. Gerilemeye devam edeceği de kesin gibidir. Bu liberallere aslında neyi savunduklarını sormak isterim, çünkü değer verdikleri özgürlük ile bir televizyon servisinin ve gazeteler zincirinin sahibinin "kendi paranızı basmak için imkân" şeklinde tanımladığı fiilî "özgürlük" arasında pek benzer (ortak) bir nokta yoktur. Özgürlükle bağımsızlığın ancak halk tarafından garanti edilerek sağlanabileceği bir buhran noktasına ulaşmış bulunuyoruz. Önerdiğim yollar bürokrasiyle devlet denetimini en aza indirmeye veya tamamen dışlamaya özen gösterildiği ölçüde bu amaç için işler bir temel olabilir.

Kültür hayatımızın niteliği bu tür tedbirlerle değişir mi? Ben değişeceğine kesin gözüyle bakıyorum, ama bir gecede değil. Söylemek istediğim, kanalların daha açık olacağı, kolay kâr baskısının hafifleyeceği ve daha gerçek ve geniş bir seçim alanının doğabileceğidir. Ayrıca teorik temelde betimlediğim öğelerin karşılıklı bağımlılıkları, değişmesi mümkün olan en geniş platforma yerleştirmek için başlatılan tartışmadır: Ekonomimizdeki, günlük çalışma ilkelerimizdeki, demokratik kurumlarımızdaki ve eğitim sistemindeki değişimlerin hepsi, kültürel değişim ile ilgilidir. Eğitim sorunuyla ilgili görüşümü vurgulayarak tekrarlamakta yarar görüyorum: On beş - yirmi bir yaşları arasındaki ihmal edilmiş grup için yeni eğitim biçimlerinin geliştirilmesi şartı. Yetişkinlerin eğitiminin gelişmesi de gene bununla ilgili bir sorundur: Bu gittikçe artan çalışmayı rayına oturtmak ve daha geniş kültür hizmetleriyle ilişkisini geliştirmek için şimdikinden daha çok şey yapılabilir.

Günümüzde yeni malların niteliğini ve kullanımını tanıtmak için yeni bir meslek gündemdedir. Her yıl reklam sistemi için 400.000.000 pound harcanıyor; oysa bu reklam sistemi, hizmeti rasyonel biçimde sağlamak yerine, kandırma ve sihir dünyasında dolaşıyor. Halen varolan "tüketiciyi koruma" kuruluşları desteklenmelidir. Ama desteklenen çoğu sanat gibi bu kuruluşlar da sadece sınırlı sayıda insana hitap edebiliyor. Dolayısıyla her kasabada yeterince bürosu ve gösteri odası olan ve böylece her tür alıcıya gerçek bir seçim şansı sunan genel bir araştırma ve bilgi hizmeti kurulamaz mı? Böyle bir hizmet aslında halkı "yığınlar" olarak değerlendiren demokrasi öncesi bir biçim olan eski reklam sistemine yapılan harcamalarla karşılanabilir. Ve bütün bu yeni uğraşlar birleştirildikçe ve dolayısıyla yeni toplum hizmetleri fiilen bağlantılı görüldükçe -satın alma ve öğrenme, kullanma ve beğenme, paylaşma ve ayırdetme- daha sağlıklı bir kültürel gelişim ihtimali artar.

5 Uzun devrimi mümkün kılan insan enerjisi, insanların toplumun eski biçimlerinin baskı ve kısıtlamalarını yıkıp yeni ortak kurumlar kurarak kendi hayatlarını kendilerinin yönetebileceği inancından kaynaklanmıştır. Böyle bir süreç mecburen hem

başarı hem de başarısızlık içerir. Son bir kaç yüzyıla dönüp baktığımızda başarılar gerçekten çarpıcıdır; hem bu başarıları, hem de şimdi gerçekliğin en sıradan parçaları olan şeylerin ilk talep edildiğinde nasıl anlayışsızlık, şaşkınlık ve öfkeyle karşılandığını hep hatırlayalım. Başarısızlıklar da açık seçik bellidir: Sadece yeni ve kavranamayan karmaşalar karşısındaki başarısızlıklar değil, aynı zamanda, belirli değişiklikler eski sistemlerden kurtulmadıkça, bir önceki dönemde sıkı sıkı öğretilen düşünme biçimleri sürüp de, değişiklik ihtimalini sınırladıkça ortaya çıkan başarısızlıklar. Başarıları normal karşılayıp başarısızlık düğümlerine takılıp kalma eğilimindeyizdir. Ya da başarısızlıkları ele almaya kalktığımızda, başarıların çokluğu gösterilip yetinmemiz söylenir.

ABD'deki arkadaşlarım bana devrimin aslında durduğunu söylüyor: Devrimin yaratıcı enerjisinin sürdüğü yolundaki duygumun iyi niyetli ama yanıltıcı olduğunu, çünkü kendilerinin Amerika'da geleceği çok daha iyi gördüklerini ve sanayinin gelişmesi ile demokrasi ve iletişimin sadece toplumun yığınlaşmasına yol açtığını anlatıyorlar. Şu halde farklı bir tavır gereklidir: Devrimcinin değil, eğilimlerini değiştirmese bile kendi alternatif görüşüne bağlı kalan muhalifin yaklaşımı. Aynı görüşe Britanya'da da rastlıyorum ve çağdaş Batı edebiyatında yaygın olan tepki de bu tepkidir: Toplum mahkûm veya lanetli olduğundan, birey ya da grup ancak coşku ve ironi ile insanca bir kuytuda barınabilir. Bu arada Sovyetler Birliği'ndeki arkadaşlarım devrimin en önemli savaşının aşağı yukarı dünyanın yarısında kazanıldığını ve komünist bir geleceğin kesin olduğunu söylüyor. Bu görüşü saygıyla dinliyorum; ama ben onların da en az bizim kadar yol katetmeleri gerektiği ve devrimin sona erdiği duygusunun, devrimin boşunalığı duygusu kadar yanıltıcı olduğu kanısındayım. Bütün yolların çoktan keşfedildiği ve kişinin artık sistemi sırf onaylayabileceğini düşünmek, Batı toplumlarındaki buna benzer, sistemi olduğu gibi benimseme eylemi kadar zordur: Ya çoğunluğun benimsediği memnuniyet formülüyle ya da azınlığın kabul ettiği ve kesin bir biçimde lanetlendiğimiz görüşüyle (katı fakat gerçekçi bir görüş).

Uzun devrimde kendi ölçeğimizi kendimiz oluşturuyoruz ve bu süreci geçiren her toplum için beklentiler sorunu büyük önem taşıyor. "Bu kadarı yeter" fısıltısı hep duyuluyor; ama bu sesin nereden geldiğini anlamak için dönüp baktığımızda, sesin sadece değişimin yavaşlamasını ya da durdurulmasını isteyen zenginlerin, ege-

men ve güçlü olanların sesi olmadığını, aynı zamanda gerçek kazançlarını tehlikeye atmak istemeyen daha birçoklarının da sesi olduğunu görürüz. "Bu kadarı yeter; yoksulluğu yendik, oy hakkını kazandık, her çocuk eğitilebiliyor." Bu haklar bir zamanlar imkânsız beklentilerdi. Bunları tasarlamak bile birçok hayata maloldu. Gerçekleşmeleri ise birçok kuşağın çabasını gerektirdi. "Ama bu kadarı yeter; olanı perçinlemeye bakalım."

Uzun devrime sürekli karşı çıkan ve onu sınırlayan üç düşünüş tarzını incelememiz gerekir. İlki ve en önemlisi (çoğunlukla farkedilmemekle birlikte) çeşitli imtiyazlı grupların daha sonra kendi statülerini etkileyecek olan zenginliğin, demokrasinin, eğitim ve kültürün yaygınlaşmasına karşı koymasıdır. İlk aşamalarda bu karşı tavır oldukça açıktır, ama daha sonraları kaydedilen ilerlemeleri başka bir şey yapmama nedeni olarak gösteren ve en önemlisi de mümkün olan en fazla ertelemeyi yaratan daha iyi gizlenmiş bir strateji görünümüne bürünür. Sürecin, daha önceki beklentilerin açık bir şiddetle karşılandığı ve bastırıldığı günlerdeki gibi bir devrim niteliğini korumasının nedeni, bu bilinçli ve oldukça becerikli karşı çıkıştır. Afrika demokrasisine karşı çıkarılan tez ve tedbirler Britanya'nın on dokuzuncu yüzyılın ilk yıllarındaki tarihine çok benzer, ama ikisi arasında daha önemli bir ilişki vardır: Britanya'da eğitimin yaygınlaşmasına yöneltilen itiraz ve tedbirler de aynı tarihî sürecin parçasıdır. Bu strateji, her aşamada açıkca tanımlanıp eleştirilmeli, teşhir edilmelidir.

Bununla birlikte bu imtiyazlı gruplar her aşamada kendilerine garip müttefikler bulur. Bir aşamanın liderlerini elde edilen başarılarla bütünleştirme ve bu liderlerin varolan düzenle bir tutulmasını destekleme taktiği epey başarılıdır. İşçi Hareketi'nin tarihi bu tür olaylarla doludur. Daha önceki liderler sonraki değişikliklerin başlıca muhalifi haline gelir, enerjilerinin çoğunu kendi hareketleri içinden gelişen yeni öğelerle savaşmaya ayırırlar. Bu taktik, genellikle eski biçimlerini koruyarak sürmektedir. Zaten bu tür insanların yaptıklarının gerçekliği, genellikle ölümlerinden sonra anlaşılır. Bizim zamanımızda da bu insanlardan oluşmuş bir sınıf ortaya çıkmıştır: Genel eğitimin yaygınlaşmasından yararlanan ve kendilerini kabul edildikleri toplumla özdeşleştiren ve zamanlarının çoğunu terkettikleri insanların giderilmesi mümkün olmayan kabalıklarını açıklamaya ve belgelemeye ve yanısıra da yeni sınıf arkadaşlarını alkışlayıp övmeye ayıran insanlar grubu. Şimdi başlıca işleri eğitimin daha da

yaygınlaşabileceği inancını baltalamak. Oysa bu insanlar kendi çevrelerine bakma cesaretini gösterebilse bulundukları yerde de yeterince kabalık ve dar görüşlülük olduğunu görürler. Aynı şekilde işyeri temsilcilerini ve komünistleri ve bütün muhalif öğeleri küçümseyen şövalye payeli işçi sendikası lideri de içinde bulunduğu dünyada fazla miktarda keyfi ve başıboş bir iktidarın ve bilinçli dalavere-nin varlığını görebilir. Günümüzde kendilerinin yararlandığı devrime karşı çıkan ve onu sınırlayan bu insan grubunu görmezden gelemeyiz.

Bu devrimi sınırlayan ve ona karşı çıkan üçüncü düşünüş tarzını anlamak, büsbütün zordur. Amerikalılar'ın toplumun "yığınlaştırılması" adını verdikleri şey, elitlerin bütün direnişlerine rağmen ancak ve ancak "yığın" olarak kabul edilen kişiler kendilerini "yığın" olarak gördükleri zaman gerçekleşebilir. Bununla birlikte uzun bir süre, elitler bu çoğunluğu şaşırtmak ve pohpohlamak için yeterli beceriye sahip olduğu zaman, bu amaca ulaşıldığı da bir gerçektir. Arka sokaktaki bir balıkçı dükkanında durumlarının iyi olmadığı açıkca belli olan ve yoğun bir yerel aksanla konuşan bir karı kocanın, tıpkı kendileri ve müşterileri gibi olan ve aynı yerel aksanla konuşan insanların alaya alındığı bir televizyon oyununu belirgin bir keyifle izlediklerini hatırlıyorum. Sıradan insanların eğlenmesi için, içinde aynı kendileri gibi insanların aşağılandığı ve yanlış temsil edildiği oyunların ne ilki ne de sonuncusudur bu örnek. Ve bu tür kanıtlardan yola çıkarak "yığınlaşma"ya olayına teslim olanlar vardır: Yığınlar kendilerini yaratacak, onlara sunulan her türlü aşağılık durumu benimseyecektir ki, bu da, değişim umudunun sona ermesi demektir. Kanıtın çok belirgin olduğunun farkındayım ama genellikle yanlış yorumlandığı kanısındayım. Bütün bu söz konusu anlatım biçimlerinde çok beceriyle yapılmış bir çarpıtma vardır: Aşağı konumda olan her zaman *başka* insanlardır, pratikte özdeşleşme kişinin kendisiyle değildir. Başka insanlar için geçerli bir alternatif hiç söz konusu olmadığı için, bu aşağılayıcı anlatım biçimleri hızla başarı kazanır. Bununla birlikte başka insanların bu şekilde gösterilmesi de kesinlikle toplumsal bir beklentidir. Sıradan insanları yığın olarak gösteren bu yaklaşım sadece elit tabakanın bilinçli ürünü değildir (onlar da olayı böyle göstermek için uğraştığı halde). Yığınların varlığını gerektiren toplum biçimlerinin ve yaşananların bir sonucudur. Uyuşmayan kalıpları öğreten (çoğunlukla da yoğun bir biçimde) şimdiki kültüre rağmen başkalarının farklı beklentileri bir

çerçeve içine yerleştirilmelidir. Bunun iyi bir örneği, "Ben halimden memnunum" tavrının, toplumsal duygularımızın çoğunun yorumu olarak yaygınlık kazanmasıdır. Bu tavrın bencilliğini ahlakî açıdan eleştirsek bile, bu öyle bir "sıradan insanlar" tanımıdır ki, bizim toplum yapımızda bunu kabul ettirmek için gene insanlara gerek vardır: Herkes sadece kendisi için yaşıyorsa toplumsal değişime ne gerek var? Bununla birlikte bu tavrın ***kendi*** duygularının tasviri olduğunu kabul eden çok az insan çıkar. Ama bu her zaman "başkalarının tavrı" olarak anlaşılır ve işin tuhafı toplumda başka durumda tepki görecek olan bazı gerçek davranış biçimleri de bu nemelazımcı tavrı besler, içerdiği kendini kollama eğilimini yüceltip pekiştirir.

En önemli sorun beklentiler sorunudur. "Ben halimden memnunum" tavrının toplumsal duygularımızın çoğunu tasvir ettiğini sanmıyorum; bu daha ziyade elde edilmiş olan beklentilerin ustaca sağlamlaştırılmasıdır. Çözüme ulaşmak için uzun ve zorlu çabalar gerektiren gerçek çelişkilerle karşılaşınca, çoğumuza istek ile doyum arasında doğrudan ve pratik bir ilişkinin bulunduğu dolaysız hayat alanına yönelmek daha makul görünür. Yerini kabul eder ve işinde çok çalışırsan, hayatında büyük bir gelişme kaydedebilirsin. Şu veya bu alternatif çaba, hem görülebilir bir ilerlemeye yol açmaz hem de böyle bir çabanın neye yarayacağı pek belli olmaz. Toplumsal eleştiri döneminin son üç kuşaktaki en önemli sorunu, bireysel yoksulluğun kaldırılması yönünde oldu. Bu durum için gerekli olan toplumsal koşullar büyük ölçüde sağlanmıştır ve şimdilerde refaha doğru tırmanış bireysel çabanın sonucu gibi görünmektedir. Asıl önemli olan, toplumsal çaba olmadan, bireysel çabanın aynı geçmişte olduğu gibi, bir sonuç vermeyeceğini anlatmak değildir. Çoğumuz, bilinen nedenlerle, geçmişe pek dikkat etmeyiz. Önemli olan hayatın nasıl olabileceğine dair yeni beklentiler oluşturmaktır. Dolayısıyla gelecek kuşak için en önemli tanım, bireysel değil toplumsal yoksulluktur: Aşırı kalabalık hastahane ve sınıflar, yetersiz ve tehlikeli yollar, çirkin ve pis kasabalar, sözde refah toplumu olan Britanya'da yenmiş olduğumuz açlık ve paçavralar kadar açıkca görülebilen toplumsal yoksulluk. Bununla birlikte kültürel büyüme sürecinde eski kalıpların iyi öğrenilmesi her zaman yeni kalıpların anlaşılmasına engel oluşturmuştur. Toplumsal değişime karşı çıkanlar eski kalıpları canlı tutmak için (kendi zamanlarında bu kalıplara da karşı çıkılmış olsa bile) her şeyi yapacaklardır. Ve bu kalıplar, soyut-

lamalar değil de derinden benimsenmiş düşünme, duygu ve davranış biçimleri oldukları için, çoğunluğun daha bir süre onlardan yana olması doğaldır. Yeni kalıpları iletme çabası sürdürülmelidir; bu çabayı gösteren insanlar, baskı altındaki diğer insanları kendi koşullarını isteyerek sürdüren cahil ve bencil yığınlar olarak değerlendirip umutsuzluğa düşerse, bu hareket, kesintiye uğrayıp etkisini yitirebilir.

Toplumsal yoksulluğu teşhis ile buna karşı bir başkaldırı zaten başlamıştır. Aynı şekilde kültürel yoksulluk ve yetersiz demokrasi tanımları da etkili biçimde şekillenmektedir. Bu tür düşünme biçim leri hem yeni toplum analizleri yapılmasını hem de insan beklentilerinde yeni duygularla yeni ilişkiler gerektirir. Kurala uygun olarak, bu bilincin gelişmesinin ilk aşaması hep olumsuz sonuç vermiştir 1950'lerin yeni duyguları yaratıcı değildi; bu duygular eski formüllere karşı çıkan bir muhalefet biçimindeydi ve küçümseme, bıkkınlık ve öfke, egemen olan izlenimlerdi. Daralmış bir bunalımın yarattığı bu duygular, aslında gerçekleştirilmiş bir ütopya'nın daha genel olarak çizilmiş başarılarına karşı tepkisel bir cevaptı. Bu tür bir protestoyu dışlamak ve onu, enerjisini toplayıp beklentilerine yöneltmiş bir toplumun havasına uymayan, eksantrik bir azınlığın kendini ifadesi sayarak geçersiz kılmak kolaydı. Ne var ki, bir toplumun gerçek iletişim kalıpları her zaman değişir: Onun için, eski düşünüş tarzlarına bağlı olan insanlar, aniden arkalarında aynı şekilde dışlanmış olan ve yeterli görünen kalıpları pek anlamlı bulmayan bir kuşağın yetiştiğini gördü. Yeni duygular henüz inançsızlık, sıkıntı ve küçümseme aşamasında olmakla birlikte hızla yayılıyordu. Yeni duygu ve beklenti alanları bilfiil yoklanıyor, araştırılıyordu (bazen çıplak yaraya dokunulmuş duygusu verse de). Bu durumun farkına varıldığında yeni duyguları yavaşlatmak, kendi içinde eritmek ve yönlendirmek için eski tür çabalar çarçabuk yinelendi. "Gençlik" bir sorun haline geldi. Bu görüş dile getirildikçe, gençlik, kendini daha çok hakarete uğramış hissetti: "Kendilerinin de bir sorun olduğunu görmüyorlar mı?" Her kültürel değişim tarihçisinin çok iyi bildiği bir süreç başlatıldı. Eski tanım ve beklentilere bağlı olan insanlar, her zamanki gibi yeni duyguların ya sorumsuzluk ya da yanlış anlama olduğu kanısındaydı. "Belki de onlara iyi kazandığımızı, her çocuğun eğitim şansına sahip olduğunu ve oy hakkının elde edildiğini anlatmamız gerekir. İnsanlar bir şeyleri elde etmek için mücadele verdi, dolayısıyla gençler de biraz saygı göstere-

mez mi?'' Ya da, ''Onları bizim değerlerimizi paylaşacak şekilde daha dikkatli eğitsek!' Ancak bir çok komiteden geçen bu tür bir tepki, aslında yararsızdır. Bilinç gerçekten değişir ve yeni tecrübe, yeni yorumlar bulur: Bu, sürekli yaratma sürecidir. Varolan anlam ve değerler yeni enerjilere yeterli olmasa hiç sorun çıkmaz. Yeni genç kuşağın yaygın muhalefeti ve büyüyen isyanı, aslında toplumun büyümesidir. Böyle değerlendirilmedikçe hiçbir tepki geçerli olamaz. Yeni kuşağın şimdiden yaptığı en yararlı hizmet, topluma idealleri ile pratiği arasındaki ilişkiyi sormuş olmasıdır. Bu karşılaştırma daha önce de gördüğümüz gibi yeni öğrenmenin ilk aşamasıdır. İnsanlar yepyeni bir çevreye bakıp öğrenerek bir gerçeklik duygusu edinir ve kendilerinin bu gerçekliğe karşı davranışlarını değerlendirir. Belirli anlam ve değerler sunulabilir, insanlardan bu değer ve anlamları kabul etmeleri istenebilir. Bununla birlikte, hepimiz doğal olarak sadece değer ve anlamlara değil, aynı zamanda bu değer ve anlamların gerçek bağlamlarına bakarız. Örneğin işbirliği yapmasını seven, sorumlu ve saldırgan olmayan bir davranış içerisinde olacaksak, bu dünyanın neresinde yaşamamız gerekir? Bizim ülkemizde ekonomi, işbirliği yapan bir yaklaşımı, politika, saldırgan olmayan ve kültür de sorumlu bir davranış biçimini mi benimsemiştir? Bu sorular içtenlikle cevaplandırılmadıkça, bu tür değerlerin yaygınlaştırılması pek etkili olmaz. O zaman sorudan kaçma küçümseme derecesine varır; bu durum başkaldırıya ya da yeni bir yapı oluşturmaya dönüşebileceği gibi, küçümseyici bir gevşekliğe de kolayca dönüşebilir. En yararlı toplumsal tartışma, değer ve anlamları gerçek çelişkilerin rahatsız edici olduğu noktaya kadar izleyen tartışmadır. Böylece gerçek durum kabul edildiği zaman, küçümseme tavrı ve karşı çıkma, yapıcı bir enerjiye dönüşebilir. Bence bugünkü durum uzun devrimin çok kritik bir aşamasıdır, çünkü yeni ve yapıcı aşamaya varılıp varılmayacağı, şu anda hiçbir şekilde kesin değildir. Muhalefet ile bunalımın yeni bir vakit geçirme biçimi olarak değerlendirildiğine ilişkin uyarıcı belirtiler bile var. Toplumun geçerli kahramanları olarak suçlu, haydut ve yabancı kültürlerinin kabul edilmesi çok tehlikelidir, çünkü bu tavır kahramanlığın önemli görünmesini sağlayacak kadar gerçek duygu yoğunlaştırmakla birlikte, bu duyguları modern tarihte genellikle suçlu gruplar ve hatta faşizmle bağdaştırılan devrim parodilerine yöneltir. Bu yıkıcı dışavurumlar, ancak toplum bir devrim aşamasında olduğu zaman ortaya çıkar. Bu durumda da artık başarılanların kataloğunu tutamayız, yeni yaratıcı ta-

nımlar yapmamızın zamanı gelmiştir. En kaçınılmaz sorunumuz, görünüşte durumundan memnun olan bir toplum ile çoğunlukla akıldışı ve çirkin yollarla ortaya çıkan hoşnutsuzluk arasındaki çelişkidir.

Son yıllarda gitgide daha çok insan yeni yaklaşımlar deneyip uygulamaya çalışıyor. Tabii ki bu gruplar, çoğunlukla ütopyacı ya da aşırı diye görmezden gelinmiştir. Ancak "günün yaygın fikirlerine karşı çıkan", "çağdaşlarına hakaret eden", "genel hoşnutluğa karşı koyan" ve anıları hâlâ bizimle birlikte yaşayan ve hattâ oldukça evcil ve "kendi devirleriyle sınırlı" gibi görünen bu insanlar o dönemde nasıl görünüyordu? Yeni bir şey yaratmak için çalışan yazar ya da düşünür, kendini kolayca bu insanlarla özdeşleştirir ve tabii ki tamamen yanılmış olması mümkündür: Her yeni şey iletilemez, yaşanamaz. Peki şu halde zamanının aşırılarını hoşgörüyle kaydeden makul insan; tam olarak kimdir bu insan? Çünkü o da kendini geçmişteki bu kişilerle özdeşleştirir; zaten genellikle sağduyulu olmayı da onlardan öğrenmiştir. Ve "günün kamuoyu"nu temsil eden o geniş marjindekiler kimlerdir?

Bence hepimiz bu geniş marjine dahiliz: Öğrenip yaşadığımız yerdir o. Ancak herkes kendine göre, eşitsiz, sınayıp yanılarak bir hareket duygusu edinir, ve bu anlamlarla değerler topluma yayılır. İleriye dönük bazı yolları tanımlamaya çalıştım ve bu yolların dikkate alınmasını ve geliştirilmesini istiyorum. Ama özellikle üstünde durduğum nokta, bu süreç duygusudur: Uzun devrim olarak adlandırdığım süreç. Burada hem bir hareket duygusu, hem de gerekli yön duygusu kendini ortaya koymaktadır. Sürecin yapısı olağanüstü bir devrim faaliyeti gösterir: Açık tartışma, yaygın ilişkiler, kurumların fiilen biçimlenmesi. Ancak aynı zamanda da zorunlu bir gücü gösterir: İster silah ister para olsun, keyfî iktidara karşı, bu uzun ve zorlu insan çabasını bilinçli olarak saptırma ve zayıflatmaya karşı ve devrimi çeşitli biçimlerinde sürdüren insanlarla birlikte, bu insanlar için.

III.

YENİDEN ANALİZ

A- 'SANAYİLEŞMİŞ' VE 'SANAYİ SONRASI' TOPLUM

"Önemli bir teknik evrede olan sanayi devrimi sürmektedir." Aynı cümle bugün de geçerlidir. Son çeyrek yüzyıldır teknik değişimin gelişimi ve hızı, başlı başına bir olaydır; ancak bu gelişimin özellikle son yıllarda çalışma alışkanlıkları ve biçimleri üzerindeki etkileri de oldukça önemlidir. Daha ileriki evrede varolan çalışma biçimlerinin sanayileşmesi sonucunda yapısallaşan sürekli bir işsizliğin sözkonusu olacağı, geniş ölçüde tahmin ediliyor. Ayrıca bu değişimlerin "sanayi sonrası" bir topluma yol açacağı da yaygın bir görüştür.

Bu tartışmanın bütün terimleri yeni incelemeleri gerekli kılmaktadır. Ortodoks yorumlarda "sanayi devrimi"nden değil aynı zamanda ikinci ve üçüncü sanayi devrimlerinden söz etmek de yaygınlaşmıştır. 1780 ile 1840 yılları arasındaki ilk sanayi devrimi, buhar gücünün uygulanmaya başlanmasıyla gerçekleşmiştir. 1860 ve 1910 yılları arasındaki ikinci sanayi devrimi, petrol ve elektrik

gibi yeni enerji biçimlerinin ortaya çıkışıyla gelişmiştir. Bu sınıflandırmaya göre üçüncü sanayi devriminin (1950'lerden sonra) temelinde nükleer enerji vardır. Bununla birlikte daha tanıdık bir görüşe göre de üçüncü sanayi devrimi, elektronik sistemlerin -bilgisayarlar, otomatikleşme, mikroçipler- daha geniş üretim ve denetim alanlarına uygulanmasının sonucu oluşmuştur.

Bu maddi gelişmelerin önemi yeterince açık. Ama tanımların hepsinde "sanayi devrimi" sadece teknik açıdan ele alınmıştır. Aslında biz de, bu teknik yönünden hareket ederek belli başlı teknolojilerin gerçek tarihini araştırmaya başlarsak, bu tür bir ayrımın (bölümlemenin) son derece basit kaldığını görür ve bir, iki, üç ve birçok sanayi devriminden söz etmek zorunda kalırız.

Aslında söylenmesi gereken şey ise çok farklı. Sanayi devriminin tüm önemini, sadece yeni üretim *güçleri*nin uygulanması ve gelişmesinde aramamak gerekir. 1780'lerde değişmeye başlayan şey, yeni bir toplumla düzen oluşturan üretim *ilişkileri*nin bütünüydü. Daha başından beri, yeni üretim güçleri ile yeni üretim ilişkileri arasında yakın bir ilişki olduğu açıkça belliydi. Fakat teknik ve teknolojik değişimleri soyutlamak ve geniş toplumsal, iktisadî ve kültürel değişmeleri, sanki teknolojik ve teknik değişimler tarafından belirlenmiş gibi açıklamak çok zayıf bir düşünce biçimidir.

Şimdi "teknolojik determinizm" olarak adlandırılan bu yanılgı, sanayileşmenin daha sonraki aşamalarını yorumlarken özellikle etkili olmuştur. Özellikle de "sanayi sonrası" toplum tanımlamaları ile tahminlerinde yanıltıcıdır. Çünkü sonuçta sanayi devrimini, hiçbir evresinde (yakın geçmiş ve yakın gelecekteki evreleri bile) sadece üretim güçlerindeki değişimlere gönderme yaparak anlayamayız.

Kolayca önerilebilecek başka bir sıralamayı ele alalım: Bir sermaye piyasasının oluşumu, milyonlarca küçük çiftçinin ve tarım işçisinin yer değiştirmesine yol açan toprak mülkiyetinin dönüşümü, anonim şirketlerin başlangıcı, serbest ticaretin kurulması, korporasyon ve kartellerin örgütlenmesi, yeni uluslararası para sisteminin gelişmesi, çok uluslu şirketlerin çoğalması. Bütün bu olaylar ve olaylarla ilgili ayrımlar modern toplumun gelişimini üretim tekniklerindeki belli başlı değişimler kadar etkilemiştir. "Sanayi devrimi"ni bütün bunların dışında bir olay gibi görmek kuru kuruya bir teknolojik determinizm benimsemiş olmanın alışılmış ideolojiye uyup sanayileşmeyi kapitalizmden kopuk düşünmenin sonucudur.

Sanayi üretimi ile kapitalizm arasındaki ilişkileri saptarken, ay-

rıntılarıyla incelememiz gereken temel bir sorun vardır. Sanayi üretimi ile kapitalizm tarihte o kadar birbiriyle içiçe girmiştir ki genellikle birbirine bağımlı oldukları düşünülür. Bununla birlikte, çoğu modern sosyalistler kapitalizm olmadan da modern sanayi üretiminin mümkün olabileceğine inanmışlardı. Aslında Doğu Avrupa'da böyle bir üretim hedef alınmıştır ki bu bazılarına göre büyük ölçüde başarılmıştır. Bununla birlikte, hem Doğu Avrupa'da hem de Batı Avrupa'daki daha sınırlı sosyalizm biçimlerinde elde edilen sonuçlar, hâlâ tartışma konusudur. Bu konu, sanayi üretim güçlerinin gelişimini soyutlayanlar için entelektüel bir sorun değildir. Ayrıca kapitalizmi destekleyip savunanlar, temel ilişkiyi kendilerine göre açıklar: Onlar üretici güçleri kapitalizmin kurumlarının geliştirdiğini ve bunun dışında uygulanabilir bir yol olmadığını söyler. Buna karşılık üretim ilişkileri ile üretim güçlerinin bütün olarak bağlantılı ve aslında da karşılıklı bağımlı olduğuna inanan sosyalistlere gelince, modern sanayi üretimi biçimlerinin kapitalizm dışında uygulanması sanıldığından veya itiraf edildiğinden çok daha zordur. Teknolojiyle kapitalizmdeki en son değişimlerin ağır baskısı altında girdiğimiz bu son tarihi evrede, bu noktanın yoğun pratik önemi vardır.

2 Hem sanayi devriminin temel niteliğini, hem de şu sıralarda yaşamaya başladığımız sanayi toplumunun bunalımını analiz etmek için *istihdam* fikrinden yola çıkmak gerekir. Bu, "tüketici" ile "pazar" terimlerini kullanarak yapılan daha önceki analizlerin ilerisinde bir analizdir. Artık *istihdam* ile *iş* arasında düzenli bir bağlantı kurulmuştur. Çalışma yaşında olan bir çok insan için, istihdam edilmemek, çalışmamak demektir. Evde uzun ve ağır işler yapan kadın, çalışan kadın değildir, ancak dışarda herhangi bir işte çalıştığı zaman bu kadın çalışan kadın olur. Bu görüş o kadar yaygındır ki, kendi hesaplarına çalışan bağımsız zanaatçılar, kendi çiftliklerinde çalışan çiftçiler, serbest çalışanlar (örneğin gazeteciler, yazarlar) müteahhitler, danışmanlar vb için, *kendi adına çalı-*

şıyor denir. Kendi kendini istihdam eden işveren masalı, bütün çalışmanın istihdam olduğunu vurgulamak için ortaya atılmıştır.

Sanayi devrimi, istihdam olarak iş düşüncesini ya da kurumunu keşfetmedi; ancak sanayi devrimi, hem bu düşünceyi hem de kurumu güçlendirmiş, kendi gelişim süreci içerisinde ikisini de egemen konuma getirmiştir. Bundan önceki toplum düzenlerinde milyonlarca kadın ve erkek hayatlarını sürdürebilmek için iktidarın ve mülkiyetin denetimlerine maruz kalmışlardır. Ancak; ücret, özellikle de düzenli ücret karşılığı sözleşmeye bağlı emek anlamında istihdamın ortaya çıkışı, temel niteliksel bir değişimdir. Bu sistem henüz sanayi devriminin sözü bile edilemeyeceği bir kaç yüzyıl öncesinde vardı. Ancak daha önceki küçük atölye ve evde üretim biçimlerinin yerini alan fabrika sistemi düzenli, ücret ilişkisini büyük ölçüde genelleştirdi. Aynı dönemde ve aslında daha da önceleri, küçük toprak parçalarında ya da ortak tarlalardaki kırsal geçim biçimleri ya marjinalleşmiş ya da yok olmuştu. Yeni hükümet biçimlerinin, ticaretin, büyük şirketlerin ve para piyasasının gelişmesi istihdam alanları yarattı. Bu değişimler geliştikçe, biz de *işsizliğin* zıt anlamı olarak *istihdam* kelimesini duymaya başladık. *İşsizlik* terimi on dokuzuncu yüzyılda, şimdi normal sayılan toplumsal çalışma düzeninin dışında kalan bir durumu belirtmek için kullanılıyordu. Artık üretim güçlerindeki temel gelişme ve özellikle de yeni otomatikleşmiş sistemler tarafından tehdit edilme sırası normal alanda, yani modern sanayi toplumunun özündedir.

Ancak, ücretli emek için düzenli sözleşme anlamındaki istihdam, egemen olmakla birlikte, hiçbir zaman toplumun tamamını kapsamamıştır. 1980'lerde çoğu sanayileşmiş ülkelerde kitlesel işsizlik bir sorun iken, tarihî olarak yüksek düzeylerde kitlesel *istihdam* da bu toplumların özellikleri arasındadır. İstihdam, çalışma yaşındaki insanların bir oranı olarak ifade edilirse, Britanya'da bu oran bugün yüzde yetmişin altındadır. 1930'larda ise aynı oran, yüzde 60'ın altında idi (kaynak: H.Neuburger, *Guardian* 21.7.82). Erkeklerin 1930'lar başında yüzde 80 olan istihdam oranı bugün yüzde 80'in altına düşmüştür; aradaki yüzde 36'dan % 61'e çıkan genel fark, kadınların istihdam edilmesindeki artış ile açıklanmaktadır. Bununla birlikte, bu genel hareket içerisindeki dönemsel ve muhtemelen tekrarlanmayan bazı tepe noktalar göze çarpar; 1950'ler ve 1960'larda erkeklerin istihdam oranının yüzde 90'ın, kadınların oranının ise 1970'lerde yüzde 65'in üstüne çıkması gibi. Bu ve diğer bakımlar-

dan olduğu gibi, varsayılan normlar içinde modern sanayi toplumu en yüksek hızına 1950 ile 1970'ler arasında ulaşmıştır. Sanayi devriminin ilk onyıllarında, sistematik bir biçimde başlayan üretimin merkezileşmesi ve rasyonelleşmesi süreçleri, kendileriyle birlikte, bu üretken biçimlerde istihdam olarak iş tanımını egemen hale getirdi. Bu süreçlerin daha sonraki gelişmesinin kendi mantığının, toplumsal düzenin üzerine oturduğu istihdam normunu rahatsız ve tehdit eder hale gelmesi ironidir.

Yeniden belirtiyorum ki bu, sadece bir dizi teknik değişimden - robotların ya da mikroçiplerin yaygınlaşması gibi- daha fazla bir şeydir. Üretimin merkezileşmesi ve rasyonelleşmesi süreçleri, toplumdaki herkesin genel refah düzeyinin yükselmesi amacına o zaman da yönelik değildi, bugün de değildir. Artan üretim ile düzenli ve yükselen ücretlerin yararları gerçektir. Bununla birlikte, gerçek birincil amaçlar- üretimin artması, maliyetlerin düşürülmesi ve dolayısıyla piyasada başarılı olunması ve yatırılan sermaye üzerinden yüksek getirilerin elde edilmesi- ile değişken ikincil sonuçlar- artan istihdam, ücretlilerin hayat standartlarının ve hattâ bütün genel zenginliğin artması- arasında seçim yapmak durumunda kalınınca, hangisinin seçileceği konusunda hiçbir zaman gerçek bir şüphe söz konusu olmamıştır. İşte, "sanayi devrimi"nden, daha özgül olarak sanayi kapitalizminin devriminden hâlâ söz edeceksek, onun bu temel anlamında, bütün önemli teknik ve kurumsal değişimleri içinde söz etmeliyiz, "Yapısal işsizlik" -20. yüzyılın son yıllarının kilit olayı- sadece "teknolojik" bir gelişme değildir; "yapısal işsizlik" daima aynı zamanda özgül kapitalist ekonomiler içinde ve arasında, üretimin genel ilişkilerinin bir işlevidir de. O halde bunun "sanayi sonrası" bir toplumun oluşacağına ilişkin ortodoks tahmin üzerinde özel bir etkisi vardır.

3 "Sanayi sonrası" toplumun özellikleri genellikle "çalışma" daki değişimlere dayanarak düşünülür. İmalat sektöründeki istihdam, özellikle eskiden sanayileşmiş ülkelerde düşüş gösterir. Aynı ülkelerde hizmet sektöründeki istihdamda artış söz konusudur. Hizmet sektörünün bilgi toplama, işleme ve dağıtma gibi yeni biçimlerindeki istihdam, gittikçe egemen olmaktadır. Aslında "sa-

nayi sonrası" toplumlara sık sık "bilgi-toplumu" da deniyor.

Bu analizde gerçek ve önemli değişimlere yer verilmektedir ancak bu değişimler zihin açısından karmaşık biçimde aktarılmaktadır. Analizi açıklamak ve örneklemek için üretilen olguların kendileri, ideolojik varsayımlara, tâbidir. İdeolojik varsayımlar da analizin kısmen açıkladığı ve kısmen de gizlediği toplum düzeninden kaynaklanıyor. Bu durumu en açık şekilde iş kategorilerinin temel tanımlamalarında görürüz.

1930'dan bu yana iş türleri ortodoks bir yaklaşımla üçe ayrılmıştır. Birincil sektör, tarım ve ham maddenin elde edilmesi. Daha sonra malların (metaların) imal edildiği ikincil sektör gelir. Bunu izleyen üçüncül sektör "hizmet sanayileri" başlığı altında geçer ve burada ortodoks istihdam tanımı gereğince, öbür iki sektörün dışında kalan her şey yapılır. Bu kategorileri veri aldığımızda, birincil sektörün büyük ölçüde dramatik bir biçimde gerilediğini görürüz: Sanayi devrimi süresince yüzde 50'nin üstünden yüzde 10'un altına inmiştir. İkincil sektör olan imalat sektörü, aynı dönemde yüzde 35'e fırladı, ancak şimdilerde yüzde 20'lere doğru inmektedir. Çok çeşitli işleri kapsayan ve "hizmetler" olarak adlandırılan üçüncül sektör geri kalan yüzde oranını içerir ve görüldüğü gibi çoğunluğu oluşturur. Dolayısıyla "sanayi sonrası" ekonominin başlıca özelliği budur.

Bu karışıklığı bir kaç düzeyde ele almalıyız. İlkin, bazı analizciler (örneğin B. Jones, *Sleepers, Wake!*, 1982) ortodoks ayrımın üçüncül sektörünün saçma olduğunu göstermiştir. Bu sektör bir yandan, farklı inşaat, yapı ve ulaştırma, diğer yandan serbest meslekler, ticaret ve eğlence gibi farklı işlerin hepsini kapsamaktadır. Bu "hizmetler"in bazıları belli ki imalat dağılımının atyapısını oluşturur; bazıları kamu düzeninin kurumları; daha başkaları ise bireyler için sağlanan hizmetlerdir. Aslında bütün bunların hepsinde "bilgi" istihdamının gelişmesi belirgindir; ve bu istihdam en gelişmiş sanayi toplumlarında bütün istihdamın yüzde 50'sinden çoğunu oluşturacak şekilde yığılmıştır.

Kabul edilmiş kategoriler içinde bu tür bir yığılma yanıltıcıdır. "Bilgi toplumu" adı verilen toplumun kendine özgü sorunları ve yeni teknolojileri "Kültür ve Teknoloji" bölümünde yeniden ele alınacaktır. Bu aşamada özellikle belirtilmesi gereken nokta, bu iş sınıflamasının, piyasa terimleri ile, istihdam olarak iş ideolojisi tarafından ne ölçüde bulanıklaştırıldığıdır. Bu üç sektörlü model aslın-

da sanayi kapitalizminde piyasa için üretimin aşamalarını yeniden üretir, ancak gerçek dünyanın bazı kalıntı izlerini taşıdığı için, bu aşamaları birbirine karıştırmayı da başarır.

En basit şekliyle bu model ham maddelerin sağlanmasını, metaya dönüştürülüp dağıtılmasını varsayar. Ancak, zaman içinde, piyasa için üretimin bu şeması kendini toplumun yerine koymuş, öncelikle çalışma biçiminde anlaşılan bir toplum modeli haline gelmiştir. İnsanların beslenmesini ve bakımını sağlayan, toplumu ayakta tutan her türlü çalışma, ücretli istihdam değilse, modelden çıkarılmıştır. Bütün toplumsal eğitim ve gelişme ya dışlanmıştır ya da üçüncü sektöre itilmiştir. Ve bu sektörde gelişme ve eğitim birincil ve ikincil olarak tanımlanan sektörlere bağımlı olarak değerlendirilir, oysa aslında bütün sektörler karşılıklı olarak bağımlıdır. Hayatın her evresinde, ama özellikle hastalık ve yaşlılık durumlarında insanların bakımı da bu modelde birincil ham madde ve ikincil imalat süreçleri tamamlandıktan sonraki aşamaya özgü bir iş haline gelir. Artan ve kârlı bir üretim lehine yapılan bu kaydırma ve dışlamalar, sanayileşmiş kapitalist toplumun iç tarihini oluşturur. Bu toplum hiçbir zaman insan çıkarlarını ve önceliklerini kendi istediği düzene kaydıramamış, ancak kendini egemen düzen olarak yerleştirmiştir. Bunu da, küçük bir azınlığın dışında kalan herkesin kendi araç ve kaynaklarıyla geçinmesini engelleyen, onları uygun iş aramaya zorlayan bir denetim mekanizmasıyla (üretim araç ve kaynaklarını denetleyerek) gerçekleştirmiştir.

Sanayi kapitalizminin varsayımları çerçevesinde algılandığı biçimiyle, işin bu ortodoks sınıflamasına ilişkin belirtilmesi gereken bir nokta daha vardır. Modern üretimin yanılgılarından biri de *vasıflılık* tanımıdır. Bu niteleme, meslekle ilgili kategorilerde *vasıflı, yarı vasıflı* ve *vasıfsız* olarak yer alır. Bu sınıflandırmanın ilk olağandışı sonuçlarından biri, istihdam olarak iş tanımıyla etkileşim halinde olduğu için, en temel insanî çalışma biçimlerini *vasıfsız* sınıfına sokmasıdır. İnsanların bakımı, ev işi ve yiyecek hazırlıklarıyla ilgili bütün çalışma biçimleri, bu en düşük düzeydeki kategoriye dahildir. Böylece istihdam sınıflandırmasında bile çiftçilik, bahçe işleri, balıkçılık ve odunculuk gibi eski beceriler vasıfsız işler sınıfına sokulur. Bu olağanüstü çarpıtmayı analiz eden Harry Braverman (*Labor and Monopoly Capital,* 1974) makinayla ilgili alışılagelmiş işler olarak tanımlanan *yarı vasıflı* işler kategorisinin, sanayi üretiminde vasıflı işlerin arttığı yolundaki yanlış iddiayı desteklemek için kul-

lanıldığını ayrıntılarıyla göstermeye çalışır. Sorun, sadece toprağı işleme ve sebze yetiştirme gibi köklü beceri gerektiren işlerin çok çabuk öğrenilen makina ile ilgili (bu tür tipik bir eğitim bir kaç hafta ile bir kaç ay arasında sürer) işlere göre alt bir kategoriye indirgenmesi değildir. Sanayi üretiminin genel eğilimi, aynı zamanda daha önceki mekanik üretim biçiminde bütün üretimi sağlayan vasıflı ustaların emeğini yok etmek ya da yerine başka bir şey koymaktır. Zaten mekanik üretim biçimlerinin temelini oluşturan çıraklık sistemine dayalı bu meslekler merkezî olarak otomatikleştirilmiş süreçlerde genellikle kolayca dışlanabilir. Vasıflılık konusundaki kargaşa, daha çok üçüncü sektörde belirgindir. Bu sektör resmi eğitimin bazı en uygun dönemlerini, oldukça çabuk öğrenilen çoğu sıradan işi, tecrübeye bağlı olan ve ideolojik olarak vasıfsız işler grubuna sokulan geleneksel becerileri de kapsar.

İleri teknolojinin gelişme ve uygulanması için hem teorik hem de pratik bilgiye sahip oldukça, yüksek yetenekli işçilere ihtiyaç duyulduğu da doğrudur. Bununla birlikte, bu önemli grup ile hayatları varolan çalışma rutinlerinin (rasyonelleşmiş üretimin azaltmayı ya da ortadan kaldırmayı amaçladığı rutinler) sürdürülmesine bağlı olan gittikçe çoğalan işçiler arasındaki kutuplaşmayı yaratan da bu aynı süreçtir. Gelecek kuşaklara egemen olacak olan istihdam bunalımı budur. Bu bunalımı sınaî kapitalist üretimin yöneticilerinin dilinden düşmeyen *fazla istihdam* terimi ile özetleyebiliriz. Çalışma süreçleri rasyonelleşip rekabete dayalı bir sistemde maliyetler düşürüldükçe, toplum üyeleri için bu çalışma düzeni, yalnızca şu ya da bu sanayide işgücünün azaltılması gerektiğini değil, toplumun da aşırı kalabalıklaşmış olduğunu ifade etmeye başlar. Kendi içerisinde başka türlü düşünemeyen ve hareket edemeyen sanayi kapitalizminin gerçek bunalımı, işte bu tehlikeli ve ölümcül akıbettir.

4 Yoksa başka yollar bulunabilir mi? "Sanayi sonrası" toplum önerisinin temelinde, varolan toplumsal ve ekonomik düzen içerisinde başka yolların da bulunabileceği umudu yatar. Bu

umut çerçevesinde, tarım ve imalat sektörlerinde işgücünün hızlı düşüşü sürdükçe "hizmet" ve özellikle "bilgi ile ilgili işler" sektörlerine yapılan aktarım, meslek dağılımını değiştirecektir. Tarihî olarak çiftlik işçilerinin fabrikalara geçmesinden kaynaklanan bu "aktarma" inancı aslında son derece yeni olan toplumsal koşullara da mekanik bir şekilde uygulanmaktadır.

Çünkü, ilkin bir çok hizmet işinde ("hızlı yemek" tekniklerinde olduğu gibi) ve özellikle de bilgi işlerinde (muhasebe defteri, daktilo ve dosyalama yerine sırasıyla bilgisayarlar, teletekst ve kelime işlem gibi) sermaye yoğunluğu ve emek indirimi gibi süreçler aynı hızla geliştirilmektedir. Herhangi bir serbest mesleğin teknik nedenlerle azalması ihtimali yoktur, ama kapitalist ekonominin önceliklerine göre belirlenmiş para sorunları (tıpta ve eğitimde olduğu gibi) engelleyici olabilir. Bazı yararlı teknik destekler sağlamayı sürdürmekle birlikte, hiçbir zaman gereksiz olmayacak bir çalışma alanı da insanların beslenmesi ve ömür boyu bakımlarıyla ilgilidir. Bu çalışma biçimine duyulan sürekli ihtiyaç (genellikle başka baskı ve öncelikler nedeniyle ihmal edildiğinden yakınılır) herhangi bir gelecek toplumda yeterince iş olmayacağı görüşünün saçmalığını ortaya çıkarır. Hayatın çeşitli aşamalarında ve özellikle de bebeklik, hastalık, yetersizlik ve yaşlılıkta çalışma oranı, hiçbir zaman bire birden az olmayacaktır; hattâ doğru dürüst yapıldığı zaman bire üç oranına kadar çıkabilir. Ancak "iş" kategorisi tam da bu sürekli ihtiyaç duyulan alanda en kötü çarpıtmaya uğramıştır. Kapitalist ekonomide sağlıklı ve yetenekli insanların yetiştirilmesi ile bakımı "zenginlik yaratılması" olarak değerlendirilmez.

Bununla birlikte emek tasarrufu sonuçlarının yeni bir toplum türü yaratmak üzere kullanılacağı umuluyor. En kötü fiziksel angaryaların söz konusu olmadığı, çalışma yılları ile saatlerinin hayli azaltıldığı ve kapitalist istihdamın düzenine duyulan tepkiyi ifade eden terimle söylersek, insanların "kendilerine ayıracak daha çok zamanları" olduğu bir toplum. Bunlar mantıklı umutlar. Bu umutların gerçekleşmelerini sağlayacak olan teknik koşullar mevcuttur. Ancak bu durumda da her şey "emek-tasarrufu"nun iki anlamından hangisini anlamını seçeceğimize bağlıdır.

İnsanî seçim yeterince açıktır .Belirli bir süre ağır, pis ya da tehlikeli bir iş ya da sürekli olarak kendinden bir şey katmadan aynı rutin işi yapmış olan herkes, gerçek emek tasarrufunun dışında bir şey isteyemez. Sanayi üretiminde ya da elektronik teknolojiye ilişkin bazı

eleştiriler (ki bunlar sanayi üretiminin ya da elektronik teknolojinin yerini aldıkları fiili emekten oldukça uzak bir konumda yapılmış eleştirilerdir) gerçek insanlarla insan ilişkisini kaybetmişlerdir. Bütün bunların daha iyi çalışma biçimleri olduğu ve çoğumuzun değişik biçimlerde, bu işler için daha çok vakit ayırmak istediğimiz doğrudur. Bununla birlikte, bu noktaya ulaşabilmenin tek yolu bütün ağır, yorucu ve sıkıcı işlerde gerçek emek tasarrufunun geliştirilmesidir.

Öte yandan "emek tasarrufu"nun şu anda egemen olan anlamı tamamen farklıdır. Söz konusu olan emeğin değil emekçilerin - "çalışanlar"ın "emek maliyetleri"nin; -ödeme listesinin tasarrufudur. Bu durum, bize sanayi devriminin kendisiyle ilgili önemli bir geçmiş tartışmayı hatırlatır. Son zamanlarda sanayi devrimini eleştirenlerin, ilerleme ve üretime karşı oldukları ileri sürülmüştü. Hatta İngiliz kültüründe ilerlemeye karşı koyan ve şu andaki Britanya sanayisinin gerilemesinden sorumlu olan bir öğe olduğu söylenmişti. Bu, sinir bozucu bir kafa karışıklığıdır. İngiliz kültüründe üretime ve ticarete karşı olan öğe *rantiye* kesimde çok belirli bir yere sahiptir. Toprak gelirleriyle ya da iç ve dış üretim ve ticaretten edinilen kârlarla geçinen bu kesim, hem tarımsal hem de sınai gelişmeyle arasına belirli bir mesafe koymuştur. Ancak bu kesim, aşağı yukarı tamamen paraya dayalı bir dünyada varolduğu halde, çok dikkatle korunmuş ve taklit edilmiş üslup, ünvan ve ayinlerle toprak aristokrasinin eski kültürünün kültürel devamı görüntüsünü önemli ölçüde sağlamıştır. Esas olarak imtiyazlı para ile tanımlanan bu kesim, tabii ki teorik olarak üretim ve ticarete karşı çıkmıştır. Başlıca talebi, üretim ve ticaretin kendisi için kârlı olacak bir şekilde başkaları tarafından ve mümkün olduğu kadar uzakta yürütülmesidir, üretken sermaye ihracı da zaten bunu gerçekleştirmek üzeredir.

Ancak bu kesim, şimdi gevşek olarak Luddite* adı verilen gruptan tamemen farklıdır. Gerçek Luddite'ler "emek-tasarrufu"nun ilk buhranlarıyla yakından ilgiliydi. Kadın olsun erkek olsun hiçbir işçi kendi emek yükünü azaltacak olan makina ve yöntemleri reddetmek istemez. Aslında işçilerin bu makinalara bağımlılıkları sınaî kapitalist düzenin kötüye kullandığı bir dürtüdür. Bu işçilerin karşı çık-

* Esas olarak, 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın başlarında Britanya'da sanayileşmenin gelişmesiyle birlikte işinden olan ve tepkilerini "makina kırıcılığı" ve benzeri başka yollarla dile getiren eski işçiler. (Ç.n).

tıkları kendi işlerini ellerinden alacak ve dolayısıyla bağımsız üretim araçlarının azaltıldığı ya da tamamen ortadan kaldırıldığı, gelirleriyle yaşama araçlarının yokedildiği koşullarda yaşamalarına neden olacak makina ve yöntemlerdir. Bu insanları, beğenmeme ayrıcalığına sahip olan rantiye ile karıştırmak vahim bir mantık hatasıdır. Ayrıca günümüzde ideolojik bir körlük haline gelmiştir, çünkü önemli bir soruyu engellemek için kullanılmaktadır: "Emek tasarrufunun yeni araçları genel refah için mi kullanılacak?" sorusudur bu. Genel refah için kullanılacaksa bu durum yeni makina ve yöntemlerin yerini aldıkları bütün o insanların refahı için de geçerlidir. Ama pratikte makinalar maliyetleri azaltmak, çok sayıda işçiyi işten çıkartmak ve dolayısıyla üretim kârını yükseltmek için kullanılmıştır. Yapılan seçim çok açıktır, ancak bu seçim, çalışma ve çalışmanın toplumsal düzenlenmesiyle ilgili bir yığın yalan yanlış düşünce yüzünden içinden çıkılamayacak bir kargaşa arkasına gizlenmiştir.

Bu durum "sanayi sonrası" toplum fikriyle nasıl bağdaşır ki? Ama zaten şu anda oluşmakta olan toplum hiçbir şekilde "sanayi sonrası" bir toplum değildir. Aslında ileri teknolojileri göz önüne alındığında, bu toplum sanayileşmenin özgül ve belki de en uç noktasındadır. Söz konusu olan aynı tarım gibi imalat sektörünün de gerileme eğilimi göstermesidir. Bazı toplumlarda böyle bir (gerileme) olduğu gerçektir; ancak bu gerileme, bu ülkelerde bile değerlendirilirken, dünya kapitalist sistemi içinde, emek maliyetlerinin çok daha düşük olduğu ya da işçi sınıfı örgütlerinin bulunmadığı ülkelere yapılan mamül ihracatı ile ilgisini düşünmek gerekir. Sorunun bu yönü, "Sınıf, Politika ve Sosyalizm" üstüne bölümde ayrıntılarıyla tartışılacaktır. Şimdilik şunu belirtmek istiyorum: İmalatın gerilemesi "sanayileşme"nin ve tabii ki sanayi kapitalizminin gerilemesi anlamına gelmez. Üretim araçlarına sahip olanlar tarafından işletilen düzenli ücretli emek sisteminde, teknolojinin gittikçe daha çok yaygınlaşmasıyla kurulan rasyonelleşmiş üretim sistemi, onu işletmek için daha az sayıda işçi gerektiği zaman zayıflamaz, aksine kuvvetlenir. Ayrıca dağıtım ve denetlemeyi de içeren (bilginin dağıtımı ve denetlenmesi de dahil) hizmet görevi de aynı süreçte yer alır; dolayısıyla işini kaybedenlerin aktarılabileceği geniş bir iş alanı oluşturmaz. Bu durumda işgücü aktarımı için uygun olan tek alan, görece dolaysız insan çalışması ve faaliyetidir, ama piyasa açısından da bu alan marjinal ya da kaçınılmaz bir kalıntı olarak gürülür.

Mevcut toplum düzeninde bu daralmış piyasa biçimine sahip olan

bir "sanayi sonrası" toplumun, pratikte ne kadar zamanda gelişeceği hiçbir şekilde kesin değildir. Bu tür bir gelişmeye hem işçi sendikaları hem de hâlâ oy gücüne sahip olup da düzenli bir ödeme beklentisi olanlar arasından bazı merkezler karşı çıkar. Ayrıca en düzenli sistemlerle varlığını sürdürebilmiş ya da gelişmiş olan çalışma alışkanlıklarının daha köklü direnişi de söz konusudur. Üretimi rasyonelleştirmek isteyenlerin bütün öfkesine rağmen hâlâ bir çok insan çalışırken, başka insanlar başka şeyler hakkında konuşarak ya da marjinal ve iş dışı faaliyetlerle zaman harcıyor. Bunların sıkıntı giderici faaliyetler olduğu, insanların para için orada bulunmak zorunda olduğu ama bu arada biraz da hoş vakit geçirdiklerini söyleyerek cevap vermek kolaydır. Çalışma saatlerinin kısaltılması ve böylece herkesin kısa zamanda evine dönmesi de savunulabilir. Bununla birlikte bir çok insan iş yerine toplumsal ilişkiler için ihtiyaç duyar. Bunlar insanların yapmak zorunda oldukları tercihlerdir. Şimdiye kadar yapılan gözlemlerin çoğu, (teorik olarak, iş dünyasının büyük düzenlemecilerinin davranışları da dahil) insanların yapacak bir şeyler bularak işin kaçınılmaz olduğunu gösterme konusunda çok becerikli olduklarını ortaya koymuştur. Modern sanayi ve hizmetlerin üst yönetiminde bulunanlarda bu daha belirgin olduğu için, bir yozlaşmanın işareti olabilir. Bazı durumlarda, zorlaşan koşullarda, o kadar değer verilen bu makamı büsbütün anlamsızlaştırabilir de. Bu ekonomi teknik olarak mümkün ve planlayıcılarına göre teorik olarak da istenir bir şeydir. Ama basit bir teknik analiz yürürlüğe konmasını mümkün gösterse bile, çeşitli dirençler bu işi zorlaştıracaktır. Sürekli istihdam ya da varolan işlerin korunması gibi taleplerdir bu dirençler. Bu gibi talepler sendikalarla ve başka kesimlerin oy gücüyle desteklenmektedir.

Bununla birlikte, bazı noktalarda ve değişen ölçülerde, bu tür bir yeni ekonominin belirtileri kendini göstermeye başlıyor. Bu durumda eski iş sistemi geriledikçe gelirin ve geçim biçimlerinin gelecekte nasıl düzenleneceği incelenmelidir. Ancak daha önce aynı genel sürecin başka bir önemli açıklamasını ele almamız gerekir: Yani, "sanayi sonrası" topluma gelmeden önce Britanya gibi ülkelerde görülen, zararlı ve hattâ korkutucu "sanayisizleşme" sorununu değerlendirmeliyiz.

5 Herkes Britanya ekonomisinin "sanayisizleştiğini" söylüyor, ancak bunun ne anlama geldiği pek açık değildir. Örneğin "sanayisizleşme" toplam sanayi üretiminin azaldığı anlamına mı yoksa sanayi işçilerinin oranında ya da toplamında bir azalma olduğu anlamına mı gelir? Son zamanlarda Britanya ekonomisinde her iki durum da görülmüştür. Esas soru, hangisinin kastedildiği ve hangisinin daha önemli olduğudur. Basit piyasa terimleri ile üretimi ayrım gözetilmeyen genel bir toplam olarak ölçme alışkanlıklarına bağlı kalındığında, belli ki asıl önem verilen üretim düzeyidir. Daha az işçi ile aynı miktarda ya da daha fazla üretim sağlamak kapitalistin kutsal amacıdır. İster genel isterse belirli sektörlerde olsun, üretimin düşmesi kötü haber olur, çünkü kararlı ya da artan talep koşullarında bu tür haberler şimdi Britanya'da olduğu gibi üretimin büyük bir bölümünün rakipler tarafından (özellikle yabancı rakipler) karşılandığı anlamına gelir. Talebin azaldığı durumlarda ise bu rekabet baskıları daha da ağırlaşır.

Öte yandan, sanayideki istihdamın düşmesi ya üretimin gerilediğinin işareti ya da teknik değişimin sonucudur. Her iki koşulun da geçerli olduğu bir durumda, bu farklı nedenlere ait değerleri belirlemek ve analiz etmek pratikte çok zordur. Çağdaş politik çevrelerin büyük bir bölümü bu sorunları, bazen içtenlikle temel almak zorundadır. Üretim düzeyini esas alanlar, "aşırı istihdam"ın giderilmesini de kapsayan bir dizi tedbirle sanayinin rekabete uyarlanması ve böylece üretimin artırılması için uğraşırlar. Diğerleri aynı anda iki yolu birden seçer: Daha fazla üretim ve daha fazla iş (şu anda varolan türden işler). Bu sorularla uğraşanlar arasında tartışmanın özünü açık seçik görebilen pek azdır. Söz konusu tercihlerin çoğu rahatsız edici olup kafada kolay planlansa bile gerçek insanlara uygulanmaları çok zordur.

Şu halde söylenmesi gereken, sanayi devriminin tek bir ekonominin süreci olmadığı ve ayrıca her bir aşamada bir ekonomiyi ulusal sınırları içinde yalıtmanın ve bu gerçekçi olmayan terimlerle politikalar önermenin yetersiz ve yanıltıcı olacağıdır. Ulusal düzeyde ele alınan ekonomiler arasında nisbeten avantajlı ve dezavantajlı dönemler yaşandığı doğrudur. Çeşitli ulusal politikaların ve değişen nesnel koşulların hissedilebilir sonuçları vardır. Bununla birlikte sanayi devrimi, sadece en gelişmiş biçiminde bir dünya pazarı değil - bunun için gereken koşullar genel sanayi üretiminden önce

yaratılmıştı- aynı zamanda karşılıklı bağımlı ve içiçe geçmiş bir dünya pazarı yaratmıştır. Sanayi üretiminin ve sanayi istihdamının şu anda dünya çapında içinde bulunduğu bunalım, bu temelde yatan sürekli gerçekliği açıkça gösterir. İçindeki inişlere çıkışlara rağmen genel süreç sonunda her zaman egemendir. Şu halde söylenmesi gereken şey, genel sanayileşme sürecinin çeşitli yerel ve ulusal "sanayisizleşme" biçimlerinin başlıca nedeni olduğudur (ve bunu söylemek paradoks. değildir).

Bir ölçüye kadar bu her zaman böyle olmuştur. Yapısında içkin olan üretimi merkezileştirmek ve rasyonelleştirmek süreçlerinden dolayı sınai kapitalist sistem toplumsal ve ekonomik olarak eşitsiz sonuçlar yaratmıştır. Henüz sadece tek bir ulus söz konusu olduğu zamanlarda avantajlı olmayan ve dışta kalan bölgeler ile daha küçük ve daha geleneksel üretim biçimleri, sürekli olarak ve bazen de acımasızca dışlanıyordu. Gelişen dünya ticaretinde aynı şeyler başka toplumlara ve onların üretim tarzlarına uygulandı. Bütün süreç yaygınlaşıp yoğunlaştıkça, üretici avantaj ve pazarlar için dünya çapında bir mücadele başlatıldı. Üretim artık toplumsal olarak belirlenmiş ihtiyaçlar şeklinde tanımlanmıyordu. Üretim işlenmiş ya da kâr getirmeyen alanları arkasında bırakan, sürekli genişleyen bir hareket idi. Belirli sektörlerin, bölgelerin, ülkelerin sanayisizleşmesi, gittikçe egemen olan bu üretim tarzının tahmin edilebilir bir sonucuydu.

Bu olayın kendi insanlarınızın başına gelmesi tatsızdır: Aslında başkaları için olduğundan daha tatsız değildir, ama bizim başımıza gelince birdenbire gerçeklik kazanır. Ancak tek makul tepki bu mecburen hem üretici hem de yıkıcı olan süreci yoğunlaştırmak değil yönlendirmenin yollarını aramaktır. Ne varki, genelde gösterilen tepki bu değildir. Belirli ekonomilerde tartışma, yığınların işsiz kalması ve toplumun bütün diğer kesimlerinin yoksullaşması pahasına rekabete avantaj dürtüsü üzerinde yoğunlaşmıştır. Belirli bir süre bu tartışma size mantıklı gelebilir, ancak daha sonra *herkesin,* her ekonominin aynı şeyi yaptığını öğrenirsiniz. İngiliz gazetelerini okuduktan sonra birkaç hafta Fransız ya da İtalyan ya da Alman gazetelerini okuyunca dil farkının dışında aynı analizlerin uygulandığını, aynı çözümlerin -sanki onlar dünya üzerindeki tek insan grubuymuş gibi- önerildiğini farkettim. Uygulayıcıları katı ama gerçekçi olduğunu söylüyor, oysa bu tartışma hayırsever olduğu zaman bile hayaldir. Eski sanayi ülkelerinin, yeni sanayileşen ve sanayileşmeyi planlayan ülkelerin toplam ihracat planları tek şartla gerçekleşebilir: Dün-

ya ticareti sadece doğal kaynakların sınırlarını değil aynı zamanda şimdiye dek başa çıkılmayan yoksulluk ve en muhtaç olanların alım gücü eksikliği gibi sorunları aşabilecek olağanüstü bir gelişme gösterebilirse. Bununla birlikte bu gerçeği farketmek yerine, bu aptalca tartışma sürdürülmektedir. Bu tartışmada kullanılan sözlerin şiddet dolu olması ("saldırgan pazarlama", "pazara sızma", "tüketici patlaması") sanayi kapitalizminin tarihine son derece uygundur. Ancak bu konuşmalar, rahat bürolarında oturup hiçbir tehlikeye girmeyen kişilerce yapılır. Asıl katılık diğer uçta kendini gösterir: Verimli üretimin geçici avantajlar için keyfi olarak sömürüldüğü; rekabetçi ekonomilerin başka toplumlara müdahele ederek (bu müdahalenin kendi işçi ve yurttaşlarına maliyeti ne olursa olsun) bu toplumları yıktığı ya da umutsuzluğa düşürdüğü; ya da rekabetçi olmayan ekonomilerle milyonlarca insanın ihtiyacı varken, milyonlarca insanın işsiz olduğu durumlarda.

Tıpkı diğerlerinde yeni sanayileşme olacağı gibi, belli sektörlerde de "sanayisizleşme" olacaktır. Ama ulaşılabilir tek genel çözüm, temel üretim tarzının kendisinin yeniden kurulmasıdır. Bu da, ancak zorunlu iç üretim ile planlı bir dış ticareti birleştirme ilkesine dayanarak gerçekleştirebilir. Piyasa tarafından belirlenen toplum pratiği, yerini, kendi ekonomisiyle ayakta duran toplum ilkesine bırakmalıdır.

Bu durumda ortaya çok büyük pratik sorunlar çıkar. Bu tür bir toplumun büyüklüğü ilk sorunlardan biridir. Ulusal devlet için yapılan tanım her iki yönde de uygun değildir. Bu tanım içsel olarak üretimleri başka yerlerdeki daha büyük güçler tarafından belirlenen, yoksulluğa düşmüş ve marjinalleşmiş bölgeleri kapsar. Ancak bu aynı zamanda, kaynaklarla becerilerin çok çeşitli olduğu göz önüne alınırsa, genellikle kendi üretimiyle istikrarlı ve yeterli bir ekonomi yaratamayacak kadar küçük bir toplum tanımıdır da. Ama zaten, gerçekçi bir toplum tanımıyla yola çıkarsak, bu toplum için gerekli olan üretimle ticareti belirlemedikçe ekonomik sorunların hiçbiri çözülemez. Oysa biz, şimdi, uluslararası pazardan arta kalmış bir toplum posasını kurtarmaya çalışıyoruz.

Üretim tarzı yeniden kurulurken, bazı temel iş ve gelir sorunları yeniden ortaya çıkar. Bununla birlikte bazı mümkün çözümler ancak bu yeniden kurulma başlamışken akla gelir. Kapitalist pazar ve geçici olarak güçlü olan ekonomilerce uygulanan serbest ticaret terimleriyle, zorunlu iç üretim tanımlanamaz bile. En ucuz ya da en kolay bulunan ya da en çok çıkan ürünler, genellikle borç karşılığı başka yerlerden temin edilecektir. Dış ticaret ise karşılıklı ve istikrarlı bir avantaj olarak değil, dengesiz dünya ekonomisi içinde keyfi bir karşılıklı sızma süreci olarak değerlendirilir. Bu görüşten vazgeçip, üretimle ticareti bir toplumdaki insanların bütün ihtiyaçlarını dikkate alarak belirlemeye başlamak için, ilkin sermayenin (pratikte uluslararası sermaye) keyfi gücünün sınırlandırılması ve daha sonra da kırılması gerekir.

Artık tartışma konusu, bu aşamadan (sermayenin kırılması) sonra olabileceklerin ve olacakların ayrıntılı muhasebesidir. Sermayenin keyfiliğine karşı çıkma ve sermayeyi yenme arzusu, sermaye sahibi olmayan bizlerin pratikte kendi başımızın çaresine bakabileceğimiz ve sermayenin gittikçe yoksullaşan ama, eli mahkûm işçileri olmanın dışında da bir geleceğimiz olduğu inancına bağlıdır.

En genel düzeyde, bu umudun gerçekliğinden şüphe edilemez. Gelişigüzel dış güçlerden kurtulmuş olan toplum, kendi üretim kalıplarını kurabilir ve gerçekte her toplum, dolayısıyla kendini tanımlaması gereken maddi sınırlar çerçevesinde kendi çalışma ölçeklerini ve ritmlerini kullanabilir. Böyle bir çerçeve dahilinde yapılabilecek uygulamalar artık çok çeşitlidir. İlkin etkili toplumlar alanı -örneğin Galler'den Batı Avrupa'ya uzanan bir alan- içerisinde yapılacak bir tercih söz konusudur. Büyük toplumlar hem kaynakların çeşitliliği hem de aniden değişmeyecek olan dünya piyasasında istikrarlı bir ekonomi tutturabilme açısından daha avantajlıdır. Aynı zamanda, kendi ülkem olan Galler'in de sık sık denediği gibi, kendi üretimiyle ticaretini kararlaştıran bir toplum, daha büyük bir politik birim içinde gözden çıkartılabilir. Bu sorunlarla tercihler "Ulusların Kültürü" adlı bölümde yeniden ele alınacak.

Daha genel ve çözümü aynı şekilde zor olan bir başka sorun da çalışma ile gelir arasındaki ilişki sorunudur. Üretim tarzını değiştirmenin başlıca avantajı, özgül durumlarda ne miktarda ve ne tip bir emek tasarrufunun gerekli olduğuna (olumlu yönlerini ve çalışma sistemi üzerindeki etkilerini göz önüne alarak) işverenlerden çok, insanların karar verebilecek olmasıdır. Hiç kimse, bu tercihlerin nasıl

sonuçlanacağını bilemez, ama imalatla, dağıtımda gereken çalışma miktarının azalacağı kesin gibidir. Dolayısıyla bu durum, her sektöre daha kısa çalışma yılı ve saati olarak yansıtılabilir. Bu arada gelirin de (üretim payı) paylaşılması gerekir. Ayrıca mallarla değil de insanlarla ilgili işlerin zorunlu ve muhtemel artışında söz konusu olan şey, tanımı gereği pazarlanamayan bir iş türü olduğu için, değer ve dolayısıyla da gelir konusunda yeni sorunlar ortaya çıkar. Bunun yanısıra, bu faal işçilerin dışında yaşlılık, hastalık ya da sakatlık ya da başka nedenlerle (çalışmayla ilgili olmayan genel asgari ücret önerilerinde olduğu gibi) çalışma-gelir ilişkisinin dışında kalan gruba geçim araçları aktarımının düzeyini belirlemek sorunu da söz konusudur. Bu sorun, aynı zamanda çok farklı bir düzeyde, ailenin hem teoride hem de pratikte "hanehalkı gelir birimi" olarak değerlendirilmesiyle ilgili değişikliklerde de ortaya çıkar. Tam istihdam düzeni zayıfladıkça, insanların tercihlerine kalmış olan çok çeşitli öncelikli ilişkilerin yanısıra (asıl vurgulanması gereken herhangi bir tek düzen değil, bu çeşitlilik ve nisbi seçme özgürlüğüdür) yeni maddi geçim araçlarıyla ilişkileri ortaya çıkacaktır. Bazı yeni ve yenilenmiş bağlantılar (iş tarafından açıkça sunulan liberal "bağımsızlık" dışında) gerekli olacaktır.

Dolayısıyla kurulacak ekonominin ilk sorunu kendi üretimimizi yönlendirmek, ikinci sorunu ise gelir ve aktarım politikası ile kültürüdür. İş ile gelir arasındaki kesin bağın çoktan yıkıldığı doğrudur. Kaba pazar ilkesi, sadece eğitim ve sağlık hizmetlerinde değil, aynı zamanda bazı yardımların yalnız işçilere değil bütün vatandaşlara sağlanması için de geliştirilmiştir. Bununla birlikte, bu düzenlenmiş yardım dağıtımının (çok tartışılan gelir bölüşümü gibi) çok yıkıcı karışıklıklara yol açtığını farketmemek aptallık olur. Kendi üretimini tamamen yönlendiremeyen bir toplumda, pazarlanabilir iş imkanlarının azaldığı koşullarda, bu karışıklık artabilir. Yetenekli ve yüksek yetenekli azınlıkların çalıştığı ve çoğunluğun kâr getiren bir işte çalışmayıp başkalarının enerji ve kaynaklarından desteklendiği bir düzen, tamamen gerçek dışı ve tutarsız bir düzendir. Bu görüş, muhtemelen daha faal biçimde otoriter ve suç eğilimi fazla olan bir toplum yaratır.

Bu sorunlar, ancak üretim tamamıyle yönlendirilebildiği ve dolayısıyla da geçim araçları ile çalışma paylarını belirleyen toplumsal araçlar denetim altına alındığında -ve o zaman da ancak çok ileri

demokratik tartışma ve karar biçimleriyle- çözülebilir. Şimdiki politik pazar, aynı bazı bakımlardan örnek aldığı ekonomik pazar gibi bu sorunların karmaşık çözümlerini sağlayamayacak kadar ilkeldir. 1959'da tartışılan sorun eksik olmakla birlikte hâlâ geçerlidir: "Toplumsal hizmetler... yeni topluma değil eski topluma ait varsayımlar ve düzenlemelerle sınırlandırılmıştır." Özenli bir toplum için gereken yeni fikir ve koşulların istisnai bir sektör olarak (diğer bütün sektörlerdeki sistemli eşitsizliğin ve yarışmanın dışında) varlığını sürdürebilmesi, asla mümkün olmamıştır. Aslında eski düzenden devralınan "yardım" ve "sigorta" sistemi, gelirin arttığı bir dönemde, ortak toplumsal yardımlaşma düşüncesinin sürekli olarak prestij kaybetmesine ve seçici bir "imtiyaz" ve külfetli bir "fazla maliyet" olarak değerlendirilmesine yol açmıştır. Toplu refahı gerçekleştirmenin yolu, bürokratik düzenleme değil, topluluk içinde doğrudan toplu karar mekanizmasını işletmektir.

Aynı zamanda, bu sorunlar daima genişleyen, daima yarışan, daima başarılı olan, kapitalist bir üretim idealinin gölgesinde gelişmiş bir hayali temel alan tedbirlerle çözülemez. Herkese daha fazla ve gittikçe daha fazla verme, böylece bir tercih gereğini ortadan kaldırma fantazisi, eski sosyal-demokrasinin son çığlığıdır. Dünya sadece kapitalistlerin bize anlattığı kadar katı değil, çok daha katıdır. Kapitalist sistemle küçük politik ortakları, malların sürekli üretilip tüketilebileceğini varsaymış, bu doğrultuda söz vermişlerdir. Oysa, üretimle tüketim üzerinde katı maddi sınırlamalar söz konusudur. Gerçek paylaşma, bazı durumlarda artan üretim ve mümkün olan zamanda, diğer zamanlarda ise istikrarlı ya da azalan kaynaklar ve kullanılabilirlik koşulunda gerçekleşmek zorundadır. Paylaşmanın yaratacağı derin politik sorunlar (ki sürdükleri takdirde bizi sınai kapitalist düzenin dışına çıkartabilirler) eski pasta masalıyla ertelenemez. Bu sorunlardan kaçınmamız mümkün değildir. Paylaşan bir toplum, sahip olduğu her şeyi gerçekten paylamakla işe başlamalıdır, yoksa paylaşma tartışmalarının hepsi masal, ya da en hoşgörülü yorumla marjinaldir. Ayrıca paylaşma, her zaman alıcı olmak demek değildir; paylaşmak, baştan itibaren paylaşılan çaba ve sorumluluk demektir. Bunlar, empoze edilen keyfî bir istikrar ile istikrarsız bir kaos ikilemi dışında bir çözüm için gerekli koşullardır.

7 Son olarak şunu belirtmek istiyorum: Şu anda oluşmakta olan ve sanayi toplumu ve sanayi sonrası toplumun düşünceleri tarafından yeterince değerlendirilmeyen çalışma ve üretimle ilgili değişimler hem fırsat hem de tehlike kanıtlarıdır. Aşırı üretim, istenmeyen çalışma ya da "fazlalık" ve "aşırı-istihdam" ancak sahte ve gereksiz bir sistemde karşılaşılabilecek durumlardır. Emek tasarrufu ve yeni beceriler ve faaliyetlerin elde edilebilirliği gerçekliği içinde, pratikte yeni bir beşerî çalışma ortamı yaratabiliriz. Bu ortamı kurmak için gösterilen politik çabayı desteklemek ilk görevimizdir, dolayısıyla.

B- ESKİ VE YENİ BİÇİMİYLE DEMOKRASİ

1 Politik tercihlerimiz ne olursa olsun çalışmanın düzenlenmesiyle, gelir ve kaynakların dağılımıyla ilgili bir çok temel değişiklik gerekecektir. Gene de, politika burada farklı roller üstlenebilir: Dağınıklığı toplamaya, ekonomik ve toplumsal sonuçları ayarlamaya çalışan aksak bir takipçi olabileceği gibi, genel çıkarlar doğrultusunda bütün gerekli değişimleri gören ve yönlendiren ortak faal bir çaba da olabilir. *Uzun Devrim*'de eğitimli ve katılımcı bir demokrasinin gerekliliğini vurgulamıştım. Ortak kararlarda genel katılım, ilke düzeyinde tartışılması gereken bir konudur, çünkü bu koşul demokrasinin en köklü ilkesidir. Ancak verimlilik açısından da tartışılmalıdır. Karmaşık ve karşılıklı bağımlı olan bir toplumda kalıcı etkili kararlar alınabilmesi için genel olumlu katılım ve fikir bir-

liği gereklidir. Aynı zamanda, almamız gereken kararların özelliği (sadece izlenecek olan politikanın genel çizgileriyle değil, aynı zamanda ayrıntılı değişimlerin, yeniliklerin ve ayarlamaların duyarlı ve esnek uzlaşma biçimleriyle ilgili kararlar) eğitimli bilgi gerektirir.

Bununla birlikte birçok insan -kimi çaresizlikten, kimi de işine öyle geldiğinden- bu günlerde demokrasiye inancını kaybediyor ya da demokrasiyi reddediyor. Gerekli kararların çok karmaşık olduğu için uzmanlaşmış bilgi gerektirdiği söyleniyor. Kamuoyunun incelmemiş düşünce dalgalanmalarıyla gelişen seçim ritmi, her türlü uzun vadeli politikanın dengeli gerçekleştirilmesini engeller. Bu tür tartışmalarda bir ilerki adımın ne olacağı pek belli değildir. Uzmanların yönetimini seçim sisteminden korumak veya seçimin etki alanından uzaklaştırmak üzere bazen fanteziler, bazan da ciddi ciddi planlar yapılır. Yeni otoriter rejim biçimlerinin zorla da olsa uygulanması gerektiğine ilişkin çirkin düşünceler vardır: Eğer mümkünse şimdiki seçim sistemleri içinde hükümetin becerisiyle anayasa çerçevesinde; başka çare yoksa, yöneticiler, mali kurumlar, polis ve asker, ve de "tarafsız" ya da "milli" politik liderlerle sözde yetkililerin ittifakının doğrudan denetlemesi biçiminde, anayasaya aykırı bir yöntemle.

Modern siyaset tarihinde bu eğilimlerin her biri çeşitli biçimlerde varolmuştur. Bazıları pratikte uygulanmış, çoğunlukla tatsız sonuçlar vermiştir. Ama şimdi asıl üzücü olan bu görüşlerin, özellikle de ilk görüşün, sadece demokrasinin geleneksel düşmanlarınca değil, girmekte olduğumuz bunalımın yapısıyla derinliğini açıkça görenlerce de savunulmasıdır. Bu insanlar alınması gereken kararların- çok dar büyüme sınırları içinde yetersiz olan kaynaklann- idaresi ile ilgili çokfarklı iş ve işsizlik kalıpları içinde gelir aktarımı sorunlarıyla ilgili kararların anlaşılmayacağına, hatta seçim sürecinin, irade ve çıkarlarının ötesinde olduğuna kendilerini inandırmışlardır. En aklı başında bildiklerimiz bile, artık yeni karar-alma biçimleri ile epey hızlı bir çözülme ve çöküş arasında bir tercihin söz konusu olduğunu savunuyor. Aklı başında olmayanlara gelince, onlar da kurtarma programlarını yürürlüğe sokmak üzere göreve çağrılacakları anı bekliyor.

Bu insanların yanıldığını söylemekle iş bitse, sorun kalmaz. Aslında eski liberal görüşü paylaşanlar bu insanların yanıldığını ileri sürüyor. Bu görüşe göre ya piyasa ya da parlamenter demokrasinin

varolan biçimleri ya da genellikle uygulandığı gibi ikisinin birleşimi geçmişte olduğu gibi gelecekte de bu sorunları çözecektir. Bu çok bilinen ve güven uyandıran bir tepkidir. Bu görüş için oy kullananlar da vardır hâlâ. Ama artık gittikçe çoğalan sayıda insan, bu sorunların nedeninin zaten bu piyasa ile eski tip temsilî demokrasinin bileşimi olduğunun ya da en azından böyle bir formülün bu sorunları önleme ya da çözme gücünden yoksun kaldığının farkına varmaktadır. Dolayısıyla bir takım otoriter alternatifler için sürekli olarak zemin hazırlanmaktadır. Aslında çözülmeyen ekonomik bunalım ve politikacılara duyulan küçümsemenin birleşimi, bu zemini oluşturuyor.

Eğitimli ve katılımcı bir demokrasi çözümü, işte bu tehlikelere (ya yol açacağı toplumsal ve ekonomik başarısızlıkları bildiğimiz şimdiki ortodoks sürükleniş; ya da daha otoriter biçimlere geçiş) karşı bir kere daha gündeme getirilmelidir. Eğitimli ve katılımcı bir demokrasi terimi 1960'larda sık söyleniyordu; kendisi gerçekleşmedi, ama sözü bugün de hâlâ duyulabilir. Asıl anlamı iyice sulandırılmış olarak, yeni danışma mekanizmalarından, eskisine göre pek değişmemiş karar ve denetim yapıları içinde yeni iletişim düzenlemelerinden sık sık söz ediliyor. Bunlar da, kısmen istenen şeyler olabilir ama katılımcı demokrasi terimiyle kastedilen bu değildir. Kastedilen, tamamen yeni karar alma biçimlerinin kurulup genişletilmesi ve bu kararlar için gereken bilgilenme süreçleridir.

Bana defalarca, insanların bu yeni kurumları ve süreçleri işletebilmek için yeterince ilgili ve hatta yeterince akıllı olmadığı söylenmiştir. Kanıt olarak da şimdiki seçimleri ve demokratik biçimleri saran alaycı ve uyuşuk hava gösterilmektedir. Bunu hiçbirimiz reddedemeyiz, ama bu uyuşukluğun ne kadarının karar alma sürecine sadece *görünüşte* katılıyor olmanın sonucu olup olmadığını da hiç kimse bilemez. Bilinen ve yürürlükte olan bir çok süreç aslında fiili kararları engeller ya da perde arkasında tutulan mercilerin müdahaleleri sonucunda kararlar kaybolup gider. Bu o kadar yaygın bir durumdur ve o kadar sistemli görünür ki herkes umutsuzluğa düşebilir. Bununla birlikte artık değişikliği zorunlu kılan eski ilke ve pratiklerin kusurlarını kanıt göstererek, yeni ilke ve pratikleri reddetmek saçmadır. Çünkü hiç kimse bu yeni ilke ve pratiklerin ne ölçüye kadar işleyeceğini sınamadan bilemez. Oysa bunlar hiçbir şekilde sınanmış değildir.

Bu ilke ve pratiklerin sınanmamasının en önemli nedeni, hâlâ va-

rolan temsil kurumlarının bu tür önerilere gösterdikleri histeriye varan savunmacı tepkilerdir. Parlamenter demokrasinin bürokratik ve otoriter çözümlere yönelişe karşı çıkması anlaşılabilir ve istenen bir tepkidir. Bütün dünyada bu tür biçimlerin kusurlarını ve kötülüklerini kanıtlayan bir çok örnek vardır. Ama, "parlementer demokrasiyi" en basit biçimiyle otoriter biçimlerin karşıtı olarak soyutlamak doğru olmakla birlikte, buradan yola çıkarak, bu terimi başka demokratik eğilimlere de karşıt bir anlamda kullanmak doğru bir yaklaşım değildir. Çünkü bu yeni demokratik önerilere ve kampanyalara yol açan şey, parlamenter demokrasinin kurumlarının içinde ve bu kurumların yanısıra varolan ve gittikçe artan bürokratik ve otoriter pratiklerdir. Bu söylediklerim soyut ve teorik şeyler değil. Gelişmekte olan genel krizin ölçeği, değişimi kaçınılmaz kılıyor: Ya daha demokratik ya da daha otoriter yönde. Herhangi bir değişimin oluşmaması ise, sürekli bir toplumsal ve ekonomik çöküş ve çözülmeyi ve hatta daha kötü durumları gündeme getirecektir. Onun için tartışma, parlamenter demokrasinin ne olduğu noktasından başlamak durumunda; çünkü zihinler asıl bu noktada tıkanıyor.

2 "Parlamenter demokrasi" nasıl bir tanımdır? "Parlamenter", demokrasinin biçimini belirten ancak aynı zamanda başka biçimlerin de varolduğunu ima eden niteleyici bir sıfat mıdır? Yoksa parlamento prosedürleri dahilinde işleyecek olan sadece tek bir demokrasi biçimi olduğunu ima eden dışlayıcı bir sıfat mıdır? İkinci yanıt başka bir görüşü de ima eder: Parlamento sadece gerekli değil aynı zamanda demokrasi için yeterli bir koşuldur. Parlamento varsa demokrasi de vardır.

Demokratik olmayan bir çok toplumda çeşitli parlamento biçimlerinin varolduğu düşünülürse böyle bir sonuca varmanın ne kadar zor olduğu anlaşılır. Ingiliz ortaçağ *parlamento*'su ya da *parlimentium*'u yargıçların da çağrıldığı bir kral konseyi toplantısıydı. Aynı kelimelerden birisi, *parlimentium,* daha sonra soyluların ya da yüksek dereceli din adamlarının, ya da bölge ve kasaba temsilcilerinin özgül işleri görüşmek üzere çağırıldıkları bir konsey olan *colloquium*'a da uygulanmıştır. Daha sonraları bu tür bir *parlamento* (bu

aşamada halen toplantı ve tartışmayı belirtmek için kullanılan bir genel kelime) daha düzenli kullanılmaya başladı. Bu, kralın konseyinden gittikçe farklılaştı. Daha sonralar ise yasa koyan ve bunu kralın onayına sunan Lordlar ve Avam "kamaraları" anlamını kazandı. Bütün bunlar mutlakiyetçi bir monarşiden anayasal bir monarşiye geçişte önemli aşamalardır; ancak hiçbirinin henüz bu aşamada *demokrasi*'nin bir öğesi olduğu iddia edilmemiştir.

Ancak eğer parlamento demokrasi için yeterli koşul değil ise, bu tanımı bir bütün olarak *"parlamenter demokrasi"* diye mi, yoksa çoğunlukla duyduğumuz gibi "bizim bildiğimiz şekliyle parlamenter demokrasi" diye mi ele almalıyız? Bu durumda en gerekli koşul *seçim* süreci ve parlamentoda toplanan temsilciler olur. Tanımdaki iki öğe, *parlamento* ile *demokrasi* her zaman birlikte kullanılır ve genellikle de birbirine karıştırılır. Aslında "İngiliz parlamenter geleneği" yedi yüz yıl öncesine uzanır, ama "demokrasi" öğesinin çok tartışmalı ve daha yakın bir tarihi vardır: Demokrasinin yüz elli yıl önce mi (1832'deki Reform hareketiyle) yoksa elli yıl önceki bütün yetişkin kadınların oy hakkını kazandığı 1928'de mi kurulduğu tartışma konusudur. Seçmenler 1831'de yetişkin nüfusun yüzde 4,4'ünü, 1868'de yüzde 16,4'ünü, 1914'de yüzde 30'unu, 1921'de yüzde 74'ünü ve 1931'de de 96.4'ünü oluşturuyordu. Bunlar tarihi açıdan önemli ve karmaşık değişimlerdir ancak bu değişimler "parlamenter demokrasi geleneği" içerisinde genellikle görmezden gelinir.

Genellikle bunların artık geçmişte kalan sorular olduğu söylenir. Şimdi önemli olan "bizim bildiğimiz" parlamenter demokrasi sistemidir. Oysa böyle bir konunun araştırılması gerekir. Sorunu tarih açısından değil de şeklen ele alıp, parlamenter demokrasi ile şartlarını tanımladığımızı düşünelim. Farklı milli geleneklerin farklı düzenlemelere yol açtığına dikkat etmek gerekmekle birlikte, genel çizgiler konusunda anlaşabiliriz sanıyorum. Örneğin, şu tanıma bir göz atalım: Parlamenter demokrasi, toplumun bütün yönetiminin temsili bir meclis tarafından belirlendiği bir sistemdir. Bu meclis önceden belirlenmiş ve düzenli aralıklarla, gizli oy sistemiyle toplumun toplam yetişkin üyeleri tarafından seçilir ve toplumun her üyesi açık ve eşit koşullarda bu meclise aday olabilir.

Bütün biçimsel tanımların bazı zorlukları olsa da, bu tanım şimdi geçerli olan parlamenter demokrasi düşüncesini oldukça iyi temsil etmektedir.

Bu tanımdan hareket ederek üç soru sorabiliriz. Britanya, bu ta-

nıma göre ne ölçüye kadar parlamenter demokrasiye sahiptir? Daha genelleştirirsek, parlamenter demorasi modern bir toplumun bütün yönetimini ne ölçüde belirler? Son olarak da bu genel anlamdaki parlamenter demokrasi ile mümkün olan diğer demokrasi kurumları arasında ne gibi ilişkiler söz konusudur?

3 Bugünkü tartışmalarda Britanya'da parlamenter demokrasi olduğu tartışmasız bir gerçek olarak kabul edilir. Ama bu varsayım tanımın iki öğesinin incelenmeden, birlikte kullanılmasına bağlıdır. Gerçekten bir parlamentomuz vardır. Yetişkinlerin oy hakkına sahip olduğu genel seçim sistemimiz de vardır. Bu sistem özgürce konuşma ve özgürce toplantı yapabilme âdet ve geleneklerince desteklenir.

Bunlar Britanya toplumunun önemli ve değerli özellikleridir. Bu özellikleri, öncelikle toplumun "yönetilemez" hale geldiğini savunan ve "demokrasi bunalımı"ndan söz eden Sağcılara karşı destekleyip savunmalıyız. Bununla birlikte bu özelliklerin içerdiği ya da kısmen içerdiği gerçek değerleri savunmak için "parlamenter demokrasi" ve özellikle de "bildiğimiz şekliyle parlamenter Demokrasi" sözlerinin gerçek içerdiğini enine boyuna incelemeliyiz.

Çünkü Britanya Parlamentosu bir kurum değil içlerinden sadece birinin seçildiği üç gruptan oluşan bir bütündür. Avam Kamarası, katılmak isteyen toplumun tüm üyeleri tarafından seçilir ve adaylık hakkı (bazı marjinal istisnalar dışında) herkese açıktır. Aslında Avam Kamarası belirlenmiş ve düzenli aralıklarla değil, en fazla beş senelik bir süre içinde seçilir; seçim tarihi bu süreye bağlı kalınmak şartıyla yasa tarafından değil o andaki hükümetin başının aldığı politik kararla saptanır. Temsilcileri gerçek oy dağılımıyla doğrudan ya da hatta yakın ilişkisi olması gerekmeyen (ve zaten olmayan) seçim prosedürleri içinde belirlenir. Bununla birlikte seçilmiş bir topluluktur ve dolayısıyla da "Parlamento" adı verilir.

Böylece Britanya'da Parlamento hem şeklen hem de fiilen sadece tek bir seçilmiş öğe içerir. Çünkü Lordlar Kamarası belirli asalet ünvanlarının miras bırakılmasıyla, belirli devlet memurluklarına yapılan atamalarla ve kraliyet ya da politik himayesi altında bulunan-

lardan oluşmuştur. Bu iki kamara arasındaki güç dağılımının uzun ve çekişmeli bir tarihi vardır. Yirminci yüzyılda Avam Kamarası önemli bir üstünlük sağlamıştır. Bununla birlikte Parlamento hâlâ hem şeklen hem de fiilen, yasama gücü olarak bu iki öğenin birlikte ve bir üçüncü öğeyle -miras olarak intikal eden monarşinin "kraliyet onayı"- uyum içersinde işlemesinden oluşur:

Majesteleri Kraliçe adına, Ruhani ve Dünyevi Lordların tavsiye ve onaylarıyla ve bu Parlamento'da bir araya gelmiş bulunan Avam Kamarası temsilcilerinin yetkisiyle...

Aslında Parlamento sadece bu şekilde toplandığı zaman bütünüyle oluşmuştur: Avam Kamarası, "Kraliçenin Konuşması"nı dinlemek için Lordlar Kamarası'na çağrıldığı zaman olduğu gibi. Böylece Majesteleri meclise gelmiş olur.

Bütün bu anlattıklarımın seçim sistemine dayalı modern demokrasinin dil ve prosedürlerinden farklı olduğu çok açık görülmektedir. Aslında tabii ki bu gerçek durumun bazı yönleri pratikte sadece seremoni olarak değerlendiriliyor: Bagehot'un deyişiyle "anayasanın teatral öğeleri". Gerçekten de bazı öğeler tamamıyla teatraldır. "Kraliçenin Konuşması"nın Avam Kamarası'nda çoğunluğa sahip olan hükümet tarafından belirlendiği ve yazıldığı bilinen bir gerçektir. Ve bu durumlarda giyilen gösterişli elbiseler ve yapılan seremoniler de açıkça teatral ve süsleyici öğelerdir. Bununla birlikte bu gerçek Parlamento'nun fiili oluşumunun sadece hoş bir miras olduğunu düşünmek büyük hata olur. Seçim değil de miras yoluyla yönlendirilen Lordlar Kamarası genellikle bir kalıntı olarak değerlendirilir: Seçim sistemine dayalı demokrasi ideolojisinin çelişkisi. Evet, bu gerçekten ideolojinin bir çelişkisidir, ama fiili anayasaya bakıldığında aykırı kaçan Lordlar Kamarası değil de Avam Kamarası olabilir. Çünkü Britanya devletinin egemenliği, dayanağını seçime dayalı demokrasilerin çoğunda olduğu gibi Britanya halkından değil, "Parlamentodaki Kraliyet" tanımından alır. Bu tanıma göre Britanyalılar yurttaş değil, hukuken *tebaa*dır -mutlakiyetçi monarşiden devralınan eski bir terim.- Genellikle pek dikkate alınmayan üçüncü öğenin Saraydaki ve Özel Konseydeki gücü yasal olarak çok geniştir. Ancak geleneksel olarak sadece sınırlı bazı alanlarda (üniversiteler gibi) ve biçimsel olarak uygulanır. Avam Kamarası yirminci yüzyılda artık "normal" sayılan yollarla işlediği - örneğin Avam Kamarası'nda çoğunluğu sağlamış bir Başbakan ile - zaman üçüncü öğenin gücü aslında biçimseldir. Ancak Avam Kamarası'-

nda bir tek parti çoğunluğu sağlayamadığı durumlarda, partilerin anlaşmama durumunda ya da daha genel olağanüstü durumlarda öğenin gücü kendini hissettirir ve uygulanmaya hazırdır.

Bu iktidar tipi seçime dayalı demokrasi ideolojisiyle atbaşı giden başka bir saçma sapan alternatif ideoloji tarafından desteklenmektedir. Çünkü bütün Britanya Bakanları Kraliyetin Bakanlar, Majestelerinin Bakanlarıdırlar. Hatta Muhalefet bile Kraliçe'nin Muhalefetidir: İlk olarak on dokuzuncu yüzyılda şaka olarak kullanılan bir terim. Devlet bürokrasisi bu aynı "Kraliyet"in ya da "Parlamento'daki "Kraliyetin" Kamu Hizmeti, ordu ise Askeri Hizmetidir. Bir bakıma teatral olmakla birlikte kültürel açıdan kesinlikle güçlü olan bu otoritenin sürekli olarak böylece takviye edilmesi, hiçbir zaman politik açıdan tarafsız bir yaklaşım olarak değerlendirilemez. Lordlar Kamarası'nı seçim ideolojisi içinde eritme çabaları örneğin Lordlar Kamarası'nı kaldırmak ya da köklü bir reform yapmak için genel, oylarıyla ya da Avam Kamarası'nın oylarıyla, mevzuatının her aşamasında Parlamento'nun yasal oluşumunun köklü, güçleriyle karşılaşır ve seçim sürecinin ve seçilmiş Avam Kamarasının aykırı ve pratikte etkisiz sayılabileceği bir noktaya itilir. Şimdiki politikacıların çoğu önlerindeki bu ürkütücü alanı görünce geri çekilmeyi kabullenir, çünkü pratikte seçim ilkesinin gereklerini dikkate almamak (yasallığa yapılan normal ideolojik çağrı) bu köklü, güçlerle çatışmaya girmekten daha kolaydır.

Dolayısıyla Britanya'daki tartışmalar da "parlamenter demokrasi"nin mi? yoksa "bildiğimiz şekliyle parlamenter demokrasi"nin mi söz konusu olduğu hayli önemlidir. Çünkü oldukça muhafazakâr çağrışımları olan ikincisi ("bildiğimiz şekliyle parlamenter demokrasi") genelde anlaşıldığı biçimiyle birincisinden kesin çizgilerle ayrılmalıdır. Aslında Britanya'nın modern parlamenter demokrasiye sahip olabilmesi için en az üç koşul gereklidir:

1) Yasal egemenliğin halka ya da bu halk tarafından seçilmiş olan temsilcilere devredilmesi.

2) Miras yoluyla devrolunan Lordlar Kamarası'nın kaldırılması ve onun yerine seçilerek oluşturulmuş tamamen farklı bir topluluğun kurulması.

3) Seçilmiş olan parlamentonun gerçek oy dağılımına göre oluşturulmasını sağlayacak bir seçim sisteminin benimsenmesi.

Başka politik ölçütleri esas alarak bu değişimlerin birine ya da

hepsine karşı çıkılabilir. Gerçekten yanlış olan, bu değişimlere temsili ya da parlamenter demokrasi adına karşı çıkmaktır. Bu değişimlerin ayrıntıları ayrıca tartışılabilir. Ama ilk baştan çağdaş ortodoks lafazanlığı reddetmek ve tartışmayı gerçek temeline, yani eğer Britanya tam olarak bir parlamenter sisteme sahip olmak istiyorsa katedeceği çok yol olduğu gerçeğine oturtmak gerekir.

4 "Bildiğimiz şekliyle parlamenter demokrasi"nin kusurları arkaik ve bir kalıntı olarak değerlendirilebilir, bu kusurların modernleştirici değişimlerle ya da başka demokratik toplumlardan alınan modellerle giderilebileceği savunulabilir. Bununla birlikte tartışmanın "temsil etme"' sorusunu ele alan başka bir boyutu (genellikle pratikte Britanya'daki kalıntı niteliğindeki öğeleri savunmak ya da rasyonelleştirmek için kullanılır) daha vardır. Bu durumda "parlamenter demokrasi" daha genel olan "temsilî demokrasi"nin özel bir biçimi olarak ele alınır.

"Temsil etme" ilk bakışta basit bir fikir gibi görülebilir. Pratikte herkesin toplanıp birlikte karar alamayacağı kadar kalabalık olan toplumlarda, çeşitli yerlerin, çeşitli çıkarların, çeşitli düşüncelerin temsilcileri toplanmak ve gerekli işi yürütmek için herhangi bir şekilde atanır ya da seçilirler. Bu, çağdaş hayatta o kadar açıkça gerekli olan bir durumdur ki artık sağduyunun gereği olarak anlaşılabilir ve dolayısıyla da "temsilî" olarak tanımlanan bir çok politik sistemi haklı göstermek için kullanılır.

Ancak, bu tanımı biraz daha yakından incelediğimizde sorunlar ortaya çıkmaya başlıyor: "Çeşitli yerler.... çıkarlar.... düşünceler". Böylece hemen ilk başta üç farklı temsil etme temeli görülür. "Herhangi bir şekilde atanmış ya da seçilmiş": Pratikte çok farklı ve çoğunlukla da şiddetli çatışmalarla dolu bir politik tarih yatar bunun ardında. "Gerekli olan iş": Böylece "temsilciler"in alanını ve yetkilerini tanımlama sorunu çıkar karşımıza.

Bu tür sorunların ayrıntılarına girmeden önce şu önemli kelime grubunun farklı anlamlarının bilincinde olmamız gerekir: ***Temsil, temsil etme, temsilci.*** Bu kelimenin tarihlerinde, başından beri birbirleriyle ilgili ancak farklı iki anlam çizgisi belirir: "Orada

bulundurma'' süreci ve ''simgeleştirme'' süreci. Bu alanlara girdiğimizde, terimlerin politik kullanımları bulanıklaşmaya başlar.

Örneğin çok çekişmeli bir parlamenter seçimde, başarılı bir adayın, kendi seçim bölgesinde sadece kendine oy veren seçmenleri değil herkesi temsil etmeyi amaçladığını söylemesinin anlamı nedir? Bu söz, onun seçilmemesi için zaman ve enerjilerini harcayanlara saçma gelebilir ve onları sinirlendirebilir. Şiddetle karşı çıktıkları bir insan parlamentoda kendi görüşlerini nasıl ''temsil edebilir''? Böyle bir iddiada seçim mücadelesi sonrası için bir birleşme ve mutabakat kurma çabası olduğu söylenebilir, ama aslında bu düşüncenin temeli farklı olup kendi açısından rasyoneldir; çünkü ''temsil etme'' düşüncesinin bir tür tanımını temel almıştır. İstenen, seçilmiş olan insanın, sorunları, seçmenleri (ona oy versin ya da vermesin) adına ele almasıdır. Kelimenin bu şekilde kullanımı bir uzmanın bir başkası adına çalıştığı ''yasal temsilcî'' durumuna benzer. Şimdiki biçimiyle parlamenter temsilciler, resmi konumlarından dolayı bir statüye ya da etkiye sahip oldukları hükümette ve kamu kuruluşlarında seçmenleri adına çok çeşitli işlerle uğraşırlar. Bu çok yararlı bir işlemdir: Genellikle paradoksal olarak da parlamenter- demokratik hükümet sistemi içindeki hükümet bürokrasisinin karışıklıkları ve battallıklarından dolayı yararlıdır. Bununla birlikte bu işlevin asıl ''temsili demokrasi'' anlayışıyla pek ilgisi yoktur, çünkü ''temsilî demokrasi'' terimi seçilmiş olan topluluğun, yurttaşların farklı politik görüşlerini temsil aracı olduğunu ima eder. Britanya'da, pratikte bir kamu kuruluşu ile yerel ya da kişisel bir sorunumuz olduğu zaman, seçilmiş olan üyelerimize yazar ve onlardan bizim adımıza hareket etmelerini isteriz; ama politik bir tartışma ya da davamız varsa, bu üyeleri etkilemeye çalışmanın yanısıra (genellikle onların politik görüşlerinin bizimkilerden çok farklı ya da hatta tamamen karşıt olduğunu bilerek) kendi görüşlerimizi temsil etmek (''orada bulundurmak'') için başka kanallar (başka partinin üyeleri ya da daha genel bir tartışma veya eylem) ararız.

Bu bildik sorun bizi ''temsil etme'' sorununa geri getirir. Üyelerin ince bir tevazuyla ''seçmenlerim'' adını verdiği gruba duyduğu sorumluluk nosyonu, eski parlamento bölgesi sisteminden kaynaklanır. Bu sistemde yöre ve kentlerden gelen üyeler seçim işlemlerinden hem önce hem de sonra toplanırdı. Bu üyeler ''temsil'' kelimesinin iki anlamını da içeren ''temsilciler''di; kendileri iktidarın merkezinde bulunmak üzere seçilmiş olarak, belli bir bölgenin de

"orada bulunmasını" sağlıyorlardı, hem de bu görevi o bölgenin bütününün simgesel olarak "temsilcisi" sayıldıkları için yerine getirebiliyorlardı. İkinci kullanımda "ev kadını temsilcisi", "genç kuşağın temsilcileri" terimlerinde olduğu gibi "seçilmiş" ya da "delege olmuş" ya da "vekalet verilmiş" anlamı değil de *tipik, karakteristik* anlamı ağır basar. Dolayısıyla da iki anlam arasındaki farkın belirlenmesi gerekir. Örneğin Avam Kamarası'nın rekabet edemeyeceği tecrübelere sahip olduğu için -özellikle sanayi ve mesleklerde- Lordlar Kamarası'nın "temsilci" niteliğinin Avam Kamarası'ndan daha fazla olduğu söylenir. "Temsilci" kelimesinin iki anlamı çok içiçe olduğu için bu ilginç bir tartışmadır, ama çok yanıltıcı da olabilir.

Dolayısıyla eğer temsil etme sadece *tipiklik* -yerellik, cinsiyet, meslek, yaş grubu- ölçüsüne göre değerlendirilirse o zaman sadece bir tip meclisin (ve Avam Kamarası'ndan tamamen farklı olan) olması gerekir; oysa bilinçli olarak kabul edilmiş çeşitli görüşleri temsil etme ölçütü kullanılırsa, başka ve oldukça farklı bir meclisin kurulması gerekir. Pratikte "temsilî" niteliği en fazla olan sistemler bu farklı temel ilkelerin karmaşık bir bileşimidir. "Kabul edilmiş çeşitli görüşler"i hem genelleştiren hem de pratikte genellikle tekeline alan modern parti sistemlerinden dolayı temsil etme eğilimi ağır basarsa, bu yaklaşımın bu durumda aşağı yukarı her zaman (bütün fiili toplumsal ilişkilerde esas iktidar çizgisini izleyerek) yerellik, cinsiyet, meslek, yaş grubu açısından hiç "temsilî olmayan" bir nitelik edinmesi dikkate alınması gereken bir durumdur. Seçilmiş meclislerin çoğunun gerçek toplumsal yapısı (şimdiki Avam Kamarası da dahil) bu durumun belirgin örneklerini (özellikle de cinsiyet ve meslek açısından) gösterir. Başka farklar bir yana, belirlenmiş düşüncelerin örgütlü temsilinin gerekliliğini savunan ilke, bir dereceye kadar olumlanmıştır: Parlamento bu kabul edilmiş ve saptanmış düşüncelere göre seçildiği için meşrudur. Bununla birlikte çoğu temsilci, başka nihai ilkeler ortaya attığı için bir ilerki aşamada bu temsil şekli reddedilir: "Ülkenin genel yararı"; "genel kamuoyu"; "kişisel tecrübe"; "özel vicdan".

Tabii ki arasıra çatışan bu gönderme noktalarının çözümü pek kolay değildir. Üstünde durulması gereken nokta, temsil etmeye ilişkin bir görüşten bir diğerine geçerek ya da egemen olan "temsil etme" görüşünü ilk önce kullanıp daha sonra da bu görüşü "kabul edilmiş görüşlerin" temsil edilmesi gibi sunarak sorunları kolayca çözme yoluna gidilmesi, böylece gerçek sorunların gözden kaçırıl-

masıdır. "Temsilci" ya da "delege" nosyonları arasında varolan uzun süreli tartışma bu ışık altında incelenmelidir. Örgütlü parti sistemi yoluyla yapılan seçim biçimi simgesel ya da tipik temsil etme düşüncesinden uzaklaşmış ve dolayısıyla kabul edilmiş ve saptanmış görüşler mevcut olmuş ve oya sunulmuştur. Bu takdirde meşruiyet zorunlu olarak, bu bilinçli seçilmiş durumların sürekli temsil edilmesine -bilfiil takdimine- bağlıdır. Öngörülmeyen durum değişiklikleri ya da gerçek fikir değişiklikleri zorluklara yol açabilir, ama yeğlenen temsil ilkesi gereğince bu değişimler ya yeni bir dayanışmaya ya da istifa ve yeni seçime gerek duyurur. Bu gereği yerine getiren temsilciler de vardır, ancak çoğu buna aldırmaz ve başka bir "temsilci" kavramını benimsediklerini söyleyerek kendilerini haklı çıkarırlar; kendi ön yargılarına göre hareket eden tecrübeli ve uzman bir kişi: Yani *profesyonel* temsilci olan bir temsilci.

Bu görüş bu günlerde hayli yaygın. En geniş anlamıyla ilk başta kabul edilmiş görüşleri savunanlar ile yakın ilişkide olan ve belirli bir noktada eski simgesel anlamda temsilci olma kariyerini benimseyen "temsilciler" sınıfı oluşmuştur. Bu kişiler politik tecrübe ve yargıları olan kişilerdir. Bu kişilerin "temsil edecek" kimseleri ya da bölgeleri yok ise (bir kariyer ya da tercih hatası sonucu) onlara "bir koltuk bulma" konusu tartışılır, harekete geçilir. Dolayısıyla ortalıkta hiç kimseyi resmen temsil etmeyen, ama çok önemli politik temsilciler bulunmaktadır. Böyle tanımlanmış "temsilci olmak" bir kariyer, meslek ya da mevki edinmek anlamına geldiği ölçüde, böyle bir insanın seçilmemesi onu "kapı dışarı koyma", "işten atma" gibi görülür. Ama bu son derece komiktir çünkü meclisin yasallığı hâlâ resmen "kabul edilmiş çeşitli görüşler" arasından yapılan açık seçime bağlıdır.

Temsil etme ve delegasyon, vekâlet verme ve azletme, ve kabul edilmiş görüşü savunanlar arasında temsilciler seçilmesi işlemlerinde bir çok sorun vardır. Bu sorunların açıkça tartışılması gerekir ancak bu tartışma sadece varolan terimler çerçevesinde değil, aynı zamanda genel bilgi ve iletişimin hızla değişen toplumsal ve maddi koşulları dikkate alınarak yürütülmelidir, (bu konu ileride "Kültür ve Teknoloji" bölümünde yeniden tartışılacaktır). Bununla birlikte bu kavram kargaşasında "temsil etmek", "temsilci" olmak ve "seçilmiş" olmak nosyonlarına açıklık kazandırmadan bir yere varamayız.

5 Kabul edilmiş ve üzerinde anlaşılmış bir tavrı bilfiil takdim eden anlamındaki "temsilci" ile genellikle daha karakteristik ya da tipik olan anlamındaki "temsilci" nosyonları arasındaki ayrım bizi modem demokrasinin en önemli sorununa götürür. "Karakteristik olan"ın temsil edilmesi nosyonu tarihî ve teorik olarak "kesimler"den oluşan (ve ayrı temsilciler çağıran) bir toplum düzeninden ortaya çıkmıştır. Bu düzen devlette hem simge olarak hem de fiilen "farklılıkta birlik" ilkesinin varolmasını ön- gerektirir. Modern koşullarda belirli bir görüşü benimseyen gruplar, yani "partiler" bu "kesimler"e ya da toplumsal sınıflara benzetilebilir. Bununla birlikte Britanya'da "kesimler"i değil belirli yöreleri temel alan başka bir tipik olanı temsil etme biçimi yaygınlaşmıştır. Bu temsilciler birbirinden tamamen farklıdır ama gene de "farklılıkta birlik" ilkesi -"Birleşik Krallık" (United Kingdom) ya ta ticari ve resmî konuşmalarda kullanılan biçimiyle U.K. sözünde olduğu gibi- "temsil etme"nin esas özelliği ve işlevi olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla Burke'ün "temsilci" ya da "delege" ayrımı, bu ulusal birlik düşüncesi üzerine kurulmuştur: "Parlamento *bir* ulusun amaçlı meclisidir ve bu parlamento sadece *bir* çıkara, bütünün çıkarına hizmet eder." ("Bütün" kelimesiyle Burke, sırf yaşayanları değil aynı zamanda ölmüş ve henüz doğmamış olanları da kasteder!) Keza politik çizginin öbür ucunda 1791 Fransız Anayasası da "bölgelerden seçilen temsilcilerin sadece belirli bir bölgenin değil bütün bir milletin temsilcisi olacaklarını ve hiç kimsenin bu temsilcilere herhangi bir *vekâlet* vermeyeceği"ni belirtmiştir. Bununla birlikte genel çıkarı korumak için bölgecilikle yerelcilikten sakınma dürtüsü ile Burke'ün özgül bir delegasyondan çok gevşek bir temsil tarzını belirleyen "ortak *bir* çıkarı olan, *bir* ulus" varsayımı arasında fark vardır.

Bu tür önceden verili bir "milli çıkar" retoriği tabii ki varlığını güçlü bir biçimde sürdürmektedir. En kötü durumda, bu şekilde kabul edildiği için ulus ve ulusun çıkarı nedir ve ne olmalıdır sorularına ilişkin temel tartışmaları engellemektedir. Ayrıca sınıflar üstü ve sınıflar ötesi bir çıkar birliği tanımında bir terslik olduğu çok açıktır. Politik uygulamaların çoğu, özgül toplumsal ve ekonomik sınıf çıkarlarının bilinçli temsil edilmesidir. Temsil ve vekâkin somut ayrıntılar da değişebilir, ama *çıkar* bilinci -ki artık açıkça yerelliğin özel çıkarlarını da içerir- sürekli ve belirgindir. Ayrıca, çağımızda bir manifesto, halkça onaylanıp seçildiğinde aşağı yukarı

program niteliğini alır. Burada, üzerinde anlaşıldığı varsayılan bir ulusal çıkarın böyle gevşek biçimde temsilci kişilerce tasarlanması fikri çoktan terkedilmiştir.

Şu halde düşünce düzeyinde neler olmaktadır? Bir yandan seçilen ile seçenler ya da seçilen ile seçimi kazanmaya çalışan parti arasında bir çelişki olduğu zaman Burke'ün görüşüne sahip çıkılır. Diğer yandan karakteristik ya da yarı özerk temsil etme biçimine kökten karşı çıkılmakta, bu daha özgül bir anlamda temsil edilenlerin görüş ve çıkarlarını sürekli ve etkileşen yollarla orada bulundurmak alternatifi geliştirmek istenmektedir.

Bu alternatif görüşlerin en çok sosyalist ve sosyal demokrat partilerde açık çatışmaya açmaları ilginçtir. Çünkü alternatif teorilerde çok köklü olan bu ayrım çizgisi, önceden varolan ortak bir çıkar varsayımı ile radikal çıkar *çatışmaları* varsayımı arasına çizilmiştir. Önceden varolan bir çıkar söz konusu olduğu zaman karakteristik ve özerk ya da yarı özerk temsilciler kendi yargı ve vicdanlarına göre tartışmak üzere toplanırlar. Diğerinde ise karşıt temsilciler çatışmaları görüşmek ya da kavgasını vermek için toplanırlar; burada ölçüt, çıkarların ve insanların temsil edilen, *orada bulundurulan* kabul edilmiş görüşleridir. Çoğu meclis birinci yöntemin teorisini kabul ederse de pratikte ikinci yolu izler.

Sorunun bir düzeyi daha vardır. Geniş ve tam bir oy hakkı geçerli olduğu durumda her iki türlü temsil biçimi de bireysel oyların sayısal toplamı tarafından belirlenir. Bütün bireysel oyların sayıldığı nisbî seçim sistemlerinde bile (dar bölge, tek aday ve nisbî çoğunluklu seçim sisteminden farklı olarak) seçimin ve vekaletin temeli bireyseldir. Bu, ülkesinin tüm yönetimi hakkında seçimini yapan egemen bireyi ve sonra (seçimini yapmış) bütün ya da bazı bireylerin sayılmasını varsayar. Bu teorik "egemen birey" varsayımı, bazı karışıklıklar ortaya çıkarsa da, elbette ki, egemen birey "temsilci"ye de işaret eder. Her iki durumda bütün toplumsal ilişkiler alanı iki bütünlüğe -"birey" ile "ulus"a- indirgenmiştir.

Çoğunlukları ortaya çıkaran ve yönetimleri oluşturan "bütün halk"ın seçimi olarak parlamento teorisi de mevcuttur. Bu tamamen yanlış olmamakla birlikte tamamen doğru da olmayan bir teoridir. Çünkü pratikte insanlar kendi çıkarlarını temsil etmek için başka faal kurumlar -işçi sendikaları, işveren sendikaları, özel çıkar kampanyaları v.b.- oluşturur. Parlamento teorisi bütün çıkarların birleştiğini ve parlamentoda temsil edildiğini ileri sürer ve dolayısıyla di-

ğer temsilci oluşumların ne oldukları sorusunu cevaplamak pek kolay değildir. Bir cevaba göre bu oluşumlar, egemen bir parlamentoda "temsil edilirler"; bu parlamento da daha sonra sorunları karara bağlar. Pratikte durum hem daha dolaylı hem de daha dolaysızdır. Hükümetin varsayılan vekâleti, seçilmiş olan meclisin çoğunluğuna bağlıdır. Ancak bu tür bir çoğunluk (aynı başlangıçtaki genel seçimlerde olduğu gibi) sorunların genel bir paket olarak ele alınmasına bağlıdır; ki bu sorunlar parlamenter temsilci sistemde *paket* olarak ele alınmak ve böylece iş çözüm aşamasına geldiğinde ayrıntılar üstüne gerçek fikir ayrılıklarıyla uyuşmazlıklar çıkabilir. Genellikle pratikte çoğunluğa bağlı olan hükümet parlamentonun dışındaki temsilci gruplara fiilen başvurur ve müzakerelere girişir; aslında bazı zamanlarda parlamento içi müzakerelerde olduğundan daha faal biçiminde danışır. Bazı karmaşalar kaçınılmazdır ama pratikte parlamentonun temsil sürecini tekelleştirme ve her şeyi kendinde toplama iddiasının temelsiz olduğunu gösterir.

Söz konusu olan, temsil edilen iki farklı çıkar biçiminin pratikte birlikte varolmasıdır. Bir düzeyde bütün ya da bazı bireysel oyların sayılması -belirli zaman aralıklarıyla (sürecin kamuoyu yoklamalarıyla düzenli taklidinin yanısıra)- belirli bir süre temsilci bir parlamentoya ve ona bağımlı olan bir hükümete yol açar. Bu durumda temsil etme biçimi zaten hem kısmî hem de dolaylıdır. Britanya'da hiçbir modern hükümetin, seçmenlerinin yarısının ya da yarısından çoğunun olumlu oylarını almadığı açıkça bilinir. Bir hükümetin oyların yarısını alabilmesi bile olağanüstü bir durumdur. İş bununla da kalmaz, ileriki aşamalarda daha fazla bir uzaklık ve dolaylılık durumu ortaya çıkar. Çoğunluğun ya da en büyük partinin lideri, hükümeti kurmakla "görevlendirilir" -monarşi ile anayasal bir içiçelik. Bu noktadan sonra Başbakanın güçleri aslında bütün Devletin güçleridir. Diğer bakanlar meclis tarafından değil Başbakan tarafından seçilir. Hiç kimse tarafından seçilmemiş olan bakanlar bulunur, hep. Bu tür bir Başbakan'ın ve Hükümet'in seçilmiş olan temsilcilerin çoğunluğunun desteğini koruması önemlidir, ama pratikte Başbakan ile Hükümet hemen etkili bir özerklik sağlar. *Uzun Devrim'* de "sarayın seçilmesi" olarak adlandırdığım bu sistem, sonradan sağ tarafından daha ağır bir biçimde "seçimle gelen diktatörlük" olarak eleştirilmişti. Kabinenin ve kabine otoritesine sahip küçük ihtisas komitelerinin egemen bir gücü vardır. Temsil sürecinden kaynaklansa ve sonuçta seçim sürecine hesap verme duru-

munda olsa da, bu güç, bu her iki süreç arasında özerktir. Kararların alınmasını sağlayan bir çok ayrıntılı bilgi, ne parlamentoya ne de halka açıklanır; bazı sorunlara ilişkin kilit kararlar duyurulmaz bile.

Bu durumda seçim süreci ile monarşik devletin dikkatle gizlenmiş çelişkileri arasında geçici bir mutlakiyetçi organ kurulmuştur. Bu topluluğun Parlamentoya ve dolayısıyla da seçmenlere karşı "sorumlu" olduğu savunulur. Bu kendi başına mantıklıdır, ama "sorumlu olmak" sözünün gerçek anlamı sistemli olarak ileri tarihlidir, temsil etmenin özünü karmaşık sürecin birinci ve son aşamasına aktarır. Aradaki bütün aşamalar fiilen özellikle "kabine" tarafından denetlenir. İlkin kralın özel odası anlamında kullanılan *kabine* artık kralcı Devlet memurlarından oluşan bir topluluk anlamındadır. Bu sistemde parlamento hayli önemlidir ama çoğu gözlemci egemen sistemin parlamenter değil, kabine hükümeti (bu hükümette temsil edilen çıkarlar etkili biçimde ayrıştırılır ve uzaklaştırılır) olduğu konusunda hemfikirdir.

Bu durum son zamanlardaki Falkland/Malvina bunalımında, savaşı önleme müzakerelerinin karmaşık ayrıntıları, bu müzakereleri engellemek için ordu göndermeyi kısmen onaylayan Avam Kamarası'na gerekli anlarda sunulmadığı zaman açıkça görülmüştür. "Müzakereleri desteklemek için" gereken askerî gövde gösterisi ile askerî gizliliğin olağanüstü bir birleşimi söz konusuydu. Ama müzakereler konusunda da gizlilik vardı. Bu gizlilik kabine hükümetinin "faal egemenliği" ile gerekçelendiriliyordu. Ayrıntılı bilgi müzakerelerin sonuçlandığı ve askeri harekâtın başlamak üzere olduğu anda verilmişti.

Başka düzeyde, hem yeni sorunlar ortaya çıktıkça hem de genel politikalar özgülleştirildikçe bu tür bir hükümet ile çıkar ve görüşleri temsil eden gruplar arasında etkileşim vardır. Tabii bu durum "etkilenenlere danışma" olarak değerlendirilir. (Bazen de yerinde olarak). Bununla bilikte çoğu zaman bu durum parlamento esrarının sakladığı çok farklı bir toplumsal süreçtir. Çünkü "oyları sayılan egemen bireyler" teorisinin ötesinde, politik ve ekonomik güce sahip olan parlamento ötesi kuruluşlar bulunmaktadır. Mali kurumların, (çok uluslular dahil) büyük kapitalist şirketlerin ve daima "kamuoyunun en yüksek sesi" olan kapitalist basının bütün belli başlı politikaların doğum ve akıbetinde kilit rolleri vardır. Dolaylı dolaysız. Parlamento dışı iktidar peşinde olanların genellikle işçi sendi-

kaları ile radikal kampanyalar olduğu söylenir. Oysa onlar, kapitalist sistemin ulusal ve uluslararası parlamento dışı güçlerinin toplumdaki kaynaklara sahip olup belirleyici rol oynadığı, faal, güçlü ve kabul edilmiş bir süreçte yer almanın ötesinde bir şey yapmamaktadır.

Parlamentonun bu çıkarlara karşı korunması gerektiği tezini savunmak için iki noktanın belirtilmesi gerekir. Bir kere, dürüst olan ve olmayan yaklaşımlar var. İşçi sendikalarını, radikal kampanyaları ve parti komitelerini parlamento dışı baskının baş sorumlusu olarak göstermek dürüst değil. Bu unsurların daha çok göze çarptığı durumlar olabilir, çünkü bunların sistemli ve dolayısıyla da özel etkileme kanalları yoktur; ayrıca en güçlü olmaları hiç söz konusu değildir. İkincisi ve daha önemlisi karmaşık modern toplumlarda karar-alma süreç ve kurumlarını gözden geçirmek ve sistemin nasıl işlediğine dair kabul edilmiş tanımların ötesine geçmek gerekir.

6 Temsilî demokrasinin varolan sistemlerine ("bildiğimiz biçimiyle parlamenter demokrasi" de dahil) yöneltilen başlıca eleştiri bu sistemlerin toplumun bütün yönetimini oluşturdukları iddialarının açıkça yanlış olmasıdır. Tabii ki *bazı* kilit ekonomik ve politik kararlar bu sistemler içinde alınıp tartışılır. Ama bu karar alma daima ülkenin önemli ekonomik kaynaklarının denetiminin (dolayısıyla karar alma sürecinin) "özel" ellerde- aslında ulusal ve uluslararası kapitalist şirketlerin ellerinde- bulunduğu koşullarda gerçekleşir. Dolayısıyla vatandaşların çoğunun hayatlarıyla geçim yollarını etkileyen başlıca kararlar oldukça yasal olarak politik "temsil etme" sisteminin dışında alınır. Politik demokrasinin gerekli bir karşılığı olarak ekonomik demokrasiyi genişletme ve sağlama programları özellikle kamunun sahip olması ve yönlendirilmesi ölçütlerine göre düzenlenmelidir. Aynı zamanda bu tür programlar bazı önemli konularda farklılık gösterir. Yerleşik kurumlarla politik temsilden çıkan yönetim arasındaki etkileşimden doğan Devlet, mülkiyet, denetim ve yönlendirmeyi elinde tutabilir ve bu anlamda "kamu"yu o üstlenebilir. Ancak bu durumda denetimle politika o kadar dolaylıdır ki bunların politik demokrasi ile benzerliğinden söz etmek

yanılsama olur. Ayrıca bu tür kuruluşlarda karar alma sürecinin dolaysız toplumsal ilişkileri genellikle hiçbir şekilde değişmez. Gerçek bir ekonomik demokrasi talebi bundan çok farklıdır, çünkü böyle bir talep, kuruluşların içinde çalışanlar tarafından yönetilip denetlenmesini gerektirir. Bu tür bir özyönetim ile daha genel ve daha geniş çıkarlar arasında bir ilişki kurabilmek için özgül yöntemlere (politikalara) gerek duyulur.

Ekonomik demokrasi tam anlamı ile kuruluncaya kadar, varolan temsilî politik sistemleri "burjuva demokrasisi" olarak nitelendirmek yerinde olur. Bu ifade uzun zamandır sloganlaşmışsa da kesin bir anlama sahiptir: Politik temsil ile katılımın bu tür hak, işlem ve talepleri kabul etmeyen bir ekonomik sistem ile bir arada varolması. Bununla birlikte özellikle uzun mücadelelerde burjuva demokrasisinin gelişmesi, genellikle demokrasinin gerçek özü olarak kabul edilen özgür konuşma, toplantı hakkı, adaylık hakkı ve özgür seçim gibi öğeler tarafından sağlanmış ve mümkün kılınmıştır. Öyleyse, bu öğelerin burjuva demokrasisinde henüz tam anlamıyla gerçekleşmemiş olduklarını ve "özel" (şirketleşmiş) para gücünün bu öğeleri sınırladığını ve ezdiğini belirtmemiz gerekir. Ama aynı zamanda, burjuva demokrasisinin gerçekten ayırd edici özelliklerinden (egemen ekonomik gücün sürekli kapitalist tekeli; bu gücün politik demokrasiyi etkilemek ve bazen de önemsizleştirmek için kullanımı) yanlış bir aktarım yapmak ve daha sonra bu tarihî olarak kazanılmış ve her demokrasi için gerekli hak ve işlemlerin "burjuva demokrasisi"ne ait öğeler olduğunu savunmak tamamen farklı bir şeydir. "Gerçek sosyalizm"in varolduğu ülkelerin egemen eğilimleri doğrultusundaki bu iddia, sırf teoride yanlış olmakla kalmaz; bu hakların burjuvalık iddiasıyla bastırılması ya da reddedilmesi özellikle özgür konuşma konusunda, ama aynı zamanda eşit derecede önemli olan serbest adaylık ve seçim hakkı- sosyalist demokrasinin gelişmesine hem tehdit hem de engeldir. Ayrıca en affedilmez olanı burjuva demokrasisinin, kendi sistemi içerisindeki bu gerekli ama kusurlu olan öğeleri kendi yurttaşları üzerinde ekonomik ve dolayısıyla da politik iktidar kurmak için kullanılmasına izin vermesidir.

Peki bu durumda gerçek sosyalist demokrasi nasıl bir şey olacaktır? Şimdilerde yaygın olan "sosyalizm ile demokrasinin bağdaşmayacağı" ve hatta her ikisinin düşman güçler olduğu inancını destekleyecek kanıtlar yok mu? Bu inancın propaganda ile yer-

leştirildiği ve oldukça da fazla propaganda yapıldığı ileri sürülebilir. Ancak bu tür bir olumsuz ve yanlış yere yönelen cevap artık yeterli değildir. Sosyalist demokrasinin ilkeleri dikkatle araştırılıp tartışılmalıdır. Bu ise hemen bir çok ciddi sorunla karşılaşmak demektir.

7 Nitekim olağanüstü faal ve militan olan Avrupa Solu'nun mecburen zıt olmasalar bile en azından kolay bağdaşmayan iki ilkeyi esas alması çok ilginçtir. Bu ilkeleri şöyle özetleyebiliriz: a) İktidarda Sol bir hükümet ve b) özyönetim.

Sol bir iktidara açıkça ihtiyaç vardır. İçinde bulunduğumuz toplumsal ve ekonomik buhran ya Sol, ya da daha katı bir Sağ hükümetle çözülebilir veya hafifletilir. Dolayısıyla sorun acildir. Bu aciliyet bir dizi demokratik önermeye sıkı sıkıya bağlıdır. Britanya'da İşçi Partisi Sol kanadı iyi örgütlenmiş bir kitle partisi modeli -İşçi Partisi- önerir. Bu parti delegelerin katıldığı kurultaylarda çoğunluk oyuyla benimsenmiş "belirlenmiş ve tanımlanmış" politikalara karar verir. Daha sonra İşçi Partisi genel seçimde bu politikalar için kampanya yapar ve seçilirse hükümet olarak yürürlüğe koyar; yürürlüğe koyacak olanlar, en kuvvetli anlamda olmasa bile yeterince kuvvetli bir anlamda delege olan temsilcilerdir. Bu politikalara angajedirler. Uygulamaları hakkında sorulara cevap verme durumundadırlar. Görevden alınmasalar da yeniden seçilmeleri parti tarafından başarılı bulunmalarına bağlıdır. Temsil sisteminin bilinen kaçamaklarına ya da parti aygıtının üst düzeylerinde göreve aday oldukları halde temsil ilişkisini mümkün mertebe gevşek tutmak isteyenlere karşı, böyle bir denetim baskısı talebi haklı sayılır. Gene de, bunun, önce teorik, sonra da pratik düzeyde uygulanmasını güçleştiren çeşitli olgular vardır.

Bir kere, kurultayın meşruluğunun kaynağı, genelde temsil şekline yöneltilebilecek eleştirilerin çoğuna açıktır. Sorun sadece blok sendika oylarının* sahiden temsil değeri olup olmamasıyla ilgili değil-

* İşçi Partisi örgütlenmesinde sendikalarla partilerin organik ilişkileri vardır. Birçok durumda sendikalı parti üyelerinin eğilimleri partiye sendikada verilmiş oyların çoğunluğunun blok oyları olarak yansır. Bu durumun tek tek üyelerin gerçek eğilimlerini ne derece temsil ettiği tartışılan bir konudur. (Ç.n)

dir. Blok oylarda yansıyan karara şöyle veya böyle varılabilir. Ama bu sonuca, katılmak isteyen bütün üyelerin fiilî oylarıyla varıldığı durumlar azdır. Üstelik sendika içi oyların gerçek dağılımı belli olmadığı gibi, komitelerle delegelerin daha dolaylı oylarının da hesabı bilinmez. Aynı zamanda parti delegelerinin temsil biçimlerinin nisbî kolaylığı da söz konusudur, çünkü zaten bu temsil şekli de katılmak isteyen bütün üyelerin olumlu oylarına sadece ender durumlarda bağlıdır; komite veya yerel temsilcilerin daha dolaylı oylarının gerçek dağılımını tam yansıtmaz.

İkinci sorun da şu: Böyle bir sistemin varolan egemenliği ile sürekliliğini koruyan seçilmiş meclis oluşturması beklenmektedir. Gerçek oy dağılımı oranında temsil yolunda hiç öneri yapılmamakta, aslında bu tür önerilere şiddetle karşı çıkılmaktadır. Demokratik olmayan "Lordlar Kamarası"nın -bu kalıntının- tasfiyesi gerekli görülmüştür ki bu yerindedir. Gelgelelim, tek meclisli bir yönetimin gözle görülür olumsuzluk ve tehlikelerine rağmen, bir ikinci meclis için alternatif öneri getirilmemiştir.

İlk iki nokta ile bağlantılı ve temel önemde olan bir üçüncü nokta, bu gibi önerilerin bir *kumanda* programının öğelerine benzemesidir. Böyle sınırlı bir demokratikleşme sürecinin bazı öğeleri, siyasi bir tekelin öğelerine dönüştürülebilir, devlet aygıtının mevcut egemenliği içinde emilebilir. Program, iddiaya göre sosyalist bir program olduğu için, burjuva demokrasisi üstüne eleştirilerimizin bütünü ile ilgili birçok sorun da işte burada ortaya çıkar. Gerçekten de, tam bu noktada, iyi niyetle de olsa, *kumanda* öğesi işin içine karışır.

Sosyalistlerin, sosyalist tedbirlere karşı kaçınılmaz olan kapitalist direnişi sadece kararlı bir merkezî hükümetin kırıp yenebileceğine inanması makul bir görüştür: Söz konusu direniş parlamento dışı yollarla, para piyasası ve bu piyasanın uluslararası ittifak ve kurumları aracılığıyla olacaktır. Bu durumda istenen şey politik iktidar tekelini geçici olarak elinde bulunduran seçilmiş bir parlamentonun bu direnişi yenmek için devlet aygıtını kullanabilmesidir.

Bu tür çabaya *ihtiyaç* -bütün sosyalist kumanda ekonomilerinin temelini oluşturan bir ihtiyaç- duyulduğunu gösteren inandırıcı tarihî nedenler vardır. Ama bu ihtiyacı tanımlamak ve demokrasiyi onun içinden yorumlamak başka şey, bu ihtiyacı tarihî varsayım, öncü örgüt teorileri ya da *geçmiş* kararlar ya da seçimler olgusuna bakıp, politik iktidar tekelini haklı göstermek için kullanmak tamamen başka bir şeydir.

Şimdilerde faal ve umut verici olan bu hareket içinde, parlamenter demokrasiyi düzeltmeye ve yaygınlaştırmaya yönelik gerçek demokratik dürtüler ile önerilen fiilî yöntemleri birbirinden ayırmak gereklidir. Bu yöntemler bugünkü halleriyle, yani daha kısa süreli parlamentolar olmadan, nisbi temsil biçimi uygulanmadan, Kurultay'da reform gerçekleşmeden, delege ve adaylar önceden demokratik biçimde seçilmeden, görevden geri alma işlemi uygulanmadan ve tek meclis sistemi içinde- sosyalist demokrasiye yol açabileceği gibi,bürokratik bir yönetim doğrultusunda da kolayca kullanılabilir. "Reel sosyalist" ülkelerin "demokrasileri" tabii ki kumandacı bürokratik yönetime, sosyalist demokrasiye olduğundan daha yakındır.

İşte bu noktada ikinci ilke çoğunlukla aynı insanlar tarafından ve aynı görünüşte teorik konum içersinde gündeme getirilir. Bazılarına göre kumanda programı ile öz yönetim -halk demokrasisi, cemaat sosyalizmi, işçilerin denetimi- sağlanabilir. Tabii ki, temsilî demokrasinin *alternatifi* olarak vurguyu *dolaysız* demokrasi araçlarına kaydıranlar da vardır. Bu durumda temsilciler ilk sorumluluğu ellerinde tutan ve kendi başlarına karar veren kişileri sırf kaçınılmaz fiziksel nedenlerle orada temsil eden ve her durumda karar için onlara rapor veren kişilerdir. Yeni toplumsal biçimlerimizde- çalışan kooperatiflerde ve ortak çalışma gruplarında- denenmiş ve etkili olan bu tarzın kumandacı- temsilî sistem statüsüne indirgenme ihtimali daha azdır.

Bence sanayileşmiş demokratik toplumlarda kurulabilme şansı olan tek sosyalizm, yeni tür bir komünal, kooperatif ve ortak çalışma grupları üzerine oturtulmuş bir sosyalizmdir. Bu kurumlarda özgür konuşma, özgür toplantı, seçimlerde özgür adaylık hakları ve ayrıca kararla ilgili olanların tartışmaya katıldıkları karar- verme süreci hem yasal olarak sağlanmıştır, hem de şimdi teknik olarak mümkün hale gelmiştir. Bu ülkelerdeki sosyalistlere açık kalan tek kapı budur. Dolayısıyla bu noktadan sonra bu tür kurumlar ile ya başlıca kapitalist ve dış direnişe karşı girişilen kaçınılmaz mücadele ya da karmaşık ve modern sanayi toplumunun fiilî işleyişi için daha geniş kurumların şüphe götürmez gerekliliği arasındaki ilişkinin açıkça tartışılması gerekir. Özyönetimi sağlayacak olan katı parti yönetimi anlayışında egemen olan formül bence en iyimser gözle dindarca bir umut, en kötümser gözle ise acıklı bir hatadır.

Özyönetimin çekiciliği, bu formülün tam ve dolaysız demokrasi özelliğidir. Feodalizm sonrası, burjuva ve sosyal demokratik birimleriyle, temsilî demokrasiyi aşmak için atılan bilinçli bir adımdır. Bununla birlikte bu yolda çoğu girişim ve tecrübe ilkelerin daha kolay uygulanabildiği küçük çaplı yapılar ve topluluklarda ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu alanlar dışında daha geniş çaplı düşünüldüğü zaman ya belirsiz ve genel bir iyimserlikle yetinilir.... ya da sosyalist kumanda ekonomisi çıkar karşımıza.

Bazı yeni tanım ve ilkelerin gözden geçirilmesi şarttır. İlk olarak belirtilmesi gerekir ki ölçük sorunu alışılagelmiş büyük ölçek/küçük ölçek karşıtlığından daha karmaşıktır. Örneğin hem dikey hem de yatay iş bölümleri gerektiren belirli sanayi süreçleri mecburen karmaşık olup buralarda karar alma süreçleri sırf çalışanlara bırakılamaz. Keza toplumsal politikalar yelpazesi son derece geniştir. Bu yelpaze belirli bölgelerin sakinlerini etkileyen politikalardan büyük nüfuslu bölgeler arasındaki ilişkileri etkileyen politikalara kadar uzanır. Dolayısıyla özyönetim soyutlanabilir girişim ve topluluklarla sınırlanamaz. Bu girişim ve topluluklar için bazı modeller yok değildir. Ama öz-yönetim, ilke olarak, daha dolaylı, daha kapsamlı ve dolayısıyla daha karmaşık biçimlerde de uygulanmalıdır.

Bunu yeni *aracı* kurumlar ihtiyacı olarak tanımlayabiliriz. Bununla birlikte "desantralizasyon" ve "insiyatif tanıma" gibi terimlerde açıkça belli olan "egemen büyük" ile "yerel olarak özerk küçük" arasındaki verili aracı dilini olduğu gibi eleştirisiz kabul etmemeliyiz. Sosyalist demokrasinin koşulu, dolaysız toplumsal ilişkilerden bütün gerekli dolaylı ve genişletilmiş ilişkilere yayılarak kurulmasıdır. Bu bilinen konuşma biçimiyle "tabandan gelen iktidar" ya da "halktan yola çıkmak" olarak ifade edilir. Her iki terim de "insiyatif tanıma" ile "desantralizasyon" terimlerinden daha iyidir, çünkü asıl iktidarın belirli bir merkezde bulunduğu ama bazı nedenlerle oradan dışarıya aktarıldığı izlenimini vermezler. Asıl vurgular *tabanın* iktidarı, *aşağıdan yukarı yetki* gibi terimlerle daha iyi ifade edilir. Kısaca her durumda kararların bu kararlarla doğrudan ilgili olanlar tarafından alınması ilkesi esas alınmalı, uygulama da bu yönde gerçekleşmelidir.

Ancak bu görüş bizi ölçek sorusuna geri getirir. Aslında bu aşamada İngiliz hükümetinin içinde bulunduğu bunalımdan yararlanabiliriz. Bu hükümet ilgi ve sorumluluk alanını tanımlamaya çalışıyor. Söz konusu sorun mecburen hem kaynak hem de hizmet sağ-

lanması sorununu da içerdiği için epey çetindir. Dolayısıyla bucaklardan kasaba ve şehirlere, azınlık ulus ya da bölgesinden varsayılan milli düzeylere ve de bunların ötesinde daha geniş uluslararası topluluklara kadar çeşitli büyüklükteki toplumlar için uygun olan karar alma ölçeklerinin acilen belirlenip tartışılması gerekir. Pratikte, ortodoks, politikalarda, bu ölçek ve düzeyler zaten sürekli görüşülüp tartışılmaktadır. Sosyalist müdahale *maksimum özyönetim* ilkesini getirir. Bunun yanına sadece ekonomik fizibilite ve topluluklar arası mantıklı bir eşitlik ilkesi konabilir; ve şimdi egemen olan merkezileşmiş devlete yönetimde rahatlık sağlama ölçütünden kesin bir uzaklaşmayı da beraberinde taşır. Bu tür bir müdahale ulaşım politikasından vergi politikasına dek bir çok sorunla ilgili olarak gündemdedir, ama bütünsel bir tanım bütün bir alanı kapsamalıdır.

Böyle bir araştırmaya başlandı mı geçerli topluluk ölçeklerinin söz konusu çıkar ya da hizmete göre büyük fark gösterdiği gözlemlenir. Böyle bir farklılaşma ayrıca ekonomik öz yönetimin örgütlenmesinde de gereklidir: Çalışma süreçlerinde farklılaşma; ekonomik kuruluşların nisbeten tekelci karakteri, nisbi rantabilitesi, nisbi çekiciliği gibi çeşitli sorunlar içerir. Bu karmaşık sorunlar sermaye veya merkezî planlar tarafından belirlenmediği zaman, öz yönetimli girişimler ve topluluklar arasında yeni öz yönetim ve ortak anlaşma biçimlerinin oluşturulması gerekir. Sosyalist demokrasi açısından bu gerçek ikinci bir tanımı ortaya koyar: *Her amaca uygun* politik birim ve *özgül ve değişken* temsilcilere geçmemiz gerektiği. Varolan politik temsil biçimlerine yöneltilen her sosyalist eleştirinin demokratik temeli bu olmalıdır.

Her türlü topluluk düzeyinde, sırf özyönetimin farklı biçim ve alanları arasındaki mecburen karmaşık ilişkileri tartışmak ve görüşmek için bile olsa, genel politik temsil biçimlerinin gerekli olacağı şüphesizdir. Ama sosyalist demokrasi de bu tür temsilciler bütün karar alma süreçlerine egemen *her amaca uygun* olamaz. Aslında tekelci kapitalizmde bile kapitalist- olmayan vatandaşların bir çok ekonomik karar alabildiği bir hareket alanı olması ve iktidarını ekonomik alana yaymış olan her amaca uygun sosyalist temsil sisteminin işte bu alanı da yok etmesi ihtimali sosyalizmi sevimsiz kılmaktadır.

Demek ki yeni paralel temsilci kurumlara hem politika hem de ideal açısından ihtiyaç vardır. Örneğin kamu mülkiyetindeki sanayi

ve hizmetlerde yeni iç demokrasi tarzları ve yönetim ile kurulların seçimle gelmesi yoluyla reform yapılabilir. Böylece özgül kurumlar yoluyla demokratik biçimde seçilmiş olanlar da, temsilci sanayi konseyleri kurmak için birleşip seçim yapabilir. Bu konseyler dolaylı hareket etmek ve bakanlıklara bağlı olarak bölünmek yerine, genel politik temsilcilerle uyum halinde hareket edip görüşebilir. Bu durumda devlet ve diğer kamu kurumları, sınaî ve politik temsilciliğin, yani bu iki geniş karar alma biçiminin denetimi altında, gerçekten sadece yürütme gücüne sahip olur.

Bu süreçler sonucunda, genel temsile alternatif biçimlerin ortaya çıkması ile özerkliğini yeni kazanmış azınlık milletlerle bölgelerin doğrudan temsilcilerinin ortaya çıkması arasında bağlantı kurulabilir. Bunlar ve diğer ilişkili kaynaklar arasında içinde demokrasi sürecinin eşit derecede kuvvetli ama farklı ilişki çizgilerinde işleyeceği geçerli bir ikinci meclis oluşturur. Bu demokratik süreç sadece varolan "milli" düzeylerde değil aynı zamanda bölgesel kararla belirlenen bütün uygun düzeylerde de uygulanabilir.

Bu yeniden tanımlamaların gayesi (ki bu tanımları pratik ayrıntıya indirmek istendiğinde dikkatli ve geniş bir tartışma ve araştırma gerekecektir) uygulanabilir bir sosyalist demokrasinin şeklini belirtmek ve bu şeklin hem merkezî kumanda ekonomisi modelinden hem de epey bölünmüş olan özyönetimin gelişen modelinden farkını göstermektir. Bu tanımların bu modeller arasındaki gerilim ve karışıklığa bir çözüm göstermenin ötesinde bir şey yaptıkları iddia edilemez. Ama bu tanımların temeli, her sosyalist toplumun tamamen yeterli genel güçleri olması gerektiği ve aynı zamanda bu güçlerin köklü biçimde örgütlenmiş ve dolaysız olarak kararlara katılan halk güçlerine bağlı olması gerektiği inancıdır.

Karşılaştığımız esas tarihî sorun bu tür bir çözümdür. Doğrudan halk iktidarının ilham veren tarzlarından (ki tarihte hiç biri fazla sürmemiştir) sadece acil durumların değil aynı zamanda süregelen günlük hayatın da üstesinden gelebilen karmaşık ve içiçe geçmiş sistemler kurarak sağlanan yeni dayanıklılık imkânları oluşturulmalıdır. Tekelci (parti ya da bürokratik) iktidara dönüşme ancak bu tür kurumların derinliği ve çeşitliliği ile önlenebilir. Keza temsilî demokrasiyi denemiş ve ona değer vermiş olan eski kapitalist toplumlarda sadece gerçek temsili arttırıp tam ve bilgili bir katılıma açık olan süreçler, sosyalizm fikrinin etkili sürdürülebilmesi için bu uzun buhranı izleyen yıllarda yapılması gereken köklü dönüşümlere dönük po-

litik iradeyi üretebilir. Daha yakın bir alternatif ise her türlü özlü demokrasiyi sınırlayıp icabında dışlayan otoriter toplumsal düzendir.

C- KÜLTÜR VE TEKNOLOJİ

1 Yüksek teknoloji, aşağı kültür yayabilir; buna şüphe yoktur. Buna karşılık yüksek kültür, düşük bir teknoloji düzeyinde varlığını sürdürebilir: Zaten yüksek kültürün büyük kısmı bu şekilde üretilmiştir.

Kültür ile teknoloji arasındaki ilişkiyi ele alan çağdaş yaklaşımlar, çoğu zaman işte, bu türden mantıklı ama umutsuz sonuçlara takılıp kalmıştır.

Kültür üretim ve dağıtım ile her türlü bilgi sisteminde teknik yenilik yaşadığımız bu dönemde, eski terimleri aşmak şarttır. Gelgelelim, şimdilerde oldukça etkili bir koalisyon var; bu koalisyon yalnız kültürde muhafazakâr olanları değil, yeni teknolojilerin önemli bir tehdit olduğuna inanan birçok görünüşte radikali de içine alıyor. Kültürde muhafazakâr olanlar, "kablolu" televizyonun Pandora'nın kutusunun açılması, uydu yayıncılığının da Babil Kulesinin son aşaması olacağını iddia ediyor. Çeşitli politik mevkilerde bulunan eski kültürden aydınlar, bilgisayarların şiir yazıp yazamayacağı tartışmasından bu yana, bilgisayarları görmezlikten gelmenin en iyi yol olduğu konusunda kararlı gibi.

Ama yeni kültür ve bilgi teknolojilerini yönlendiren yeni bir aydınlar sınıfı da var. Bu aydınlar "ürünlerinden" ve ürünlerinin planlanmış pazarlanmasından güvenle bahsedip, başlıca üretici şirketler ve çok sayıda yeni uzman ajansla yakın ilişki içerisindeler. Tüken-

miş, çökmekte olan eski ekonomiler içinde yaşayan bu aydınlar, modelleriyle terimleri Amerika Birleşik Devletleri'nden kaynaklanan genişletilmiş bir sanayi sonrası tüketimciliğinin yeni bir aşamasına yönelmiş durumda.

Bu olguyu gözlemleyen birçok radikal, savunmaya çekilmeyi tercih ediyor: Yeni teknolojileri, bu teknolojileri yönlendiren şirketlerle, sonra her ikisini de "ulus ötesi dörtnala kapitalizm"in yeni ve yıkıcı bir aşaması ile bir tutuyorlar. Bu güçler gerçek olmasına gerçektir, ama bu kadar gelişmemiş bir düşüncenin arkasından gele gele bir dizi ah vah gelir. Bu etkisiz şikâyet, bu radikallerin imtiyazlı ve gelenekçi kurumları savunanlarla (veya daha kötüsü, eski kültür anlayışının korunup eğitimle bütün insanlara yayılması gereken yüksek bir kültür olduğu görüşü ile) sessiz ittifakına yol açar.

Bu görüşlerin hiçbirinin sağlam bir temeli yoktur. Eski tezlerin en iyileri bile yeni açılardan gözden geçirilmelidir. Diğerleri ise teknolojik determinizm ile kültürde karamsarlığın mantığa aykırı bir bileşimidir. Bizim de çözüp açıklamamız gereken işte bu bileşimdir.

2 Her yeni teknoloji zihinlere teknolojik determinizm bulaştırır. "Bilgisayarlar her şeye egemen olacak!" "90'ların kâğıt bulunmayan büroları!" "Yarının kablo ve uydu dünyası!" Zihnimizi bu anlayıştan kurtarmalıyız.

Teknolojik determinizmin temel varsayımı, yeni teknolojinin -matbaa ya da iletişim uydusu- teknik çalışma ve deney sonucu "ortaya çıktığı" görüşüdür. Bu teknoloji daha sonra "içine doğduğu" toplumu ya da sektörü değiştirir. "Bizler" onu benimseriz çünkü bu teknoloji artık yeni modern biçimdir.

Oysa bütün teknik deney ve çalışmalar, zaten mevcut toplumsal ilişki ve kültürel biçimler dahilinde, genellikle zaten önceden tahmin edilen amaçlar için yapılır. Ayrıca bir teknik yenilik toplumsal açıdan kendi başına o kadar önemli olmaz. Bir yenilik, ancak üretime yönelik yatırım için seçildiği ve bilinçli olarak belirli bir toplumsal kullanım yolunda geliştirildiği -yani teknik bir yenilik olmaktan çıkıp elverişli bir *teknoloji* haline gelmeye başladığı- zaman genel önem kazanır. Bu, seçme, yatırım ve gelişme süreçleri, mevcut top-

lumsal ve ekonomik ilişkiler çerçevesinde olur. Bu süreçler özgül bir toplum düzeninde belirli kullanım ve üstünlükler için tasarlanmıştır.

Gelişmeleri böyle bir yol izleyen, ama ilginç farkları olan iki örnek ele alalım. Radyonun icadı Hertz'in radyo dalgalarını bilimsel olarak keşfetmesiyle gerçekleşmiştir (radyo dalgalarının keşfedilmesinin temelinde de elektrik indüksiyon bilgileri yatar). Birçok insan bu dalgaların aktarımıyla ilgili deneyler yapmış, yirmi yıl sonra bu dalgaların çok uzak mesafelere iletilebileceği anlaşılmıştı. Bu aşamada, mesajları, uzun mesafelere ya da fiziksel imkânsızlıklar nedeniyle tellerin ulaşamadığı yerlere iletebilecek yedek veya yardımcı bir telli telgraf ya da telefon sistemi düşünülüyordu. Bu sistemin pratikliği ispatlandıktan sonra, telefon ve telgraf şirketlerinin ve daha iyi sinyalizasyon isteyen askeri kuruluşların ilgileri yoğunlaştı. Dolayısıyla amatör ve deneysel radyonun varlığını sürdürmesine ve hâlâ da faal olmasına rağmen, sözkonusu çıkarlar doğrultusunda önemli gelişmeler kaydedildi. O dönemde teknolojiyi başka yönde gelişmeye zorlayacak bir faktör yoktu.

Ama olaya daha geniş toplumsal ve kültürel boyutlarda baktığımızda, tam bu tarihî aşamada, evlerde kullanılabilecek yeni bir makina çeşidi (ve bu durumda da haberler ve eğlenceye yönelik) için arayış ve talep vardı. Dolayısıyla, evlerde kullanılacak bir radyo alıcısı üretmek için araştırmalar yapılıyordu. Sonuca hayli kolay varılabileceği anlaşıldı. Sinyallerin karışabileceği gerekçesiyle eski telgraf ve telefon şirketleri ile genel "yayıncılığın" ülke içindeki kanallara egemen olmasını (bu yayının basit ve ucuz olduğu da söyleniyordu) istemeyen hükümetler, alıcının geliştirilmesine karşı çıktı. Ama o günkü iletişim şirketleri, alıcıları pazarlayıp genel bir talep yaratma kararı almıştı. Alınan karar başarıyla uygulanınca, hem programlama yapmak hem de finans kaynaklarıyla ilgili yeni yollar araştırmak gerekli oldu.

Yeniden belirtelim ki, bu planları belirleyen teknolojinin kendisi değildir. Program konusunda, telgraf ve telefon sistemlerinde olduğu gibi "ortak taşıyıcı", Kuzey Amerika sisteminde olduğu gibi "himaye edilen" programlar ve devlet denetimindeki ya da devlet izniyle hazırlanan programlar gibi çok çeşitli tercihler yapıldı. Teknoloji, bu programların biri veya hepsiyle uyuşabildiği için, kültüre özgül etkileri olan bu farklı programlar konusunda yapılan tercih, sözkonusu ülkelerdeki politik ve ekonomik eğilimler doğrultusunda kul-

lanılmıştır.

Dolayısıyla burada teknik bir keşfin toplumsal ve kültürel kurumlara yolaçması sözkonusu değildir. Keşif, mevcut biçim ve imkânlar çerçevesinde iki alternatif sistematik teknoloji -telsiz telefonculuğu ve yayıncılık- olarak gelişti. Yayıncılık da, teknolojiyi aşan bir takım tercihlerle, alternatif ve birbirine karşıt kültürel sistemlere dönüştü. Bunlar, herkesçe bilinen olgular. Şu halde, bütün karmaşıklığına rağmen, her aşamasında son derece açık olan gerçek tarihi "radyonun icadı milyonlarca kişinin hayatını değiştirmiştir" gibi anlamsız bir önermeye indirgemek kime yarar sağlar?

Uydu yayıncılığının durumu kısmen aynıysa da arada önemli bir fark var. İletişim uydularının genel kullanılabilirliği, onlar yaygınlaşmadan önce tahmin edilmişti. Daha önceki radyo sinyallerine benzer bir gelişme olacağı kanısı vardı. Yani hâlâ olan toprak çıkışlı ileticilerden -hem telefon tekniğinde, hem de daha sonra yayıncılıkta- sinyaller geliştirilebileceği ve bu sinyallerin şimdiye dek erişilmemiş yerlere ulaşabileceği düşünülüyordu. Bu, görünüşte tarafsız "erişilmemiş" terimi, sonradan muazzam bir politik önem kazandı.

Ama en önemli etmen, uydu teknolojisinin başta tamamen farklı bir alandaki -askeri füze ve ona bağlı haberleşme ve casusluk sistemleri- araştırma gelişme ve yatırıma bağlı olmasıydı. Yatırım ile üretim önce askeri alanda gerçekleşmiştir. Daha sonra telgraf ve telefon tekniğinde sivil gelişmeler başlamış, bu teknolojinin artık iyice yerleşmiş olan televizyon yayıncılık sistemleriyle birlikte kullanılabileceği aşamaya varılmıştır. Bu noktada, teknolojinin kendi içinde sorun hâlâ epey tarafsızdır. Uydular hem sinyal geliştirip yaymak, hem de uzak sinyalleri aktarmak için kullanılabilir. Her iki kullanım da yararlıdır. İlk kullanım (sinyal geliştirip yaymak) diğer sinyal geliştirme yayma çeşitleriyle, örneğin yeni kablo döşeme biçimleriyle karşılaştırılmalıdır. Teknoloji tartışması bizi bu noktaya kadar getirir. Ama fiilî gelişmenin (aptalca bir yaklaşımla "kaçınılmaz" teknoloji olarak bahsedilen gelişme) bu noktayı aştığı gayet açıktır.

Çünkü, teknolojiden değil de bütün toplumsal düzenden kaynaklanan en az üç genel amaç vardır. Birincisi, yeni pazarlama aşamasına geçilmesi için yapımcı şirketlerden ve bu şirketlerin hükümetteki yandaşlarından gelen büyük bir baskı vardır. Örneğin hükümetlere ve diğer şirketlere satılabilen ya da kiralanabilen bütün uydu haberciliği sistemleri gelişmiştir. Başka bir açıdan da yeni ve daha

iyi kablo sistemleri vasıtasıyla, hem ev içi uydu sinyali alıcıları hem de dağıtım istasyonları pazarı açılmıştır. Teknikleri son derece karmaşık olan bu gelişmeler, genellikle sırf teknik açıdan tartışılır. Oysa şu andaki gelişme hızı, kültürel amaçlardan çok sınaî amaçların ön plana alındığını gösteriyor. Bu gelişme hızı ekonomik ve politik kurumlardaki dengelere bağlıdır.

İkinci kullanım amacında teknolojik öğe birinci amaçtan daha da az hissediliyor. Kuvvetli merkezlerde, bu teknolojiyi kültür ve ticarette ulusal sınırları aşmak için kullanma eğilimi var. Uydu şimdiye dek "yerel" ulusal otoritelerce -yani kendi düzenleri ve hükümetleri olan otoritelerce- denetlenmiş ya da düzenlenmiş olan kültürel ve ticari alanlara sızmanın, modern bir yolu olarak değerlendiriliyor. Film, televizyon ve spor programı şirketlerinin dağıtım planlarında ve çok uluslu şirketlerin pazarlama ve reklam stratejilerinde uydular, kablolu uydular yeni yaklaşım tarzları.

Üçüncü amaç bununla kısmen ilgilidir: Kısa dalga radyo olayında olduğu gibi *politik açıdan* kapalı bölgelere ya da nisbeten politik tekellere sızmak. Bu üç amaç da milli hava sahalarının yasal egemenliği sorununu gündeme getirir. Önemli değil. Göklerin özgürlüğü ideolojisi gibi destekler bulunur. Görülüyor ki, bu alandaki belirlenimler, teknoloji alanının dışında kalan ekonomik ve politik belirlenimlerdir.

3 Dolayısıyla gerçek durum "teknolojinin belirlemesi" değildir. Teknolojinin kaçınılmazlığı ya da durdurulamazlığı, ilgili çıkarların açık veya gizli pazarlanmasının sonucu olur. Bununla birlikte pratikte teknolojik determinizm, çok farklı ve hatta açıkça birbirinin muhalifi olan insanlar arasında yaygınlaşan bir kültürde kötümserlik de getirir.

Kültürde kötümserliğin kökleri derinlerdedir. Teknolojiler ve kurumlarla ilgili tez, bu kötümserliğin sadece ilk düzeyidir. Gene de, hemen ele alınmalıdır.

İlk bakışta, bilinmeyen makina türlerine yöneltilen kolay önyargılardan yola çıkan uğursuz tahminler göze çarpar. Gazeteler, ucuz mecmualar, sinema, radyo, televizyon, karton ciltli kitap, kablo ve

uydular: Her aşama kaçınılmaz bir kültürel felaket sayılmıştı. Bunların yanında, daha önceki yenilikçi teknolojilerin benimsendiği ve sadece o günkü yeni biçimlerin bir tehdit olarak görüldüğü durumlar da vardır. Zaten sadece teknolojiye karşı çıkılıp çıkılmadığı da pek açıklık kazanmamıştır. Kablo ve uydu sözü edildiği zaman gösterilen (ve fiziksel olarak şahit olduğum) tepkilerin -sarsıntıların- ötesinde bir tavır daha vardır. "Tabii ki sadece kablolar değil, bunların yayacağı saçmalık önemlidir." "Kim tarafından ve kimin onayıyla?" gibi ılımlı bir soruya verilen cevaplar çok çeşitlidir. Daha radikaller kapitalist şirketleri öne sürüyor. İyi ama, bunların durdurulamaz olduğunu düşünmek ne ölçüde radikal bir yaklaşımdır? Daha ılımlı olanlar da modern olarak adlandırılan dünyaya ("modern dünya", "modern insanlar" anlamına gelmektedir) kabahat buluyor: "Düşünün bir kez, otuz kanal, yüz kanal. Bu kadar çok kanal, saçmalıktan başka ne iletebilir ki?"

Bu tip karşı çıkmanın temelinde yatan formül "azınlık kültürü" ile yeni kültür teknolojilerinin her aşamasında yaratılıp geliştirilen "kitle iletişimi" arasındaki zıtlıktır. Bu formül her belirli evrede çağdaş, yeni teknolojiye tepki olarak ortaya çıkar. Ama temelinde daima toplumsal ve politik bir tavır yatar. Dolayısıyla günümüzde basılı kitaplar -çeşitli mekanik çoğaltma biçimlerinin ve sonunda da "kitle" dağıtımının ilk örneği- bazı popüler kitaplar ve diğer istisnalar dışında, formülün azınlık tarafına yerleştirilmiş durumda. Yirminci yüzyılda, radyo, plak gibi vaktiyle yeni olan teknolojilerde bazı filmlerle birlikte formülün bu tarafına kaydırılmıştır. Çünkü rakip teknoloji çok başlı bir canavardır. Teknolojiler, sırf seçerek kaydırmaya tâbî değildir. Aynı zamanda "sorumlu kamu hizmet kurumlarının" bazılarını savunmak için de bir kaydırma sözkonusudur.

Ben bu savunmaya bazı bakımlardan saygı duyuyorum. *Uzun Devrim*'de bazı yeni ve oldukça farklı ilkelerle bu savunma olgusunu aşmaya çalışmakla birlikte gene de kısmen dayanmıştım ona. 1959'dan sonraki gelişmeler durumu hem değiştirmiş, hem de gerekli tartışmaya açıklık kazandırmıştır. Artık bir "kamuya hizmet" kurumunu, içinde işlediği toplumsal düzeni kaale almadan tanımlamanın mümkün olmadığı ortadadır. Bu olgu "kamuya hizmet" kurumlarının -örneğin Britanya'da BBC- gelişim çizgilerinde açıkça görülebilir. Piyasa rekabetine karşı devlet desteğinin sağlandığı bir dönemde gelenekçilik evrelerinden de geçerek, ciddi eserleri daha geniş kitle-

lere sunan "kamuya hizmet" tanımları ortadan kalkmadı; ama pratikte zayıfladı, bazı alanlarda sadece kalıntı haline geldi. Çok karışık bir süreç olduğu için incelenmesi zor bir olgu bu. Özlü ve yenilikçi çalışmanın, kültürel tekel ve denetimin eski ve yeni biçimleriyle kaynaştığı görülmüştür. Aynı kurumsal biçimler içerisinde hem nisbeten açıklık ve çeşitlilik dönemleri, hem de kapalılık ve ayrıcalık dönemleri yaşanmıştır. Tamamen ticari biçimlerle karşılaştırılınca bu "kamu hizmet" biçimleri tercih edilir görülür. İyi tasarlanmış yerel ticari sistemlerle yapılan bir karşılaştırma, çok daha karmaşıktır. "Kamuya hizmet" sisteminin kalıntısal bazı üstünlükleri vardır. Ama ticaret sistemi tekelci işverenin dışında da bazı önemli iş imkânları sağlar. Dolayısıyla karşılaştırmamız gereken sadece kültür sistemleri ile kurumları değil, aynı zamanda her ikisinin gelişen kapitalist toplumla arasındaki etkileşimin değişen biçimleridir.

"Azınlık kültürü" ile "kitle iletişimi" arasında mutlak olarak farklı pek fazla öğe kalmadı. Olayın "azınlık kültürü"nün derin köklerine kadar incelenmesi gerekir, ama bunu ilkin daha anlaşılabilir bir düzeyde ele alabiliriz. Azınlık kültürünün bu kadar çok ve ciddi çalışmanın ileticileri olan imtiyazlı kurumları, sermaye kültürünün güçlü baskılarına karşı yıllardır, sonu yenilgiye varan bir mücadele vermektedir. Kültürde karamsarlığın en belirgin kaynağı bu mücadeledir. Ama karamsarlığın daha köklü bir nedeni, geçmişten başka kazanılmaya değer bir şey görülmemesidir. Bunun nedeni diğer etkilerden dolayı gerçekten alternatif olabilecek her toplumsal ve kültürel düzenin kesin reddedilmesidir. "Teoride bu böyledir." Sosyalizmin ya da demokrasinin yeni biçimlerine kesinlikle karşı çıkılır. Ancak pratikte büsbütün böyledir. İmtiyazlı kurumların toplumsal koşulları ile mevcut toplum düzeni arasındaki fiilî kenetlenme, bunu açıkça gösterir.

Eski imtiyazlı kültür ile ithal edilmiş ve yerli ticari kültürel pazar arasında hâlâ bazı gerçek uyuşmazlıklar vardır. En akla yakın savunmacı tavırlar buralarda dayanak bulur. Ciddi sanat ve düşüncede hâlâ gerçek standartlar sözkonusudur. Bununla birlikte BBC'den Sanat Konseyi'ne ve British Council'dan egemen üniversitelere uzanan imtiyazlı kurumlarda bu standartlar genellikle kabul edilmiş toplumsal koşullardan ayrı düşünülemez. Bütün bu kurumlar, devlet ve devletin teatral biçimleriyle, monarşik ve askeri biçimlerle hâlâ kalıntısal olarak tercih edilen *rentier* (rantiye) ve taşra malikanesi üslupları ile ilişkilerini olumlu yönde vurgulamaktadır. Bu kurum-

ları savunan bazıları, genel ahlak, din, dilin gelenekçiliği, geleneksel sanatların korunması gibi bazı duyarlı alanlarda bu uyuşmazlıklara umut bağlar. Ancak şimdilerde zayıflamış olan imtiyazlı kültür ile başlıca ekonomik güçler arasında çok kuvvetli bir işlevsel bağlantı vardır. Azınlık kültürü ancak bu yeni ekonomik güçlerle, onların genellikle onaylanan toplum düzeninde kendini yeniden üretip var kalmayı başarabilir; ama o zaman da, eski "azınlık" özelliklerini içeren hiçbir gerçek bağımsız kültürel tutumu kalmaz. Aslında kendilerinin sürekli korunduğunu sanan bu eski havalı kurumlar, kapitalist ekonominin daha katı bir evresinin gereği olan zorunluluklarla birbiri ardına dağıtıldıkça, geriye sadece şaşkın ve öfkeli bir karamsarlığın kalması hiç de şaşırtıcı değil. Çünkü çoğunun kazanmak ya da savunmak isteyebileceği tek şey geçmiştir artık. Alternatif bir gelecek, imtiyazlarının son kırıntılarını da kaybedecekleri anlamına gelmektedir.

Dolayısıyla, eski formül terimleri ("kitleler"e karşı "azınlık") ile değerlendirildiği zaman, en sağlam katılımcılarının artık hiçbir şekilde gerçekten kazanmak umudu taşımadığı, kaybedilmiş bir savaş sözkonusudur.

4 Kederli sesler, "Her şey paraya bağlı!" diyor. Aslında para çok değişik kılıklara girer. Paranın genellikle dolaylı olması eski imtiyazlı kültürde bir öz saygı koşuluydu. Para aydın koruyucularından, sorumluluk duyan vakıflardan, yardımseverlerin mirasçılarından ve bağımsız gelirleri olan insanlardan sağlanırdı. "Bağımsız gelir": Çarkın kilit noktası buydu işte. Bu yararlanma bağımsızlığının gerisine bakarak bunu mülkiyet, üretim ve ticaret sistemine bağımlılığının kanıtı olarak aramak gereksiz ve aslında da kaba bir hareket olur. Paraya olan ihtiyaç arttıkça yeni bir görünüşte sorunsuz bir kaynağa başvuruldu: Azınlık sınıfının zaten yakın ilişkide olduğu ve vergi gelirlerinin bir kısmını bu istenen yönlere aktaran aydınlanmış Devlet. Ama vergi ödeyenlerin bazılarının yaptığı gibi geriye dönüp bakıldığında, vergilerin niçin azınlık kurumlarını ve onların özerk kültürel amaçlarını desteklemek için harcandığı gibi bayağı bir soruyla karşılaşılır. Ekonomi durgunken her iki türden

bir miktar dolaylı para geliyordu bu kurumlara; ama maliyetler yükseldikçe aniden yeni bir ideolojik eşik belirdi: Doğrudan para yardımı. Ama bu doğrudan paranın kabul edilmesi *ticarî* kültürün de açıkça kabulü olmayacak mıydı? Bu çelişik alışkanlık ve sinyaller arasında, bazı kültür kişilerinde karamsarlık, yerini büyük bir umutsuzluğa bıraktı.

Ama gene de bazılarında, yeni gizlenme yolları hemen bulundu. "Kamu ile özel sektörün aydınlanmış beraberliği": O eski dost "karma ekonomi". Ama zaten olan, yeni bir kapitalist rekabet evresinde dolaysız "özel" para ihtiyacının kamuyu *gerilere itmesiydi.* Hemen başka bir incir yaprağı: "Himaye." Bu eski sevimli söz; vaktiyle vaftiz babası değil miydi himaye eden? Dolayısıyla hiç de sıradan bir kiralama değil. Himaye etme. Vaadler verilmesi. Paraya ilişkin vaadler.

Bu sistem, şimdilerde en hızlı radyo-televizyon yayıncılık kurumlarında gelişmektedir. Elektronik kurumların sorunu, daha önceki kapitalist ticaret ilişkilerinden -kitap, gazeteler, resimler, konserlerle ilgili- farklı olarak, bu kurumların doğrudan satış imkânlarının olmamasıdır. Kayıt makinaları, alıcılar doğrudan satılabilir, ama fiilî programların satışı sözkonusu değildir. Dolayısıyla üretim için gerekli olan para, başka yollarla sağlandı: Devletin para yardımı ile, devlet/kapitalist birleşiminde devlet öğesinin epey güçlü olduğu toplumlarda lisans ücretleri ile; ya da genel reklam gelirleri ile (ya belirli üretimler için doğrudan ya da sistemli olarak düzenlenmiş "doğal" aralıklar halinde).

Reklam seçeneği zaten "popüler" basının (ticarî amaçlı, yüksek tirajlı haber eğlence ve spor sayfaları) kapak fiyatlarını azaltarak tirajı artırmak için kullanıldığı bir yoldu. Bu yöntem daha derin bir düzeyde, seçim haklarının genişletilmesini ve yerli imalâtı içeren kritik aşamalarda yeni çeşit bir "tüketici" pazarı yaratmak ve bu pazarı yaygınlaştırmak için kullanılıyordu. İlk amaç (kapak fiyatlarının düşürülüp, tirajın artırılması) iletişim işlevine bir "destek sistemi" olarak değerlendiriliyordu. Ama ikinci ve daha köklü amaç hep daha kuvvetliydi. Daha önceleri dengeli olan terazinin kefesi "tüketici" ve ayıklayıcı piyasa önceliklerine doğru kaydırıldı. Birçok gazete açık amaçlarını artık farklı tanımlıyordu. Bazı gerekli öğeler muhafaza edilmişti ama artık bir gazetenin başarısı ya da başarısızlığı, reklamcıların talep ettiği koşula göre -belirli bir alıcı sayısına iletilmesi- değerlendirilmeye başlamıştı. Bu baskılar altında gazeteler hızla ard-

arda kapandı. Bu olgu, sadece gazete sayısının azalmasında değil, aynı zamanda hâlâ "gazete" denen ama günlük haber içeriğinin yüzde onu geçmediği yayınlarda da açıkça görülebilir. Bu "gazeteler" gittikçe basitleştirilmiş haber ve saldırgan bir dogmatizm ileten renkli eğlence ve reklam sayfalarına dönüşmektedir. Britanya'da eski anlamda üç tane günlük milli gazete kalmıştır. Bunlar bile, reklamcılara nisbeten paralı okurları ulaştırma koşuluna bağlıdır. Çoğu zaman kuyruk, köpeği o kadar şiddetli sallar ki, kuyruk faydalı bir köpeğin tanımı olarak kullanılır olur.

Radyo-televizyon yayıncılığındaki (hem devletin himayesindeki, hem de ticarî sistemlerde) işlev anlayışı da oldukça değişmiştir. Yayınlar, bu sistemlerden birine *ne sayıda* insanı bağladığı ölçütüne göre değerlendirilir. Gazetelerde olduğu gibi "yaşayabilir" ürünlerin sayısı özel bir hesaplama işlemi ile şişirilmiştir. Bir kupa maçındaki ya da taç giyme törenindeki "korkunç kalabalık" -yüz bin kişi- bir yayının seyirci miktarı olarak önemsiz ya da başarısız sayılmaktadır. Çok geniş bir pazar rekabetinin koşullarını benimsemek için yapılan baskı sorunu, başka bir düzeyde, gerçek insanlarla kurulan ciddi ilişkiler sorunu gibi gösterilerek açıklanır. Gerçek amaç ya dolaysız reklam geliri ya da siyasî ve kültürel pazarın daha fazlasını ele geçirme yolundadır. Bütün dolaylı sistemler de sonunda bunlara bağımlıdır. Himayeciler, yeni vaftiz babaları, işte bu evrede ortaya çıkar.

Kültürel asimilasyon çok hızlı gerçekleşmiştir. Eski kurum ve rekabetler artık sicil isimlerini tanımlarının ilk öğesi olarak taşır. Bu tanımlar kiralık ağızlardan öyle kolay dökülür ki, bu durumda başka rekabet biçimlerinin de aynı yolu izlemesi için ne kadar zaman gerektiğini sormak çok makul gelir. Çok kısa bir süre sonra "İngiliz Kimyevî Maddeler Genel Seçimi" gibi bir isim görecek miyiz? Böyle bir isim bütün bürokratik işlemler için gereken mesai parasının harcanmasını engeller. Ara seçimler belirli İngiliz sektörlerini ele geçirmeyi amaçlayan şirketlerin piyasaya sızmasını kolaylaştırır. Ticarî hamiler sendika yöneticilerinin açık seçimlerini havalı bir biçimde finanse edebilir. Bu örnekler gerçek dışı gelebilir (öyle gelmeleri de gerekir), ama gene de bir önceki kuşağın, İngiliz kriket takımlarının sigorta ve tütün firmalarının isimleriyle tanımlanmasına ne çok hayret edeceğini düşünün. Şirket reklam paralarının şimdiki toplam güçleri öyle büyüktür ki, daha önceki darlık dönemlerinde kendini idare edebilmiş birçok toplumsal faaliyet varlığını sür-

dürebilmek için bu yeni hamilik ve egemenlik sektörünün hesaplı yardımlarına bağımlı olmuştur.

Bu süreç, toplumun çok daha geniş hareketleriyle bağlantılıdır. Örneğin gittikçe ev içine kapanan kültürle; elektronik (yüzyüze olandan ziyade) toplantılarla; üretim maliyetinin yükselmesiyle (çünkü kısmen üretici işçilerin ücretlerindeki nisbi gelişmeden, ama daha da önemlisi en çok talep gören sektörlerde spekülatif servetler düzeyinde ödüller koyan uluslararası kültür pazarının normlarının benimsenmesinden dolayı, maliyetler adamakıllı şişirilmiştir). Bu durumda önemli olan, politik kararları doğrudan etkileyen ideolojik yorumdur. Yeni himaye biçimleri "bedava para" olarak yorumlanır. Oysa böyle bir yorum, eski kapitalist ilkeye "para ağaçta yetişmediği için" herhangi birinin, herhangi bir yerde parayı ödemesi gerekli" bile ters düşer. Bu yeni kandırmacayla komitelerde hesap işleriyle uğraşan liberal kişiler bile bu yeni marka kudret helvasına inanır: Karun Kudret Helvası.

Bedava para olmaz. Para hesaplı şekilde ve genellikle bilinen amaçlar için harcanır. Örneğin günlük alışverişler için. Ama aynı zamanda da sağlıksız bir kuruluşun sağlıklı bir yatırım yapması için (sigara firmalarının sporu desteklemesi gibi). Ya da "kamuoyu yaratma"yı pekiştirmek ya dâ "halkın gözünde" kuvvetlenmek için. Özel Kudret Helvası işte bütün bunlar içindir. Genel Kudret Helvası ise kapitalizmin halk arasındaki itibarını sağlamlaştırmak için kullanılır. Yakından incelememiz gereken Kudret Helvası ise gerçek ulusötesi babaların sağladığı ulusötesi yardımdır.

Yeni kablo ve uydu teknolojileri toplumda yeni olduğu, dolayısıyla da yeni bir politik durum yarattığı için genellikle ulusötesi bir olgu olarak ele alınır. Mevcut toplumlar, teknik nedenlerden dolayı bütün iç düzenleyici güçlerini gevşetmeye veya büsbütün ortadan kaldırmaya zorlanacaktır. Bunun karşılığında birkaç önemsiz yasallığa uyulması ya da topluluk çıkarlarına taviz verilmesi gerekiyorsa eh, bu bedel de ödenecektir. Bu arada asıl maliyetler başka yerde ödenir. Yüksekten uçan ulusötesi sistemin herhangi bir topluma ve onun ekonomisine sızmasının toplumsal maliyet ve sonuçlarının bedelini ödemek, ya da ödemeyip iflas bayrağını açmak, ayakta kalmış ulusal politik kurumların sırtına yüklenir. Örneğin ulusal sanayilerin çevresinden dolanıp geçileceği için işsizlik sigortası yükselir. Marjinal ve kâr getirmeyen yörelerde sonuçlar bu kadar pahalıya mal olmayacak, buna karşılık bu yöreler kâra göre iş yapan yeni dağıtım

sistemlerinden (ticarî kablo sistemleri, ticari posta sistemleri gibi) yararlanamayacaktır. Bunların ötesinde de, içine sızılmış, harap edilmiş bir toplum kimliğinin ve onun yenik düşmüş toplum düzeninin son siperdeki direniş çabalarını gözlemleyeceğiz.

Bedava para! Babalar bizi gittikçe mahvolmanın ya da teslim olmanın daha ucuz gibi göründüğü bir noktaya yöneltiyor. Bilinen alternatif ilke -gerekli hizmetlerin herkese sağlanması- gittikçe gerileyen bir ütopya gibi gösterilecektir. Oysa ki bu ilke çeşitli ve anlamlı iletişim sistemleri için tam gerçekçi umudumuzdur.

5 Karşı koymamız gereken şey bu gidişat ise, bu durumda sadece bu yada şu teknolojiye karşı çıkmak yeterli değildir. Bu tür her oportunizm başarısız kalır. Hak ettiği gibi. Ayrıca görünürde başka müttefikler de yoktur. Bu amaçlar için kapitalist devlet uygun değildir; kapitalist devlet artık karşı tarafın kurumlarının bir kısmıdır. Özerk politika ve seçici destek kurumlarının -örneğin Britanya'daki BBC ve Sanat Konseyi- durumu ise farklıdır. Bu kurumlar önemli alanlardan dışlanmakta oldukları için ya yeni biçimlerle uzlaşmak ya da daha dar ve açıkça daha kalıntısal olan bazı alanlara tıkılmak zorunda kalacaklardır. Kültürel karamsarlık biçimleri arasında birçok ilgili insan, şimdiden bu daralan geleceği benimsemiştir. Ama bu arada dikkat edilmesi gereken nokta, bu durumun "azınlık kültürünün kendisi" adı verilen kültürü nasıl hâlâ etkilediğidir.

Birçok azınlık kurumu ve biçimlerinin modern tekelleşmiş kapitalist kültürü şevkle kabul etmesi önemli bir noktadır. Günlük hayatta bu böyle, çünkü piyasada hâlâ bir çeşitlilik var ve burada kendilerine alıcı bulabiliyorlar. Bu olguyu, ciddi tiyatro ve roman alanlarının da himaye ve ödül pazarlarıyla bütünleştirilmesi olayında da görüyoruz. Yayıncılık ve dağıtımla ilgili temel kurumlar modern tekelleşmiş satıcılığın ana çizgisine uygun kılınmıştır. Bunların dışında kalan ve projelerinin ciddiliğine ve geçerliliğine güvenen birçok sanat girişimi para sağlamak amacıyla şirket kapılarında kuyruk oluşturur.

Daha köklü uyarlamalar yapılmazsa bu tür birleşmeler fazla süremez. Aslında bazı bakımlardan hiçbiri başlamaz bile. "Destek parası" denen para, asla öyle kalmaz. Üretim, hami ve yöneten kurumlarla gitgide bütünleşir. Bu bütünleşme azınlık kültüründeki gerçek öğelerle bir süre gizlenebilir: Hâlâ varlığını sürdüren ve gelişen geçmişe ilişkin çalışmalar vardır; ya da oldukça özgül alanlardaki çalışmalar vardır (en tipik örnekler bilim örgütleri ve onların alanlarıyla ilgilidir.) Bu sınırlı çalışmalar önemli olabilir ama bunlarla gerçek bir azınlık kültürü oluşturulamaz. Bu öğeleri ve özgüllükleri bir *kültüre* dönüştüren çağdaş uygulama ve kullanımdır hep.

Bugünlerde hâlâ çeşitli ve aktif, çağdaş uygulama ve politikalar sözkonusu olabiliyor. Ama bunlar arasından bazı uyarlanabilen ve boyun eğebilen biçimleri saptamak gerekir. Örneğin açık ve uyarlanabilir nostalji yoğunlaşıyor. Bu nostaljiyi geçmişin belirli dönemlerinin daha zarif ve daha kibar biçimlerinin çağdaş yeniden üretiminde; kır evlerinde ve eski "pastoral" düzende; "klasik" edebiyatta ve müzikte vaktiyle göz kamaştırıcı ve güçlü olanların biyografilerinde; şakacı veya çağrışımlar yapan efsanelerden alınan zevkte gözlemlemek mümkündür. Bu nostaljinin yanısıra açık bir egzotizm gelişmiştir: İmparatorluk ve sömürge dönemlerine, kent dışında, genellikle fakirliğin yoğun olduğu çevrelere, ilkellik biçimlerine yönelik bir egzotizm.

Ama günün azınlık sanat ve edebiyatında uzun bir liste oluşturan bu açık içerikler, genelde bu kültürün avunma şekillerinden başka bir şey değildir. Kültürün gerçekten uyarlanabilir biçimlerinin yüzeyleri daha katı ve daha çetindir. Biz bu aşamada "modernizm"in iki yönünü ele almalıyız: Burjuva toplumunun ilk dönemindeki yerleşik biçimleri yerinden oynatan, ama daha sonra kendileri de kültür tarihinin bütünü içinde insan varoluşunu en indirgeyici biçimlerle durağanlaştıran yenilikçi biçimler. Aslında dönemle ilgili ve genellikle umutsuz olan bu imgeler -bölünme, kimlik arayışı, kişiler arasında iletişim imkânlarının kaybı- genellikle içinde bulunduğu toplumla paylaşacak pek ortak yönü bulunmayan ve gerçek sürgünler diyebileceğimiz sanatçıların bu dinamik kompozisyonları, sonraları etkili bir düzeyde "modern" ya da "post-modern" bir kurum oluşturmak üzere dondurulmuştur. Bu, şirket sermayesinin iktidar merkezleri yakınında, insan yetersizliğini, kendini aldatmayı, rol yapmayı ve bireylerin geçici ilişkilerde karıştırılıp birbiri yerine konmasını ve hatta iletişimsizlik olgusunun iletilmesi şeklindeki temel pa-

radoksu ispat gerektirmeyen rutin veri olarak değerlendirir.

Teorilerin avamlaştırılmış varsayımlarıyla (psikolojik yabancılaşma; her ilişkinin kaçınılmaz olarak bencil ve yıkıcı olması; doğal rekabetçi saldırganlık; tarihin önemsizliği; bütün davranışların kurgululuğu; dilin keyfiliği) yoğrulmuş olup da, hâlâ azınlık sanatı olduğunu iddia eden bu biçimler ulus ötesi meta mübadelesinde çoktan yer almış birer çeşitten başka bir şey değildir. Bu biçimler, aynı zamanda, kendi entelektüel üretici ve satıcıları tarafından yoğun olarak doğrudan parayla alınıp satılır. Üstelik bu üretici ve satıcılardan bazıları, kendilerine saygı duyabilmek dürtüsüyle, bir vakitler bu özgün yenilikçi aşamayı ortaya çıkarmış, acı çekmiş sanatçı ve teorisyenler ile özdeşleşmeye çalışır. Bu eğilim içinde özerk ve önemli çalışmalar bile, şimdilerde olan azınlık kültüründe kısa sürede özümsenir.

Bundan daha belirleyici bir olgu, bu derin yapılardan bir çoğunun film, televizyon ve yoğun pazarlanmış kitaplarda popüler biçimlere dönüştürülmesidir. Görünürde basit olan macera ve polisiyeler, cinayet, casusluk, entrika ve parçalanma gibi yeni yeni pazarlanmış ve hayli özgül türlere dönüştürülmüştür. Ve bu biçimler alışılagelmiş rekabetçi bir saldırganlığı, aldatma ve rol yapmayı, kimlik arayışını, kısa süreli ve yıkıcı ilişkileri işlerler. Dolayısıyla insanın alçalmasına karşı duyulan kaygılı tavrın ürettiği bu alçaltıcı biçimler (insanları gerçekten mahveden daha önceki yerleşik ve durağan biçimlere vaktiyle karşı çıkmış ve onları sarsıntıya uğratmış olan biçimler) geniş kitlelere iletilen bir "popüler" kültür haline gelmişlerdir. Bu kültür, hem kendi değerlerini hem de dünyanın kaçınılmaz tahripkârlığını doğrular.

Bu olgunun nedenleri, soyut bir "halkın zevki" -kültürde karamsarlığın ilk şartı olan "kaba yığınlar"- düşüncesiyle açıklanamaz. Gerçek nedenler çok daha özgül, çok daha ilginçtir. Modernizmin ilk yenilikleri egemen toplum düzeninin karmaşık sonuçlarına tepkiydi. Bu düzende emperyalist politika ve kapitalist ekonomik iktidar biçimleri, geleneksel toplumları sürekli yıkmakta, birkaç başkentte gerçek ve simgesel iktidar ve sermaye odakları yaratmaktaydı. Bunalmış, kötüye giden ve sığlaşan toplumlarda kendi ilişkilerini yitiren o dönemin yenilikçi sanatçıları, bu merkezlerdeki olumsuz özgürlüklere ve maddi koşullara yöneldi. Bu bohem hayatın olguları da, ironik bir biçimde sadece başkentin farkedebileceği yeni bir sanat biçiminin malzemesi ve aracıydı. Şehirlerin bu yeni gelişen

kültürünün ilk toplumsal analizi, bu kültürün yapay özelliklerini - büyük ihtimalle geleneksel görüşlerden derlenen "ticarilik" ve "demokrasi" bileşimi- ortaya çıkarmıştır. Oysa aynı temel süreçlerin bir bölümü olarak sinema ve daha sonra da radyo-TV yayıncılığındaki yeni evrensel dağıtım araçları, tam da bu aşamada keşfedilip geliştiriliyor, bunlara yönelik denetim ve üretim aynı merkezîleştirici ve evrenselleştirici biçimlerde gerçekleştiriliyordu.

Yıllar sonra modern iletişimin "global köyü" olarak adlandırılan şey insan içeriğini her yere iletilebilen en basit biçimlere -bazıları en basit fiziksel düzeyde gerçekten evrensel; diğerleri ise anlaşılabilir ve iletilebilir özelliklerin basit birer versiyonu -indirgeyen birkaç merkezin yansıtılmasıdır. İnsanlığın yoksullaşmış ve parçalanmış olduğunu ilk farkettiği zaman geçirilen şokun, dinamik yükü sonuçta yeni bir *normallik* anlayışına dönüştürüldü. Dolayısıyla gerçek bir modernist sanatı doğuran şartlar, bu sanatın ilk imgelerini bile kendi içinde sürekli eriten ve köklü biçimlerini, bu biçimler, evrensel olarak yaygınlaştırılabilen "popüler" kültür haline getirilinceye kadar seyrelten koşullara dönüştü.

"Modernizm"in iki cephesi, çok sonraki bir aşamaya kadar birbirini tanıyamadı. Bir yer değiştirme durumu, bu anlayış gecikmesinin nedeniydi. Bir yanda yoksullaşma ile kopukluğu anlatan faal bir azınlık sanatı görülüyordu; diğer yanda ise teknolojikleşmiş "yığın" kültürünün rutinleri göze çarpıyordu. Böylece teknolojikleşmiş "yığın" kültürünün modernist azınlık sanatının düşmanı olduğuna karar verildi. Oysa her ikisi de toplum düzenindeki çok daha köklü dönüştürücü güçlerin sonucuydu. Teknolojik determinizmle kültürel karamsarlığın basitlikleri arasındaki "kutsal olmayan" ittifak işte bu aşamada şekillendi. Yeni teknolojinin mecburen ancak bu tür içeriği taşıyabileceği kanısına varıldı. Aslında, azınlık sanatı hem kendine, hem de yabancı teknolojik dünyaya karşı umutsuzluğa düşmüştü.

Birkaç "evrensel" üretim merkezinin egemenliği ile aynı dönemde bazı başkent merkezlerinin sanat ve zihin hayatına egemen olması tesadüf değildi. Bu durumu gizlemek için kullanılan iddiaların en yoğunu, çoğunluk tarafından kabul edilen "global köy" önermesidir. Yepyeni imkânlar geliştirilmiştir, çeşitli mübadeleyi evrensel düzeyde mümkün kılan. İdeoloik olarak ise iki ya da üç merkezin bilinçli olarak hizmet verdiği -tekelci şirketler ve metropollerin elit aydınları tarafından- homojen bir insanlık modeli düşünülüyor-

du. Bir yaklaşım, bu homojenleşmeyi uyguluyor, diğeri ise bunun teorisini yapıyordu. Her iki yaklaşım da kendilerini "dünyayı değiştirip geliştiren, birleştiren" teknoloji temeli (yanlış bir temel) üzerine oturtmuşlardı. Oysa teknolojinin kendisinde buna yol açacak bir şey yoktu. Hem ekonomik hem de politik hayatı üreten (sırf kültür alanında değil aynı zamanda daha geniş toplumsal alanda) gerçek güçler, egemen kapitalist düzenin ulus-ötesi aşamasının özellikleriydi. Ne var ki, bu düşmanın adı telaffuz edilemezdi. Parayı bu düşman veriyordu.

6 Son günlerde üst düzeyden bir BBC yetkilisi şunu söyledi: "Önerilen şekliyle kablolu televizyon olsaydı, bizim *Bride - shead Revisited* ve *Smiley's People* gibi programları yapmamız sözkonusu olmazdı." Bu yorumunda tartışılmaz mükemmellik örnekleri olarak kabul ettiği programlara değiniyordu. Bütün bir repertuarı iki örnek temsil edemez, ama bu iki örnek oldukça anlamlıdır. Programlardan biri, yıkıcı ve gerilemekte olan ama bununla birlikte halen özlenen zarafetin nostaljik bir ifadesidir. Diğeri ise derin iç ihanetlerin deşifre edilmesi pek mümkün olmayan, politik bakımdan "kaçınılmaz" ve saldırgan bir kod aracılığıyla pekiştirilmesidir. "Smiley" aracılığıyla casusluğun iç kokuşmuşluğu aktarılırken, ulusal marşı söyleyen korodaki çocuğun sesine eski çan kulelerinin saygıdeğer bir görüntüsü eşlik eder. İşte şirket üretimi ile resmî azınlık sanatı bu noktada, eski yersiz bağlılıklar ve savaş, soğuk savaş, sömürme ve küstah bir zenginliğin boyun eğen ve uysal versiyonları biçiminde kucaklaşır. Kablolu televizyon bizi gerçekten bütün bunlardan kurtarabilecek kadar mükemmel olabilir mi?

Hayır, hiçbir şekilde bu kadar mükemmel olamaz. Olaylar bu şekilde gelişmez. Bununla birlikte biz gerçek durumumuzun idealleştirilmiş bir çağdaş durumdan farklı olduğunu anlamadan önce bu duruma eğilemeyiz. Şimdi sözkonusu olan cinayet, sahtekârlık, entrika, ihanet ve cinselliğin parlak biçimde alçaltılması gibi, çileli rutinler şeklinde sergilenen ve kapitalist düzence finanse edilen muazzam bir sanat sektörüdür. Geçmişin solan nağmeleri kulağa çalınırken, taklitçilik, parodi ve nazire tekniklerinde büyük bir canlılık göze

çarpar. Bu sektör egemen fikirlerin hafif entelektüel formülasyonlarıyla desteklenir: Saldırganca bir yarışma ve kişisel olmayan bir istek olarak "yabancılaşma"; keyfilik ve insanî yetersizlik olarak "bölünme". Bu sektör de kendi içinde sektörlere ayrılır. Ama olayı dışardan değerlendiren kişi aralarındaki ilişkiyi kolayca gözlemleyebilir. Bu sektörlerin dışında sayıca çok olmakla birlikte gene de aşırı soyutlanmış olarak bilinen kümeler vardır: Özerk sanatçılar ve çok çeşitli dallardaki bağımsız entelektüeller. Bu insanların en önemli sorunu, onları dışlayan veya marjinal kılan tekellerdir. Ama bu şekilde dışlananların birçoğu hazırlanmış ideolojik konumlara "yığın" kültürü, "teknikleşmiş" dünya diyebilmektedir. Ayrıca ortodoks kültürde özerk sanatçıların ne yaptığı ve bağımsız entelektüellerin ne düşündüğü daha önceki dönemlerden de "bilinir". Dünle bütünleşmiş biçimleri geliştiren bu sanatçıların çoğu, resmi kültür çerçevesinde çalışır ve izinlidir. Genellikle farklı şeyler yapan ve söyleyen ve daha içten olan sanatçılar bu durumda pek farkedilmez, birbirlerini bile pek tanımazlar. Enerjinin en yoğun olduğu bölgelere bile karamsarlık yayılır. Böylece gerçek tecritin karanlığı çöker. Yine de özerk yenilikçi pratiğin canlılığıyla sevincini asla tam gölgeleyemez.

Bu tür yenilikçi enerjilerin ancak gerçek topluluklarla ilişkili olduğu zaman tam anlamda açığa çıkabilecekleri söylenirdi. Doğru olabilir: Ama alışılmış önerme çerçevesinde ne anlatılmak istendiği hayli muğlak. Önemli olan, uygulama için elverişli koşulların yaratılmasıdır.

Egemen kapitalist sektörden nisbeten farklı iki "popüler" kültür alanı vardır. İlki popüler tarih ve eylem alanıdır. Bu alan, Britanya'da bazı televizyon ve tiyatro oyunlarında, metropol kültürünce "yöresel" bulunan romanlarda ve sözlü tarih, video ve filmlerin bazı yenilikçi biçimlerinde ortaya çıkar. Başka ülkelerde de muhalif tiyatro ve televizyondaki yeni biçimlerden çeşitli sokak gösterilerine, yerel topluluk sanatlarına ve politik mücadele içindeki halkçı devrimci sanata kadar geniş bir alanda, bu tür kültürel faaliyet kendini hissettirir. En eski ve en yerleşik kültürlerde bile alternatif radikal kültür biçimleri son elli yıldır yeniden oluşmaktadır. Bu biçimler şimdiye dek kurumsal açıdan yaygınlaşacak kadar kuvvetli olamamış, dışında kalanlar ve hatta bu biçimleri oluşturanlar bile bu fiilî zayıflığı, biçimlerin "sadece politik", "öncelikle politik" olmalarına yormuşlardır. Bununla birlikte bu biçimlerin önemli uygulama ve

imgeleri "politik" kelimesinin sıradan anlamından çok daha derindir. Gerçek biçimler şimdi daha genel ve daha doğrudan insanî seçenekler (alternatifler) ve kışkırtmalar taşıyor, ilham ediyor.

Bununla birlikte, bu eğilimin bazı bölümlerinde egemen kültürün kendisiyle kesişme sorunları vardır. Bu türden bazı çalışmaların en zayıf öğeleri alınarak çoktan egemen kültür içinde eritilmiştir: Köklü nostalji, yani kaybın kabullenilmesi, onaylanıp kesinleşmesi; ya da empoze edilmiş bir fakirlik içindeki kaba saba öğeler, "düşük hayat"dan her zaman zevk alan burjuva tiyatrolarında argoyla karışık -aynı zamanda sözde- radikal uygulama vardır: Bu türde postmodernist sanatın olumsuz yapıları ismen devrimci ya da özgürlükçü radikalizme iliştirilir. Ama bu yapılar, sonuçta, ancak bu radikalizmi yıpratarak onu geç dönem burjuva öznelciliğinin karmaşasına düşürür. Bunları gören en güçlü alternatif sanatçıların, varlıklarını hâlâ sürdürebilen potansiyel küçük izole toplulukların kaynaklarından oluşturulması gereken alternatif kurumlara yönelmesi, hiç de şaşırtıcı değildir.

Bu alanın dışında çok farklı bir popüler kültür alanı daha vardır. Bu alanın ürünlerinin bir kısmı piyasaya sürülmüş, ama büyük kısmı piyasa tarafından keşfedilmemiştir. Bu alan özümsenmiş bir "modernizm"in tam zıddıdır. Hayli farklı yaşatılan her türlü sadelikten oluşur. Bu kültür bazı komedyenlerin gerçekten popüler olan ve insan yanılabilirliğini gündelik ve dolayısıyla da giderilebilirlik düzeyinde tutan kuşkuculuğunda görülebilir. Bu kültür piyasanın her zaman el attığı ve sonunda genellikle evcilleştirdiği, ama dürtülerini sürekli olarak yeni ve güçlü biçimlerle yenileyen bazı popüler müzik türlerinin yoğun canlılığında kendini hissettirir. Aynı zamanda tahminlerimizin aksine bazı popüler "evcil" oyun ve romanlarda, günlük hayat ve durumların biraz duygusallığa kaçan örneklerinde de kendini hissettirir. Bu oyun ve romanlar genellikle dedikodu çerçevesindedir, ama modernist ve post modernist temsil tarzlarının indirgenmiş ve çarpıtılmış biçimlerinin ötesinde diğer insanların farklı hayatlarına duyulan karşı konulmaz ilgiyi yaşatan bir dedikodudur. İşte popüler kültür bu genel şaka ve dedikodu, günlük şarkı ve dans, gezmelik giysiler ve renk cümbüşleri alanında varlığını her zaman sürdürür. Bu kültürün doğrudan enerjileri ve zevkleri, hâlâ, eğlence türü olarak özümsendikten ya da reklamlarda kullanıldıktan ya da konformist ideolojilere dahil edildikten sonra bile, karşı koyulmaz şekilde faaldir. Karşı koyulamazlar, çünkü dürtüleri geneldir, insan

çeşitliliği ve eğlence biçimleriyle aralarında kopmaz bir bağ vardır, dolayısıyla hayat sürdükçe ve bu kadar insan -birbirleriyle ilişkili olmasa bile çoğunluklar oluşturan gerçek insanlar- yaşamaya ve onları denetleyip indirgemeye çalışan rutinlerin dışına çıkmaya uğraştıkça, bu zevkler ve enerjiler her türlü baskı altında ve çok çeşitli biçimlerde varolmaya devam eder.

7 Her yeni teknoloji dönemi seçim yapmayı gerektirir. Varolan toplumsal ve ekonomik koşullarda yeni sistemler, bunlara denk düşen üretim biçimlerini oluşturma kaygısına kapılmadan dağıtım biçimleri olarak yerleştirilir. Yeni kablolu ya da kablolu-uydu televizyonu, eski tip eğlence ve birkaç ucuz hizmet programlarına hayli bağımlı kalacaktır. Yeni bilgi sistemlerini malî kurumlar, seyahat acentaları ve genel reklamcılar belirleyecektir. *Ekonomik* sistemin iktidar çizgilerinin de ortaya koyduğu bu içerik, biçimleri ileri elektronik eğlence ve bilgi düzeyinin kaçınılmaz içeriği olarak değerlendirilecektir. Daha da önemlisi, bu içerik biçimleri, bu tür eğlence ve bilgiyi tanımlayıp pratik ve doyurucu beklentiler oluşturacaktır.

Oysa çok daha uygun alternatif kullanımlar da vardır. Yeni kablolu ile kablolu uydu televizyon sistemleri ve de yeni teletekst ve kablolu sinyal sistemleri, tamamen kamu mülkiyeti çerçevesinde, yeni ya da eski bir tekelci yapımcı için değil de, çeşitli yapımcı grupların faydalanabileceği ortak taşıyıcı sistemler olarak geliştirilebilir.

Televizyonda en az dört tane yayın hizmeti kurulabilir. İlkin, çeşitli bağımsız yapımcıların kullanabileceği alternatif film ve video şebekesi. İkincisi, şimdiki televizyon şirketleri ile başka ülkelerin bağımsız yapımcılarının kullanabileceği değiş tokuş şebekesi. Üçüncüsü şimdi çeşitli yapımcı şirketlerin sahip olduğu ya da depoladığı bir elektronik kataloğun hizmet gördüğü bir kütüphane veya kaynak şebekesi. Dördüncüsü ise çeşitli kamu vakfı biçimlerinde depolanmış olan malzemeyi hizmete açan başvuru ve arşiv şebekesi.

Bu şebekelerin ilk üçü, ilk aşamalarında, "Seyrettiğin kadar öde" ödeme sistemiyle finanse edilebilir. Gelir ancak bu şekilde doğrudan yapımcılara ulaşabilir. Bu tür şebekelerle birçok benzerliği olan

Britanya serbest halk kütüphanesi hizmeti, tam da bu açıdan doyurucu değildir. Ödünç alma ücreti almadan her türlü kitabı dağıtması hayran kalınacak bir noktadır, ama gecikmeyle edindiği Halka Ödünç Verme Hakkı'nı aldıktan sonra bile yazarlara yeterli gelir sağlayamaz. Her türlü amaca açık serbest kullanım ve yardım alan yapımcı sistem daha farklı olacaktır, ama her iki öğenin birlikte kullanılmaması halinde zararlı da olabilir. Ayrıca merkezî sosyalist kültür üretimi tecrübesine bakarak da, bireysel ve küçük ölçekli üretimin nisbî bağımsızlığı hakkında da çok şey söylenebilir. Ismarlama iş yapan anonim kapitalist şirket programlamasına ya da hemen "denetçi" bir bürokrasi yaratan sözde "kamusal" sisteme kıyasla, bu yöntem tüketiciyle daha dolaysız ilişki kurmayı başarabilir.

Görüldüğü gibi teknoloji hiçbir şeyi belirlemez; ayrıca eski sistemlerin sağlayamadığı kültürel ilişki olanaklarını sağlaması, yeni sistemlerin en önemli özelliğidir. Dolayısıyla kanalların çoğalması az seyredilen kanalların düzenleyici ve denetimcilerini gereksiz kılmaktadır. Aynı şekilde kanalların sunduğu çeşitlilik, kişinin zevki ve zamanına göre seçim yapmasını sağlar. Bu video kayıt cihazlarının zaten sunduğu bir olanaktır, ama bu kanalların eski üretim ve dağıtım sistemlerine iliştirilmesi anlamsız bir asalaklaşma getirir. Daha genel bir ifadeyle, ileri düzeydeki yapımların dönüşebilme olanakları daha fazladır. En çok seyredilen şebeke programı ve onunla ilgili reklam için sürdürülen sınırlı yarışın dışında, o sistemde "kenarda kalan" seyirci kitlesini de ilgilendirecek bir sistem olabilir bu.

Bu örnekler farklı temel toplumsal ve kültürel konumlardan yola çıkıldığında, yeni teknolojinin tamamen farklı kullanılabileceğini gösterir. Bu açıdan ele alındıklarında teknolojiler seçici bir kâr edinme aracı olarak değil de çeşitli ve tarafsız araçlar olarak değerlendirilebilirler. Dolayısıyla şimdi egemen olan düzende kablo televizyonunun gelişmesi, sistemli olarak kırsal nüfusu ve daha fakir kasabaları ve şehir bölgelerini dışlayacaktır. Bununla birlikte doğru biçimde kullanıldığı zaman genel ve adil araçları- telefon sinyal sistemleri, ev içi uydu alıcıları, topluluk yayınları- sağlayabilecek olan en uygun teknolojilerden biri haline getirilebilir.

Yeni perspektif, halen varolan hizmetlerin bazı değiştirilmiş araçlar yoluyla yeniden üretilmesi ile sınırlandırılmamalıdır. Yeni kültürel yapımların gerçekleştirilmesi hâlâ varolan merkezîleşmiş sistemlerde çalışan ya da kenarda bekleyen alternatif yapımcılar için yeni yerel ve uzman atölyelerin sağlanmasına bağlıdır. Bu bağımsız ça-

lışmanın niteliği, şimdiden etkileyicidir; bazı resmî içerik ve ilişki değişiklikleri de sözkonusudur. Aynı şey, yeni bilgi sistemleri için de geçerli olabilir. Daha önceki sağlık danışmanlığı ve güvenlik alarmı gibi sistemler on sene içinde yaygınlaştırılabilir. Bu sistemler, ticarî sistemin yardımcıları olarak değil de toplumsal bir ihtiyaç olarak değerlendirilirse yaygınlaştırılma ihtimali artar. Yeni kablolara uygun düğme sistemleri yerleştirilirse (ki gelecek on yıl içinde yaygınlaşabilir) rutin yönetim, para işlemleri, malların siparişi, seyahat rezervasyonları ve diğer kolaylıklar için uygulanan basit iletişim sistemlerinin ötesine geçilerek daha genel gelişme imkânı doğar. Bu sınırlı "bilgi" kavramlarını aşma yolunda şimdiden işaretler var. Bu sınırlı "bilgi" kavramları finans, seyahat ve dev pazarlamacılık alanlarında sözkonusu olan çıkarlar tarafından beslenir ve kültürel açıdan gazeteciliğin "Kısa Bilgiler" aşamasına çok benzeyen ve şimdilik nisbeten çok zayıf olan "genel" ilgiler alanı tarafından da desteklenir. Çok geniş bir halk araştırması ve başvuru sistemi için ansiklopediler ve kütüphane katalogları, veri bankalarına aktarılabilir (böyle bir çalışma yavaş yavaş başlatılmaktadır). Aynı zamanda çeşitli mal ve hizmetlerin gerçek ve karşılaştırmalı nitelikleriyle ilgili halen depolanmış olan, ama çoğunluğun faydalanmadığı bir bilgi alanı vardır; bu, reklamcılığın yerini alabilecek olan genel bilgi sistemidir.

Bir aşama daha vardır. "Etkileşimli" adı verilen kullanımlar, hazırlayan ve kullanan arasında çoğu bakımdan eşitsizdir. Seçilmiş veri bankaları basit ve belirlenmiş tercihler sunar. İmtiyazsız uçta olan çoğumuz ya şu düğmeye ya da diğerine (seçim kabinlerinde mühür vurmamız ya da çarpı işareti yapmamız gibi) basarız. Gerçek etkileşim çok farklıdır. Bu fark, bu teknolojilerin toplumsal ve politik düşünceleri kaydetmek için kullanıldığı durumlarda görülebilir. Anket-yoklama için önceden düzenlenen soruları bu teknolojilere aktarmak ve düğmelere bu çerçevede basılmasını sağlamak çok kolaydır. Bu bize seçim piyasasının kalıbını verir.

Görüş ile bilgi arasındaki ilişki sorunu en önemli noktadır. Son araştırmalar (Himmelweit ve diğerleri: *Seçmenler Nasıl Karar Verir,* 1981) "kamu görüşü" (kamuoyu) adı verilen ve basit yoklamayla belirlenen alanda, sadece derece değil aynı zamanda tür farkları da olduğunu ortaya koymuşlardır. Bazı görüşler belli bir bilgiye dayansa da dayanmasa da köklüdür; diğerleri araştırma sırasında çok emin bir biçimde dile getirilmiş olsa bile, epey sığ ve değişken olup, o günkü

bağlamalar ve koşullardan kolayca etkilenir. Katılımcı demokrasi ile temsilî ya da görünürde temsilî sistem arasındaki ayrımın birçok temelinden biri de budur. Şimdi hem araştırmalarda hem de seçim sistemlerinde kullanılan ve özgül değerlendirmesi olmayan bu aritmetik toplamlar, tercihler alanını durağanlaştırır, gerçek farkları yok eder ve kendileri ikna edici bilgi biçimleri haline gelerek bazı düzeylerde de "kamu görüşü"nü (kamuoyunu) oluştururlar.

Artık daha uygun ve daha saygılı işlemler teknik açıdan mümkündür. Anket ya da düğmeye basma yoluyla yapılan kamuoyu yoklaması soruları, bu soruları verilen seçeneklere göre cevaplandırma yeterliliğinin varolduğu varsayımıyla yürütülür. Bu ticaret ya da seçim piyasasının açıkça "mültefit" bir kullanımıdır. Alternatif bir demokratik biçimde, deneysel çalışmalar soru sorma, araştırma ve bilgi aşamaları arasında bir bağlantı kurulabileceğini göstermiştir. Dolayısıyla kamuoyu araştırmasının ilk geniş çaplı sonuçları, gerçek bakış açılarının herhangi bir alanından gelen zıt tartışmalar ve kanıtlarla yüzyüze gelebilir. Bu durumda, sorular düzeltilebilir ve yeniden düzenlenebilir ya da gerçekten etkileşimde olan bir öğrenme ve değiş tokuş sürecinde alternatif önermeler yapılabilir. Bu süreçler sonucunda elde edilen görüşler gerçek faal toplumsal ilişkilere dayandırılmış olacaktır. Köklü inançların ve doğrudan demokratik tartışma ve karar vermenin, gelenek olarak yerleştiği, ama toplum büyüyünce kaybedildiği faal ve eşit gruplar arasında kamuoyu oluşturmanın, karmaşık bir toplumda yeniden sağlanmasının teknik araçları bunlardır.

Yeniden belirtelim ki, yeni teknolojilerin en önemli yararlarından biri her türlü gönüllü örgütlenmeyi -sivil toplumun dokuları hem piyasadan hem de devletin dokularından farklıdır- uygulamaya geçirebilecek olmasıdır. Bugün iletişim ve örgütlenme düzeninin egemen çizgileri, merkezden ve güçlü bir biçimde denetlenip paraca desteklenmekle birlikte milyonlarca insan sürekli ve önlenemez bir güçle ya kurulu biçimler tarafından görmezden gelinen amaçlar için, ya da pozitif destek ve etki aracı olarak kendi örgütlerini kurmaktadır. Bu insanlar kaynak ve özellikle de uzaklık sorunlarıyla karşılaşmaktadır. Bir kuruluşun yüzbinlerce üyesi olabilir ama bunlardan sadece birkaç yüzü ve hatta genellikle sadece bir ikisi belirli bir yerde bulunur. Dolayısıyla ortaya çıkan seyahat ve para sorunlarının üstesinden gelmek büyük çaba gerektirir, oysa yeni etkileşim teknolojileri birçok nedenle görüşme ve karar alma süreçlerinde kolaylık

lar sağlayarak bu sorunları dönüştürebilir. Parti ve sendikalar gibi birçok resmî kuruluş, bu tür kolaylıklarla demokratik iletişim ve karar alma sürecinin gelişmesine yardım eder. Özel ilgi ve hayır işlerinden alternatif ve muhalif politik ve kültürel gruplara dek uzanan çeşitli gönüllü ve gayrıresmî kuruluşlar bu yoldan güç kazanabilir. Pratikte bu durum toplumsal ve kültürel güçlerin (şirketler ve devlet tarafından dışlanması ya da devlet ve şirketler tarafından ele geçirilmesinin tam aksine) sivil toplumun elinde olduğu anlamına gelir.

Bu kullanımlar çalışma alanında yeni işbirliği ve görüşme biçimleri yaratarak daha geniş olanaklar sağlar. Bazı süreçler de, insanların her gün yollarda sürekli birbiriyle karşılaşarak bir merkezde bulunan işyerlerine ulaşmak için yaptıkları sıkıntılı ve pahalı yolculuğun yerine geçebilir. Çevrecilik açısından bunun belki de yüzyıl sona ermeden gerçekleştirilmesi gerekecektir. Teknolojinin daha ileri bir uygulamasında çeşitli biçimleri olan bu kullanım, kendini yöneten şirketlerdeki yeni iş ilişkileriyle tam bir uyum sağlayacaktır. Yeri belli girişim ve topluluklardaki doğrudan ilişkiler çok daha geniş bir fiziksel alanı kaplayan daha yaygın çalışma alanlarına ve daha çeşitli örgütlenmelere yayılabilir, böylece gerçek sosyalist ekonominin başlıca biçimlerinden biri oluşur.

Eğitim alanında da önemli yeni olanaklar açılmıştır. Zaten Açık Üniversite'nin başarısı, bunu kanıtlayan bir örnektir. İnsanların kendi zamanlarına ve öğrenme hızlarına göre ayarlayabilecekleri yeni resmî öğrenme sistemleri kurulabilir. Sürekli faydalanılabilecek bir eğitim için, yeni ihtiyaçların gündeme geldiği bir dönemde böyle bir eğitim özellikle önemli olacaktır. Oysa bugünkü kurumlarda geç dönem kapitalist ekonomi ve bu ekonomi doğrultusundaki hükümetler, iş hayatı ve önceden düzenlenmiş yurttaşlık hayatı için gerekli olandan fazla her türlü bilgilenmeyi dışlayarak eğitimin hem mutlak hem de türsel olarak azaltılması için baskı yapıyor. Bu azaltma ve dışlamayı mazur göstermek için kullanılan terim de, düzenli ve örgütlü bilgi (öğrenim) çeşitlerinin çoğunu geriletmek ve onları küçümsemek için kullanılan "akademik" kelimesidir. "Akademik çocuk" formülü de aynı şekilde sürekli öğrenimi özgülleştirmek ve çoğunluğu bu tür bilgiden dışlamak için bahane olarak kullanılır. Bununla birlikte bu formül, eşitsiz ve ayrıcalıkların varolduğu bir kültürde hayli dışa kapalı ve izole olan akademilerin bazı gerçek özelliklerini sömürür. Şimdiki kurumları yaygınlaştırmak ve değiştirmek

için kapsamlılık ilkesini ciddi biçimde geliştirip, bu ilkenin şimdi tamamen yetersiz olan mezuniyet yaşının dışında da uygulanmasını sağlayarak çok şey yapılabilir. Ama yeni teknolojilerin kullanımı en kapsamlı kurumların dışa açılmasını ve en iyi bilgi ve hünerlerini daha geniş ve daha faal bir topluma yaymalarını sağlayarak onlara bir çeşitlilik ve sürekli bir geçerlilik sağlayabilir.

Farklı bir ekonomi ve toplum biçimi benimseyerek yeni teknolojileri geliştirebileceğimiz alanların bazıları bunlardır. Bu teknolojiler bütün olarak değerlendirildikleri zaman, zaten olağanüstü karmaşık bir teknolojik dünya haline gelecek olan bu dünyada yeni faal toplumsal ve kültürel ilişkiler yaratabilme olanağı sunarlar. Bu teknolojileri ele geçirmek ve yönlendirmek için harcanan indirgemeci ve kaba çıkarlar zaten yeterince çıldırtıcıdır. Ancak bütün olanaklara sahip olabilecekken, esas sorumlulukları, bu teknolojileri bildirmek, onları önermek ve gerçekleştirmek için harekete geçmek olan insanların teknolojik determinizm ile kültürel karamsarlığa teslim olması insanı çileden çıkartıyor. Çünkü çok daha geniş değişimlerin oluştuğu süreçlerde bu kullanımlar, karmaşık toplumlarda yeni radikal demokrasinin ve yeni sosyalizmin vazgeçilmez araçlarıdır. Bu teknolojiler aynı zamanda bir zamanların özgürlükçü modernizminin uzun süreli açmazını aşan gerçekten modern hareketlerdir.

D- SINIF, POLİTİKA VE SOSYALİZM

İşçi hareketinin iki kanadı vardır: Sınaî ve politik. Ya da gittikçe geçersizleşen bir benzetmeyle böyle söylenir. Kanatlar? Peki ama gövde nerede, baş nerede?

Bu soruların cevapları herkesce bilinir. Gövde bütün işçi sınıfıdır. Baş ise bu gövdeyi sosyalizme doğru götürecek olan partidir.

Hey gidi mutlu günler !

Öte yandan bu eski varsayımların dışına çıkmak da bizi yeni ideolojilerden kurtarmaz. Bu alanda şimdi iki görüş geçerlidir. İlki, sınıf ve politika arasında çok yakın bir ilişkinin varolduğu, ancak "eski işçi sınıfı"nda meydana gelen değişimlerin -aynı zamanda "klasik proletaryanın çözülüşü" adı verilen değişimler- bu ilişkiyi kalıcı olarak aşındırdığı görüşü. Ikincisi ise, son zamanlarda meydana gelen değişimlerin, işçi sınıfının kapitalist toplumun kurumlarını aşmak için sürdürdüğü uzun yürüyüşü engellediği görüşü.

İdeolojiler inandırıcılıklarını koruyabilmek için gerçekliğin bazı görülebilir öğeleriyle ilişkide olmalıdır. Eski sosyalist önermelerden pek de farklı olmayan biçimde, bu yeni çağdaş görüşler de, bazı gerçek durumlar ve bazı gerçek değişimlerle içiçe geçmişlerdir (ancak bu gerçek durum ve gerçek değişimleri abartır ve çarpıtırlar). Kanıtları incelediğimiz zaman bu süreçleri görebiliriz.

İlk önermenin yanlışı - "eski işçi sınıfı"nın ya da klasik proletarya"nın politik olarak çözülüşü - *Uzun Devrim*'de açıkca gösterilmiştir. Bu ilk önermenin son zamanlardaki değişimlerle ilgili yorumunu belirleyen ideolojik öğe, "eski işçi sınıfı"nın inanç açısından tamamen sosyalist olduğu ya da daha alışılagelmiş seçim değerlendirmesine göre İşçi Partisi'ne oy verdiği yolundaki tamamen yanlış varsayımdır. Dolayısıyla bu yüzyıldaki istatistiklere bakmak yararlı olur.

	İşçi Partisi Oyları (bin)	Bütün Oylar (yüzde)
1900	63	1.8
1906	330	5.9
1910 (a)	506	7.6
1910 (b)	372	7.1
1918	2385	22.2
1922	4241	29.5
1923	4439	30.5
1924	5489	33.0
1929	8390	37.1
1931	6650	30.6
1935	8325	37.9

	İşçi Partisi Oyları (bin)	Bütün Oylar (yüzde)
1945	11995	47.8
1950	13267	46.1
1951	13949	48.8
1955	12405	46.4
1959	12216	43.8
1964	12206	44.1
1966	13065	47.9
1970	12178	43.0
1974 (a)	11646	37.1
1974 (b)	11457	39.2
1979	11532	36.9
1983	8461	27.6

1945 ile 1970 arasındaki "zirve"den çok "plato"yu andıran dengeli oy dağılımında, sürekli gerileme olduğu ve 1983'de de çok ani bir düşüş kaydedildiği açıkca görülmektedir. İşçi Partisi'nin bu platoya varmadan önce o dönemde nisbeten çok daha geniş olan "eski işçi sınıfı"nın çoğunluk oylarına sahip olmadığı tabloda izlenebilir. Bu durumda başka bir etmenin göz önüne alınması gerekir: 1920'lerin ortalarından 1960'ların sonlarına kadar ve özellikle de 1945 ve 1966 arasında, İngiliz seçimleri iki partili sisteme dönüştü. Oysa Liberaller'in gerilemesinden önce üç partili ve daha sonra 1960'ların sonlarına doğru üç ve dört partili sistem yürürlükteydi. 1983 seçiminde İşçi Partisi'nden kopan dördüncü bir parti, Sosyal Demokrat Parti, yeni Liberaller'le birleşerek aşağıdaki oy dağılımına ulaştı.

1979	İşçi Partisi 36.9	Liberal Parti 13.8	Muhafazakâr Parti 43.9
1983	İşçi Partisi 27.6	İttifak 25.4	Muhafazakâr Parti 43.9

İki partili sistemde bölünmemiş partiye verilen "İşçi Partisi oyları"nın çoğu üç ve dört partili sistemlerde yeni oluşan partilere dağılır gibi bir yorum makul geliyor. Böyle bir dağılım "sosyalist oylar"ın azaldığını göstermez; daha çok İşçi Partisi'nin bünyesindeki

"sosyal demokrat" oyları gösterir. Çok partili sistemde İşçi Partisi yirmilerin başlarındaki konumuna dönmüştür: Geniş kapsamlı bir radikal partide bu ciddi bir dönüştür ama, bu yöneliş ani politik değişimlerin belirticisi değildir. İki partili sistem, politik düşüncenin gerçek yayılımını basitleştirmiş, kutuplaştırmış,dolayısıyla da gizlemiştir.

"Eski işçi sınıfı" ya da "klasik proletarya"nın (varolduğu düşünüldüğü tarihlerde) genelde yorumlandığı gibi "sosyalist" doğrultuda oy kullanmadığı çok açık bir gerçektir. Yeni bir politik formasyonun (yüzyılın başında işçi sınıfının oluşumunda olduğu gibi) eski yapılar içinde bir yer edinebilmesinin ancak zamanla gerçekleşebildiğini kabul eden "uzun yürüyüş" görüşü bu açıdan da daha geçerlidir. Bu yorum, haklı olarak, 1918'den sonra sınıf ve seçim politikası arasında gittikçe artan bir yakınlık oluştuğunu ve bu ilişkinin 1951'de "en yüksek" noktasına eriştiği görüşünü vurgular. Fakat bu "uzun yürüyüş" varsayımı sürekli yükselen bir çizgi öngürür. Bu çizgi yükselmediği ve hatta bir düşüş kaydedildiği zamanlarda bu varsayım terkedilmediği gibi belirli bir konjonktür, politika ve liderlerin yol açtığı kısa vadeli nedenler öne sürülür. Bununla birlikte, bence asıl yanlış olan, iki partili sistemde geçici olarak başarı sağlayan ama çok partili sistemde gerileyen adı sosyalist olmakla birlikte yapısı belirsiz ve her amaca hizmet eden bir radikal parti kavramının kendisidir. Bu görüş, uzun yürüyüş kavramını geçersizleştirmez, sadece bu yürüyüşün "sosyalizme uzanan kestirme yol" büyüsü altında yapılan tahminlerin aksine çok daha uzun süreceğini vurgular.

Anlamlı olan başka bir endekse kısaca göz atalım. 1900'de iki milyonun altında olan sendika üye sayısı 1921'de sekiz milyonu aşmıştı: Bu, çalışan nüfusun yüzde 12'sinden yüzde 43'e varan bir artıştır. Bu sayı, 1920'lerde ve 1930'lar boyunca süratle düşmüştür. 1935'de 4.5 milyon üyeyle oran yüzde 23'lere varan bir düşüş kaydetmiştir. 1951'de üye sayısı 9 milyona ulaşmış ve dolayısıyla oran yüzde 45'e çıkmıştır; 1970'lerin sonunda ise 12 milyon üye ile yüzde 46'lık bir oran söz konusu olmuştur. Sürekliliğin sağlandığı yıllarda, sendika üyeliği, çalışan nüfusun belirli bir oranını oluşturmuştur ve çalışan nüfus sayısı fazlalaştıkça sayısal bir artış görülmüştür (bununla birlikte şimdi çalışan kadınların sadece üçte biri sendika üyesidir). Genel işsizlik dışında, İşçi Partisi oylarının azaldığı dönemde, sendika üyelerinin sayısı azalmamıştır. Bununla birlikte ça-

lışma biçimlerinin değişen oranlarını ve artan memur ve profesyonel sendikalaşmasını göz önüne alırsak, sendika üyeliğinin, sınıf üyeliğinin ya da sınıf ilişkisinin basit ve değişmez bir göstergesi olmadığı anlaşılır.

Sınıf ile politika ilişkisi bu genel endekslerin de gösterdiği gibi ideolojik yorumlarla açıklanamayacak kadar karmaşık ve ilginçtir. Geniş kapsamlı bir araştırmada İşçi Partisi oyları ve sendika üyeliğinin sınıf ile politika ilişkisinin kesin göstergeleri olmadığı anlaşılır. Böylece üzerinde çok yorum yapılan son seçimlerdeki rakamları daha gerçekçi olarak inceleyebiliriz. Sendika üyelerinin 1979 ve 1983'de oy dağılımı şöyledir:

1979	İşçi Partisi 50	Liberal Parti 12	Muhafazakâr Parti 35
1983	İşçi Partisi 39	İttifak 28	Muhafazakâr Parti 32

Bu tablo, zaten orantılı olmayan karşılıklı ilişkide bir kayma olduğunu gösterir ama bu olgu "sendika üyelerinin Muhafazakâr kanada kaydığını" göstermez; tam tersine, düşüş göstermekle birlikte İşçi Partisi açık farkla öndedir. Aynı olgu, işsiz gruplar için de geçerlidir. 1983'de İşçi Partisi yüzde 45, Muhafazakar Parti yüzde 30 ve birleşik parti yüzde 26 oy almıştır. Daha genel açıdan da reklam ve pazarlama alanlarında kullanılan geleneksel sosyo-ekonomik sınıf bölümlerinin oylarını inceleyebiliriz. Bu bölümler, bazı insanların "sınıfların yok olmasına" ilişkin görüşlerine rağmen son derece pratik bölümlerdir.

	AB	C1	C2	D
1983 oyları (yüzde)				
İşçi Partisi	12	21	35	44
İttifak	27	24	27	28
Muhafazakâr Parti	62	55	39	29

İşçi Partisi ve Muhafazakâr Partisi oylarının dağılımında çok belirgin sınıf çizgileri vardır. İşçi Partisi'nin oyları C1 (memur ve büro çalışanı) statüsünde sabit kalmakla birlikte, C2 (vasıflı kol işçisi) ve D (yarı vasıflı ve vasıfsız kol işçisi) statülerinde görülen düşüşle bi-

raz bulanıklaşmıştır. Sınıf ve politika sorunu genellikle sol kanatla ilgili olarak tartışılır. Oysa bu noktada politika - sınıf ilişkisinin yüksek gelir AB (yönetici ve profesyonel grup) grubunda en güçlü olduğunu ve her beş kişiden üçünün en sağ parti için oy kullandığını belirtmemiz gerekir. Aynı şekilde en düşük gelirlilerin yarısına yakın bir miktarı, en soldaki parti için oy kullanmıştır. Eldeki bu rakamlara bakarak kullanılan oy ile "sosyo-ekonomik durum" arasında halen güçlü (ama belirleyici değil) bağların bulunmadığı sonucuna varılamaz. Diğer yandan İttifak oylarının bütün dört grup arasında eşit olarak dağıtılmış olması İttifak grubunun deyişiyle kendini "sınıf politikasının üstünde" gören bir kesim olduğunu gösterir.

Görece mekanik ve dışsal endekslere dayanan bu kanıtları göstermemizin nedeni bu çerçeve dahilinde bir genel yorum yapılmasını önlemek değil, alışılagelmiş ideolojik yorumları dışlamaktır. 1960'lardan bu yana çok önemli değişimler olduğu su götürmez, ama "klasik proletaryanın ya da eski işçi sınıfının sosyalizmi" varsayımından vazgeçmeden ya da yürürlükte olan parti sayısını ve sendika üyeliğinin toplumsal yapısı gibi etmenleri görmezlikten gelerek "işçi oyları"nı ya da "sendika oyları"nı basit ve değişmez varlıklar gibi ele alarak, bu değişimleri politik açıdan değerlendirmek olanaksızdır. Gözle görülebilir en ilginç kaymalar yeni topluluk tiplerinin belirlenmemiş alanlarında ve 1950'lerden bu yana hızla gelişen yeni iş sahalarında gözlemlenir. Bu kaymalarda politik gerileme ve belirsizlikler göze çarpar (1959'da tahmin edildiği gibi) ama bu kaymalara neden olan toplumsal düzendeki değişimler artık partilerin o zaman varsaydıkları "sürekli" refah ve genişleme anlayışıyla açıklanmaz. Her araştırmada olduğu gibi bu araştırmada da basit belirlenim (determination) kategorileriyle yetinmeyip, daha karmaşık görüşleri ve sürekli değişen gerçekliği incelemeliyiz.

2 "Sınıf" kavramı ve bu bağlamda özellikle "işçi sınıfı" kavramı en önemli kategoridir. Bu kategorilerin temelinde yatan iki sorun vardır: İlki, belirli sınıflar arasındaki ayrımı belirleyen

ve bu sınıfları tanımlayan ölçütler ile ilgili sorundur; ikinci sorun ise sadece sınıflar arasındaki orantılı dağılımı değil aynı zamanda ayırd edici ölçütleri de değiştiren tarihî değişimlerle (iş türlerinde ve daha genel ekonomik alanda meydana gelen) ilgilidir. Bu sorunlara açıklık kazandırmak için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ben burada elde edilen en genel sonuçlarla ilgileniyorum.

Ölçütler arasında elimizde "işçi sınıfı"nı kol işçisi olan ücretli emekçiler olarak tanımlayan, kabul edilmiş bir tanım vardır. Bazı 19. yüzyıl değerlendirmelerinde sayısı gittikçe azalan toprak işçileri bu kategorinin dışında bırakılmıştır, ama bu durumda bile 1867'de yapılan bir değerlendirmede, işçi sınıfı oranı yüzde yetmişin biraz altındadır. Bu ölçüte göre Britanya'da işçi sınıfı oranında sürekli düşüş olmuştur. Şimdi elde bulunan rakamlara göre, bu oran, çalışan nüfusun üçte bir (biraz fazlası) olarak belirlenirdi. Bundan başka iki ölçüt daha vardır: Ücretli işçiler ("kol" işçisi olsun ya da olmasın) tanımı; ve "üretici işçiler"le (kapitalist üretim ilişkileri içinde artı değerin kendilerinden çekilip alındığı işçilerle) ilgili eski Marksist tanım. Yakın zamanda, nezaret eden ve nezaret edilen iş biçimlerinin aralarına bir sınıf çizgisi çekerek, bunları birbirinden ayırd etmek için sık sık kullanılan başka bir ölçütten de söz ediliyor.

Önemli olan "doğru" tanımı seçmek değil, seçilmiş kategoriyi göz önüne alarak, tanımlar arasındaki köklü farkların bilincinde olmaktır. 1969'da Amerika'da "ekonomik olarak faal" nüfus ile ilgili bir araştırmada (E.O. Wright, *New Left Review* 98, 1976) çalışan sınıfın yüzde 88 ile yüzde 20 - yirminin biraz altında - (erkekler arasında yüzde 84 ile yüzde 23; kadınlar arasında yüzde 95 ile yüzde 15) arasında bir alana yayıldığı görülmüştür. Yüksek oranlar bütün ücretlileri, düşük oranlar ise üretici "nezaret edilmeyen" kol işçilerini -yani eski klasik tanım- göstermektedir. Nezaretçi olmayan ücretliler yüzde 52; nezaretçiler de dahil olmak üzere "mavi yakalı" ücretliler yüzde 47; nezaretçi olmayan "mavi yakalı" ücretliler ise yüzde 31 oranındadır. Britanya'da da rakamlar pek farklı olmayacak ve aradaki zaman zarfında "üretken" sanayi (eski anlamda) işgücünü azaltmaya devam ettikçe (ekonomik durgunluktan bağımsız olarak) oranı düşük olan kategoride daha fazla gerileme görülecektir.

Bu düzeyde politik sorunları çözmek ya da hattâ tartışmak pek mümkün değildir. Bu kategorilerin hepsi "ekonomik açıdan faal" olmayan bir grup insanı dışlar. Bu da seçim politikası açısından çok önemlidir. Çalışma yaşı tutmakla birlikte işi olmayan grubun en az

dörtte biri ya da daha fazlası ve ayrıca daha yaşlı kabuledilenlerin ya da emekli olanların hepsi seçmendir. Dolayısıyla artık en fazla on kişiden biri geleneksel sosyalist analizin konusu olan arketip işçi sınıfı - ücretli üretici erkek kol işçisi - mensubudur. Kafa karıştıran "üretici" kategorisini işin içine katmasak bile, bu sayı dört ya da beşte birden daha yüksek olmayacaktır. Daha gelişigüzel yapılmış eski analizlerde, toplam bir değerlendirme yapabilmek için çalışan erkeklerin eşleri bu kategorideki bağımlı rakkamlar olarak sayılırlardı. Oysa seçim politikası düzeyinde çok kısa bir zaman öncesine kadar cinsiyet ayrımının getirdiği önemli farklar görülmüştür. 1955'de erkekler yüzde 50 İşçi Partisi'ne, yüzde 45.5 oranında Muhafazakâr Parti'ye; kadınlar ise yüzde 54 oranında Muhafazakâr Parti'ye, yüzde 42 oranında da İşçi Partisi'ne oy kullanmışlardır. 1983'de erkekler yüzde 30 oranında İşçi Partisi'ne, yüzde 46 oranında Muhafazakâr Parti'ye, kadınlar ise yüzde 43 oranında Muhafazakâr Parti'ye, yüzde 26 oranında İşçi Partisi'ne oy kullanmışlardır. Aradaki eski belirgin fark kapanmış görünmektedir ancak gene de sınıf kavramının - ister geniş toplumsal anlamda olsun, ister seçimle ilgili dar anlamda olsun - cinsiyet farklarını kapatamayacağı çok açık bir olgudur.

Zaman içinde sınıf değişimlerini incelerken, bu sorunları akılda bulundurmak gerekir. Çünkü hangi ölçütü esas aldığımız çok önemlidir. Dolayısıyla eğer ücretli işçi ölçüt olarak alınırsa, şimdi önceki "daha proleter" dönemlere göre hem sayı olarak hem de çalışan nüfusun (yaş sınırına göre) oranı olarak daha fazla ücretli işçi vardır. Aslında işverenlerin ve mülk sahiplerinin oluşturduğu klasik "burjuva" sınıfı da gerileyerek, yüzyılın başındaki yüzde 7 oranından yüzde 4'ün altına düşmüştür. Ama bu oranı dikkate alarak Britanya'nın burjuva bir toplum olma özelliğinden proleter bir topluma doğru kaydığı sonucunu çıkarmak pek makul olmaz. "Kol işçisi" ya da "üretici kol işçisi" kategorileri seçilirse, işçi sınıfında hızlı ve önemli bir düşüş olduğu görülür. Diğer yandan, kendi amaçlarını, yöntemlerini ve çalışma koşullarını denetleyemeyen çalışanlar grubunun - bağımsız işçi ile çok önemli bir çelişki - oranını araştırırsak tamamen farklı bir çoğunluk ortaya çıkar.

Öyleyse hangi ölçütlerin şimdi nesnel olarak anlamlı olduğu, sadece analiz için değil aynı zamanda politik açıdan da önemlidir. Kol ile yapılan işlerin -eski anlamda- toplumsal bir parantez olarak daha da gerilemesi ihtimali azdır. Bu tür emek ile diğerleri arasında

halen radikal farklar vardır. Fakat bu sadece kol emeğinin ya da "üretici" iş tanımlarıyla kol emeğinin herhangi bir karmaşık modern ekonomide belirleyici çizgiyi çekebileceği anlamına gelmez. Aslında bu tür toplumsal ve politik tanımlarla bu grubu politik açıdan tecrit etmeyi önermek, bu işçilerin her gün, her kuşakta sömürülmesinin garantisidir. Ayrıca "kol işçileri ve kafa işçileri" gibi bir formül de pek bir şey kazandırmaz, çünkü bu formül, ya nesnel farktan emer ya da politik olarak kullanıldığı zaman çözülebilmeleri için açıklanmaları ve değerlendirilmeleri gereken sorunlar-çalışma ve toplumsal ilişkilerle ilgili sorunları-gizler.

Dolayısıyla bu geleneksel sınıf tanımlarının politikaya geniş anlamıyla ya da seçim çerçevesinde katkısı, en iyimser ifadeyle genel ve karmaşık bir işarettir.

Ama karışıklığa ve yanlışlığa da yol açarlar -özellikle geleneksel genel teorileri desteklemek için kullanıldıklarında. Bu teoriler ister sosyalist, ister anti-sosyalist olsun. Bu konular bütün toplumsal sistem düzeyinde anlamlıdır. Özgül olarak da kapitalizm ile sosyalizm biçimleri bağlamında.

3 Cevaplandırması en zor olan sorulardan biriyle başlayabiliriz. İşçi hareketi ile sosyalizm arasındaki gerçek ilişkiler hangileridir? İlkin *hareket* kelimesini inceleyelim. Çoğumuz atalarımızın niçin bu olaya hareket adını verdiğini biliyoruz. *Hareket* insanların zor şartlar altında birbirlerine yardım etmek, doğrudan mücadelelerini birleştirmek ve bu mücadeleler sayesinde farklı bir toplum biçimine ulaşmak için bir araya toplanmaları anlamında kullanılıyordu. Dolayısıyla aynı zamanda bir dava idi. Din değiştirme ve değişim ile ilgili dinî mezhep ve kampanyalarla aynı sözleri paylaşması tarih ve kültür açısından çok önemlidir. Aynı zamanda gelişimi boyunca başka bir tanım daha benimsenmiştir: İşçi *çıkarı*. Bundan önceki seçim politikalarının birçoğu işçi çıkarının temsil edilmesiyle ilgiliydi.

Bu tasvirlerin temelinde iki niyet vardı: Toplumsal düzeni değiştirmek veya da düzeltilmiş bir toplumsal düzende daha iyi temsil edilmek. Bu amaçlar genellikle "devrim" ile "evrim" arasında bir

tercih olarak yorumlanır. Ancak bu değişimin aracı ya da hızı arasında bir tercih yapıldığı zaman daha temel bir bir ayrım, yeni bir toplum biçimi ile varolan toplumsal düzenin reforma tabî tutulmuş biçimi arasındaki ayrım gözden kaçar. Pratikte bu ayrım bile birçok fiilî noktada bir derece sorunu haline gelir: Ama temel ayrım, *hareket, dava,* ya da *çıkar*'ın alternatif tanımlarına ilişkin olduğu ölçüde, giderilemez.

Çağdaş politik tartışmada, tercih ve perspektifle ilgili bu sorunlar genellikle bulanıklaşır. Toplantılarda hâlâ "hareket" ten söz eden liderler aslında örgütlerini çıkar sağlayacak kurumlara yöneltmektedir. Şimdi her gün kullanılan "sanayi eylemi" ("grev" anlamında) sözü bu gerçeği açıkça ifade eder ve "sınaî" ve "politik" kanatlar imgesine açıklık getirir. Çünkü bu terim sadece iki cephede (ya sanayi biçimlerinde -ücretler ve koşullar-ya da politik biçimlerde -temsil etme, yasama ve hükümet- ya da her iki biçimde) ilerlemek isteyen bir hareket düşüncesiyle birlikte ele alındığında anlam kazanır. Sonuçta önemli olan, bir hareket içinde bu ikisinin arasındaki bağdır. Hareket düşüncesinin yerini ayrı ya da birbirine danışan kurumlar görüşü alırsa ve politik parti "ulusal çıkar" açısından alternatif bir hükümet, sendikalar da sanayi pazarlık birimleri olarak tanımlanırsa, "sanayideki eylem" ifadesi değersizleşir ve yöneltilen alaylı tavırları hak eder. Çünkü bir grevi ya da işçi eylemini ifade (söz konusu olan işçi grubunun çıkarlarına değinse bile) için kullanılıyorsa bu olgu, sanayideki eylemin hereketin genel amaçlarıyla arasındaki bağı kaybetmiş olduğunu ya da en azından bu amaçlara yönelik olmadığını gösterir.

Bu hareketten hâlâ işçi hareketi olarak söz edilmektedir. Ama hareketin çelişkiye düştüğü nokta da işte budur. Çünkü bütün hatalarına rağmen partiler ya da sendikalar, çalışan insanların tarihî bir buluşu ve en örgütlü kuruluşları oldukları için "hareket" terimi yerinde kullanılmıştır. Ancak başlıca ekonomik ve toplumsal değişim baskıları bir yandan, hiçbir zaman bütün işçi sınıfının desteğini sağlamamış olmaları öbür yandan, işçilerin çıkarları ile genel çıkarlar arasında retorik bir bağ artık varsayılamaz. Aslında bu retorik bağın varolduğu iddiası çıkarın gerçekleşmesini engelleyen etmenlerden biri olabilir. İspatlanması (iddia yetmez) gereken nokta, uygun biçimde bir araya getirilmiş olan seçilmiş tikel çıkarları savunarak ve geliştirerek genel çıkarın korunabileceği ve tikel çıkarların genel çıkarı oluşturabileceğidir.

Bu, hiçbir toplumda kolay olmaz. Bugünlerde militanlığı değer sayma eğilimi yaygınlaşıyor, ama militanlık yalnızca çalışan sınıfa özgü değildir. Bu gerçeği görmek için borsa simsarlarının ya da arazi sahiplerinin ya da özel okul müdürlerinin kendi çıkarlarını korumak için giriştikleri militanlığa bakmak yeter.

İşçi hareketinin belirli tikel çıkarları yığınından oluşmadığı yolundaki geleneksel iddia iki farklı temele dayanır. İlki, hareketin başlangıç noktası olan yoksulluk kültüründe bu tikel çıkarların genel bir çıkara hizmet edeceği iddiası belirli bir inandırıcılık taşır. Çünkü bu kadar çok insanın bu kadar kötü şartlarda yaşamak zorunda olması haklı gösterilemez. Aslında "Üçüncü Dünya" ülkelerindeki milyonlarca insanın yaşadığı mutlak yoksulluk için de aynı şey söylenmelidir, gene aynı şey zengin ülkelerdeki aşırı yoksul kesimlerde yaşayanlar için de geçerlidir. İşçi hareketinin eski sanayi ülkelerinde kazandığı başarı bu tür bir iddiaya haklılık kazandırmıştır. Örgütlenmiş işçiler mutlak yoksulluğu aşmıştır. Öte yandan, sendikacılığın oldukça rahat ve hatta profesyonel beyaz yakalı mesleklere yayılmış olması, insanın mutlak ihtiyaçlarında genel bir çıkar arayışı için artık güvenilir bir temel kalmadığı düşüncesini yaratmıştır. Ama, örgütlü toplu pazarlık süreçleri dışında kalan marjinalleşmiş ya da marjinalliğin ötesinde yoksullaşmış milyonlarca kişi açısından ya da yoksul ülkelerde, kendi içlerindeki ücret pazarlığında imtiyazlı zengin ülkelerle uluslararası ticaret ilişkilerinde bulunan insanlar açısından, bu iddiada hâlâ haklılık payı vardır.

İşçi hareketini genel bir çıkar olarak ele alan ikinci yaklaşım biraz farklıydı. Ortak üretim araçlarını ele geçirip insanları mülksüzleştirdiği ve emeğin artık değerin özel kişilerce temellük edilmesine yol açtığı için kapitalist sistemin özünde genel çıkara düşman olduğu ve dolayısıyla genel çıkara ters düştüğü savunulmuştu. Aslında benim görüşüm de bu doğrultudadır. Kapitalist toplumlarda bu olguyu bariz sayan çok az sayıdaki insandan biriyim. Tartışmanın bundan sonraki aşamasında örgütlü işçi hareketinin kapitalizme son verebilecek tek güç olduğu ileri sürülür. Dolayısıyla buna karşı girişilen *her türlü* eylem-yerel ve tikel olsa bile- bu temelde yatan genel çıkar ile ilgilidir. Bu aslında gerilemekte olan azınlıklar arasında inandırıcı bir muhakemedir. Bu görüşün inandırıcılığının azalmasının nedeni, en popüler biçiminin kesinlikten uzak ve olumsuz olmasıdır. Çünkü belirli bir kapitalist girişime karşı yürütülen her eylemin tanım gereği kapitalist sisteme karşı bir eylem olduğunu savunmak

mümkün değildir. Örneğin böyle bir eylem sadece sermayenin başka bir yere -genellikle de kapitalizmin avantajına bir yere- aktarılmasına neden olabilir. Hatta kapitalist toplumsal düzenin kapitalist ücret ilişkilerini yeniden ürettiği belirli bir "kamu işletmesi"ne yönelten bir eylem bile kapitalist sisteme karşı bir eylem değildir. Böyle bir eylem pratikte "kamu sektörü"ne karşı sayılıp *sosyalizm*in başarısızlığının kanıtı olarak değerlendirilir.

Bu sorunlar açığa çıktıkça ilk çıkış noktası unutulmaktadır; Kapitalist sistemin genel çıkara karşı olduğu ve sınai ve politik eylemle sona erdirilerek genel çıkar doğrultusunda olan başka bir sistemin -sosyalizm- onun yerini alabileceği.

Dolayısıyla her şey herhangi bir eylemin bu açık ve ciddi amaçla arasındaki pratik ve görülebilir bağlantıya dayanır; ayrıca başkalarını ikna edebilmek için tasarlanan alternatif sistemin hem uygulanabilir, hem de genel çıkar doğrultusunda olduğu ispatlanmalıdır. İşte bu aşamada sürekli yinelenen başarısızlıklar olmuştur. Birçok lider ve sözcü daha sınırlı ve tikel tartışmalarla eylemlere başvurmaktadır. "Sosyalizm" kelimesi halen el altında tutulabilir. Ancak tikel mücadelelerin bile kapitalizme karşı ve sosyalizme yönelik eylemler olduğu iddia edilecekse, bunun inanılabilirliğinin sağlanabilmesi için sadece sözlü ilişki yetmez. Uygun biçimde birleştirilmiş olan tikel çıkarlar genel çıkar olarak değerlendirildiği an sosyalizmin sağlandığı andır. Ancak böyle bir an sadece bir kerelik bir şey değildir. Böyle bir an bir çok kere oluşur; zamanla kaybolur ve tekrar sağlanır; bu anın sürebilmesi için devamlı ve pratik olarak olumlanması ve geliştirilmesi gerekir. Bu gelişme gerçekleştirilmezse geriye zamanımızdaki gibi bir yıkıntı ve hasar kalır.

Çoğu işçi mücadelesi tikelden başlar. İnsanlar ortak koşul ve sorunları olduğunu farkeder ve bu koşulları değiştirmek ya da sorunları çözmek için birlikte çalışmaya karar verirler. Yoksulluk kültüründe bu tür bir çabanın mutlak denebilecek bir biçimi vardır. Bu çok fakir ve zorluklar içindeki kadın ve erkeklerin düşünceleri ne olursa olsun ve hatta geçici bir rahatlamayı amaçlıyor olsalar bile genel çıkar kavramı onlar için halen geçerlidir. Aslında en zor zamanlarda bile bazıları çok daha ilerisini düşünebilir. Bugün bile durum genellikle aynıdır. Hemşirelerin (sağlık hizmetlerinin gerçek genel çıkarıyla bağlantılı olarak), madencilerin (ülke için enerji politikasının gerçek genel çıkarıyla bağlantılı olarak) ve diğerlerinin ya-

kın zamanda verdikleri mücadelelerde de aynı durum geçerlidir.

Ancak mücadelenin bir sendika eylemi olması bu tür bağlantıların garantisi olamaz. Genellikle genel çıkarın gerçekleşmesi mücadelesinden çok çıkar gruplarının faal yarışmacı bir pazarlığı olarak kabul edilir. Bu mücadele içeriden bakıldığında çoğu zaman bu görünümdedir; dıştakiler yani başka çıkar grupları tarafından değerlendirildiği zaman da aşağı yukarı her zaman aynı görünümü verir. Varolan koşullarda zorunlu bir süreçtir. Bu mücadele serbest (toplu) pazarlık olarak tanımlandığı zaman modern kapitalist toplum mekanizmasının bir parçasıdır. Ve hatta çoğu modern kapitalist bu mücadeleyi düzenlemek ve onu doğrudan eylem ya da toplumsal düzeni değiştirmek gibi tehlikeli fikirlerden uzaklaştırmak ister. Devlet içinde, iş merkezinde ve büyük şirketlerde çok daha güçlü başka çıkar grupları varlıklarını sürdürüp çıkarları için birleşir ve pazarlık ederler ve biz de "onlar bu işi yapıyorlarsa biz de yaparız" demeye razı olabiliriz. Bu durumda herkesce benimsenen bir genel çıkar söz konusu değildir; sadece tikel çıkarlar için yarış sözkonusudur.

Kapitalist düşünüş tarzının fiilî zaferi budur. Özel çıkarların peşinde koşarak genel çıkarın sağlanacağına (gizli bir el tarafından) inanmış tek grup burjuvazidir. Çoğumuz artık bu gizli elin kimin olduğunu biliyoruz: Kapitalist toplum düzeni. İlk önce işçi harereketinin daha sonra da daha bilinçli ve etkili olarak sosyalist hareketin açıkça ve tutarlı bir biçimde karşı çıktığı, sınırlamak ve sonuçta aşmak yerine başka bir düzen kurmak istediği değersiz, yanlış ve imtiyazlı toplum görüşü budur. Bütün eski çıkarların bu harekete düşmanlık gösterecekleri ve karşı çıkacakları bellidir. Tabii ki zenginlerle işverenler ve bunların adamları ile arkadaşları insanlığın sadece bencil bir çıkar peşinde olduğuna inanacaktır. Ancak kültürümüzdeki en şaşırtıcı olgu büyük bir çoğunluğun ve hatta bu eylemlerden yarar sağlayacak olan gittikçe artan bir kitlenin bile bu görüşe inanıp bunun açıkça ifade etmesidir. Bu olgu bir çok örgütlü işçi ve hatta daha az örgütlü işçiler, işsizler ve gerçekten yoksun olanlar arasında bile geçerlidir.

Dolayısıyla işçi hareketinin ve bütün toplumun en başarısız olduğu nokta ortak bir genel çıkar kavramına varılmamış olmasıdır. Standart politik pratikte bu tür bir kavram geliştirme çabalarına işte bu nedenle karşı çıkılır. Bize sunulan genel çıkar biçimlerinin- "birlik ve beraberlik" içinde "ulus", "ekonominin gerekleri"- açıkça sahte

olmaları, durumu daha da kötüleştirir. Çünkü bunlar sistemli ve kökten eşitliksiz olan bir topluma ve mecburen imtiyazlı ve sömürücü olan bir malî ve ekonomik düzene iliştirilmiş etkilerdir. Burada bir de paradoks vardır: Tikel çıkarlara bu derece bağlı kalındığında, bunların genel çıkar olarak sunulmasının aldatıcılığı da o derece sergileniyor. Tabiî bu sergileme bilinçli değil; tartışma ve alternatifler düzeyinde değil, sadece bir ruh hali düzeyinde gerçekleşiyor. Genel çıkar ile ilgili bütün önermelere karşı yaygın bir şüphecilik-özellikle de günlük pratikte- var. Günlük pratikte bu önermeler hem geçerli değildir hem de bunlara inanılmaz. Aynı zamanda herkes istediğinde sahte önermeler (ta ki bunlar kendilerine karşı kullanılana kadar) ya da diğer insanların çıkar ve taleplerine ters düşen önermeler ileri sürebilir.

Bütün bu sorunların tek çıkış yolu vardır. Bütün mantıklı tikel çıkarları gerçekten içeren pratik ve mümkün olan bir genel çıkar araştırılmalı, bulunmalı, tartışılmalı, karar kılınmalı ve yapılandırılmalıdır. Şartlar ne olursa olsun -özellikle de çağdaş koşullarda- bu oldukça zor bir görevdir ve işe en baştan başlamak gerekir. Gene de umutsuz değil durum. Bizim genellikle düşündüğümüzden daha fazla yapıcı kaynak var. İşçi ve sosyalist hareketlerinin asıl sorunu bu kaynakları görmezden gelmiş ya da ilişkiyi kaybetmiş olmalarıdır.

4 İşçi hareketi ile sosyalizm arasındaki asıl teorik zorluk her ikisinin tarihî olarak çok yakın ilişkide bulunmaları ve bu ilişkinin en azından bir öğesinin evrensel olmasıdır. Aynı zamanda yakından incelendiği zaman hem ilişkinin kendinde, hem de sürekliliğinde, farklı kültürler, uluslar, yerel bölgeler ve sanayilerde derece farkları görülür.

Modern sanayi kurumunun özellikle fabrika, sanayi tesisi, maden, doklar ve tersanenin en toplu biçimlerinde, başka bakımlardan çok farklı kültür ve toplumlarda, karakteristik sendikalaşma biçimleri üretmiş ve bu biçimler ile sosyalizm arasında düzenli bir ilişki sağlamış olması hayli şaşırtıcıdır. Bu süreçlerin başarı oranlarının farklı olması -yasal engellerden kaba kuvvete dek çeşitli tanımlanabilir baskıların etkisiyle -bu evrensellik öğesini (*işçiler*in bütün top-

lumsal ve kültürel farklara rağmen gösterdiği ortak bir tepki) dışlayamaz. Bu yapısal evrenselliği bütün bir toplumsal ve politik sürece kolayca yansıtmak mümkün değildir, gene de. Bu "enternasyonel proletarya" görüşünü savunan en etkili teorilerde sözü edilen bir yansıtmadır. Sadece işçi sınıfı örgütlerinin kendi öz vatanları olduğu iddialarını sürdürdükleri ülke ve ulus arasında değil, aynı zamanda dinî ve etnik gruplar ve ayrıca kadın ve erkekler arasında da temelde yatan evrenselliğin gerçekleşebilir biçimleri, söz konusu teorik öngörü açısından çok yetersizdi.

Bu olguyu tarihî bir süreç olarak kavrayabilmemiz için örgütlü işçi hareketinin (daha sosyalizmle arasında bir yakınlaşma süreci bile oluşmadan önce) zaten çeşitli kuvvetli bağlara sahip olan toplumlarda gelişebildiği gerçeğini görebilmemiz gerekir. Yani işçi hareketi bir bütün olarak toplumsal hayat pratiğini sağlayabilecek ilişkilerin kurum ve uygulamasını sağlamlaştırarak kendini geliştirmiştir. En basit toplumlarda biçimleri çok büyük bir ölçüde değişmekle birbasit toplumlarda bu bağlar biçimleri çok büyük bir ölçüde değişmekle birlikte yok olmaz. Belirli akrabalık ilişkileri -"aile"- çeşitli mülkiyet ve farklı iş örgütlenmesi biçimleri tarafından sürekli olarak yeniden şekillendirilir. Dolayısız, değişebilir yerel bölge bağları, daha geniş toplumların bütün "ülke" yi yurt birimi haline getiren güçlü rejimleri tarafından karmaşıklaştırılır. Belirli bir rejim ve onun yasaları tarafından tanımlanan ulusal devlete milliyet ya da hatta ırkla ilgili biçimsel kavramlarda yeni ve daha dolaylı ama daha etkili bağlar işlenir. Bu bağlar süregelen dolaysız biçimleri kapsar gibi görünür, ama pratikte bu biçimleri değiştirir.

İşçi hareketi bu karmaşık bağlar örgüsü içinde gelişti ve yeni bir toplumsal bağ kategorisi yarattı. Yeni çalışma ve ücretli iş biçimlerinin sarsıcı baskılarından dolayı bu hareketin itici gücü çok kuvvetliydi. Bu yeni bağ örgüsünün en etkili biçimi diğer bazı biçimleri bir *esaret* olarak değerlendirmesiydi. Zaten erkeklerin çoğunluğu ve kadınların ise daha büyük bir çoğunluğu soyut olarak olumlu bir bağ örgüsü diye tanımlayabileceğimiz düzeni bir esaret biçimi (toplum hayatında zorla benimsetilmiş belirliyici ilişkiler) olarak yaşamıştı. Daha eski dönemlerin bir çok başkaldırma, protesto ve pasif direnişinin de kaynağı buydu. İşçi hareketinin nitel açıdan yeni olan öğesi, bazı öğelerin sanayideki çalışma biçimlerinin yeni düzenleme ve karşılıklı bağımlılıklarından alan düzenli bir bileşim biçimiydi. Ticaret düzeninin eski biçimleri büyük bir belirsizlik ve düzensizlik

içinde bir sınıfın örgütlenme biçimleri olarak benimsendi. Bununla birlikte her aşamada eski bağ örgüsü -akrabalık, yerel bölge, ülke, din ve genellikle güçlü bir ölçüde zanaat-varlığını hissettirdi. Toprağı ve mülkü olmayanların, kiralanan ve işten atılanların (artık birleşmiş olan karşılıklı-bağımlı ücretli işçiler) ortak hayat şartları yeni esaret biçimlerine karşı yeni bir bağın temeliydi. Yeni bir *ücretli-kölelik* anlayışı vardı; Marx ve diğerlerine göre işçilerin *zincirleri*nden başka kaybedecek bir şeyleri olmayan durum. Olayın fiilî ve çetin toplumsal gelişiminin ilerisini görmeye çalışan, bu gerçek sürecin teorisyenleri, diğer bütün bağların çözüleceği kehanetinde bulundular: "Kazanılacak bir dünya", tahmin edilebilir "bir kardeşlik", ve gelecek koşulu olarak "sosyalizm" ya da "komünizm" vardı bu kehanette.

Bu yeni hareketlerin özünde sosyalizmin temel görüşü yatıyordu. Egemen burjuva görüşündeki *bireysel* pratik düşüncesinden farklı, karşılıklı ve işbirliğine dayanan bir *toplumsal* pratik söz konusuydu. Bazı tanımlarında sosyalizm bu karşılıklı ilişki, işbirliği ve ortak bir örgüt, kısacası pozitif bir toplum oluşturacak bir toplumsal harekettir. Daha ideal görüşlerde ise sosyalizm özellikle mülk ve mevki ile ilgili esaret biçimlerinin ortadan kaldırılmasıdır. Ayrıca, birbiriyle ilgili ama farklı iki eğilim vardır: Ya akrabalık ve yerel bölge bağlarıyla sağlanan ("ilkel komünizm") eski tip bağ örgüsünün basit biçimlerinin yeniden takviyesi ya da karmaşık karşılıklı bağımlılık ve eşitliğin daha yeni ve daha yüksek biçimlerinin geliştirilmesi. Gene de hareketin en önemli öğesinin bu kritik ilişki -ücretli iş ilişkisi- olduğu ileri sürülür. Diğer etmen ve öğeler reddedilmese de genellikle ihmal edilmiştir (ücretli-emek koşullarında aile biçimleri, kadın ve çocukların konumu, yerellik ve milliyet, âdet ve inançların kültürel biçimleri). Belirleyici öğenin aynı zamanda egemen öğe olarak değerlendirilmesi, sosyalizm teorilerinin ve ayrıca da sadece çalışan insanı değil aynı zamanda *iş başındaki* insanı ele alan sendikacılık biçimlerinin pratikte bu çok güçlü biçimi yalnız o varmış gibi ele almalarına neden oldu.

Bu aşamada iki noktanın açıklık kazanması gerekir. İlki, sendikacılığın en ileri gelişmesi ve sosyalizmle arasındaki ilişki, bağ örgülerinin çok daha karmaşık olduğu durumlarda son derece faal olmuştur. İkincisi, varlıklarını sürdüren diğer toplumsal bağların etkisine zaten açık olan ekonomik bağ örgüsünün tecriti, belirli bir aşamada bu bağ örgüsünün onunla en azından geçici olarak tecit edilmiş izole zeminlerde buluşacak olan sosyalist olmayan ya da anti

sosyalist ekonomik biçimlerde bütünleşmesine neden olur.

Birçok ülkede belli başlı sendikacılık merkezlerinin entegre sanayi merkezleriyle bağlantılı olduğu doğrudur; oysa daha dağınık ve daha karışık çalışma biçimlerinde sendikacılık daha düşük bir gelişme aşamasındadır. Ama en faal ve en militan biçimlerinde ve sosyalizmle arasındaki bağlayıcı ilişkide başka toplumsal etmenler de canlı bir biçimde varolur. Ücretli işçilerin çoğunlukta olduğu farklı toplulukları karşılaştırmak yararlı olabilir. Belirli bir topluluk biçiminde -Güney Galler'de maden işçilerinin yerleşim bölgelerinde ya da Clydeside tersane işçileri topluluklarında -çalışma şartları ve yeri ortaktır, ama aynı zamanda başlıca toplumsal bağlar da geçerlidir. Bireysel farklılıklar içinde bu topluluklarda yaşayan insanlar iş arkadaşı, iş arkadaşlarının karıları ve kocaları, komşu ve iç içe geçmiş geniş aile ilişkilerini de sürdürebilir. Egemen "İngiliz" sistemine ya da dine karşı bilinçli olarak geliştirilen Galli ya da İskoç ruhu olumlu ve bazı durumlarda da destekleyici kaynaklardır. Her zaman tamamlansa ve kendi içinde çekişmeli olsa bile, bu tür topluluklar işçi hareketi ile popüler sosyalizmin faaliyet seviyesini Britanya'da en yüksek noktaya çıkarmıştır. Diğer yandan tam karşı özellikler gösteren topluluklarda -Tresell'ın *The Ragged-Trousered Philanthropists* kitabında bir tanesini tanımladığı tatil bölgeleri ya da çeşitli insanların oturduğu dış mahallelerde ya da eski taşra kasabalarında - ortak bir iş ve iş yeri tecrübesi daha azdır. Ama aynı zamanda daha karışık ve çeşitli bir komşuluk vardır ve bir bütün olarak o yere özgü çıkarların oluşturduğu eski olumlu bağlar, bunun yanı sıra da uzaklaştırıcı "ulusal" ya da "etnik" etmenlerin olmayışı, kendini sosyalizme adamayı öğrenmeye çalışan bütünleşmiş işçi sınıfının yeni oluşturulan bağlarına karşı işler.

Bu perspektifte bir çok karmaşıklık vardır. En yakın bağlarla örülmüş olan "geleneksel" işçi sınıfı, bu bağların gücünden ötürü sosyalizme ulaşamayıp "İşçilik"te takılıp kalabilir ve aslında ikisini birbirine karıştırabilir. Tarihî değişim sonucunda gittikçe tipikleşen daha bölünmüş ve farklı topluluklarda genel sürecin gerçek sorunları daha iyi görülebilir -ama o zamanda azınlık topluluklarda, İngilizce yazılmış ilk sosyalist işçi sınıfı romanı olan *The Ragged-Trousered Philanthropists*'in yakın işçi topluluklarından birinde değil de çok seyahat etmiş biri tarafından en bölünmüş topluluklardan birinde yazılmış olması çok ilginçtir. Ayrıca roman henüz bir sınıf olmayan ve genellikle sınıf düşüncesine karşı çıkan çalışan insanları yücelt-

mez, onları sorgular bilgilendirmeyi amaçlar.

Sendika örgütü ve militanlık düzeylerinden, İşçi Partisi oyları oranlarına ve faal sosyalist eğitim ve kampanya merkezlerine kadar birçok düzeyde, topluluk biçimine bağlı bu bilinç derecesinin değiştiği görülür. (Eski topluluk tipleri içte değiştikçe meydana gelen istenmeyen etkileşimler de dahil- Güney Galler'de olduğu gibi.)Bu kuvvetli etkiyi anlayabilmek için çok çeşitli toplulukların kendi aralarında ve diğer sanayi toplumlarında karşılaştırmalı araştırılıp incelenmesi gerekir. Ama gene de böyle bir topluluk tipinin temsil ettiği düşünce biçimi ücretli işçileri aralarında hiçbir fark gözetmeksizin tek bir sınıf olarak ele alan soyut değerlendirmeden daha geçerlidir ve değişen koşullarda gittikçe daha çok önem kazanmaktadır. Yirminci yüzyılın ortasındaki ve geç döneminde devrimci sosyalizmin geçirdiği tecrübeler bu olguyu açıkça göstermiştir. Çünkü bu dönemdeki en kuvvetli bağ örgüsü yabancı bir emperyalist ya da sömürgeci güce karşı geliştirilen güçlü ulusal bağıtlılıklardı ve örgütlü bir sanayi işçisi sınıfı ile ilişkiler henüz egemen değildi.

Eski sanayi ülkelerindeki bağ örgüsü sorunları ve özellikle de teorik olarak varsayılan egemen bağın zayıflaması sorunu sosyalistler için çok önemlidir. Bağ örgüsü sorunlarının farklı olduğu bazı toplumlarda (örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde) bazı eğilimler örgütlü bir işçi hareketinin sosyalizm ile ilgili olmadığını ya da pek az ilgisi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu sonuca varılmasını sağlayacak hiçbir genel neden yoktur. Örneğin Batı Avrupa'da temelinde sanayi işçisi sınıfı (en geleneksel formasyonları da dahil) bulunmayan önemli bir sosyalist hareketten söz edilemez.

Bununla birlikte, erkek ücretli işçiyi esas alan bu sınıf kavramlarıyla yetinmemeliyiz. Böyle bir sınıf kavramı çalışan kadının sınıf içinde ikincil konumunu ihmal etmekle kalmıyor, aynı zamanda kadının (çalışmayan kadın da dahil) daha geniş toplumsal ilişkiler düzenindeki kökten faklı ve daha genel ezilmişliğini de görmezden geliyor. Ayrıca vatandaşı işçi olarak sınıflandırdığı için bu kavram hem işin hem de işçinin üretiminin bağlı olduğu, bir bütün olarak toplum hayatının ilksel süreçleri ile ihtiyaçlarını görmezden gelmek ya da sadece marjinal "yararlar" saymak eğilimindedir.

Elinde sadece en alt satırın -vergi sigorta ve aidatlardan geri kalan- vurgulanmadığı bir ücret makbuzu tutan kadın ya da erkeğin imgesiyle ifade edilen yaygın bir sendikacılık biçimi vardır. Bu son bölümün "net ücret" olarak adlandırıldığı elbette doğrudur: Bilinçli ola-

rak başka toplumsal ilişkilere, özellikle de tek aileye giren parayı anlatır bu. Ancak daha genel toplumsal katkılar gittikçe kayıplar, "stopajlar" hanesine yazılmaktadır. Bu toplumsal katkıların ne şekilde kullandıklarına ilişkin daha yerel tartışma bu tavrı haklı gösterir, ama gerisindeki başka bir eğilimi de gizler. Kesilen vergilerin ne kadar yerinde kullanıldığı sorusu doğrudur, ama burjuvanın "benim param" ve "toplumun benden kestiği" mantığını işçi sınıfında yeniden üretmeye de yarar.

İşte sendikaçılık düzende bu noktada etkili birleştirilebilir. Vergi indirimini toplumsal hizmetlere ve genel kalkınmaya tercih eden "genç, yarı vasıflı erkek işçi"nin oylarında son zamanlarda gözlemlenen kayma bunun iyi bir örneğidir. Başka düzenle bütünleşme örnekleri de vardır: "Benim firmam"ın refahı; toplumsal amaçlarını dikkate almadan (silah sanayilerinde olduğu gibi) işveren firmaya bağlılık; diğer ülkelerin (zengin ya da yoksul) sanayilerine karşı yarışta üstünlük dürtüsü. Bütün bu öğeler halen kapitalizm tarafından denetlenen toplumlar ve ekonomiler içinde çok dar bir seçme alanı olan birey ve örgütlere güçlü baskılar yapar.

Şu halde ekonomik bağ örgüsünün -insan ile insan arasındaki para bağı- tecritini öneren ve bunu uygulamaya çalışan gücün kapitalizm olduğu unutulmamalıdır. Bu görüşü bir ilke ya da bir sosyalizm modeli olarak yeniden üretmek şimdi eski sanayi toplumlarında ücretli işçilerin çoğunluğunun bile düşünce ve pratiğini belirleyen başlıca güç olan kapitalist bilince adım adım yanaşmak demektir. Bu tür bir ahlak içinde çok şiddetli rekabet olması bu olguyu değiştirmez. Ücret pazarlığı yapan gruplar işverenleri ile mücadele eder ama işverenler de mecburen kendi aralarında mücadele eder. Şu halde farklı bir ahlakın kaynakları ancak kapitalizmin önemsizleştirmeye ya da gerektiği zaman ortadan kaldırmaya çalıştığı daha derin bağlar ve amaçlar içeren diğer toplumsal bağlarda bulunabilir. Dolayısıyla daha geniş bir sosyalizmin kaynakları bu pratik ve ilişkilerde nelerin olduğuna ve nelerin olabileceğine göre geliştirilmelidir. İnsanların bakımlarında, ailelerde, yakın çevrede ve topluluklarda gelişen olaylarla ilgili bir sorundur bu. Ayrıca örgütlü sağlık ve eğitim hizmetlerinde, doğal çevremizin korunması ve güzelleştirilmesinde, genel bilgi ve eğlenme düzeyinde gelişen olaylarla ilgili bir sorundur bu.

Bütün bu sorunlara kapitalist ya da sosyalist çözümler önerilebilir. Şimdi gittikçe yaygınlaşan kapitalist çözüm ekonomik ilişkilerin

üstünlüğüne önem verir, dolayısıyla insanların farklı bakımı, tıbbî olanakları, eğitim ve bilgiyi satın alabilecekleri biçimler önerir. Fiziksel çevre kısa vadeli kâr hesaplarına tâbî tutulur ve sonuçta sanayi ve tarımda ortaya çıkan çeşitli kirlilik biçimleri daha süreçler başlatıldığında tahmin edilmekle birlikte, sadece maliyetin çok yüksek olmaması şartıyla asgari düzeye indirilir. Ülke içi ve ülkeler arasındaki bütün ilişkiler yarışmada üstünlük gözetilerek düzenlenir. İnsan toplumu hırslı bir pazarlama ağına dönüşür ve diğer insan ihtiyaçları (bu pazar sonucunda nihayet sağlanabildiklerinde) önem sırasında ancak ikinci sırayı alabilirler.

Peki ya alternatif, sosyalist çözüm? Zorluk çektiğimiz konu da işte budur. Bir çok sendika ile ücretli işçinin ekonomik yarış ilkesine doğru giriştiği hareket, alternatif fikrini zayıflatmıştır. Sosyalist siyasî partilerde bu tür bir düşüncenin geliştirilmesi ve onların bir "çıkar" partisine dönüşmesi tam da bu durumu gösterir. Bu tür sendika ve partilerin de zaman zaman ileri sürdükleri, daha geniş toplumsal olanaklardan yararlanma "talebi" temelde pek inandırıcı değildir, çünkü böyle bir tartışma üretim biçimini hiç dikkate almadan sadece tüketim üzerinde yoğunlaşır. Tarihte böyle bir tavır işçi hareketinin siyaset ve kültürde bağımlılaşmasının işaretidir. Böyle bir hareket bu koşul ve hizmetleri *işverenden ya da soyutlanmış bir devletten ister* ya da aslında karşılığını beklemeden talep eder. Her hesaplaşmada olduğu gibi asıl imtihan, bu koşul ve hizmetlerin maliyetini -hem para olarak hem de enerji ve kaynak önceliği olarak- üretim ve ücretlerin teker teker ele alınan hesaplarıyla birlikte değerlendirirken ortaya çıkar. En zor sorularla karşılaştığımız aşama, üretimin bu toplumsal amaçlara göre yeniden biçimlendirildiği, vergi ve benzerleriyle katkı yapıldığı ya da *bütün* süreçten sorumlu olma isteğinin gösterildiği oldukça ileri aşamadır. Bu sorunların yeterince insan tarafından sosyalist bir doğrultuda cevaplandırılmadığı çok açıktır. Bu sorunların yerine herkese usanç veren bir retorik ya da fantazi koyulduğu da bir gerçektir. Böylece katı bir kapitalizm politik hayatta her şeyi önüne katmış götürmektedir; oysa bu arada toplum hayatının daha geniş gerçekleri kapitalizmi alçaltıcı, önemsiz ve pervasız olarak göstermeye devam eder.

Son otuz yılın en önemli toplumsal *hareketleri* örgütlü sınıf çıkarları ve kurumları dışında başlamıştır. Barış hareketi, ekoloji hareketi, kadınların hareketi, üçüncü dünya ile dayanışma, insan haklar savunucuları, yoksullar ve konutsuzlar için başlatılan kampanyalar, kültürel yoksulluk ve bozulmaya karşı kampanyalar: Bütün bu hareketler çıkar kökenli örgütlerin uğraşmaya zaman bulamadıkları ya da hiç farketmedikleri ihtiyaç ve görüşlerden doğmuşlardır. Çoğunlukla "sınıf politikasının ötesine geçmek" biçiminde yanlış yorumlanan gerçeklik budur. Belli başlı çıkar gruplarının sınırlarının dar olduğuna ilişkin yerel yargı doğrudur. Oysa bu sorunların hepsi bizi gerisin geriye sanayi üretimi tarzının başlıca sistemlerine ve özellikle de sınıflar sistemine gönderir. Bu hareketlerle onları başlatan ihtiyaç ve duygular başlıca olumlu kaynaklarımızdır, ama bütün sorun bu kaynakların işin ve ücretli emeğin tecritinden doğan görünüşte daha önemli kurumlarla nasıl ilişki kurabileceğidir. Aslında bu kurumların çevrelerinde yeni bağlantı biçimlerini mümkün kılacak önemli gelişmeler olmuştur. İşçilerin denetimi hareketi, en ileri aşamasında, bütün sürecin sorumluluğunun kabul edilmesiyle ilgili sorunun cevabıdır. Bazı sendika gruplarının, yeni toplumsal üretim gruplarının yeni toplumsal üretim biçimlerinin oluşturulması önerileri de aynı doğrultuda bir gelişmedir. Aynı şekilde bunalım sırasındaki yeni sanayi kooperatifi biçimleri, yeni alternatif finans kurumları ve alternatif basın ile ilgili öneriler de aynı yöndeki gelişmelerdir. Bu önerilerin hiçbiri henüz bir bütün olarak işçi hareketini destekleyecek düzeye erişmemiştir ama, gene de kaynaklar olduğunu göstermek açısından yararlıdırlar.

Dolayısıyla *Uzun Devrim*'le ileri sürülen görüş halen geçerlidir: İşçi hareketinin kurumları "iki yöne de gidebilir ve içinde bulundukları bunalım henüz kalıcı bir çözüme ulaşmamıştır". Öte yandan, bu kurumlar üzerindeki baskılar -sadece geleneksel düşmanlarının değil aynı zamanda kendi içlerindeki gelişme ve başarısızlıklarından kaynaklanan baskılar- artık daha da ağırlaşmıştır. Eski sağlam işçi sınıfı toplulukları sanayideki değişimin etkisiyle dağıtılmaktadır. Sürekli pazarlığın oluşturduğu geniş manevra alanı, kapitalist kâr etme oranından ve sanayinin uluslararası yer değişiminden kaynaklanan krizler tarafından hızla kısıtlanmaktadır. Bu durumda ya işçi hareketi kapitalist pazarlık mekanizması ile birleşecek ve böylece sosyalizm bir teori ve inanç biçimi olarak kenara itilecektir ya da temel insan ihtiyaçlarından yola çıkan geniş bir hare-

ket gelişecektir. Bunlar barışa, güvenliğe, dikkatli bir ekonomiye ve ilgili bir topluma duyulan ihtiyaçlardır. Bunlar kapitalist toplumsal düzenin benimseyemediği ama her iş türünde varolan (eskiden bütün bir işçi hareketi olarak adlandırılan tanımın şimdiki durumu) maksimum ücret kazanma çıkarıyla kısıtlanmış kurumların da tanımlayamadığı veya destekleyemediği ihtiyaçlardır. Sert sözler, bunlar. Eski işçi kurumları zamanında yetişip onlar tarafından şekillendirilmiş, sanayideki işçi hareketinin şimdiki liderlerinin yaşıtı olan (ve onlar gibi işçi sınıfı ailesinden gelen), aynı zamanda şimdiki siyasi liderlerin de (onların sınıf kökeni epey farklı) yaşıtı olan biri için çok zordur bunları söylemek. Gene de şimdi hareketi yönlendiren çağı geçmiş varsayımlara, sınırlı perspektiflere, özellikle de bir gelenek ve oluşumu veri olarak kabul eden ve insanı rahatsız eden bu kendi kendini kutlayıcı tavra katılmaktansa bunları dile getirmek tercih edilir. Gerçek mücadele o kadar genişlemiş ve belirleyici konular o kadar değişmiştir ki, artık sadece düşünce ve yöntem açısından tamamen çağdaş olan ve yeni bir genel çıkar tanımı içerisinde daha geniş kapsamlı çıkar ve ihtiyaçları içeren yeni bir sosyalist hareketin gerçek bir geleceği olabilir.

IV.

GENİŞLETİLMİŞ ANALİZ

A- ULUSLARIN KÜLTÜRÜ

1 Bir İngiliz vardı, Amerika kökenli çok uluslu bir şirketin Londra bürosunda çalışıyordu. Bir akşam Japon malı arabasına binerek eve döndü. Alman mutfak malzemesi ithal eden bir firmada çalışan karısı ondan önce gelmişti. Karısının küçük İtalyan arabası genellikle trafikte daha çabuk hareket edebiliyordu. Yeni Zelanda kuzusu, Kaliforniya havuçları, Meksika balı, Fransız peyniri ve İspanyol şarabından oluşan akşam yemeklerini yedikten sonra, Finlandiya'da yapılmış olan televizyonlarını seyretmeye koyuldular. Program Falkland Adaları'nı ele geçirmek için başlatılan savaşla ilgiliydi. Bu programı seyrederken yurtseverliklerini hissettiler ve İngiliz olmaktan gurur duydular.

2 Milliyetçilik ve hatta yurtseverlik kelimelerinin içerdiği çelişkiler artık çok belirgindir. Bazıları bu çelişkileri daha iyi görüyor ve düşünüyor, bu karmaşayı pratikte ve en belirgin biçimde yaşayanlara, bu çelişkileri göstermek hâlâ çok zordur. Bir yandan eski milliyetçilik ve hatta bunun da ötesinde ırk kavramları sürmekte, ama aynı zamanda da güçlü uluslararası ve uluslar-aşırı biçimler oldukça yaygındır. Bu biçimler, sadece dünya yiyecek ve işlenmiş mal pazarlarında değil, aynı zamanda politik ve askeri ittifaklar ve uluslar-aşırı ekonomik topluluğa faal üyelik düzeyinde de karşımıza çıkar. Bu biçimlerden her biri, egemenlik tanımını kökten değiştirmiştir ama gene de temel düşünce korunmuştur. Bizimkiler, İngiliz üssünden havalanan ve evlerinin çok yükseklerinde uçan nükleer silahlarla donanmış olan Amerikan Hava Kuvvetlerini ya da ağırlıkları AET tarafından belirlenen ağır kamyonların çevre yolundan ilerlediklerini farketmemiş olabilirler ama gene de bunlar düzenli ve sistemli olarak varlıklarını sürdürürler.

"Çelişki", çok ilginç bir analitik terimdir. İnsanların çelişkili şeyler söyledikleri ya da çelişkili inançlara göre hareket ettikleri durumlara kolaylıkla uygulanabilir. Herhangi birisi, bu memleketin onun için her şey demek olduğunu, ancak bir tüketici olarak istediği şeyi en uygun fiyatla ve en iyi kalitede, hangi ülkeden geldiğine bakmaksızın almak zorunda olduğunu söylerse, bu sözlerdeki çelişki öğesi son derece belirgindir. Ama bu terim, insanların çelişkili şeyler söyledikleri ya da çelişkili inançlara sahip oldukları durumlarla sınırlandırılmamış, çok daha zor durumlar için de kullanılmıştır. Örneğin toplumdaki fiili güçlerin ters yönlere ya da en azından farklı yönlere doğru işleyerek gerilim ve istikrarsızlıklar yarattıkları durumlar. Çelişkili sözler ve günlük pratik çelişkiler tartışmayla açığa çıkarılabilir. Bu tür çelişkiler, hayatımızın belirli bir döneminde gerçekten neye inandığımıza karar vermek zorunda kaldığımız zaman, çoğumuzun farkedeceği çelişkilerdir. Diğer "çelişkiler" ise bu kadar kolay görülmez. Aslında bunların basit çelişkiler olduğunu söylemek bile zaten çok şay varsaymak demektir. Uyarlılıkla tutarlılığı sınamak için kullandığımız zihnî model, bizim görmek istediğimizi görmemiz olabilir ve çelişik görünen şey de, kendi çerçevesi içinde pekâlâ uyarlı ama bizim yeterince tanımadığımız bir sistem olabilir. Bu durumda, bu sistem hakkında söylediğimiz sözler de karışık ya da yer yer çelişki olabilir. Fakat gerilimlerle istikrarsızlıkları

hem yaratan, hem de onları içeren ve denetleyen sistem, sadece tartışmayla çürütülemez.

Bence "milliyetçilik", "yurtseverlik" ve aynı bütünün bir parçası olan "enternasyonalizm" konularının yarattığı genel sorunlar için söz konusu olan durum da budur. Ortada sayısız karışıklıklar ve aptallıklar var ve hem bunların, hem de gerçek zorlukların politik ve kültürel sömürülmesi söz konusu. Ama genelde bunlar, politika ve kültürle ilgili yüzeysel sorunlar. Çağdaş toplumların temelinde yatan karışık sorunlar (ki ötekilerin kaynağı da bunlardır) bu kadar büyük olmasa, bu yüzeysel sorunlar kolayca çözülebilir.

3 Bir topluma ait olmak ve bir topluma ait olmanın değerli olduğunu düşünmek insanın yapısında vardır. Doğduğumuz an ilişkiye gireriz ilişkilerle yaşar, büyürüz. Farklı yer ve zamanlarda farklı ilişki biçimleri söz konusudur; ancak fiili biçimler o biçimleri yaşayanlara yakın ve özgüldürler. Tarihî ya da karşılaştırmalı bir entellektüel analiz, bu tür herhangi bir biçimin ne kadar "sınırlı" ya da "yerel" olabileceğini hemen gösterir. Bu geniş perspektif, sıkıntı ve değişim zamanlarında insanların çok farklı ilişkilerde ve toplumlarda bir anlam ve değer bulabilme imkanlarının var olduğunu gösterdiği için olumludur, ancak bu perspektif, insanların sahip oldukları bu tür anlam ve değerlerle çözmeye çalıştıkları fiili sorunlardan etkili bir kaçış yolu da oluşturabilir.

Dolayısıyla modern entellektüel sistemlerde evrensellik biçimlerine doğru -dünyanın her köşesindeki insanlar için geçerli olduğuna inanılan biçimler- hızla ilerleme kaydedilmiştir. Sonra da bu evrensellik biçimleri, yerel yanılsamalar ve önyargılarla yaşayan insanların inançlarını tanımlamak için kullanılır. Kendini inatla dine ya da milliyete göre tanımlamanın alternatifi olarak, toplumsal, konum sınıfa göre tanımlandığında evrenselliğin sağlanacağı görüşü savunulmuştur. Psikanalizde olduğu gibi ilksel ilişkilerin varsayılan evrenselliğinin her şeye rağmen sürekli olarak yeniden - üretilen ilişki biçimlerini aydınlatmak ve sorgulamak için kullanılması da önerilmiştir. Bu sistemlerin her biri, diğer benzer sistemlerle birlikte, insanların kendi ilişkilerini ele almayı öğrenme biçimlerini açıkca et-

kiler. Ama bazı belirli grupların dışında kalan insanlar, önerilen evrenselliklerin yerelliklere galebe çalacağı, bu görünürdeki mantığı kavramayı bir türlü başaramadı.

Ama bu, hikâyenin sadece yarısıdır. Gerçek "evrenselliklere" - daha yerel biçimlere göre üstünlük kazanmayı başaran geniş biçimler - entelektüel sistemlerde değil, gerekli alanlarda etkili bir güce ulaşmış olan fiili ve örgütlü ilişkilerde rastlanır. Acil ve modern "ulus" sorunu bu açıdan ele alınmalıdır. Insan türünün evrenselliğinden yola çıkarak, sadece bu evrensellik olgusundan dolayı, insanlardan bütün dolaysız ve fiili gruplaşma ve ilişkilerini ikinci plana iterek hayatlarını yeniden düzenlemelerini beklemek, gerçekleşmeyecek ve hatta basit bir olaydır. Çünkü türün anlamı ve taşıdığı insan hayatının değerlendirilmesi, pratikte ancak başka insanların da dahil olduğu önemli ilişkiler yoluyla gerçekleşebilir. Hiçbir soyutlama, duyuların en özgülü olan bu anlamı taşıyamaz. Bu anlamı genişletmek ve genelleştirmek için insanların yaşamak zorunda olduğu daha sınırlı ilişkilere karşı değil, onları devam ettiren yeni ilişkilerin geliştirilmesi gerekir.

Dolayısıyla "ulus" kavramından soyut bir "enternasyonalizm" kavramına atlamanın pek bir anlamı yoktur. Bunun yerine diğer yönde hareket ederek artık yaygın olarak kabul edilen bu "evrensellik"in ne anlama geldiğini incelemeliyiz. "Bütün modern insanlar ulus olarak örgütlenmişlerdir". Öyle mi? Modern "milliyetçilik" ve "yurtseverlik"le ilgili bir çok biçim yapalığı farkedilmiştir.Bazı tarafsız ve devingen kişiler, bu biçimleri, "ilkel" ya da "gerici" olarak değerlendirir bir savaş çıkıp onları ağlatıncaya kadar bu biçimlere gülerler. Ancak analizin en önemli noktası bu yapaylıkların işlevsel olmasıdır. Yani bu biçimler ne ilkel ne de gericidir. Bunlar etkili ve istenen biçimlerdir. Dolayısıyla, gittikçe yapaylaşmaları ve kalıntısal olarak gerçek olanı da ciddi bir biçimde etkilemeleri, ele alınması gereken esas konudur.

4 "Ulus" terimi "yerli" kelimesiyle bağlantılıdır.* Bizler, tipik olarak bir düzene sokulmuş olan ilişkiler içinde *doğarız.* Bu birincil ve "yerleştirilebilir" bağ biçimi, çok temel insanî ve

* İngilizce'de "nation" ve "native" (ç.n)

doğal bir önem taşır. Bununla birlikte, bu ilişki (bağ) biçiminden modern ulusal devlete geçiş oldukça yapaydır. "Biz" ve "bizim" ("Ben" ve "Benim" den daha çok) olarak başlatılan gerekli konuşma biçimi öğretilerek ya da alışkanlık sonucu kimlik sorunuyla ilgili rahatlatıcı ya da gizleyici genellemelere dönüşür. Yerleştirilebilir bağ örgüsünün en kuvvetli biçimleri her zaman çok daha yereldir: Bir köy ya da kasaba ya da şehir; belirli vadiler ya da dağlar. Bugün bile, Galler ve İtalya kadar çok farklı olan toplumlarda, insanlar yerel olarak nereden geldiklerini, nereye ait olduklarını ya da nerede şekillendirildiklerini söylerler. Bu gerçek duyguları daha geniş alanlara - "bölgesel" kimlikler ve bağlılıklara yaymak mümkündür. Ancak, "bölge" terimi çok farklı bir süreci yansıtır. Bir "bölge" bir zamanlar bir idari birim, farklı bir toplum idi. Oysa modern kullanımda bölge daha geniş bir birimin bir bölümü ve böylece de bir "millet"in bir alt bölümü anlamındadır. Dolayısıyla doğum yerine ve bu yer için oluşturulan formasyona duyulan gerçek ve güçlü duygular, bastırılmış ve bu duygular tamamen farklı köklerden gelişen, temelde politik ve idari bir örgütle bütünleştirilmiştir. "Yerel" ve "bölgesel" kimliklere ve bağlılıklara halen izin verilmekte ve hatta belli bir düzeyde, bu kimlik ve bağlılıklar teşvik edilmektedir ama bunların öteki, çok daha geniş toplumun kimlikleri ve bağlılıkları içinde varoldukları ve gerekli görüldüğü zaman, bu kimlikler tarafından bastırılacağı kabul edilir.

Bu daha geniş kimlikler ve bağlılıkların bazılarının gerçek ilişkiler sonucunda elde edildiği tabii ki doğrudur. Hatta daha geniş olan toplum şiddetli istila, baskı, ekonomik egemenlik, ya da yönetici aileler arasındaki keyfi ittifaklarla kurulmuş bile olsa, bu zorla benimsetilmiş biçimler içinde nesiller boyu edinilen bir hayat tecrübesi vardır; dolayısıyla bu biçimlere alışmak ve hatta bağlanma söz konusudur. Ancak üzerinde durulan nokta, bu özgün "doğuştan gelen" ve "yerleştirilebilir" duyguların modern devletin biçimlerine yansıtılmasıdır. Örneğin kültürel açıdan yaygın olan "İngiltere" imgeleri çok ilginçtir. "İngiltere"nin gerçekten ne olduğu sorulduğu zaman, bir çok şehirli çocuk monarşi, bayrak, Westminster Sarayı ve daha da ilginci "kırsal bölgeler" ve yeşil ve "güzel tepeler" imgelerine başvurarak cevap vermişlerdir. Oynanan oyun bu noktada çok belirgindir. Çünkü bir yandan politik bir merkezden yayılan kimlik terimleri geçerlidir, aynı zamanda da bir yerin "yerlisi" olma ve "sadık" olma gibi duygular bunlarla birleştirilmiştir.

Uzun ve karmaşık bir tarihleri olan milletlerde bu aşılama ve birleştirme işlemleri bütün bir toplumsal süreç içine yerleştirilmiştir. Fakat politik birleştirme ve tanımlama süreçlerinin, yönetici sınıf tarafından yönlendirildiği de tarihî bir olgudur. Devletlerin kurulması hangi düzeyde olursa olsun bir yönetici sınıf operasyonudur. Karmaşık istila ve egemenlik kurma olaylarından daha yerleşik formasyonlara geçiş sırasında oluşan güçlü süreçler, zorunlu olarak daha geniş toplumsal alanlarda gerçekleşir. Savaş, temelde birleştirici ve genelleştirici tecrübelerden biridir: Yabancı bir düşmanın tanımlanması ve böylece de bazen gerçek olan tehlikenin anlaşılması "ulusal" kimliği geliştirir çoğunlukla da tamamlar. Yurtseverlik konuşmalarının savaş anıları ve simgeleriyle dolu olması tesadüf değildir. Bu arada, farklı topluluklardan gelen orduların bu tek ve her şeyin üstündeki örgütte toplanması, fiili genelleştirme ve birleştirme süreçlerinin en önemlilerindendir.

Bir "teba" topluluğundan sivil topluma geçiş sürecinde olan modern toplumlarda kiliselerdeki ve özellikle de okullardaki her türlü eğitimde daha düzenli bir baskı uygulanır. Çocuklar okula gitmeye başladıkları zaman İngiliz olduklarını, Britanyalı ya da her neyse onu olduklarını öğrenirler. Öğrenme zevki kralla ya da milli marşla aşılanır. Arkadaşlık ve komşuluk duygusu, uzak ve egemen bir örgüte -Birleşik Krallık- bağlanmıştır. Bu bastırılmış kimliğin temelini oluşturan tarihle ilgili çeşitli açıklamalar, basit imge ve hikayelerden sözde ciddi tarih kitaplarına dek her düzeyde aşılanır. Böylece bir topluma ait olma duygusu, genellikle bu geniş tanımlarla bağlantılı kılınır.

En küçük toplumsal birimde, ailede, kurulan bu bağ örgüsü genellikle mümkün olabilen en geniş birime, ulusal devlete hemen sıçratılır. Bu iki tür bağlılık biçimi birbirleriyle çelişkisiz olarak sunulur. Hattâ kişisel ve toplumsal düzeyler olarak rasyonelleştirilirler. Bundan sonra mümkün olan bir çok bağlılık biçimleri vardır. Örneğin, sokaklar arasında ya da bir kasaba ya da köyün belirli kısımları arasında geliştirilen ayrım; şehir ya da bölgeye göre konan ayrım gibi. Birçok aktif "yerel" ya da "bölgesel" gruplar ve bir çok pasif taraftar grupları, bu ayrımlara göre büyüyüp güçlü duygular taşır. Ama bu bağlar, "aile birey" ile "ulus" arasındaki o ilk bağ arasında bir yerde sorunsuz olarak barındırılır ve bütün önemli durumlarda ya onların uzantısı sayılır (ordudaki bazı özel alaylarda olduğu gibi) ya da onlar tarafından hükümsüz kılınır.

Eski ulus devletlerinde, özellikle de imparatorluk kurmuş devletlerde, bu tür bir bağ örgüsüne yöneltilen eleştiri ve şüpheciliğin aşağı yukarı tamamen radikallerden kaynaklanmasının önemli bir politik anlamı vardır. Radikaller, doğru bir yaklaşımla, bu tür bir bağ sisteminin insanları savaşa hazırlamak ya da toplumsal ve politik denetim ve itaat biçimlerini gizlemek için kullanıldığını anlamışlardır. Aynı zamanda ulus devletinin bünyesinde birleştirilmiş ama ya tamamen özümsenmemiş ya da fiilen hasım olan azınlıkların bu bağlara karşı koyduğu bir olgudur. Ama bu karşı çıkış biçimi, egemen millete politik bir boyun eğme durumu söz konusu bile olsa, aynı tür bağlarla yola çıkan alternatif bir milliyetçilik (İrlanda, İskoçya, Galler, Bretön ya da Bask) biçimindedir. Bu tür milliyetçilikler ve daha genel radikalizm biçimleri arasındaki karmaşık etkileşimler çok belirgindir ve geniş millî- devlette tanım gereği olamayacak etkiler yaratmıştır. Öte yandan, sadece "kendi" ulusal devletlerine sahip olan çoğunluk değil, aynı zamanda azınlık grupları da *bu tür* bir milliyetçiliği yıkıcı ve gerici olarak değerlendirir. Hatta politik bir ideal olarak "uluslararası birlik düşüncesini" destekleyecek kadar kendilerinden emindirler. Sanki kendi ulusal devletini kurmuş, rahata ermiş bir milliyetçilik, kendini "milliyetçi" olarak görme yeteneğini kaybetmektedir. Sanki böyle bir milliyetçiliğin kendi özel bağ örgüsü doğal ve olması gerektiği gibidir de, henüz oluşum halinde, dolayısıyla tamamlanmamış bir milliyetçiliğin bağlılık duyguları anormaldir. Bu aşamada, radikaller ve bazı azınlık milliyetçileri yerleşik bir "sağduyulu" ulusal-devletin yapaylıklarını vurgularlar ve bu yapaylıklara tarihten ve toplumsal teoriden nişan alıp içlerini rahatlatırlar.

Böyle bir tavrın politik açıdan önemi radikalizmin "ulusal" kavramına ilke olarak karşı çıktığı düşüncesine yol açmasıdır. Eski ulusal devletlerde bu tavır çok zararlı olmuştur ve ancak fiilî toplumsal düzenlerin tarihi ve formasyonu incelenerek anlaşılabilir. Çünkü yirminci yüzyılın en belirgin özelliği Küba'dan Vietnam'a kadar dünyanın diğer bölgelerinde, milliyetçilikle politik devrimin (silahlı mücadeleler de dahil) başarılı biçimde kaynaşmış olmasıdır. Böyle bir kaynaşmanın şartlarını önceden var olan sömürge ve yarı sömürge statüsü hazırlamıştır. Sömürge ve yarı sömürgelerde, yabancılar ve sömürgecilere karşı dolaysız, güçlü kimlik ve ortak amaç bağları geliştirilmiştir. Bu durumda daha sonraki aşamalarda, diğer millî- devrimci devletlerle ilişkilerde önemli sorunlar ortaya çıkar ve mücade-

le içinde birleşmiş olan öğeler artık bu bağ örgüsünün sağlam olmadığı yeni bir aşamaya girerler. Bu arada eski sömürge halklarının ulusal kurtuluş mücadeleleriyle çabucak özdeşleşen eski ulusal devletlerdeki radikaller için en önemli sorun, kendi milletlerine nasıl davranacaklardır. Çünkü toplumsal gerçekliğin egemen millet ve yurtseverlik tanımlarıyla gizlenmesine sürekli karşı çıkan bu insanlar, karşılarında sadece yöneticileri değil, aynı zamanda çıkarlarını gözeten insan çoğunluğunu da bulurlar.

Bu temel sorunu çözmenin bir çok sahte yolu vardır. Hepsi de, tanımların varolan terimlerine bağımlı kalmaktan ileri gelir. Özellikle çağdaş sosyal demokratlar hesaplarını yapıp, şaşırtıcı ve inanılmaz bir yurtseverlik, uluslararası birlik düşüncesi ve toplumsal adalet karışımı ile ortaya atılırlar, duruma göre hangisi gerekliyse ona başvurur ya da bütün bu ikelerin birbirleriyle kolayca uyuştuğunu iddia ederler. Bütün bunlar sosyal demokratların varolan çıkar biçimlerini olduğu gibi kabullendiklerini gösterir. Eski ulusal devletlerde, sosyal demokrat politikanın gittikçe geçersizleşmesinin-farklı şartlarda daha önemli ve tutarlı olan eski bir adın hâlâ elde tutulmasına rağmen aslında sosyal demokrasi bambaşka bir kılığa girmiştir- nedeni bu temel kabullenmedir.

Çünkü sosyal demokratlar, bazı marjinal durumlar dışında, kapitalizmin kendisine karşı çıkmaz. Oysa ki halklar ve uluslarla,bunların sadakat ve bağlılıklarıyla ilgili çağdaş karışıklığın ana kaynağı kapitalizmdir (özellikle de en gelişmiş aşamasında). Ayrıca modern çağda, doğal toplulukları yıkan ve görmezlikten gelen ve yapay düzenler kuran sistem de kapitalizmdir. Dolayısıyla kapitalist devletlerin yurtsever duyguları kendi biçimleri ve çıkarları doğrultusunda tekrar tekrar harekete geçirebilmiş olması, acı bir ironidir. Bu tür devletlerde milliyetçilik ve yurtseverlik duygularındaki yapaylıklar entelektüel olarak çözülen evrensellik düzeyinde değil, kendilerinden beklenen (mecburen yapay) kesin ve güçlü işlevler düzeyinde ele alınmalıdır.

5 Hem iç pazarı hem de daha sonra dünya pazarını oluştururken kapitalist üretim tarzı, varolan toplumsal örgütlerin biçim ve sınırlarını hiç dikkate almadan, ilk önce kaynakları ve son-

ra da mecburen insanları kullanmıştır. Çiftçilikten içki yapımına ve kumaş üretimine ve küçük imalattan yerel hizmetlere kadar birçok yerleşik üretim biçimine sahip olan topluluklar daha gelişmiş, merkezîleşmiş ve yoğunlaşmış olan kapitalist ve kapitalist-sınaî biçimler tarafından dağıtılmışlardır. Daha basit düzeylerde dengeli geçim biçimlerine sahip olan topluluklar kendilerini, üyelerinin "işsiz" kaldıkları ve üretim merkezlerine aktarılmaya hazır oldukları bir durumda bulurlar. Kapitalist tekstil üretimi, demircilik, madencilik, hububat üretimi ve diğer bir çok sanayi süreci geniş bir alanda göçlerin, toplanmaların, belli bir bölgede nüfus azalmalarının oluşmasına neden olur. Ayrıca ticaret ve üretim kendi çıkarları doğrultusunda hareket ettikçe kısa vadeli kâr ve rahatlık hesaplarına göre, insanlar yer değiştirir ve daha sonra kullanılmış maden bölgelerinde ya da terkedilmiş tekstil kasabalarında, eski tersane bölgelerinde ya da şehrin yoksul mahallelerinde öylece kalakalırlar.

Dünyanın her yerinde hâlâ sürmekte olan bu yaygın yer değiştirme ve yeniden yerleşme hareketi sayesinde, geleneksel kimlik ve topluluk biçimleri yerinden oynatılır ve yeniden yerleşirler. Bu süreçleri en belirli aşamalarında izleyen William Cobbett'ın aslında en son sahici İngiliz radikali olması ilginçtir. William Cobbett doğduğu yere duyduğu sevgiyi, ülkesine duyduğu sevgiyi ve yanısıra bütün bir toplumsal düzene karşı çıkabilmeyi kendi içinde gerçekten birleştirebilmiş bir adamdır. Cobbett'da bile kendi eski İngiltere düşüncesi yeni İngiltere gerçekliğiyle karşılaştıkça, meydana gelen politik yön değişiminin temelinde bazı gerilimler yatıyordu. Daha sonraki aşamalarda Cobbett'in ideal olarak değerlendirdiği süreklilik biçimi - ev ve doğum yerinden yöre ile ülkeye uzanan ve birbiriyle gerilim içinde olmayan ya da birbirini geçersizleştirmeyen - gittikçe imkânsız hale geldi. Bunun yerini genelleştirici ve merkezîleştirici imgelerle tanımlanan yapay bir yapı aldı. Bu yapının gittikçe bu tür imgelerle tanımlanması gerekiyordu, çünkü sanayinin yer değiştirici ve yeniden yerleştirici süreçlerine uygun olan tek etkili politik kimlik, maksatlı olarak uzakta tutulmuş düzeyde bulunuyordu.

Fakat bu henüz erken bir aşamaydı. İlk sanayi toplumlarında gerçekleştirilmiş olan durum, kısa bir zaman sonra baş döndürücü bir hızla dünyanın her yerinde uygulanıyordu. İnsanların kendi hallerinde yaşadıkları geniş toprak parçaları mineral, maden, değerli taş ve gübre aramak için delik deşik edildi. İçinde insan ve hayvanların yaşadıkları ormanlar devrildi, ihraç edildi. Geçimlerini sağlayan

basit çiftlikler dağıtıldı ve kauçuk, pamuk, şeker, kahve ve çay plantasyonları olarak ya da toprağın yapısının kârlı kullanılabileceği (orada yaşayanların ihtiyaçları ve tercihleri dikkate alınmaksızın) herhangi ya da her türlü ya da herhangi bir ihracata yönelik monokültür (tek cins ürüne dayalı tarım) alanlarına dönüştürülmek üzere yeniden düzenlendiler. İnsanları yeni iş türlerine zor yoluyla köle olarak süren insan ticaretini ekonomik zor izledi. Ve böylece bütün bir topluluk ya da bu topluluktan seçilen genç kadın ve erkekler geçinebilecekleri yeni merkezlere göç etmek zorunda kaldı.

Bu gelişmelerden bazıları eski ekonomileri sarsmış ve diğer geleneksel üretim biçimlerini yıkarak "marjinalleştirilmiş olan bölgeler"den diğer bölgelere göç başlatmıştır. Bu dış kökenli ticaret ve refah akımını izleyen yığınlarca insan, kimliğin çok önem taşıdığı eski yerleşim ve topluluk biçimlerini hem geldikleri, hem de gittikleri yerde kopardılar. Ayrıca bu hareket ilk sınaî toplumlarda olduğu gibi bir kerelik bir uyarlanma hareketi de değildir. Üretim ve ticaret imkânları başka yerlere kaydıkça insanlar yeniden yer değiştirmek zorunda kaldılar ya da tükenmiş ekonomilerin kalıntıları arasında yaşadılar. Halen izni bulunan ya da bulunmayan binlerce insan oradan oraya gitmekte, yeni kapitalist tarım üretiminin ellerinden aldığı topraklardan, nüfusun zaten yoğun olduğu şehirlerin çevresindeki gecekondulara göç etmektedir.

Asıl şaşırtıcı olan, bize geleneksel yerleşim, topluluk ve sadakat değerlerinden yarım ağızla bile olsa söz eden insanların dünyagenelinde süregelen bu sürecin ideologları, failleri,etkili elebaşıları olmasıdır. Sadece diğer insanların değil, aynı zamanda kendi nominal insanlarının bir çoğunun da düzenlerini sarsan bu büyük bozguncular, gerekli ve arzulanan bir topluma duyulan temel insanlık duygularının çoğunu genellikle fazla uğraşmadan kendilerine mal etmişlerdir. Ve bu insanlar, bu konumu, ellerinin sürekli olarak içinde bulunduğu, önceliklerin tamamen farklı olduğu eski ve yeni planlar - fiilî insan ve toplulukları, maliyet - yarar, kâr, kârlı üretim hesaplarıyla yok olmaya iten planlar yaparken de korur.

Böyle bir durumun yaratılmış olması ve yaratılmasına göz yumulması bir rezalettir. Bu şekilde mücadele edip, tepki gösterebilmekle birlikte artık büyük ihtimalle kesin olan başka bir boyutu göz önüne alırsak, bu durumu daha iyi analiz edip anlayabiliriz. Bu yer değiştirme ve yeniden yerleşme sürecinin sadece elebaşları ile mümessillerini değil aynı zamanda bu uygulamaya tâbi tutulanların zihin-

lerinde oluşan ve halen de oluşmakta olan değişimleri incelememiz gerekir.

Çoğu insan kendini, değişen ve hatta kökünden değişen koşullara uyarlayabilir, çünkü bunu yapmak zorundadır. Göçmek zorunda kalan ilk kuşakta bu uyarlanma gerçekleşir. İkinci ve üçüncü kuşaklarda ise başta zorla benimsetilmiş olan koşullar, yeni toplumsal normlar olarak görülmeseler bile - çünkü bazı düzeylerde bu şartlara halen karşı çıkılabilir - en azından yeni toplumsal bakış açısı olarak değerlendirilirler. Ayrıca bu değişimlerin birçoğu yeni üretim araçlarının ve yeni ürünlerin kullanılabilmesi için oluşturulmuştur (bazen başarısızlıkla sonuçlansa bile çoğunlukla her türlü malın artması söz konusudur). Dolayısıyla bu yeni şartlar (eşitsiz bile olsa) önemli maddi avantajlar sağlar. Kapitalizm, yapısının gereği olan tek - boyutlu hareketliliğinden ötürü, sistem olarak başarısızlıklarını çabuk giderebilir ve geride sadece bu başarısızlıklardan etkilenen yerel insanları bırakarak yeni alanlara kayabilir. Tek bir amaca yönelik olduğu için çalışan çoğunluğun kısa vadeli çıkarları açısından yeni ve avantajlı bir üretim sağlayabilir. Dönemli buhranların herhangi birinde, her on kişiden ya da üç kişiden birini işsiz bırakabilir, ama diğer dokuz ya da iki kişiyi istihdama davet ettiği için işini sürdürmeye yeterli desteği ve hoşgörüyü yine sağlayabilir. Ayrıca gelişmiş ürünler ve hizmetlerin olumlu avantajlarıyla özdeşleştirildiği için ilerleme olduğunu sadece kendisi iddia etmez, başkalarınca da öyle değerlendirilir.

Dolayısıyla tarihî ya da karşılaştırmalı düzeyde zor yoluyla işleyişi, keyfî ve sert olarak değerlendirilmekle birlikte yerel ve geçici olarak yerleşik düzeylerde kapitalizm güvercin kanatlarıyla uçar. Kapitalizm fabrikalar, süpermarketler kurar, istihdam ve refah sağlar, bunun dışında kalan her şey de yerel ve geçici bir zorluk - gözden ırak, unutulmuş, hiç olmamış bir şey - ya da olayın acısını çekenlerin suçu ve hatta kötü niyetle işledikleri bir suçtur. Herhangi bir genel incelemede sistem saydam ve çirkindir. Ama bir çok yerel bakış açısına göre bu sistem sadece hoş görülen değil, aynı zamanda gerçek çoğunlukların tercih ettiği bir düzendir.

Çünkü, şimdi kapitalizm bir yanda da tüketiciden - doyurulmuş ve hatta mala gömülmüş olan egemen tüketici - söz etmektedir. Egemen mi? Bu kelime sorun çıkarıyor, ama üretim bantları döndükçe ve süpermarket arabaları malları taşımak için hazır bekledikçe bu yeni ve güçlü toplumsal kimlik benimsenir. En iyi biçimiyle öyle bir kimlik, indirgenmiş bir kimliktir. En kötü biçimiyle de, aşağılık ve açgözlü bir kimliktir. Ama tabii ki "tüketici", "vatandaş" ya da "buyruk" kelimeleri düzeyinde genel bir kelimedir. Sadece o hayat düzeyinin - süpermarketin gürültülü havasını - bir tasviri sayılır. Eşyalar arabaya yüklendiği ve eve dönüldüğü zaman, anahtarın kilitte dönüşüyle birlikte daha insanca bir kimlik - bir aile, evlilik, çocuklar, akrabalar, arkadaşlar - belirir. Tüketicinin ekonomik davranışı, iyi şeyleri eve getirmek için kendinizden uzaklaşarak eriştiğiniz davranıştır.

Öyleyse daha önceki kitabımda (*Television: Technology and Cultural Form,* 1974) "devingen özelleştirme" olarak tanımladığım çok farklı modern bir durum söz konusudur. Benzeri daha önce görülmemiş bir durumu anlatmak için uydurduğum çirkin bir terim. Anlamı şudur: En faal toplumsal düzeylerde insanlar gitgide özel küçük aile birimleri, hatta aileden de öte, tek başına özel ve kasten içine kapalı bireyler olarak yaşarlar; ancak aynı zamanda bu tür sınırlı dokunulmazlıklar hayli devingendir. *Second Generation* (1964) romanımda eski sanayi toplumlarında şimdi egemen olan toplumsal ilişkileri tasvir etmek için modern araba trafiği imgesini geliştirmiştim. Dışardan bakıldığında trafik akar ve kuralları belirlenmiş bir toplumsal düzeni yansıtır ama içeriden - camlı kabuğun havalandırılmış ve müzik yayılan atmosferinden -hareket, yön seçimi, ve kişinin kendisinin belirlediği özel amaçlar doğrultusunda bir gidiş görülür. Bütün diğer kabuklar benzer biçimde, ama hepsi kendine özel amaçlarına doğru hareket ederler. Bunlar başka insanlar değil, özel devingenliklerin emin bir şekilde ve engellenmeden hareket edebilmeleri için sinyal veren ve sinyal alan başka birimlerdir. Ve bütün bunlar dışardan bakıldığı zaman belirlenmiş ya da genel bir bakışla makinalaşmış şeklinde değerlendirilse bile, kabuğun içinde istediğiniz insanlarla birlikteyken ve istediğiniz yere giderken, bu duygu yaşanmaz.

Dolayısıyla şimdi egemen olan toplumsal ilişkiler düzeyinde, iskândan oldukça farklı olan sistemler ya da eski anlamları çerçevesindeki her topluluk (cemaat) hem faaldir hem de kendini hep yeni-

den üretmektedir. Tek engel, onların dışındaki hareketlerin - etkili ama garanti gözüyle bakılan kamu sisteminin gerçek işleyişi - akışı yavaşlatması, fiyatları değiştirmesi, çalışan - tüketici bağlantısını bozması ve böylece gerçekte kamusal olan bir dünyayı seçilmiş ve yoğun bir şekilde değer yüklenmiş bir özelleşmeye zorlamasıdır.

Her türlü malın uluslararası pazarı, en büyük desteği, bu devingen - özelleştirilmiş - toplumsal ilişkiler sisteminden görür. İster ev olsun, ister araba, ya da iş, o an, içinde olduğunuz kabukta tek geçerli hesap onun kendi koşullarını geliştirmek ya da sürdürmek ile ilgili olanlardır. Bu hesapların salık verdiği şeyleri almak - başka bir *nominal* "ulus"tan - başka insanların kabuklarının kırılmasına ya da güçsüzleşmesine dolaylı ya da dolaysız olarak neden oluyorsa, "vah vah" mı diyoruz? Ancak bağlantılar her zaman bu kadar dolaysız değildir. Bağlantılar oldukça karmaşık ve genellikle de pek anlaşılmayan pazar sistemi içinde yürür. Sonuçlar, istatistikler ya da televizyonda genel yorumlar olarak iletilir. Ortada bazı sorunlar varsa, bütün öbür kabukların yaptığı yanlışların sonucu olmalıdır.

Modern uluslararası kapitalist pazarın en vahşi dürtüsü nominal sınırlar arasındaki bu akışları, çok doğru olarak "saldırgan pazarlamacılık" adı verilen bu karşılıklı (ama eşit olmayan) sızmaları hızlandırmak ve genişletmektir. Dendiğine göre meyva vermek üzere olan bir çilek tarlanız ya da elma bahçeniz olabilir, ama belki de sizin komşunuz olan bir iş adamı, daha düşük fiyatlarla yabancı bir ülkeden çilek ya da elma ithal eder ve sizin ürününüzü çürümeye bırakır; aslında bu da pozitif bir avantajdır, çünkü meyvayı daha ucuz yemiş olursunuz. Olgunlaşmış doğal bir üründe daha çok göze çarpan ve çok kötü olduğu anlaşılan bu durum, diğer üretim biçimlerinin başına geldiği zaman daha az göze çarpmakla birlikte aynı derecede kötüdür. Oysa en güçlü ekonomilerin ya da zaten sınırları dikkate almadan işleyen çok-uluslu şirketlerin, başka halkların ekonomilerine planlı olarak ve zorla girmesi ve o ekonomileri parçalaması, hiç tartışılmadan, herkesin iyiliğine bir iş olarak anlatılır. Sen ya da sen bu olaydan kötü etkilenmiş olabilirsiniz, ama bir çokları yararlanmıştır. Yapmanız gereken ya da yapabileceğiniz tek şey, maliyetlerinizi düşürmek ve ürününüzü geliştirmektir. Madem bu iki seçenekten birini gerçekleştiremiyorsunuz, siz zaten bu işi beceremiyorsunuz; iflâs edin; becerenin ayağının altından çekilmeniz geri kalan dünyaya katılmanız gerekir.

Her türlü insanca ölçüte göre kötü bir sistemdir bu. Ama bu nok-

tada sorulması gereken soru şudur: Niçin "bu sistem" hâlâ uluslara, sadakate ve yurtseverliğe, bayrağın yüceliğine ve sınırlara (sınırlar sadece ekonomik olarak kaldırılmak üzere varlıklarını sürdürürken ve bayraklar da, hesaplar gerektirdiği zaman kolayca rahatlık bayraklarına dönüşebilecekken) gerek duyar? Kısacası, serbest ticaret yapan uluslararası kapitalist ekonomi sisteminde "uluslar"a ne diye yer olsun ki?

En fazla tüketen tüketici bile ancak belirli malları tüketebilir. Tüketim dışında kalan diğer beşerî ihtiyaçlar, ilişkiler ve algılayışlar da gereklidir. Aynı şekilde pazar da (olduğu şekliyle büyük tanrı) sadece belirli malları mübadele edebilir. Silah üretebilir ve satabilir ama insanları koruyamaz. Üreticileri ve tüketicileri harekete geçirebilir ve düzenleyebilir ama bakım ve beslenme, destek ve rahatlık, aşk ve bağlılık, üyelik ve ait olma ile ilgili özde kâr getirmeyen insan ihtiyaçlarını karşılayamaz.

Peki bu durumda, bu ihtiyaçlar nasıl karşılanacak? Şimdi yaygın olan görüş, bu tür ihtiyaçların kamusal değil özel olduğunu ileri sürer. Fakat maddi açıdan zengin topluluklarda terkedilmiş, duyguca tatmin edilmemiş ve yine duyguca hareket edemez durumda olan bu kadar insanın varlığı ve yalnızlık, tahammül edilemez bunalım, gerilim, umutsuzluk sorunları olması, bu ihtiyaçların kamusal bir sorun olduğunu yeterince göstermez mi? Bu durumda bütün bu ihtiyaçları piyasanın eline mi terkedeceğiz? Kararları verenler, çok zaman bunu unutturmaya çalışsalar da, böyle bir davranışın kabul edilemez ve tehlikeli olduğunu bilirler. Dolayısıyla, önemli olan, çizginin nereye çekileceğini bilmektir: Refah devleti, sağlık hizmeti ve eğitim sistemi: Başlıca politik partiler bu hizmetleri değişik oranlarda ele alır. Bu konular hâlâ ulusal bir şeylerin - "ulusal destek" - gerekli olduğu ama "ekonomi"nin ihtiyaçlarına göre tartışılmaları gereken konulardır. Koruma? Şimdi bu da başka bir sorun. Piyasanın kendisi bile (piyasadan en fazla yararlananlar bir yana) bu kadar gelişigüzel ve önceden belirlenmeyen bireysel irade karşısında korunmasız kalamaz. "Kanun ve düzen" dedikleri de işte budur; silahları açıkça saldırgan olduğu zaman bile "savunma gücü" olarak adlan-

dırılan silahlı kuvvetler: Bütün bunlar devletin gerçek işlevleridir. Ve sonra da devletin temeli ulustur ve böylece daire tamamlanmış olur.

Durum iki türlü değerlendirilebilir: Varolan toplumsal ve ekonomik düzeni savunan ve düşmanların kullanabileceği hoşnutsuzluk hareketlerini düşük bir maliyetle önleyen ulusal devlet güçlerinin gönülsüzce muhafaza edilmesi; ya da halen desteklenmesi gereken (gerekirse piyasadan korunarak) toplumsal amaçların olduğunun az da olsa iyi niyetle kabul edilmesi. Herhangi bir belirli zamanda bu yorumlardan hangisinin daha geçerli olduğu çok önemlidir, çünkü aslında amaçlar ve yöntemler gibi, bunlar da değişken ve düzensizdirler. Ama her iki yorumda da hiçbir zaman tam bir toplum olma iddiasında bulunmayan ulusal devlet kavramının varolması daha da önemlidir. İstemeyerek ya da iyi niyetle olsun, bu aslında kısmî bir sistemdir: Bütünüyle yaşanan bir düzen değil, iradeyle yaratılan ve seçilmiş bir üstyapı.

Sistemin hilelerinin işlevsel önemi burada yatar. Şimdi bir çok ülkede iktidar olan saldırgan radikal sağın, askerî güçler ve yoğun polis denetiminde bir kanun ve düzen konusunda, şiddetle Devlet'ten yana bir retorik ve pratikle, toplumsal refah, yurtiçi ekonomi, uluslararası para ve ticaret mübadelesi konularında ise Devlet karşıtı bir retorik ve pratik uygulaması çok anlamlıdır. Bunu, sadece bir "çelişki" olarak görmek rahatlatıcı bir çözümdür; aslında bu olay açık bir biçimde, sınıf temelli güçler ayrımı olarak daha net görülebilir, ki söz konusu olan bu güçler ayrımı rekabetçi ve kararsız geç kapitalist dünyaya ayak uydurmak için yapılan gerçek bir uyarlamadır.

Hem genel amaçlar hem de açık "uluslararası" yarışmaya bağlılığının sonuçlarını karşılayabilmek için, tutarlı ulusal devletçilik toplumsal düzeni ayakta tutmaya çalışır. Sistem tamamen uluslar aşırı düzeyde işleyen bir yarışma düzeni kurarak, bazı "ulusal" sanayilerin yıkılmasına göz yumar ama aslında diğer sanayi kollarında ulus ötesi verimliliği (aslında artık toplum değil de bir piyasa sektörü haline gelen "Birleşik Krallık"ın verimliliğini) artırmak için bu yola başvurur. Aynı zamanda da toplumsal kaynakların, toplanan sermayenin (emeklilik primleri, sigorta ve daha genel para piyasasında) en fazla kâr getiren herhangi bir alandaki global ekonomi yatırımlarına aktarılmasına izin verilir ve hatta teşvik edilir. Sistem hâlâ politik seçmenleri olan işçiler ve yerel toplulukların yerleşik

çıkarlarını çiğneyerek, kendi "ulusal" girişimleri için çarpıtıcı ya da zayıflatıcı olarak değerlendirdiği desteklemelerden vazgeçer.

Dolayısıyla hep ideal bir durum arayışı vardır. İlkin açık ve karşılıklı işleyen bir piyasa akışı içinde yeniden düzenlenmiş ve verimli bir "ulusal" sektörün sağlanabilmesi için global üretim ve ticaret sisteminin ekonomik verimlilik düzeyine ulaşması. Aynı zamanda toplumsal olarak örgütlenmiş ve toplumsal olarak eğitilmiş bir nüfus oluşturulması ve gruptan vergilerin kalıntısal ama gene de etkili ulusal çizgiler doğrultusunda toplanabilmesi; bu konuda hâlâ etkili politik yarışmacı mevcut değildir. Gittikçe yapaylaşan ve akıldışı bir milliyetçilik retoriği, bu tür bir "halk" modeline uygulanır; böylece, gerçek ve farklı insanlardan oluşan asıl "ulus" içindeki gerçek ve artan bölünmeler, çıkar çatışmaları gözlenip geçiştirilir.

Bu ikili ölçünün yirminci yüzyılın koşullarına ayak uydurmak için yapılan bir uyarlama olduğu görüşümü tekrarlıyorum. Sistemin aksini sistemin kaldıramayacağı, bölünme ve karışıklıkları düzenlemek için yapılan bilinçli bir programdır bu. Ayrıca, bu programdan basit ve tutarlı bir milliyetçiliğe geri dönüş söz konusu değildir. Politik ve askeri bir egemenlik düzeni ile ağır iç sanayi yatırımları ve sermaye ihracatı ile seçilmiş ithal malların denetlenmesini kapsayan bir ulusal ekonomik kalkınma planını birleştiren alternatif programlar, şimdilerde önerilmektedir. Bu tür bir çözümün herhangi bir ulusal yankı uyandırmaması da doğrusu çok şaşırtıcıdır. Ama asıl karışıklık da zaten bu noktada ortaya çıkar: Ulusal politik ve ekonomik hayatı denetimi altında tutan bir ulusal - devlet kavramının vurgulanması serbest tüketici seçimi ve piyasa hareketinin gerektiği pratik ve ideallerle açıkca çelişir. Alternatif politikalara temel oluşturabilecek bir "milliyetçilik"in yeniden var edilebilmesi için uzanmamız gereken kaynaklar, bir yandan devingen özelleştirme ve tüketimcilik, öbür yandan da milliyetçilik ve yurtseverliğin en yüzeysel, en aslına yabancılaşmış biçimlerinin saldırıları karşısında ciddi bir aşınmaya uğramıştır.

Dolayısıyla "kamulaştırma" hareketi "milliyetçilik" ile bağdaştırılamaz. "Kamulaştırma", devletçilik madalyonunun öteki tarafından gelen yabancı bir müdahale olarak değerlendirilir. Bu arada "yurtseverlik" işlevsel imgelerine - monarşi, gelenek, silahlı kuvvetler, bayrak - öylesine indirgenmiştir ki alternatif politikalar bu imgelerle bağlantı kurmadıkları gibi, aynı zamanda da başka öncelikler ve vurgulamalardan söz ederek, bu imgelere karşı çıkarlar. Dolayısıyla

"kamulaştırıcı" bir program "yurtsever olmayan" - "İngiliz olmayan", "Amerikan olmayan" - bir hareket olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, sınırsız rekabet koşullarında ulusal ekonomiyi çökerten bir ulus ötesi strateji, sırf, bu en yapay ulusal imgeleri taşımaya devam ettiği için en "yurtsever" yol olarak kabul edilebilir.

8 Bu tür dayanılmaz zihnî kargaşalar karşısında ne gibi bir ilerleme kaydedilebilir? Bence entelektüel bir yaklaşımla, şu ya da bu evrenselliğe başvurarak hiçbir ilerleme kaydedilemez. Farklı güçler sadece varolan toplumsal algıları reddederek üretilemez. Farklı güçler olumlu ve birbirleriyle bağlantılı iki girişimle gerçekleşebilir: Fiilî toplumsal kimlikler elde etmek için verilen kültürel mücadele ve kendi kendini yöneten etkili toplumların politik tanımının yapılması. İlk önce bu iki konuyu ayrı ayrı değerlendireceğim.

"İngiltere" ya da "Britanya" ile ilgili halen geçerli olan görüşlerin en gerçek dışı ve en tahammül edilemez yönü, tarihî ve kültürel bilgisizlikleridir. *"Yookay"* (Yu-key) terimi ise (Birleşik Krallık'ın kısaltılmışı olan U ve K harflerinin İngilizce'de okunuşu) tabii ki ne tarihî ne de kültürel bir özellik taşır: Ticari ve askeri planlama için oluşturulmuş bir terimdir. Ben bile İşçi Partisi liderinin, Britanya'nın Avrupa Topluluğu'na girmesine karşı çıktığını ve böyle bir hareketin "bin yıllık bir tarih"i yıkmak anlamına geleceğini ileri sürdüğünü hatırlıyorum. Niçin bin yıl diye merak etmiştim. Bu hesaplamaya göre en anlamlı tarih, İskandinav -Sakson monarşisinin yerini Norman-Fransız monarşisine bıraktığı 1066 yılıdır. Peki ya İngilizler'in tarihi? Bu, yaklaşık 1500 yıl öncesine uzanır. Peki Britanyalılar'ın tarihi? O da 2500 yıl öncelere dayanır. Ama bu adalardaki halkların gerçek tarihi bundan çok daha gerilere uzanır: En azından 6000 yıl önceki Neolitik çoban ve çiftçi toplumlarına, ondan da geriye atalarımız arasında olan avcı topluluklara kadar dayanır. Dolayısıyla sözde halkçı olan bir partinin lideri, pratikte kendi halkının gerçeklerini görememiştir. Halkının tarihini sadece merkezileşmiş bir ulusal - devletin yabancılaştırılmış biçimleri çerçevesinde düşünebilmiştir. Ve bu bayağı görüşleri, daha yaygın bir Avrupa kimliği oluşturmak üzere başlatılan girişimlere karşı çıkmak için kesin

bir tez olarak ileri sürmesi, kültürel ve tarihî gerçeklikler, egemen ve işlevsel bir seçici "yurtseverlik" tarafından sistematik olarak hasır altı edilmemiş olsa idi, Avrupa örgütleri açısından büsbütün anlaşılmaz bir açıklama olurdu.

Bu adada yaşamış olan bütün çeşitli halklar, fiziksel anlamda hâlâ vardır. Zaman zaman "ada soyu" olarak ifade edilen bu halklar, gerçekte hem sürekli bir istila ve baskının, hem de sürekli bir karışım ve görece bütünleşmenin ürünüdür. Bütün gerçek süreçler kültürel ve tarihî, bütün yapay süreçler de poljtik olmuş, bu ikinciler sürekli egemen ve ezici bir devlet ve ona bağlı bir kimliği öne sürmüşlerdir. Tabii ki artık bu uzun toplumsal ve fiziksel sürecin herhangi bir aşamasına geri dönmek mümkün değildir. Ama şunu da hatırlatmak gerekir ki bu uzun ve bitmemiş süreç, onun karmaşıklıklarını bilerek dışlayan ve bunu yaparken de halen yaşayan çeşitli kimliklerini reddeden bir millî tarih ve yurtsever gelenek tarafından örtülemez. Dolayısıyla bu yüzlerce farklı ve düzensiz olarak bağlantılı olan kuşakların mirası, kökünde yabancı bir monarşiye ya da kendi dizaynı bile bu kuşakların politik zorla birleştirilmesini gösteren bayrağa* indirgenemez. Varlığını sürdüren ve yeniden kurulmuş olan bir İrlanda kimliğini bastırmak için gösterilen uzun çabaların sonuçları yurtseverliğin varolan çeşitli biçimlerinin kanlı aptallığını göstermiştir. Ama bu sonuçlar gene de işlevsel olarak İrlandalıların kendilerine mal edilir. "Yerli kabileler"e saldıran Roma istilacılarıyla kendini özdeşleştirmek de, yaygın bir egemen sınıf kültürü alışkanlığıdır ve bu alışkanlık da bir çok okul tarafından dikkatle aşılanır. Bu tür insanların "yurtseverlik" tekellerine almaları mümkün müdür? Pratikte, evet, çünkü ataları öldürülen ve boyunduruk altına alınanlardan bir çoğu atalarını istilacılar tarafından kullanılan imgelerle - vahşiler ve hatta çizgi romanların mağara adamları olarak - yeniden yaratmışlardır.

Bu ada halklarının gerçek kültürel ve fiziksel tarihlerini bilmenin, bu dar kafalı ortodoks perspektif karşısında ne kadar yararı olabileceğini bilmiyorum. Tamamen faydasız olacağına inanmak istemiyorum ve yanlış aktarılmış bulanıklaştırılmış geçmişlere karşı duyulan ilgi, benim açımdan sevindirici oluyor. Ancak bu geçmişlerin bütünleşme aşamaları da, dikkate alınması gereken bir durum-

* Büyük Britanya bayrağı, İngiliz, İskoç, Gal ve İrlanda haçlarını birleştirir. (ç.n)

dur. Görünür şekilde farklı olan insanların son zamanlarda gerçekleştirdikleri göçlerde en önemli sorunlar bu aşamada ortaya çıkar. En kötü önyargılar, kafa karışıklıkları, bu sonradan oluşturulmuş ve yukardan aşağıya empoze edilmiş kimlik biçimlerinde kendilerini belli eder - kimdir o "safkan İngiliz", buradaki bütün yerli ve belirli zamanlarda göçmüş insanları o temsil edebilir mi? Ya da yeryüzünde yüz ayrı milleti ekonomik ve askeri üstünlüğüyle yönetmiş ve onlara karşı doğuştan kendini üstün hissetmiş bu "Britanyalı" kimin nesidir?

Bu arada değişik halkların çocukları kökenleri farklı ama birbiriyle kesişen bir kimliği yaşamış ve benimsemiştir, ama diğer bütünleşme hareketlerinin ilk aşamalarında hep olduğu gibi, bu insanlar da yeni gelenlere şüpheci ve hatta açıkca düşmanca bir tavır takınır. Bu, şimdilerde kabaca "ırkçılık" terimiyle yorumlanan bir olaydır. Irkçılık tabii ki vardır: Irkçılık İrlandalı ve Yahudiler'i hedef aldığı gibi şimdi de çoğu ayrımcı biçimden kolayca gelişmektedir. Ama yeni insanların gelişiyle ortaya çıkan toplumsal ve kültürel gerilimlerin hepsini, bu ideolojik biçimlerle açıklamak çok önemli bir yanlış anlamadır. İdeolojinin iki yönlü işleyişi, günümüzün bu konudaki tartışma biçimlerinde kolayca izlenebilir. Örneğin bir İngiliz işçisi (modern bütünleşmemizden sonraki anlamıyla "İngiliz") "yabancılar"ın gelişine ya da varlığına tepki gösterip, onları "zenciler" olarak nitelendirdiği ve "onların en azından kendisi kadar Britanyalı oldukları" şeklindeki standart bir liberal cevapla karşılaştığı zaman, bu iki yönlü olarak açıkca görülür. Bir çok insan bu tepkideki ideolojik ögeleri farkeder: Tanımadığımız komşulara duyduğumuz öfkenin hızla ideolojik boyutlu "ırk" ve "üstünlük" duygularına dönüşmesi.

Burası tamam da, bu durumda verilen cevabın ideolojisi nedir? Bu cevapta açıkca, yasal "Britanya" tanımından yola çıkılmaktadır. Bu sınırlı düzeyde, eşitlik ve korunma ihtiyacının yasalar çerçevesinde doğru olarak belirlenmesi gerekli ve önemlidir. Aynı şekilde yerlerinden edilmiş olan korunmasız grup ve azınlıkların en yasal (ve toplu) biçimde savunulması gereklidir. Ancak gerçek toplumsal ilişkiler söz konusu olduğunda, toplumsal kimlik sorunlarının resmî - biçimsel tanımlarla çözümleneceğini sanmak çok ciddi bir yanlış anlamadır. Çünkü toplumsal kimliğin bilincine varılabilmesi, fiilî ve süreli toplumsal ilişkilere bağlıdır. Toplumsal kimliği devlet dü-

zeyinde biçimsel yasal tanımlara indirgemek, "ulus"un yabancılaşmış yapaylıklarına - ki bu yapaylıklar modern egemen sınıfın sınırlı işlevsel terimleridir - ortak olmak demektir.

Bazı sosyalistlerin bile - daha köklü ve faal toplumsal kimliklere bağlı olmaları gereken sosyalistler - bu terimlere başvurmaları piyasa ve mübadele ilişkilerinin güçlüğünün başka bir belirtisidir. Bunun bir nedeni de, azınlık liberal ve sosyalistlerinin özellikle de işlerinin ya da formasyonlarının gereği hem yurt içinde, hem de yurt dışında hareket halinde olmaları ve çok az köklü yerleşik tecrübeye sahip olmalarıdır. Oysa insanların çoğu toplumsal kimliklerini hâlâ (artık olağanüstü engeller ve baskılar altında olsa da) köklü cemaatler içinde edinirler. Sosyalistlerin bir çoğu uluslararası proletaryanın kendi ulusal sınırlarını aşması gibi, evrensel boyutlar taşıyan ideal önerilerden etkilenir, liberallerin bir çoğu ise Kuzey Amerikan düşüncesinden. Bu düşünce tarzında, tarihî nedenlerden ötürü yasal ve işlevsel düzeylerde çok çeşitli ve kitlesel bir göçmenlik düzeni benimsenmiştir. Aydınlar, yerleşik olan, ama sonra başka bir yerde yeniden yerleşen toplulukların karmaşık gerçekliklerinin yerine entelektüel gerçeklikleri koyabilir. Ama zihninde böyle genel "toplumsal" konumlar tasarlanan öncü bir politik örgüt, birdenbire, kendisinin bazı özellikler yüklediği somut insanların bu tasarımların çok gerisinde kalmış olduğunu da görebilir. Bu sonunda o insanları küçümsemeye de varabilir ki, o noktada yenilgi kesinleşmiştir.

Sosyalistlerin toplumsal kimlik karşısında tavrı, "ırk" ve "ulus" gibi bölücü ideolojileri, egemen sınıfın işlevsel olarak kullandığı biçimiyle reddeder. Ama bu ideolojileri yaşanmış ve oluşmuş kimlikler (varsa yerleşik kimlikler ya da yer değiştirme ve yeniden yerleşme süreçlerinin yeni bir formasyon gerektirdiği durumlarda ortaya çıkacak muhtemel kimlikler) adına reddeder. Ben eski bir sınır bölgesinde, Galler sınırında doğdum. Bu sınırda yüzyıllar boyu savaşlar, istilalar, baskılar ve ayrımlar olmuştur. Ve benim doğduğum yerde, yirmi millik bir çevrede, o sarsıntılı yıllar boyunca dört ayrı dil konuşulmaktaydı. Bu tarihi bildiğim için ben, toplumsal kimliğin fiilî oluşumuna inanıyorum ve böyle bir oluşumun yaşanması gerektiğini biliyorum. Galler bölgesinin maden vadileri pek uzakta değildir. On dokuzuncu yüzyılda çok yoğun ve çeşitli bir göç akımına tanık olan bu vadilerde, iki kuşağın tarihi içinde, şimdiye dek gör-

düğümüz en sağlam ve birbirine bağlı topluluklar kurulmuştur. Bunlar gerçekten umutlandırıcı noktalardır. Gerçek toplumsal kimlikler birlikte çalışarak ve birlikte yaşayarak gerçek bir yer ve ortak bir amacı paylaşarak dış ideolojik tanımlardan - ister bölücü ister evrenselci olsun - mümkün olduğu kadar uzaklaşarak oluşur. Bu sınır bölgesinde ya da maden vadilerinde en zor aşamalarda imkânsız gibi görünen şey başarılmıştır, ama bu örnek böyle bir bütünleşmenin doğal olarak gerçekleştiğini göstermez; İrlanda'nın kuzeyinde olduğu gibi dış ideolojilerin ve tarihin, insanları bölerek birbirine düşürdüğü bölgeler de vardır.

Bu aşamada ikinci nokta gündeme gelir: Kendi kendini yöneten etkili toplumların yeniden tanımlanması. Modern sanayi toplumlarının gelişimlerinde izlediğimiz gibi ulusal - devlet (klasik Avrupa biçimleriyle) gerçek toplumsal amaçlar açısından hem çok büyük hem de çok küçüktür. Britanya kadar eski ulusal devletlerde bile gerçekten fark gösteren toplumsal kimlikler geliştirebilmek için fazla büyüktür. Bu sadece azınlıkların - İskoçyalılar, Galliler, İrlandalılar, Batı Hint Adalılar- sorunu değil, aynı zamanda keyfi olarak "bölgeler" konumuna indirgenmiş farklı kültürlerin de sorunudur. Bu durumda "Britanya", "Birleşik Krallık", "U.K.", "ulusal çıkar" ve "ulus çapında" iletişim hatları gibi zorla benimsetilmiş yapay tanımlar pratikte, eşitsiz toplumsal ve ekonomik gelişmeyi meşrulaştırmak ya da görmezden gelmenin ve de ihmal edilip bir kenara itilmiş bölge ve azınlıkların tepki ve öfkelerini genel bir "yurtseverlik" tanımı altında toplamanın yollarıdır. Sözde birleşmiş olan şikayetçi "İngiltere"de, bile Kuzey ile Güney-Doğu'nun ekonomik farklılığı, bu durumun iyi bir örneğidir.

İnsanların kendi çıkarlarını yaşanmış, uğruna çalışılmış ve yeri belli toplumsal kimliklere göre savunup geliştirebilmeleri için şimdi yabancılaşmış ve merkezîleşmiş iktidar ve kaynakların bir çoğunun, kendilerini başkasının değil de sadece kendi açılarından tanımlayan yeni fiilî topluluklar tarafından, bilfiil yeniden kullanılması gerekir. Gelecek nesillerde bütün etkili sosyalist politikalar bu pratiğe doğru yöneltilmelidir, çünkü sosyalizm -ki tamamen toplumla ilgili otantik düşünceler üzerine kurulmuştur- ancak bu faal kimliklerin yeniden ön plana çıkması veya oluşmasıyla gelişebilir. Tanımlanabilir topluluklar ve bölgeler, ulusal ve uluslararası piyasanın işleyişi tarafından parçalandıkça, sadece yarar ve refahı gözeten değişken tüketiciler olarak bu indirgemeci kimlikleri aşabilmek, ancak bu yollarla

mümkündür.

Aynı zamanda çoğu amaç için, sadece bu daha gerçek toplumların değil, aynı zamanda varolan ulusal devletlerin de çok küçük olduğu açıkca bellidir. Bu durumun geçerliliğini kanıtlayan, ayrıca da sözde ulusal devletlerin egemenliğini böylesine çiğneyen ticarî, parasal ve askerî sorunlar, yeri belli komünal bir özyönetime geçildiğinde bile ortadan kalkmaz. Ancak bu demek değildir ki o durumda sorunlar daha da ağırlaşır. En zor ticaret ve para sorunları doğrudan uluslararası kapitalist rekabet sisteminden kaynaklanmaktadır; onun için uluslararası ekonomi ile bütünleşmiş ve ona hizmet eden bir "ulusal" egemen sınıfın çıkarlarını değil de, kendi halkının çıkarlarını gözeten toplumlarda yeni dış ticaret biçimleri geliştirilebilir. Askerî sorunlar da aynı şekilde çok çetindir ama artık anlaşılmıştır ki, gerekli savunma ve güvenliği gittikçe tehlikeye düşüren (garantilemek yerine) olay, halkların gerçek çıkarlarının çok çeşitli olduğunu görmezlikten gelen genelleştirilmiş düşmanlık bloklarının keyfi olarak oluşturulmasıdır.

Hiçbir düzeyde, bu, yeri belli özyönetimle idare edilen toplumların egemen olabileceklerini söyleyemeyiz. Bu tür toplumların "özerk" olabileceğini bile söylemek çok sınırlı bir anlamı kapsar. Söylenmesi gereken şey çok farklıdır: İçinde geniş bir toplumsal amaç alanı çerçevesinde farklı sorun ve kararlar için farklı toplum birimlerinin tanımlanabileceği, değişken toplum biçimlerinin bulunması gerekir. Pratikte bu görüş, kısmen uygulanmaktadır: "İktidarlar'ın yerel, bölgesel, ulusal ve uluslararası birimlere "bölünmesi". Ancak bu sadece görünüşte kalan sahte bir bölünmedir. İsimlerinden de anlaşılabileceği gibi, yerel ve bölgesel bölümler ikincil durumda olup, ulusal birime bağımlıdır. Uluslararası düzeye erişen olaylar, ilkin ulusal düzeye indirgenir ("*Londra'daki* kamuoyu;" "*Britanya* deniz yasasını onaylamayı reddetmiştir"). Bu arada en etkili uluslararası örgütlerin çoğu - sadece çok uluslu şirketler değil, aynı zamanda Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu da - gerçek toplumlara karşı tamamen sorumsuzca davranırlar; aslında bu toplumları görmezden gelmek, bu örgütlerin esas görevidir.

Değişken bir sosyalizm - bir çok sosyalizmin oluşturulması - çok farklı olabilir. Sınırlanmış iktidarlarını kendi kendilerini yöneten toplumların katılım ve görüşmelerinden değil de, başka yollarla sağlayan ulusal ve uluslararası kuruluşların hegemonyasına kesinlikle karşı çıkılır. Farklı bir düzeyde, gerçek temellerde doğrudan ve genellikle

de çeşitli (hem çok yönlü gruplaşmalarda hem de ikili ilişkilerde) görüşmeler sonucu sağlanan ve zorunlu karşılıklı destek ve teşvik araçlarına karşı bir açıklık getirilir. Ayrıca bu görüşmenin büyük bir bölümü, en azından kısmen dolaysızdır; yani her amaca yönelik temsilcilerin mecburen yabancılaştırıcı olan işlemleri yoluyla gerçekleştirilmemiştir. Bu değişken sosyalizmde eşit mübadele ve köklü temas ve hareketliliğin yararları yaşanacak, şimdiki keyfi hareketliliklerinden ya da daha küçük toplum ve egemenliklere dönerek kendini koruma kompleksinden kurtulmak mümkün olacaktır.

Bu iki noktayı - fiilî toplumsal kimlikler için verilen mücadele ve kendi kendilerini yöneten etkili toplumların politik olarak yeniden tanımlanması - birlikte ele almak, bence hem modern toplumların karmaşık sorunlarıyla başa çıkabilecek, hem de etkili ve pratik popüler çıkarları yeniden teşvik edecek yeni ve sürekli bir sosyalizmden söz etmek demektir.

Bunun için daha birçok ayrıntılı tartışma ve öneri gerekiyor, ancak halen varolan "uluslararası" ekonomi ve "ulusal devlet" düzeninin yol açtığı karışıklıkların baskısı altında zaten daha fazla yaşayamayız. Bunlardan daha özlü toplumsal biçimler bulup, bunların gereğini başkalarına iletemezsek sahte ve akıldışı milliyetçiliklerin ve başıboş, dizginlenemez, global ulus-ötesi bir düzenin gittikçe artan hızına katlanmak zorunda kalırız. Ayrıca bu durumda "katlanmak" bile iyimser bir değerlendirme olur. Bugün varolan yapılar, insanları sınırlandıran, ezen ve yokeden politik yapılardır. Yeniden insanlarla yola çıkmak ve yeni politik yapılar kurmak zorundayız.

B- DOĞU-BATI, KUZEY-GÜNEY

1 Politik bir dünyayı büyük noktalar açısından yorumlamaya çalışmak biraz gariptir. Gene de "Doğu" ile "Batı" arasındaki mücadeleyi çağdaş dünya politikasının esası olarak değerlen-

diren birçok kişi var. Bu arada "gelişmiş", ve "az gelişmiş" ya da "gelişmekte olan" toplumlar arasındaki ilişkilerin kolay yorumlanabilmesi için "Kuzey" ve "Güney" arasında da bir karşıtlık kurulması önerilmiştir. Bu iki eksen arasında bir ilişkiyi kurmaya çalışırken birçok sorun çıkar ama ilkin bu sorunları daha bilinen yön karşıtlıklarını dikkate alarak tam olarak tanımlamak gerekir.

"Doğu" ve "Batı" karşıtlığı çok eskidir ama sürekli olarak içerik değiştirmiştir. En eski Avrupa kökenli biçimi, üçüncü yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun bölünmesidir. Daha sonra on birinci yüzyılda Hıristiyan kiliseleri bölündü. Ancak bu iç bölünmelerin yerini Hıristiyan medeniyeti olan "Batı" ile İslâm medeniyeti ya da onun ötesindeki Hindistan ve Çin medeniyetleri olarak tanımlanan "Doğu" karşıtlığı almıştır. Batı ve Doğu (ya da "Şark") dünyaları onaltıncı yüzyıldan sonra genellikle bu şekilde tanımlanmaya başlamıştır. Avrupa'daki iç bölünmeler bundan sonra Almanya'ya karşı savaşta kurulan Doğu ve Batı cephelerinde olduğu gibi, farklı biçimlerde ortaya çıktı. İkinci Dünya Savaşı"nda aynı zamanda Doğu ülkelerinde müttefiki Sovyetler Birliği olan Batı ittifakı söz konusuydu. 1945'den sonraki bölünme ve kutuplaşmalarda "Doğu" ile "Batı" bugünkü politik içeriklerini edindi. Bu ayrım ilkin Doğu ile Batı arasındaki politik bölünmeyi esas almakla birlikte kısa zaman sonra farklı politik ve ekonomik sistemler arasındaki evrensel karşıtlık olarak genelleştirildi. Bu genelleşme sürecinde daha önceki karşıtlığın sınırlı coğrafi temelleri aşılmıştır. Örneğin Japonya ve Avusturalya "Batı"nın ya da "Batı tipi" toplumların bir bölümü olarak değerlendirilmişlerdir. Aynı zamanda "Batı"nın varsayılan birliği tekrarlana tekrarlana, gerçek bir birlik özünü kaybetmeye başladı. Örneğin bazı insanlar "Batı değerleri"nden "Batı"ya özgü çıkarlara geçip, derken Birleşik Amerika (ki buranın da bir batısı vardır) Başkanı'ndan "bir bütün olarak Batı"nın resmen kabul edilmiş" lideri olarak söz etmeye vardırdı işi.

Bu tür nitelemeleri gerçek politik terimlere dönüştürmek önemlidir: Çünkü birçok insan bu tür nitelemeleri politik terimlerin kısaltılmış ifadeleri olarak görür. Ancak bunu gerçekleştirmeye çalıştığımız anda yönlerin ideolojik etkililiği hemen ortaya çıkar. Çünkü burada Batı ve "liberal demokrasiler" ya da "kapitalist ekonomiler"le tercüme edilecektir ve her iki sistem kesişmekle birlikte "Batı" adı altında gruplanan toplumlarda ikisi arasında bir özdeşlik söz konusu değildir. Pratikte, tanımlamada ilk sırayı tutan askeri stratejik yak-

laşımların egemenliği altında "Batı" ya ait özellikler listesinde ilk sırayı kapitalist ekonomi alır; böyle bir sıralama liberal demokrasi ve hattâ Hıristiyanlığı gerçek "Batı" değerleri olarak ele alanlara çok ters gelse de. Dolayısıyla "Batı değerleri"yle ilgili bir tanımlama baştan belirsiz ve günlük politik tartışmalarda da oldukça şaşırtıcıdır.

Bu arada "Doğu" genellikle olumsuz sayılır, bu genelleştirilmiş "Batı"nın kutupsal karşıtıdır "Doğu". Bu bize bütün yön tanımlarının "Batı"dan yola çıkılarak yapıldığını gösterir. Bu "Batı", bize başkalarını nasıl göreceğimizi gösterir. Bu görüş, "Batı"nın "Birinci Dünya", "Doğu"nun "İkinci Dünya" (1945'ten sonraki anlamıyla) ve diğer bütün ülkelerin de "Üçüncü Dünya" olarak gruplandırılması açısından özellikle önemlidir. Bu ayrımı yapanların hepsi kötü bir şey söylemek istemiyor, ama böyle bir kimlik saptama ilk baştaki Doğu-Batı ideolojik karşıtlığını, sorgusuz eleştirisiz temel almıştır. Aynı şey Doğu-Batı kutuplaşmasından uzaklaşmak için bazı ülkelerin kabul ettikleri "bağlantısızlar" nitelemesi için de geçerlidir. Bu ülkeler bu tür bir kutuplaşmadan kaçmak istemekle birlikte dünyanın bu tür bölümlere ayrılmasının önemini kabul eder. Bağlantısız ülkelerin daha sonraları, kendi aralarında gerçekleştirdikleri ve kendi gerçek ihtiyaçlarının bağlantılı güçlerin karşıt strateji ve çıkarlarına ilişkisini ele aldıkları tartışmalar, ilk tanımın olumsuz ve bağımlı niteliğini açıkça sergilemiştir. Aynı şey "Üçüncü Dünya" teriminin kullanımı için de geçerlidir.

Kuzey-Güney karşıtlığı bu belirsizliklerinden dolayı gündeme gelmiştir. Bazı kullanımlarda eski Doğu-Batı ayrımına göre daha temel olduğu düşünülen bir ayrımı -zengin ve yoksul ülkeler ayrımı- vurgulamak amacını taşır. Tabii bunun da coğrafi uyumsuzlukları vardır: Avustralya, Yeni Zelanda ve Arjantin kuzeyde; Çin güneyde. Ama genel karşıtlık gene de geçerliydi. Ancak bu da öncelikle Batıya özgü bir tanımdı ve sanayi açısından gelişmiş ekonomiler ile gelişmekte ya da az gelişmiş ekonomiler arasında bir ayrım getiriyordu. Oysa bu ayrım "Doğu" tarafından kabul edilmiyordu, çünkü aynı olgular "Doğu"da emperyalist ve sömürge ya da eski sömürge toplumları arasındaki ayrım olarak değerlendiriliyordu. Ülkelerin gelişmelerindeki eşitsizlik "Doğu"nun dahil olmadığı kapitalist dünya ticaret sisteminin sonuçları olarak yorumlanıyordu. Dolayısıyla Kuzey-Güney karşıtlığı ya, a) sanayice gelişmiş (zengin) ve azgelişmiş (yoksul) ekonomiler arasındaki mutlak bir karşıtlıktır; ya da b)

bu karşıtlığın Doğu-Batı kutuplaşmasıyla ilgili terimlere dönüşmesidir (çünkü bu temel yarışma iki yöne de hareket edebilecek olan "Güney"e doğru ilerleyebilir); ya da c) "Batı" (kapitalist dünya) ve sömürülen "Güney" ile "Güney"in doğal müttefiki olan "Doğu" (sosyalist dünya) arasındaki ilişkinin ideolojik ifade biçimidir.

Olağanüstü karmaşık bir dünyanın çok çeşitli ve sonuçta alternatif ya da karşılıklı düşmanca yorumlarından kaynaklanan bu zorlukları gördüğümüz zaman, en azından bu terimlerin evrensel bir stenografi sağlamadığı sonucunu çıkarmalıyız. Bununla birlikte bu terimlerin vurgulandığı ve aynı zamanda yorumladığı zorluklar o kadar ciddidir ki bu tür bir olumsuz yargıya saplanıp kalamayız. Bu durum özellikle "Üçüncü Dünya" teriminin kullanımında geçerlidir. Varsayımları ve kökenleri ne olursa olsun "Üçüncü Dünya" terimi, her zaman ürpertici çağdaş yoksulluğa dikkat çekmek için kullanılan bir terimdir. Değerlendirmelere göre dünya nüfusunun dörtte üçü dünyadaki gelirin ancak beşte biri ile geçinmektedir. Ya da başka bir deyişle nüfusun dörtte biri (bu tartışmadaki herkes de dahil olmak üzere) dünyadaki gelirin beşte dördünü kullanmaktadır. Bu olguların anlamını düşünmemiz gerekiyor; bu konuda yapılmış bazı bayağılaştırmalar bile birçok iyi insanın bu olayların bilincine varmasına neden olmuştur. Gene de, bu tahammül edilemez duruma sıra geldiği zaman, tanımların yol açtığı sorunlar hemen beliriverir.

"Üçüncü Dünya" ya da "Güney" söz konusu olduğu zaman ne görüyoruz: Genel ve değişmez bir yoksulluk mu ya da daha karmaşık bir sistem mi? Bu çok önemli. Üçüncü Dünya ülkelerinde kişi başına düşen ulusal gelir ölçeği 1 ile 27 arasında değişir. Oysa ki "Birinci Dünya" ülkelerinde bu ölçü 1 ile 3 arasındadır. Dolayısıyla herhangi bir genellemede "ulusal" yoksulluk seviyelerinin farklılaşmalarının belirtilmesi gerekir. "Yeni sanayileşen ülkeler" (Güney Kore'den Brezilya'ya kadar), OPEC petrol üreten ülkeler, stratejik maden ve pazara yönelik ürün ekonomileri ve çok çeşitli mahrumiyetler çeken en yoksul ve çaresiz kalmış insanlar arasında hem köklü hem de işlemsel farklar vardır. ancak bütün bu ülkeler "Üçüncü Dünya"nın "bölümleri" olarak değerlendirilir.

Ayrıca sorunun politikasını anlayabilmemiz için bu kesin "ulusal" farkların yanısıra hem yoksul ülkelerin bir çoğunda hem de görece-yoksul ülkelerdeki *ülke içi* gelir ve iktidar dağılımındaki farkları da dikkate almamız gerekir. Bu tür toplumlarda her türlü

"elit" tabaka (bu grubun hak etmediği tek sıfat elittir; bu grup ya bir sınıf oluşturur ya da ulus ötesi sınıfların işlevsel sektörleri olarak varolur) vardır. İmalat, ticaret ve bankacılık yoluyla işlevsel olarak Birinci Dünya'nın en zengin sektörleriyle bağlantılı olan yerel ekonomik gruplar vardır. Aynı şekilde kârlı uluslararası silah ticareti ve Doğu-Batı karşıtlığının askeri ve jeopolitik stratejileri ile bağlantılı olan yerel olarak imtiyazlı ve egemen askeri gruplar vardır. Hem ülke içi mülkiyet ilişkilerine hem de başka yerlerdeki himaye biçimlerine bağımlı olan ve ülke içinde kendi halklarına egemen olmak üzere oluşan ve birbiriyle bütünleşen yerel politik yönetici gruplar vardır.

Bu gruplar bazılarının (politik ve hatta zaman zaman askeri olanların) gerçekten ulusal ya da hatta halkın çıkarı uğruna kendi çıkar mekanizmalarını yıkmış olmaları olgusunu değerlendirirken, aslında çoğu grubun, özellikle de ekonomik grupların aynı şeyi yapmamış oldukları olgusunu unutmamalıyız.

Dolayısıyla "Üçüncü Dünya" sözcülerini dinlediğimiz zaman onlara ne ölçüde kendi halklarının adına (sadece çok az sözcü bulabilen milyonlarca yoksul insan da dahil) ya da ne ölçüde kendi ayrıcalıklı sektörlerinin işlevsel ve çoğunlukla da çelişik çıkarları adına konuşup hareket ettiklerini sormak gerekir. Bunlar, bir takım coğrafi yönlere dayalı genellemelerle çözülmeyecek çok güç sorulardır.

2 Bu karmaşıklıkları ve zorlukları ele almanın bir yolu da modern dünyanın bu farklılaşmış biçimlerini yaratmış olan fiilî ekonomik ve politik süreçleri inceleyerek bilinen tanım ve karşıtlıkları yeniden değerlendirmektir. Son zamanlarda çeşitli incelemelerin yapıldığı bu alan, oldukça tartışmalıdır ancak gene de bazı genel noktalara değinebiliriz.

Önce Doğu-Batı ve Kuzey-Güney izdüşümlerinin temelini oluşturan modeli incelememiz gerekir. Buradaki kilit kelime *gelişme*dir. Aslında bu kelime içkin bir sürecin gelişmesi, evrim geçirmesi anlamındadır. 18. yy'daki medeniyetin çizgisel bir süreç olduğu görüşü (ilkellik, barbarlık gibi çeşitli aşamalardan geçerek sürecin kendisinin tanımlandığı toplumlara ulaşma) 19. yy'da yayılan evrimci düşüncelelerle desteklenir: "Uluslar gelişme yolunda ilerler, daha sonra

oluşturdukları biçimler daha önceki öğelerinde zaten mevcuttur". Bu cümlede bile farklı gelişmelerden -biyolojik modeldeki farklı türler gibi- söz ediliyor olabilirdi, ama 20. yüzyılda sanayi kapitalizminin egemenliği altında tek doğrultulu anlam ön plana çıktı ve hatta "doğal" olarak değerlendirildi. Dolayısıyla Brandt Raporu (*Kuzey-Güney,* 1980; 1972) şu açıklamayı yapar:

"Avrupa ile Kuzey Amerika'da iki yüzyıl içinde birbirini izleyen sanayi devrimlerinin ardından şimdi Güney Amerika'nın, Asya'nın ve Afrika'nın sanayileşmesine tanık oluyoruz. Bu gelişme şimdiden dünya ekonomisinde karşılaştırmalı üstünlükler kalıbını değiştirmeye başlayan doğal ve aslında kaçınılmaz bir gelişmedir."

Dolayısıyla eski sanayi toplumları dışındaki bütün toplumlar "doğal olarak" ya "gelişmemiş" ya da "gelişmekte olan" ülkeler olarak değerlendiriliyordu ve bu ülkelerin geleceklerinin bu önceden varolan model tarafından yönlendirildiği varsayılıyordu.

Bu model, pratikte, sadece politik sömürgeciliğin eski biçimlerinden uzaklaşmakta olan bir dünya da uygulanıyordu ya da onu yorumlamak için kullanılıyordu. Dolayısıyla bu model, eski sanayi (çoğu da emperyalist) toplumlarının temsil ettiği geleceğe açılan bir yoldu ve politik olarak bağımsızlık kazanmış yeni devletlerin bilinen nedenlerle eski sömürge kompleksini, bağımlılığını ve yoksulluğunu yıkmak isteyen liderleri tarafından genellikle benimseniyordu. Daha önceleri uzlaşmasız ve bağımlı olan ilişkinin her iki kanadına da uygulanan bu "doğal gelişme" düşüncesi, gelişmenin amaç ve yöntemleriyle ilgili anahtar soruları gizler hale geldi. Çünkü eski sanayi toplumlarının dünya görüşünün esası "milletlerarası işbölümü" ilkesiydi. Yani farklı ekonomilerin kendi doğal kaynakları ve aynı zamanda bütün diğer üretim güç ve ilişkileri açısından kendilerine "en uygun olan" üretim biçimlerinde uzmanlaşmaları söz konusuydu. Dolayısıyla temelde "global" sayılan bir ekonomik sistemde varolan kaynakların ve piyasa ilişkilerinin bileşimi, özgül ekonomiler için özgül roller saptıyordu. Böylece pratikte "gelişme" bir açıdan global sistemle ilgili olan gelişme anlamına geliyordu: "Gelişmekte" olan ülkelerde ham maddelerin kullanılması, uygun göçmen işgücü, özel yiyecek ihracat ürünleri; "gelişmiş" ülkelerde ise bitmiş ürünler, ileri teknoloji ve göçmen gücünün kullanımı. Diğer açıdan ise yeni ekonomik avantajlara ve dezavantajlara yol açan, özünde eşitsiz olan bu " bölümü " idi ve tam anlamıyla gerçekleştirilmiş her gelişmenin amacı da bu eşitsiz "işbölümü"nü aşmaktı.

Böylece "gelişme" içsel olarak ideolojik bir terim haline geldi. Gelişme (veya "kalkınma") adı altında başlatılan ve her "gelişen" toplumun böylelikle neden yararlanıyor olduğunun çok iyi değerlendirilmesi gereken süreçler, herhangi biri ya da hepsi, hiçbir sorun yaratmayan yararlı ve "doğal" süreçlermiş gibi değerlendirilip, birlikte incelendi. Aslında bu değerlendirme gerçek durumdan çok farklıydı. En basit bir örneği ele alalım. Bir toplum geleneksel hayvancılık ve tarım biçimleriyle geçiniyor olabilir: Şüphesiz çoğu zaman nisbeten düşük ürünler düzeyinde ve gene beslenme değeri nisbeten düşük ürünlerle. Bu topluma yeni besin üretimi teknikleri, özellikle de yeni makinalar, yeni gübreler, yeni hayvan cinsleri ve bütün bunların koşulu olarak yeni sermaye ve dolayısıyla da yeni toprak mülkiyeti ilişkileri sağlamak hiç de sorunsuz bir gelişme değildir. Toptan üretim genellikle artacaktır ancak bu artış çoğunlukla ürünlerin çeşitlenmesini de getirir. Teknoloji ve toprak mülkiyetine getirilen değişiklikler de ayrıca geleneksel toprak işçisi ailelerinin yerlerinden olmalarına neden olacaktır (eski "sanayi devrimleri"n de olduğu gibi). Böylece bu aileler zaten fazla kalabalık olan ve iş hacminin kısıtlı olduğu şehirlere "göç ederler".

"Gelişme" modelinde ve kısmen de pratikte bu aileler, yeni üretim biçimlerine nakledilebilir işgücü açısından son derece uygundur. Bu ailelerden milyonlarcasının "el altında" bulundurulmakla birlikte işsiz olduğu gerçeği, yapılan ilk açıklamayı bozmaz. Tarım alanında gelişme olmuştur; yiyecek üretimi artmıştır; toplum "gelişme" yolundadır. Oysa, sayılar millî hasılanın arttığını göstermekle birlikte, gelişmenin özgül süreçleri toplumsal ve üretimsel ilişkileri değiştirdiği ve hayatî ihtiyaçların dağılım biçimlerini farklılaştırdığı için, bu toplumda yaşayanların refah durumlarında bir gelişme gözlenmez. Bu, "gelişme"nin yapay ve sınırlı açıklamasıdır. Üretimin özgül süreçlerini diğer alanlardan soyutlayarak ölçer, ama bu arada diğer bütün yan etkileri ve tahribatı kendi sınırları dışında kalan "toplumsal" alana havale eder.

Önemli olan her gelişme sürecinin kökeni ve hızıdır. "Gelişme" benzetmesinin doğal gelişme ya da özünde kendi kendini gerçekleştirme gibi yanlış imalara yolaçan önerilerinin, özgül süreçleri harekete geçiren fiilî belirlenimlerle karşılaştırılması gerekir. Bunların konuyla doğrudan doğruya ilgili ve durumdan etkilenen insanların kararlarıyla yürürlüğe girdiği, o zaman daha iyi anlaşılabilir. Madencilikte veya belirli besin ürünlerinin üretilip pazara satılmasında ta-

lep aslında toplum dışından gelir. Aslında böyle bir talep, tanım gereği sadece toplumun dışından gelebilir. Belirli bir aşamada yerel yönetici gruplar ya da daha radikal durumlarda yaygın halk hareketleri, bu süreçleri benimseyebilir ve bunlarla ilgili daha avantajlı ticaret koşullarını geliştirmeyi amaçlarlar ve hattâ petrolde olduğu gibi bunu başarabilirler. Ama bu gerçekleştirildiği zaman bile "global" ekonominin belirlenimleri içindeki içkin üretim kalıpları halen çok güçlü olup, belirli süreklilik ve önceliklerin devamını garantiye alırlar. Bu tür toplumların en büyük sorunu -çünkü bu açıdan sömürülecek çok az şeyi olan en yoksul toplumlar için hem bu tür bir sorun hem de fırsat söz konusu değildir- dışardan belirlenen gelişme kalıplarına duyulan sürekli bir güven duygusu ile görüşlerine göre seçtikleri gelişme politikalarını birleştirmektir. Dışardan gelen gelişme kalıbının benimsenmesi (uygulanması) için yapılan baskılar çok fazladır. Yeni gruplar ya da bu uygulamayı gerçekleştiren gruplar böyle toplumlarda iktidarı elde eder.

Uyarlama kalıbındaki temel çatışmaların hâlâ etkili olduğu petrol alanı dışında global ekonomik sisteme mal ihraç etmeye bağımlı olan toplumların çoğunda radikal değişim söz konusu olmadığı gibi, değil gelişmek, mevcut durumlarını korumaları bile zorlaşmıştır. Kendi koşullarını değiştirebilecek gelişmelerin sağlanması ve özellikle de ülkelerinde çıkan malzemelerin imalatında ve işlenmesinde, olumlu bir ilerleme kaydedilmesi çok zordur. Üreticilerin bu tür ürünlerin nihai son fiyatı üzerinden elde ettikleri pay, şimdilerde yüzde yirmi beşin altındadır. Bu aşamada -ortak bir çıkarın değil rekabetçi ve uzlaşmasız çıkarlar karmaşasının söz konusu olduğu bir durumda- gelişme düşüncesi özellikle yanıltıcıdır. Çünkü eski sanayi ekonomilerinin nihai mal üreten sanayileri ve pazarlama örgütleri kendi konumlarını sarsacak herhangi bir gelişmeyi hızlandırmaya ya da hattâ böyle bir gelişmeye izin vermeye pek gönüllü değildirler. Dolayısıyla petrol rafinerilerinde, kereste yapımında, bitkisel yağ üretiminde, yiyecek imalatında, gübre yapımında ve buna benzer yüzlerce durumda, o ülkeye özgü kaynakların gelişmesini engellemek için baskı vardır.

Bu arada başka imalat ve montaj çeşitlerinin ve yanısıra turizm ve emlak alanlarındaki genişlemenin hızlandırılması ve özellikle askerî harcamaların teşviki de bu politikanın tipik bir özelliğidir. Bu gelişmeler, bazı sanayi süreçlerini, çoğunlukla bir önceki "gelişme"den dolayı "artık ucuz işgücü"ne sahip olan ve sendika örgütü ya

hiç bulunmayan ya da etkisiz olan toplumlara aktarmak için bir fırsattır. Ya da o ülkenin yerli elitlerine yöneltilmiş ve gelişmiş silah ihracatında bu elitlere kendi ülkelerinde egemenlik ve yanısıra sürekli bir dışarıya bağımlılık sağlayan, dışarıda tanımlanmış bir pazarın gelişmesi sözkonusu olur.

Son 20-30 yıldır bu zaten çarpıtılmış "gelişme" biçimlerinde bir düğüm daha olmuştur. Yoksul toplumların kendi gelişmelerinin çizgilerini saptamak için giriştikleri ciddi çabalar, özellikle teknik görünmekle, birlikte, aslında kapitalizmin ilk koşulu olan bir sistem tarafından durdurulmuştur. "Uluslararası kredi ekonomisi" sürekli ve genellikle de fütursuzca gelişmiş ve hem devletler hem de ticari bankalar dışarıdan onaylanmış projeler için sermaye sağlama kuyruğuna girmişlerdir. Bu tür sermaye aktarımı Brandt Raporu'da özellikle tavsiye edilir. Brandt Raporu varsayılan ve "doğal" olan karşılıklı çıkar ilişkisine dayalı normal piyasanın sınırlarını da aşan ve mümkün olabilen en liberal ve aydın politika olarak, bu kredi mekanizmasını önermektedir. Ancak çoktan başlatılan bu yoğun transferlerin sonuçları son zamanlarda yaşanan iktisadi durgunluk sırasında açıkça belli olmuştur. O zamana kadar başarılı "gelişme" örnekleri olarak gösterilen ülkelerden bazıları çözülemez borç sorunlarıyla karşılaşmışlar ve eski borçların faizlerini ödeyebilmek için yeni borçlar almak zorunda kalmışlardır. Ekonomik eşitsizlik koşullarında yaşayan bir çok diğer ülke ise üstelik hiçbir gelişme kaydedemeyen yoğun bir borç altına girmiştir. Uluslararası kapitalist sistemin bu "doğal" zorlaması -özellikle iktisadi durgunluk döneminde olduğu gibi kendi kendini zayıflatması ve hattâ yıkması tehdidi söz konusu olduğu zaman- hiçbir anlamda gelişme değildir. Böyle bir zorlama egemen "dünya ekonomisi"nin işlemleri sırasında ortaya çıkan kritik ve bunalım yaratıcı bir aşamadır.

3 Kuzey-Güney formülü ile Doğu-Batı formülü bu gerçekler ışığında ele alınıp yeniden incelenmelidir. "Üçüncü Dünya" adı verilen ülkelerde yoksulluk, açlık ve salgınlar o kadar çok insanı etkilemiştir ki bu insanlar alışılagelmiş ekonomik ve politik tartışmaları aşarak daha genel bir ahlakî konum yaratmak peşinde

dir. "Yardım" adı verilen hareketlerin temelde savundukları bu görüştür. Ancak bu konuda da önemli ayrımlar vardır.

Söz konusu olan basit bir yardım ise birçok örnek görebiliriz. Deprem, tayfun, sel, kuraklık gibi doğal felaketler ve savaşlar ve baskıların yol açtığı acılar gibi insanların neden olduğu felaketler yiyecek yardımı, ev, tıbbî bakım ve sığınma hakkı türünden genel bir desteği gerektirir. Başkalarının durumundan etkilenerek onlara yardım etmeye koşan insanları desteklemek gerekir. Bununla birlikte bu kritik durumlarda da gereken ilk yardım ile sürekli bir koruma ve rahatlık sağlayacak farklı tedbirleri birbirinden ayırt etmek genellikle çok zordur. Başlangıçtaki dürtü güçlü ve sınırlı anlamıyla yardımseverliktir. Ama daha sonraki girişimler daha geniş toplumsal ilişki ve çıkarları gerekli kılar. Ama sonraki girişimlerin hemen hemen hepsi daha geniş toplumsal ilgi ve ilişkileri içerir. Başlangıçta hayırsever olan örgütlerin en iyilerinden bazıları bu nedenle farklı tanımlara (acil durumlar dışında ve hattâ acil durumlarda bile) sapmışlardır: İlgiyi insanların kendi geçinme araçlarını kendilerinin tedarik etmesine yönelten tanımlar.

Her zaman uluslararası ekonominin belirlenimleri dışında kalan bir alan vardır ama bundan bağışık olmayan bir alanın sınırlarını çizebilmek zordur. Gerekli tıbbî yardım zaman zaman gelişigüzel geliştirilen ve desteklenen ilaç şirketlerine pazar yaratma biçimine dönüştürülebilir. Acil yiyecek yardımı normal üretim ilişkilerini bozabilir. Ve hatta yardımı alan toplumun gerçek kurumları aracılığıyla işleyen genel ulusal yardım bile kısmen ya da tamamıyle hedeflediği kitleye erişemez ya da daha kötüsü o toplumdaki para ilişkilerinin eşitsizliğini daha da artırır. Önemli olan başlangıçta basit ve cömert bir dürtü olan bu yardım hareketinin beklenmedik sonuçlarını anlamak, aynı zamanda da bu sonuçları ahlakî sorumluluktan kaçmak için ya da daha genel olarak fiilî sorunların kaynağı olan temeldeki toplumsal ve ekonomik ilişkilerden bir kaçma yolu olarak kullanmaktır.

"Yardım" da " gelişme" gibi gerçek süreçleri dikkate alarak değerlendirilmelidir. Gerçek bir yardımın -felaket durumlarında bir rahatlama sağlamak- ne olduğunu anladığımız zaman üç alanın incelenmesi gerekir. Bu alanlar şunlardır: 1) Ticaret için yardım; 2) Yardımın Doğu-Batı karşıtlığına denk düşmesi; 3) Yapılan yardım ile eski sanayi ekonomilerindeki sınıf çıkarları arasındaki ilişkiler.

İlk alan, "gelişme" kelimesinin çeşitli anlamlarını gözden geçir-

diğimiz zaman aydınlanır. Yardım denen şeyin çoğu aslında, özgül teknolojilere ya da firma üstünlüğüne, kredi yoluyla yeni pazar sağlamasıdır. Ayrıca bu tür bir yardım halen varolan piyasa ve politika ilişkilerinin (ki bu ilişkilerde sistemli olarak eşitsiz mübadele vardır) devamına ya da genişletilmesine bağlıdır. "Batı" toplumlarındaki "dış yardım" akışı soyutlanırsa -hem cömertlik örneği olarak ve de genellikle pratikte yurt içinde bir düşmanlık yaratacak şekilde- benzer bir yanlış değerlendirme söz konusudur, çünkü "gelişmiş" olan ve "gelişmekte" olan ekonomiler arasında ticaret, yardım ve yatırımından edinilen kârlar yoluyla aktarılan fonların hepsi "gelişmiş" ekonomilerin lehine işler: En başarılı durumlarda iki ya da üç katı.

Şu halde 1974 Coyoyoc Bildirisi'nde ve 1979 Bağlantısızlar Konferansı'nda piyasa sisteminin asıl sorun olarak değerlendirilmesine şaşmamak gerek. Bu aşamada genellikle "Güney"i birleştirmiş olan "yeni uluslararası düzen" in kurulması önerileri pratikte çok çeşitlidir. Öneri gruplarından biri (Brandt Raporu'nda olduğu gibi) mal fiyatlarının endekslenip dengelenmesini ve sermaye akımının düzenlenmesini, böylece de piyasa sisteminde mantığa uygun gelişmeler kaydedilmesini amaçlar. Daha radikal bir öneri grubunda da aynı öneriler geçerli olmakla birlikte asıl amaçlanan piyasa sisteminin yerine (bu sistemin yoksul ekonomilerde egemen gruplar tarafından temsil edilmesine de son vererek) başka bir sistem kurmaktır. "Gelişmiş" ülkelerin en ılımlı önerilere bile karşı koyduklarını unutmamalıyız. "Gelişmiş" ülkeler üstünlüklerini korumakta direnir ve bu benci isteklerine kendi halklarından, özellikle de işçi hareketlerinden tepki gelmez.

Bazı noktalarda bu sorunlar ikinci alanla, Doğu-Batı karşılaştırmasıyla kesişir. Yardım akışlarında genellikle jeopolitik ve askeri hesaplar belirleyici rol oynar, doğrudan askerî yardımlar ile verilen askerî eğitim bazen piyasa sistemini aşar. Diğer yandan "Batı" cephesinde silah ihracatı normal ihracatın önemli bir bölümünü oluşturur ve seçilen ülkelere yapılan askerî ihracat ve eğitim varolan politik ve ekonomik sistemin "savunma" mekanizmaları olarak değerlendirilir, ve ekonomik hesap (askerî ve politik diktatörlere gönderilen yardımlarda olduğu gibi) ön plandadır. "Doğu" dan gelen ve yine sadece istenen rejimlere yapılan bu tür yardımlar da askerî ve jeopolitik hesaplar gözetilerek uygulanır. Bununla birlikte geniş politik anlamıyla "Doğu" ile kamulaştırma, yeniden toprak dağıtı-

mı ve sosyalist gelişme programları uygulayarak kendi iç toplumsal ve ekonomik ilişkilerini değiştirmeye çalışan ya da en azından uluslararası kapitalist piyasaya bağımlılıktan kurtulmaya çalışan sömürge sonrası toplumların rejimleri arasında başka bir çeşit ittifak olduğu doğrudur.

Her iki yardım tipi arasında teorik farklar çok belirgin olmakla birlikte, bu iki yardım biçimi birbiriyle çok geniş bir alanda kesişir. Tasarlanan yardım ilke düzeyinde jeopolitik hesaplarla bir miktar çarpıtılır; özellikle sermaye yatırımı konusunda, soyut olarak "Doğu" ve "Batı" diye ayrıştırılan dünya sistemleri arasında oldukça sıkı bir ilişki vardır. Klasik bir ihracat geliştirme programı gereğince Batı bankalarına ağır biçimde borçlanan ve üstelik başarıya da ulaşamayan Polonya'nın durumu bu karşılıklı ilişkinin iyi bir örneğidir. Sovyetler Birliği bile- bağlantılı ve bağımlı ekonomilerini bir yana bırakarak kendini egemen uluslararası kapitalist pazardan tam anlamıyla kurtaramamış, sadece belirli bir uzaklık koymayı başarmıştır.

"Doğu" ile askerî ve stratejik hesaplaşmasının yanısıra "Batı" sosyalist ve proto-sosyalist ekonomilerin pazarlarına sızma konusunda işleyen bir programa sahiptir ve bu şekilde ekonomileri değiştirip zamanla onları da geri kazanacağını umar. Bu gergin ve karmaşık uluslararası ilişkiler ittifakların ve süper güç hesaplaşmalarının egemenliği altında olmakla birlikte doğrudan doğruya bu hesaplaşmalara indirgenemez. Dolayısıyla Ortadoğu gibi askerî açıdan önem taşıyan alanlar ile Angola gibi başarılı bir politika ve ekonomik dönüşüm süreci geçiren ülkeler arasında hemen hemen eşdeğer bir hassasiyet vardır. Karmaşık sorunlar genel hesaplaşmanın koşulları çerçevesinde ele alınır. "Batı" da bu alanlar "Sovyetler'in yayıldığı" bölgeler olarak değerlendirilir ve böylece çarpıtılır. Dolayısıyla varolan uluslararası ekonomik düzenin askeri -stratejik hesaplaşmalarla örtüşen yoğun baskıları, gerçek özerk gelişme biçimlerini kesin olarak kısıtlar.

Bu karmaşıklıklar -eski sanayi toplumlarındaki iç ilişkilerde- üçüncü alana da etkilerini yayar. Ulusal çıkarlar, ile sınıf çıkarları bu alana egemendir ve bu etmenler hiçbir şekilde birbirine tekabül etmedikleri gibi, zaman zaman da birbirlerine o kadar karşıttırlar ki, Doğu-Batı, Kuzey-Güney formülünden türetilen bütün bir analiz tarzı tamamen yanıltıcıdır. Bu blokların her birinde ülke içindeki değişim ve bazen de çıkar çatışması genel çelişkilerden daha önemli gö-

rünebilir. Şimdilerde, "Kuzey" ya da "Batı denen alandaki sorunlar özellikle keskinleşmiştir. Hem imalat ticaretinde hem de sermaye piyasasında belirli imalat hizmetini ve yatırımını eski "ulusal" sınırların dışına iten yapısal etmenler söz konusudur. Tabii bu durumda ekonominin şimdiki işçi sınıfının en fazla bağımlı olduğu kesimlerinde işsizlik ve yatırım azlığına doğrudan yol açar. Dolayısıyla oldukça farklı dürtülerle tartışmaların söz konusu olduğu garip ve yanıltıcı bir bileşim çıkar ortaya.

Yeni sanayileşen ekonomiler -çoğu pratikte "Batı" sermayesi tarafından denetlenen ekonomiler- tarafından imal edilen malların ucuza ithalinin kabul edilmesi için yapılan baskılar, "gelişmekte olan" ekonomilerin ticarette daha fazla pay kapmasını savunanlara bunun örneği olarak gösterilir. Eski sanayi ekonomileri kendi nisbeten basit imalat süreçlerini bırakıp daha ilerlemiş teknolojiye yöneldikçe sözü edilen her iki sürecin "karşılıklı yarar" sağlama biçimlerine yol açtıkları söylenebilir ama genelde pratik genelde pratik bir değişim olmakla birlikte bu değişim çok farklı yaşanır ve ödenir. Daha ileri sanayiler yok ettikleri sanayilere göre daha az iş olanağı sunar. Dış yatırımlardan elde eldilen kârlar, "ulusal kazanç" diye anılmakla birlikte, özellikle özel sermaye ve sahipleri ya da dolaylı olarak toplumsal sermaye temsilcileri arasında çok eşitsiz bir biçimde paylaşılır. Ayrıca daha yoksul ekonomilere yardım amacıyla, karşılıklı yarar sağlama düşüncelerine doğru gerçekleştirilen bir ideolojik kayma yada hatta ahlakî bir zorunluluk kalıntısal ulusal işçi sınıfında ve o ülkenin kapitalistlerinde egemen piyasa ve sermaye sistemiyle gerçekten uyuşmayan bir korunma için acil talepler yaratır.

Bu tür taleplerin nedenleri kolayca anlaşılabilir ama bu tür talepler kendi ideolojik sınırlarından dolayı yeni şovenizm biçimlerine yol açabilir ki bunlar da politik ulusal devletler tarafından sömürülür. Bu talepler aynı zamanda, piyasa açısından değerlendirirsek, dünya ticaretinde fiilî ve yıkıcı kısıtlamalara neden olabilirler. Daha da önemlisi bu talepler uluslararası piyasanın ve hemen hemen bütün ekonomilere egemen olan sermaye sisteminin anlaşılmasını engeller. Ve dolayısıyla bu sisteme gelecek gerekli tepkileri ertelerler: O ülke içindeki kapitalist sisteme yöneltilen muhalefetle bağlantılı olan, ama yerli kapitalist sistemle sınırlı kalmayıp dünya sistemine yöneltilmesi gereken tepkiler böylece ertelenmiş olur.

Bütün bu tepkilerin daha olgun ve anlamlı olması "Güney"in gerçek ekonomik koşulları içinde görülmesine, eski işçi sınıfı hareket-

leriyle "Güney" in gerçek yoksullarının daha acil ve ümitsiz mücadeleleri arasında yeni ittifak biçimleri ya da politik destek ya da en azından politik anlayış ve hoşgörü ortamı kurulmasına (halen çok zor olmakla birlikte) bağlıdır. Çünkü geleneksel sosyalist programlardaki planlı üretim ancak bu şekilde planlanmış ve eşitlikçi dış ticaret ve yatarım programlarına uygulanabilir. Zaten dünya kapitalist sistemine karşı tek alternatif böyle bir planlı üretimdir. Bu tür programlar büyük ihtimalle ilkin özerk gelişme koşullarını sağlayabilmek için gerekli olan yeterli gücü adım adım toparlayabilen yöresel gruplaşmalar içinde uygulanacaktır. Bu bütün ülkeleri, insanları ve kaynakları kendi kârlı işlemlerinin ham maddeleri olarak değerlendiren bir sisteme bağımlı kalmaktan çok farklı bir durumdur.

4 İncelenmesi gereken son ideolojik terim "büyüme" dir. Egemen ekonomik sistemde ve aynı zamanda bu sistemin fiilî ve önerilen alternatiflerinde "büyüme" fikri hem "gelişme"nin doğal tanımı olarak, hem de şimdiki bütün ekonomik eşitsizliklerin çözümü olarak kabul edilir. Ancak daha çok üreterek ekonomik refah sağlanabilir, diğer iyi şeyler de sırasıyla gelecektir.

Çelik, gemi, araba ve petrol gibi geniş bir ticaret alanı olan malların günümüzdeki aşırı üretimi de bu inancı sarsmamıştır. Daha çok üretim düşüncesi bu aşırı stokla çalışan pazardan gelişmiş rekabete yönelik ulusal pay kapma inancına ve yarışına dönüşmüştür. Buna da "gerçek dünyada yaşamak" adı verilir. Aynı soyut inancı, daha çok üretim yapmanın bir toplumda hiçbir şekilde tek başına yoksulluğu önleyemediği olgusu da sarsamamıştır. Bütün eski sanayi toplumları üretimi alabildiğine arttırmıştır, ama bu toplumlarda da yoksulluğun giderilmediği alanlar vardır. Ayrıca daha önceden alınabilen bazı şeylerin artık çok pahalı olduğu söylenir (yaygınlaşan bir eğitim sistemi, genel sağlık hizmeti gibi). Dolayısıyla "daha çok üretim" eşittir "büyüme" gibi bir denklem kurulamaz. Büyüme fikri çok daha geniş boyutlarda ele alınmalıdır. Örneğin bazı üretim ve tüketim biçimlerinin bütün sonuçları; bazı üretim biçimleri ile bu biçimlerin yol açtığı bölüşüm biçimleri arasındaki ilişkiler; değişik üretim biçimlerinin insanî değer açısından anlamı: Şimdiye kadar

büyüme düşüncesi sadece çeşitli alanlarda daha fazla üretim yapmak olarak anlaşıldığı için sözü edilen ilişkiler ve sonuçlar görmezlikten gelinmiştir.

Dünyada sekiz yüz milyon insan mutlak bir yoksulluk içinde yaşarken ve yüzlerce milyon insan yoksunluk çekerken'' günümüz dünyasında fazla üretim''den söz edilemez. İncelenmesi gereken konu özellikle sağduyuyla üretilen ve elverişli koşullarda pazarlanan mallardır. Çünkü üretilen malın cinsinde ve miktarında fark gözetilmemesi, aslında pazarın belirlenmesi anlamına gelir: Kullanım için değil de kâr için üretim. Dolayısıyla üretim fikrimizi üretim ile insanın gelişmesi arasındaki bağlantıyı doğrulayan gerçek ve eşitlikçi kullanım açısından yeniden değerlendirirsek çok şeyi düzeltebiliriz.

Burada bile bazı sorunlar vardır. Piyasanın getirdiği bazı zorunluluklar ve piyasanın sürekli genişleme ve birikim dürtüsü, pratikte üretimin bitimsiz olduğu varsayımını güçlendirir. Çeşitli ulusal kampanya ve planlarda da bu bitimsizliğin daha yerel biçimleri geliştirilir. Piyasanın getirdiği zorunlulukları aştığını iddia eden ekonomilerde bile -yani ''reel sosyalizm uygulamaları''ndaki ekonomilerbaşıboş bir genişletilmiş üretim dürtüsü taklit edilir. Dolayısıyla bu üretim biçimi ve tarzıyla ilgili ana sorunu- fiziksel olarak bitimli olan bir dünyada bitimsiz bir genişleme- ele alabilmek için bu güçlü eğilimlerin bir arada (aslında bu eğilimler farklı ulusal ya da yöresel alanlarda birbirinden özenle ayrı tutulur) değerlendirilmesi gerekir.

Ekolojik tartışma önemli yan dallarına indirgenmemelidir: Sınaî ve kimyasal kirliliğin gittikçe tehlikeli boyutlara ulaşması; bazı doğal canlı türlerinin ve hayat unsurlarının yok olması gibi. Tartışmanın esası çok daha derinlerdedir. Çünkü bu durumda her yerel etki, ne kadar yıkıcı olursa olsun, halen gerekli olan üretici sürecin marjinal bir maliyeti, kaçınılmaz bir yan etkisi olarak değerlendirilmektedir; ancak işin sonunda, sürecin toplam yıkıcılığı anlaşılmaktadır.

Sorunun can alıcı noktası dünyanın ve dünyanın barındırdığı hayat biçimlerinin elde edilebilir ve tüketilebilir bir zenginlik biçimi olarak ele alınmasıdır. İnsanlar da dahil olmak üzere her şey çeşitli hayat biçimlerinin kaynakları olarak değil de ele geçirilebilecek ve dönüştürülecek elverişli ham maddeler olarak ele alınır. Buna karşılık ekolojik tartışma çok çeşitli örneklere dayanarak ve bir bütünü farklı bir değerlendirme biçimi olarak, karmaşık bir fiziksel dünyaya ve onun etkileşimli biyolojik süreçlerine uzun zaman bu şekilde muamele edilemeyeceğini, yoksa ciddi ve beklenmedik zararlar

olabileceğini ortaya koymuşlardır. Atmosferde, iklim sisteminde, yaşatılabilir nüfuslarda meydana gelen mutlak zararların uyarıları, egemen ve ortak faaliyetlerimizin gerçek yapısını ve sonuçlarını yeni bir biçimde ele alan ekolojinin doğruluğuna inanmamızı zorunlu kılmasa da, bu bakışın sunduğu verileri ciddiyetle incelememizi herhalde zorunlu kılar. Halen gerekli olan kaynakların kısıtlanmasıyla, hava kirliliği ve çevrenin uğradığı dayanılmaz hasarlarla, nüfus ve yiyecek oranlarındaki geniş çaplı bir kıtlığa yol açacak olan dengesizliklerle ilgili hesaplar kesinlikle sunulduğu gibi kabul edilmeyebilir (ve zaten pratikte bunlar değiştirilebilir de), ama aklı başında bir insanın bunlara bakınca sınırsız genişletilmiş üretim üzerine ortodoks soyutlamanın -ve bunun "büyüme" anlayışının" baştan sona yeniden ele alınması gerektiğini anlar. Bu hesapların duygusal ya da idealistçe ya da "sanayi aleyhtarı" tezler olduğuna ilişkin şimdiki ideolojik görüşlerin gerçekle ilgisi yoktur. Aslında söz konusu olan insanın hayat tarzıyla ilgili olarak benimsediği eski zihinsel alışkanlıklardan tamamen farklı olan, bu yeni fiziksel ve maddi konumdur.

Bu tartışmayı Doğu-Batı ve Kuzey-Güney formülleriyle belirlenen alanlara da kaydırmak önemlidir. Doğu-Batı gerilimi ve rekabetin dünyanın her yanına tehlikeli biçimde yayılması, nükleer, kimyasal ve bakteriyolojik silahların çoğalması ve fazla üretimi gibi çok ciddi tehlikelere yol açar. Nükleer enerji sistemlerinin teknik ihracatı olarak sunulan olay da aynı derece tehlikelidir. Gittikçe daha açık seçik görülebilen bu alan dışında çabuk tüketilen malların üretimiyle bağlantılı olup yaygın olarak kabul edilen bir süreç vardır: Hammaddelerin başıboş kullanım süreci. Bu süreç Kuzey-Güney olarak soyutlanan ilişkilerdeki esas süreçtir ama gene de bütünüyle incelenmesi gerekir.

Ekolojik analizi, en yoksul toplumların kendi amaçları için sanayileşmenin bütün gerekli aşamalarını geçirmemeleri gerektiğine ilişkin bir tez için kullanmak son derece yanlıştır. Dünyanın yirmibirinci yüzyılın başında 7.500.000.000'e varan ve artmakta olan nüfusunu eski sanayi toplumlarda'i en düşük yiyecek ve enerji miktarı düzeyinde bile kaldıramayacağını ileri sürüyor ve buna inanan çok. Dolayısıyla şimdiki aşırı yiyecek ve enerji tüketimi, kısa sürede kullanılıp atılan malların çoğalması, yapay girdilerle yiyecek üretimi göz önüne alındığı zaman bu muazzam nüfusun hayatını sürdürebilmesi mümkün değildir. Ancak bu sorun yoksul ülkelerdeki nüfusun ar-

tışına (bu durumun yapılan değişikliklerle acilen önlenmesi gerekmekle birlikte) mal edilemez. Nüfus ile kullanılan kaynaklar arasındaki oran, bu nüfusun sadece dörtte birinin dünya gelirinin beşte dördünü kullandığını göz önünde bulundurarak değerlendirilmelidir hep. Dolayısıyla ekonomik baskının hem teknolojik gidişatı hem de süreçleri dünyanın her bölgesinde yeniden gözden geçirilmelidir ve bazı toplumların bu avantajlı durum ve baskıları kullanarak başka toplumlara sızması önlenmelidir.

Ve bu değişimin uzantısı olarak özerk ve yerel kaynaklı alternatif teknolojilerin (gerçek gelişim çizgileri olarak) bu boşluğu doldurması gerekir. Bu konuda teknikte en gelişmiş toplumlar şimdiki tamamen kâra bağımlı ekonomi anlayışlarından vazgeçip araştırma doğrultularını bilinçle yeniden belirlemedikçe yapılabilecekler sınırlı kalacaktır. Ayrıca en büyük değişikliğin eski sanayi ekonomilerine uygulanması gerekir: Sadece tutumluluk, daha dayanıklı ve daha ekonomik bir üretime yönelme değildir söz konusu olan; aynı zamanda bu sanayilerin bu dünyayı ham madde çıkartabilecekleri boş bir alan olarak görme alışkanlıklarının da değişmesi gerekir. Bu tür toplumlarda bu yıkıcı varsayım terkedilirse, ayarlama sorunları çözülmek ya da hafifletilmek istendiğinde, alternatif teknolojiler ve hatta yüksek teknolojilerin uygulanabilmesi için şimdikinden daha geniş bir alan olacaktır.

Kuzey-Güney ve hatta Doğu-Batı ilişkisi işte bu açıdan ele alınmalı ve değiştirilmelidir. Gerçek değişim sosyalizmin yeniden tanımlanması olup Doğu-Batı geriliminin ötesine geçen tek çıkış yolu da bu tanımlamadır: Yani, sosyalizmin temel anlayışı uyarınca, üretimin kâr ya da kudret için değil de, eşitlikçi bir kullanım için yapılması. "Gerçekte varolan sosyalizm" biçimlerinde uygulanan ve rekabetçi birikim sürecinden etkilendiği için bu süreç tarafından sınırlandırılan kumanda ekonomilerinin dışına çıkabilecek tek yol da bu daha geniş sosyalist yönelimdir. Eski kapitalist toplumların da tek istenebilir geleceği buradadır. Bu değişimden doğacak ve "üretim"i hayatın kaynağı olarak tanımlayacak olan yeni toplumsal süreçler, günümüzde eski temel dürtüler yumağında sıkışmış olan yoksul ülkeler üzerindeki baskıları hafifletir. O zaman, piyasa koşullarını ayarlama çabaları dışında, gerçek bir uluslararası ekonomik düzenin temeli atılmış olur.

Gerçekleşmesi istenen değişimler o kadar temel değişimlerdir ki ve çıkar çevrelerinin bu değişimlere gösterdikleri direniş o kadar ke-

sin ve güçlüdür ki, söz konusu olan mücadelenin úzun ve karmaşık olacağı açıkça bellidir. Bu durumda sorunların en katı çizgileriyle yeniden anlatılması gerekir. En hırslı militarist ve pazarlamacı toplumların şimdiki politikalarını sürdürerek dünyayı mahvetmeleri hiç de uzak olmayan bir ihtimalidir. Öbür ülkelerinde kollarını kavuşturup bu duruma seyirci kalması düşünülemez. Bu ülkeler dezavantajlı durumda olup, baskı altındadır; kendi iç politik ve ekonomik yapılarından doğacak karmaşık ve karışık bir tablo sergilerler ama gene de en yoksul topluluklar uzun süre baskı altında tutulacak, başkalarının çıkarlarına hizmet edecek konumu artık aşmışlardır. Halen verilen mücadeleler ve gelecekte sürdürüleceği kesin olan mücadeleler, egemen güçler tarafından önerilen kör ve dilsiz itaat çerçevesinde oturtulmuş olan şimdiki düzenin aynı rahatlıkla sürdürülebilmesi ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Ama bu tür mücadeleler eski sanayi toplumlarında oluşan ilerici hareketlerin desteği sağlanmadan olumlu bir çizgide gelişemez. Aslında günümüzde bu tür mücadelelere karşı girişilen etkili ve cahilce hareketlerin çoğalması önlenmelidir. Çünkü hem politik hem de ekonomik süreçte, yeni ve radikal olarak alternatif ilişki biçimleri ile kronik bir başıboşluk ve savaş arasında bir tercih yapılması kaçınılmazdır.

C- SAVAŞ: EN SON DÜŞMAN

1 Savaş da katliam da yirminci yüzyılda icat edilmemiştir. Geçmiş yüzyıllar da bu tür olayların lekeleriyle doludur. Ancak savaşın her zaman var olması soyutlanmış bir "savaş" kavra-

mınınsoyutlaşmış bir "insan tabiatı" kavramının içkin bir öğesi olduğu anlamına gelmez. Bu tür bir yorum artık çok sıradan bir görüştür. Aslında bu görüş yüzyılımızdaki şiddet ve vahşeti açıklamak için kullanılan, bazen trajik ve endişe dolu, bazen de inançsız ve çıkarcı bir açıklamadır. Oysa insanlık tarihinde sona eren savaşlar ve anlamlı barış dönemlerine daha sık rastlanır. Bu tür bir değerlendirmede barış kefesi her zaman daha ağır basmıştır.

Çağımızda artık barış yılları ve savaş yılları gibi bir değerlendirme söz konusu değildir. Toplumsal ve ekonomik düzenin bütününde meydana gelen köklü ve yaygın değişimler savaşın doğasını değiştirmiştir. Çünkü sanayi üretimindeki genel değişim sürecinin bir uzantısı olarak savaş da sanayileşmiştir. Yüksek tahrip güçlü patlayıcılar, fosfor bombalarıyla napalm, zehir ve sinir gazları, bombardıman uçakları, denizaltılar ve hattâ nükleer silahlar metal üretimi ile enerji mühendisliğindeki gelişmenin bir uzantısıdır. Son aşamada, bu gelişkin sanayileşmeye, özellikle yüksek patlayıcı ve nükleer füze sistemlerinde, otomasyon eklenmiştir. Bu sanayileşmiş ve otomatikleşmiş süreçler savaşın yapısını niteliksel olarak değiştirmiş ve aslında en üst teknik düzeylerde bir katliama dönüştürmüştür.

Eski tarihî örnekleriyle (bu örnekler kanlı ve vahşi olmakla birlikte) karşılaştırsak bile bu tür bir katliamı anlamak mümkün değildir. Günümüzde bir veya daha fazla kıtadaki bölgelerde yer alan toplumların özellikle nükleer füzelerle ve aynı zamanda öldürücü mikrop ya da sinir gazı yayarak katledilmesi teknik açıdan mümkündür. Hem bu düzeyde, hem de yüksek patlayıcılar ve şehirlere yangın bombası atmak gibi daha düşük düzeylerde, savaş artık başladığı an bir katliamdır ve başka bir isimle değil niteliğine uygun olan bu isimle anılmalıdır.

Bir çok insan bu değişimlerin farkında olsa da, bu sayı henüz yeterli değildir. Değişimler yeterince uyarı sinyalleri taşımaktadır, ama bu tür ayrım gözetmeyen bir yıkım da ya bilerek ve isteyerek ya da sadece budalalıktan ötürü, eski askerlik ve yurtseverlik ideolojilerinin perdesi arkasında görmezden gelinir. Kendi başlarına yeterince şüpheli olan bu ideolojiler katliamı önlemek ya da katliama karşı çıkmak gibi sorunlarda hiçbir şeye yaramaz. Ayrıca sinyaller yerlerine ulaştığı zaman bile yanlış ve yetersiz tepkiler gösterilebilir. Günümüzde günlük konuşmalara sızarak bir dehşet duygusu yaratan ve Titanik -o bilinen imgesi içerisinde- buzdağına doğru ilerlerken keyifli bir üzüntüyle şarkısını mırıldanan bir kaderci tipi çok yay-

gındır. Daha ciddi insanlarda tehlike, sessiz, endişe yaratan, davranışlarını etkileyen ve en önemlisi kişiyi hareketsizleştiren bir korku halinde yerleşir: "Bomba", hem yanıbaşımızda hem de bizden biraz uzakta olan statik ve korkunç bir varlıktır. Ayrıca bu katliam silahlarının sistematik özelliklerinin farkına varılması (bu silahların sanayileşme ve otomasyon süreçlerinin ürünleri olduklarının anlaşılması da dahil) kendine özgü kadercilik türleri de yaratabilir: Büyük bir tehlikenin farkına varılması üzerine kehanetimsi bir uyarı ya da tutkulu bir karşı çıkışa yöneliş.

Bu yönelişin insanca bir yanı vardır ama böyle bir tepki biçimini sürekli kılmak güçtür. Her tehlike tasvirine sistemli bir tepki gösterilir. Örneğin silah üreticileriyle denetleyicileri bizi ya da bazılarımızı başkalarının bu silahları kullanma tehlikesinden korumak için daha çok silah üretilmesi gerekti̇ğini söyleyerek şimdiye kadar inandırıcı olmayı başarmış bir tepki göstermişlerdir. Bu durumda korku sürer ama çare üretmez. Militarist politikacılarla kurmayları kendi ödeneklerini artırmamız için felâket habercilerinin korosuna katılır. Pratik flozoflar kötülük ya,ıldığı bilincinin hiçbir zaman yok edilemeyeceğini ve bu bilinçle yaşanması gerektiğini söyler; nasıl kötülük yapılacağını bilmek kötülük eylemini kaçınılmaz kılarmış gibi. Ya da en ilgili ve bilgili bazılarına göre silah sistemlerinin ve bunların politik kurumlarının sistem özellikleri güçlü ve belirleyicidir. Bu değerlendirmeye göre felâkete doğru geriye sayış çoktan başlamıştır.

Bu acil uyarılardan bazıları doğru olabilir. Ama bunu kesinlikle bilmemize olanak yoktur. Ama bu uyarı çığlıklarının bazılarında kişiyi hareketsizliğe iten bir düşünce biçimi göze çarpar. Bu düşünce biçimi uyarının niteliğini değiştirir ve onu bir umutsuzluk çığlığına dönüştürür. Bu görüş bir tür teknolojik determinizmden kaynaklanmıştır. Nükleer silah teknolojisinin, bunlara sahip olan çağdaş ülkelerin yapısını değiştirdiğine ve ayrıca onların uluslararası ilişkilerini de belirlediğine inanılır. Silahları, kurumları ve görüşleri açısından öldürücü bir sistem olan bu sistem total ve sonuçta yıkıcı olan bir denetim kurar. "Ekstei.ninizm" (imhacılık) işte bu sisteme verilen isimdir.

2 Yeniden teknolojik determinizme kısaca bir göz atmakta yarar var. ("Kültür ve Teknoloji" bölümünde daha geniş bir inceleme sunulmuştu.)

Buhar gücü, elektrik, içten patlamalı, motorlar, nükleer enerji gibi belli başlı teknik icatların toplum hayatında köklü değişim koşullarını yarattıkları bilinen bir gerçektir. Ancak buradan yola çıkarak icatların değişimleri getirdiği ya da kaçınılmaz olarak değişimlere yol açtıkları sonucuna varamayız. Bu icatlar zaten varolan bir toplumsal düzende gerçekleşmiştir ki bu düzen zaten faal bir arayış içindeydi: bu icatları yerleştirebilmek için sürekli olarak aralarında seçim yapmak ve yatırıma girmek zorundaydı. Dolayısıyla köklü değişimler bu icatların sonucudur gibi bir yorum bu gerçeği gözardı etmiş demektir. Böylece yapılan icadı sonuçlarının ana nedeni olarak göstermek bir mantık indirgemeciliğidir; sonuçlar her zaman gelişimi ve bir bütün olarak toplumsal düzen içindeki kullanımı dikkate alınarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla teknolojik determinizm yeni makinaların yeni bir toplum yarattığı görüşü- icatların neden ve sonuçlarının seçilmiş ve şeyleştirilmiş bir imgesini elde edebilmek adına genel insan çıkarlarını ve eğilimlerini dışlar. Ayrıca sistemli olarak tarihi geçersizleştirir ve bütün diğer nedensellik açıklamalarını dışlar.

Bu tutum her alanda ciddi bir durum yaratır ama nükleer silahlar söz konusu olunca etkisi daha da köklüdür. Bizi temelde yatan ve hâlâ devam eden nedenlerden uzaklaştırır ve (silah sistemlerinin şimdi destekledikleri ideolojilerle aynı tarzı paylaşarak) çok büyük, kişisel olmayan ve denetlenemeyen bir güç karşısında duyulan bir çaresizlik duygusu verir. Bu durumda edilgenlik ve karşı çıkış tepkilerinin bastırılmasından ve gönülsüzce bir boyun eğiş ve kehanetten başka bir şey gelmez elden. Karşı çıkma ve kehanetin diğerlerine göre ahlakî ve politik açıdan tercih edileceği açıkça bellidir. Ancak, katliam tehdidine karşı direnişin karakterinin, daha baştan böylesine mutlak ve güçlü bir sistem fikrinden olumsuz etkileneceği de açıktır.

Nükleer silahların bilinçli araştırılıp geliştirildiği ve bundan sonra da aynı bilinçle araştırılıp geliştirileceği açıkça bellidir. Modern teknolojik yeniliklerde yapılan temel araştırmalar, çoğu zaman sonradan doğurdukları sonuçlar düşünülmeden tamamen farklı amaçlarla yapılmıştır. Ancak bilimsel bilgiden teknik icada ve daha sonra da sistemli teknolojiye geçiş mevcut toplumsal düzenin tamamen bilinen ve önceden tasarlanan amaçlarla, bilinçli bir seçim ve yatı-

rım sonucu gerçekleşleştirilmiştir. Dolayısıyla atom bombası topyekûn savaş durumunda *zaten* şehirleri ve sivil halkı bombalayan devletler tarafından, düşmanın da böyle bir silahı geliştiriyor olabileceği gerekçesi de öne sürülerek geliştirilmiştir. Atom bombası onlara tahrip gücü daha yüksek, etkisi daha yaygın ve daha kalıcı (radyasyonun genetik etkileri) bir güç sağlıyordu. Bundan sonraki bütün gelişmeler yani atom bombasından hidrojen bombasına bombalardan füzelere ve güdümlüden hedefini kendi bulan roketlere uzanan aşamalar isteyerek, çağdaş sanayi araştırma ve gelişmelerinin katkılarından yararlanarak gerçekleştirilmiştir.

Dolayısıyla "Bomba" masum dünyayı ayakları altına alıp çiğneyen bir Şeytan değildir. Bomba özgül toplumsal düzenin, onun sanayi ve politikasının vardığı özgül bir uç noktadır. Gene de silah sistemlerinin vardığı bu özgül uç nokta ile toplumsal düzen arasındaki ilişkilerde bazı belirsiz noktalar vardır. Askerî teknoloji toplumsal düzenin kuruluşunda çoğunlukla, belki de her zaman, önemli bir etmendir. Şimdi araştırılması gereken nokta nükleer silahların askeri teknoloji ve toplumsal düzen arasındaki ilişkilerde hangi özgül *değişikliklere* yol açtıkları konusudur. En belirgin değişiklikler uluslararası ve iç ilişkilerdeki değişikliklerdir.

3 Atom bombası daha yeni icad edildiği zaman herkes artık sadece iki ya da üç devletin büyük çapta savaşa yol açacak güçte olduğunu söylüyordu. Aslında James Burnhamdan kaynaklanan bu görüş Orwell'ın *1984* kitabının temelini oluşturmuştur. Bu romanda kendi halklarını mutlak bir baskı altında tutan ve aralarındaki ittifak ilişkilerini sürekli değitiren üç süper devlet bitmeyen bir savaş sürdürmektedir. Orwell'ın bu kâbusu ("Eksterminizm" olarak "1984") günümüzde yeniden gündeme gelmiştir. Ancak bu korkunun yeniden yeşermesi, anlatılanların doğruluğunu ortadan kaldırmaz. Ama Orwell'ın kehanetini gerçek tarih ile karşılaştırmakta yarar vardır. Süpergüçlerin oluşacağı doğru tahmin edilmişti. Ancak bu oluşum tamamen atom bombasına ya da hatta hidrojen bombasına mal edilemez (bu güçler kesin askeri avantajlar sağlamış olsa da). Çünkü yeni teknolojinin belirli aşamaları vardır. Şimdi geri-

ye bakıldığında en önemli aşamanın 1950'lerin ortasından sonraki gelişmeler olduğunu görürüz. Bu dönemde nükleer silahlar ile gelişmiş füze teknolojisi bütünleşmiştir. Halen de Birleşik Amerika'nın ve Sovyet Rusya'nın süper güç olmasını sağlayan bir bütünleşmedir. Çünkü nükleer silahlara sahip olan diğer ülkelerin bu silahları gönderebilme olanakları aynı derece etkili değildir.

Diğer tahminler daha tartışılabilir niteliktedir. İkincil konumdaki devletler güçlü ve tehlikeli bir biçimde gruplaşarak süpergüçlerle doğrudan ittifaklar kurmuştur. Nükleer silahlar ve onlarla ilgili askerî strateji söz konusu olunca bu ittifaklar süper devletlerin ittifakına benzer; oysa diğer düzeylerde bu gelişme aynı mükemmeliyette olmayıp genellikle daha etkili politik çıkarlara ve süreçlere tâbidir. Aynı zamanda dünyanın diğer bölümleri bu egemen ve tehlikeli tarihin her nesnesi hem de özneleridir. Nükleer silahların çoğalmaması için yapılan anlaşmaya karşı ileri sürülen en güçlü tezin (özellikle Çin tezi) süper güçlerin egemenliğine girme tehlikesine "hegemonyacılık" tehlikesine- karşı herkesin kendi nükleer gücünü oluşturmasını savunması çok çelişik bir durumdur. Aslında nükleer silah depolarının çoğalmasına belirli yöresel rekabet biçimlerinin politik dürtüsü ile birleşmesi neden olur.

Gelişmiş nükleer füze ve onunla ilgili teknolojiye sahip olan global stratejide, askerî bir mantıkla, üs bulma çabaları, bağımsız devletleri ya da önceden bağımlı olan devletleri süpergüçlerin aralarındaki askeri yarışta yer alan nesnelere indirgemek üzere sürekli baskı yapmıştır. Bu yarış özellikle askerî teknolojinin getirdiği zorunlulukların bir sonucudur ve teknolojideki değişiklikler askerî açıdan bu baskıyı gerekli kılmadığı zamanlarda bile devam etmiştir, ama gene de bu ölümcül yarışın temel dürtüsü politiktir.

Yarışın temelindeki bu politik nitelik doğrudan askerî alana yansıyan bu yarışın niteliğini de zamanla değiştirir. Süpergüçlerin dünyanın diğer devletlerinin çıkarlarını koruyormuş gibi görünmeleri yeterli değildir; bu çıkarları gerçekten gözetmeleri gerekir.

Dolayısıyla basit bir askerî hegemonizmin *a priori* olarak dışlayacağı politik ve ekonomik mücadeleler sürekli ve etkili olarak sürdürülmüş ve nükleer silah yapma yarışına girmeleri söz konusu bile olmayan birçok ülkenin özgürleşme sürecini de (tamamlamamakla birlikte önemli adımlar atılmıştır) kapsamıştır. Bu arada süper güçlerin yanısıra birçok ufak devlet de büyük bir umursamazlıkla nükleer yarıştaki silahlardan farklı bazı silahları ihraç etmiştir. Nükleer

silahların belirleyici olduğu düşünülen bir dönemde (aslında gerçekte hiçbir zaman kullanılmamışlardır) bu silahlar 25 milyon insanın (bu sayı hâlâ artmaktadır) ölümüne neden olmuştur.

Bu tartışmada ileri sürülen hiçbir görüş süper güçlerle bu güçlerin kilitlenmiş nükleer ittifakları arasında çıkabilecek bir nükleer savaş tehlikesini azaltmaz. Ama caydırma ideolojisini incelerken yeniden göreceğimiz gibi teknolojik olarak belirlenmiş görünen süreç daha geniş dünya tarihinin karmaşıklıklarında ya yarım yamalak gerçekleşebilmiş ya da çoğu durumda geçersizleşmiştir.

4 Orwell'in görüşünün diğer kısmı da -baskı devleti- ciddiyetle incelenmelidir. Kapitalist "Batı" toplumlarında ilkin Soğuk Savaş yıllarında nükleer silahların geliştirilmesi için girişilen yarışta, daha sonra da bu silahların teknik olarak mükemmeliştirilmesi sürecinde gözetim ve denetim, casusluk ve karşı casusluk düzeylerinde artışlar görülmüştür. Nükleer silah yarışından önce de bu tür muazzam aygıtlara sahip olan Doğu bloku ülkelerinde ve özellikle Sovyetler Birliği'nde benzer bir artış olup olmadığı tartışmaya açıktır. Ancak sadece doğrudan gözetim ve denetim olarak değil de savaş hazırlığı propagandası, gizlilik, yabancı düşmanlığı ve güvensizlik olarak ele alındığı zaman bu iç gelişmeler kesinlikle nükleer silahların gelişmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. Ancak burada önemli bir değerlendirme söz konusudu. Esas yarış sadece askerî-teknolojik olmayıp geniş anlamda politik olduğu için sözkonusu tehlikelerin sadece nükleer silahları kapsadığını sanmak tehlikeleri hafife almak demektir. Tam tersine, kapitalist toplumlardaki asıl tehlike, -Sovyetler Birliği olarak tanımlanan- dış askerî tehdit ile işçi sınıfı ile kurumları ve müttefiklerinin kapitalist düzene karşı oluşturduğu iç tehdit arasında bir simetri oluşturulmaya çalışılmasıdır. Gözetim ve gizlilik sadece gerçek ve muhtemel Sovyet ajanlarına ya da ulusal askerî güvenliğe yöneltilmiş olsa şimdi çok daha iyi durumda olurduk. Başlıca teknolojik gelişmelerin yardımıyla yürütülen bu denetim şimdi aynı şekilde yerli işçi sınıfına ve bu sınıfla ilgili politik kurumlara da yöneltilmiştir. Dış ve iç düşman arasında kurulması tasarlanan bu korkutucu simetri politik olarak gerçekleştirilebilirse büyük bir

tehlike söz konusu olur.

Düzenli bir baskı uygulayan, propagandist, gizlilik ve güvenlik Devleti -Orwell'ın 1984'u -nükleer silahların yaratabileceği iç etkiler arasında en önemli ihtimal değildir. Böyle bir devlet nükleer dönem öncesine ve özellikle de faşizm ve Stalinizm tecrübelerine aittir. Orwell'in süper devletleri sürekli savaş halindedir ama romanda askerî öğeye pek değinilmemiştir. Mutlakiyetçi sistemin daha inandırıcı çağdaş biçimi bir "askerî - sınaî bütün" düşüncesidir: Silah üretimi, askerlik, araştırma ve devlet -güvenliği çıkarlarının örgütlü olarak gruplaşması; aslında sivil toplum tarafından denetlenemeyen bu yapı, Devlet'in gerçek çağdaş biçimidir.

Günümüzdeki gelişmiş kapitalist toplumların başlıca eğilimlerini anlayabilmek için bu gözlemin yapılması gerekir. Gelişmiş silah sistemlerini tedarik eden Devlet ile başlıca kapitalist havacılık ve silah üretimi şirketleri arasında yakın bir ilişki vardır ve her ikisi de en yüksek fonlu bilimsel araştırma ile içiçe geçmiş durumdadır. Ayrıca bu alanlarda politika ve sanayi de casusluğu önlemek için en katı gizlilik ve güvenlik denetimleri uygulanır. Bu tür denetimlerin sivil topluma ve genel politik süreçlere yayılması genel özgürlük ve bilgiyi tehdit eden en önemli unsurdur. Ulusal güvenlik koruması, sınırlı kalması gereken kendi katı geçerlilik olanları dışında, genel millî güvenlik kavramının halka açık bilgi ve tartışmayı (nükleer savaşın etkilerinin teknik açıdan araştırılması bu tür örneklerden biridir) gerektirdiği alanlara taşırılmıştır.

Bu tecrübeden yola çıkarak askerî -sınaî bütünün aslında şimdiki egemen sınıf olduğu ileri sürülür. Bu bütünün, normal politika denetimlerini aşan bir işlerliği olduğu söylenir: Bizi genel arzunun dışında ortak yıkıma sürükleyen nükleer silahların teknik özellikleri üzerine kurulu olan otomatik sistemin bir bölümüdür o.

Askerî teknoloji ile toplum düzeni arasında ilişkiler mecburen yakındır. Açık ya da tehditkâr bir şiddet tekeline veya önceliğine sahip olmak egemen sınıfın özelliğidir. Ama bu durum hiç de nükleer silah sistemlerinin sonucu değildir; aslında özgül askerî devlet güvenlik formasyonu özellikle nükleer silahları olmayan toplumlarda mutlak ya da belirleyici güç haline gelmiştir. Daha gelişmiş ve karmaşık ekonomilerdeki daha genel üretici gelişme egemen sınıf içerisinde başka etkili formasyonlar yaratmıştır. Bu düzeyde gerçek politik süreç bu formasyonlardan herhangi birinin kaçınılmaz egemenliği değil de bu formasyonlar arasındaki değişken ilişkiler sorunudur.

Askerî güvenlik formasyonunun avantajları uluslararası çatışma dönemlerinde çoğalır. Ama bu formasyonun ürettiği şey çok olumsuz ve ölümcül olduğu için ona sürekli bir egemenlik sağlayacak olan kaynak ve politikaları ancak geçici bir süre sağlayabilir. Şu halde şimdiki nükleer silah yarışının egemenlik imkânlarını artıran koşullar yarattığı doğrudur. Egemen sınıf, bir bütün olarak, başka çıkarları da (özellikle ekonomik) gözetir: Hem kendi açısından hem de toplumun bütün hayatı üzerindeki egemenliğini sürdürebilmesi için. Bu egemenliği sürdürebilmek gittikçe artan ihtiyaçları (askerî olmayan), halkın taleplerini karşılamayı gerektirir. Aynı zamanda politik çıkarları vardır ve kendi asıl hedeflerini, zorunlu bir mutabakat sağlayacak daha geniş politikalar biçiminde önermelidir. Egemen sınıfların farklı çıkarları ve bu çıkarlarla diğer sınıfların çıkarları arasındaki farklı kesişmeler seçimlerde acımasız ve nisbeten açık biçimde dile getirilir, seçim sonuçları da askerî harcamaların miktarını belirler. Dolayısıyla hiçbir egemen sınıf ve hiçbir toplum formasyonu askerî güvenlik öğesine indirgenemez. Askerî güvenlik bütününün, olumsuzluğundan dolayı, bütün toplumsal düzenin kendisine hizmet etmek ve kaynak sağlamak için varolduğu kabulüyle nihaî bir akıldışılığa sürüklendiği doğrudur. Ama diğer egemen sınıf formasyonlarının da (diğer sınıflardan hiç söz etmesek bile), sürekli ve güçlü pratik baskılar uyguladıkları aynı derecede doğrudur; bu baskılar gerçek politikanın malzemeleridir. Askerî harcama programlarındaki ve geniş politik stratejilerdeki dalgalanmalar, ülke içinde dışarıdan etkilenen mücadelelerin sonuçlarıdır.

Askerî sınai bütün fikri gelişmiş kapitalist toplumlarla ilgili olarak geliştirilmiş ama daha sonra diğer toplumsal düzenlerin -özellikle Sovyetler Birliği ve Çin- analizi için kullanılmıştır. Ama bu farklı formasyonları tek bütünlük olarak ele almak ve farklı ekonomiler içindeki işlevsel farkları görmezden gelmek çok yanlıştır.

Kapitalist toplumlardaki ordu ve onunla ilgili sanayi geniş çaplı araştırmalara rağmen öncü bir sektör olamayabilirler. Bu sanayilerin karşı -döngüsel rolleriyle kâr oranları kapitalist sınıfın program ve çıkarlarını saptırabilir, halktan vergi olarak toplanan büyük miktarlar yatırım programlarını bozabilir, bunalım ve sosyo ekonomik hoşnutsuzluk yaratabilir. İmalat sanayinin şimdi içinde bulunduğu bunalım ve bunun neden olduğu işsizlik belki de bu duruma örnektir; "askerî-sınaî bütüne karşı girişilen kampanyalarda genellikle ege-

men sınıfın başı çekmesi ayrıca ilginç bir olgudur.

Bu arada merkezîleşmiş sosyalist sistemlerde askerî harcama ölçeği ekonomik bir felâket olup hiçbir üretim sektörüne avantaj sağlamaz. Egemen sınıfın bürokratik formasyonu ile askerî devlet güvenlik formasyonlarına verilmesi gereken destek, orada farklı bağlantılarla işler. Gittikçe zayıflayan askerî ekonomi ile politik liderliğin mutlak bir güç ve iktidar tekeline bağımlı olması arasındaki çelişki aslında çok tehlikelidir, ama bu çelişki muhalif sistemin çelişkileri arasındaki dışsal gelişmelerden de etkilenir.

Dolayısıyla bu güçlü iç sektörlerin formasyonunda ve egemen olma eğilimlerinde hiçbir gerçek kaçınılmazlık yoktur. Her analizde silah yarışının her iki toplumsal sistem için, iç politikada yıkıcı ve denge bozucu ters işlevinin hesaba katılması gerekir.

Şu halde determinist görüş kesinlikle reddedilmelidir. Çünkü determinist görüşe göre nükleer silah sistemlerinin gelişmesi, artık kendi kendine işleyen ve denetlenemedikleri için de sonunda topyekûn yıkım getirecekleri kesin olan uluslararası ve ulusal politik sistemlerin ürünüdür. Bu görüş hem yanlıştır hem de kişileri kaderciliğe iter. Ayrıca sistemlerin gerçekten teknik olarak belirlenmiş olan en tehlikeli öğesini de gizler. Asıl tehlike, nükleer silahlara sahip olmak değil bu silahların otomatik füze teknolojisi ile birlikte kullanılmasıdır. Dolayısıyla en önemli askerî ve hattâ politik kararların artık çok daha kısa sürede alınması gerekmektedir. Ayrıca bu mikroişlemler devrinde, kumanda sistemlerinin çok daha gelişmiş olması ve şehir savunmasından karşı iktidar stratejisine geçilmiş olması da bu sürenin kısalmasına neden olmuştur. Ufak devletler nükleer ittifak grupları oluşturmakla birlikte, nihaî politik kararlar söz konusu olunca kendileri için karar yetkisini de başkalarına bırakmıştır; teknolojinin çok yüksek düzeye eriştiği bu devirde, bu tür bir geri çekilme ile güçlerin bir merkezde toplanması, kendi içinde akılcı bir tutumdur. Bu krizi önlemek için daha normal politik alanlarda çok şeyler yapılabilir ama, unutmamak gerekir ki nükleer füze teknolojisini onaylamak demek nihaî kararlardaki özgürlüğün kısıtlanmasını ve dolayısıyla da daha geniş bir politik alanda bağımsızlık ve açıklığın da gittikçe kısıtlanmasını onaylamak demektir. Avrupa ülkeleri -Doğu ve Batı- şimdi bu tehlikeli gerçeklikle yüzleşmek durumundadır. Şimdi olduğu gibi orta menzilli füzelerin yerleştirilmesiyle birleşen ve aynı yabancı merkezden idare edilen bir "tiyatro"

(Avrupa) ya da "sınırlı" bir nükleer savaşın gelişen stratejisinde bu tehlikeli gerçeklik henüz vakit varken çok boyutlu politik mücadeleleri gerekli kılar.

5 Bu mücadelelerin başarıya ulaşması için hem iyi tanımlanmış kavramlarla amaçlara dayanmaları, hem de bunları geliştirmeleri gerekir. Örneğin, bu korkunç silahların kullanılmak üzere değil, başkalarının bu silahları kullanımını engellemek için geliştirildiği öne sürülür. Dolayısıyla, ilkin bu görüşü ele almamız gerekir.

Aslında bu anlamda "caydırma" hem strateji, hem de ideolojidir. Caydırmanın strateji olarak sınırlı bir geçerliliği olduğunu kabul etmemek hata olur. Nükleer silahlara ya da daha kesin söylersek nükleer füzelere karşı geliştirilmiş etkili bir genel savunma olmadığı için, bu görüşte belirli bir mantık vardır. Düşman bu silahlara sahipse pasifizm dışındaki tek politika, aynı türden caydırıcı bir güce sahip olmaktır. 1940'ların ortalarında atom silahlarının Sovyetler'de bulunmadığı ve sadece Amerika'nın tekelinde olduğu dönemde izlenen uluslararası politikayı incelersek, bu durumu daha iyi anlayabiliriz. Bu dönemde bu silahların henüz vakit varken komünist dünyayı yok etmek için kullanılması yolundaki öneriler, daha sonra nükleer silahsızlanmayı destekleyen liberal entelektüeller de dahil olmak üzere bir çok kişi tarafından desteklenmişti. Bu örnekten de gördüğümüz gibi, böyle korkunç bir gücün herhangi bir tarafın tekelinde olması çok tehlikelidir. Başka bir teze göre de (Burnham'ın *The Struggle for the World,* 1947 adlı kitabında ileri sürdüğü gibi) iki düşman devlet atom silahlarına sahip olur olmaz nükleer savaş kaçınılmazdır. Sahip olma, kullanmayı kaçınılmaz kılar yolundaki bu tür tahminler, ileri sürülen bazı tarihler bu tahminleri çürütmekle birlikte, belirli bir güvenle (aslında belirli bir umutsuzlukla) tekrarlanır durur.

Bu tahminlerin doğrulanmamasının nedeni sadece askerî caydırma değildir. Diğer bazı güçlü etmenler de nükleer savaşın çıkmasını engellemiştir. Toplumların *ilk* nükleer silah kullanımına göster-

diği güçlü tepki ve ayrıca önceden tahmin edilmeyen radyoaktif etkilerinin, nükleer silahlara farklı boyut kazandırması da önemli etmenlerdir. Fakat en önemli etmen, sürekli tekrarlanan güçlü barış kampanyalarıdır. Gene de, caydırıcı dengenin etkisiz olduğu söylenemez. Bununla birlikte "her iki tarafın da mahvolacağı" olgusunu -herhangi sürekli bir hükümet politikasının temelini oluşturamayacak kadar delice bir görüş- 1945'den beri izlenen politik dünya ilişkileri çerçevesine yerleştirirsek caydırma politikasının Sovyet Rusya ile Amerika Birleşik Devletleri arasındaki doğrudan ilişkilerde işlerlik kazandığını ve bu nedenle de caydırma eyleminin gerçek bir stratejik kavram olarak gizlenmesi ve ideoloji olarak caydırma kavramına dönüşmesi gerektiğini farkederiz.

Caydırma kavramı doğrudan askerî bir saldırıyı engelleme (ki bu görüş halen bir çok devlet tarafından gerektiği gibi desteklenmektedir) ile komünizm tehlikesini engelleme şeklinde, iki ayrı çizgide gelişmiştir. Pratikte strateji ve ideoloji kavramı çok özel biçimde içiçe geçmiş iki kavramdır ama genel tartışma düzeyinde bu iki kavram kasten karıştırılır. Bir Asya ya da Afrika ülkesinin sosyalist ya da komünist bir devrim yapması Sovyet saldırganlığının bir kanıtı olarak ele alınırsa, o zaman basit düzeyde caydırma politikası rafa kaldırılmış olur. Gelebilecek bir saldırıya karşı güvenlikte olmak, bütün ülkelerin ortak arzusudur ve bu arzunun hiçbir zaman reddedilmemesi, nükleer silahlara ve silahlanma yarışına karşı olanlarca da unutulmaması gerekir. Ama bu doğal arzu, sadece kısmen açıklanan başka amaçları gerçekleştirmek için kullanılır. Dolayısıyla etkili her kampanya, strateji ve ideoloji ayrımını savaş taraftarı diyebileceğimiz grubu tamamen açığa çıkaracak şekilde ortaya koymalıdır. İdeoloji, sadece Batı Avrupa ve Kuzey Amerika politikasının güçlü bir şekilde örgütlenmiş sağ kesiminde bir strateji -komünizmi her görüldüğü yerde ezmek- niteliği kazanır. Bununla birlikte bu politik taraf, doğal olan bu bağımsızlık ve güvenlik özlemini kendi oldukça farklı amaçları için kolayca kanalize etmiştir. Ayrıca eğer bizler gerçekten bu arzulardan yola çıkıp, bu arzuların nükleer silahlar ve silahlanma yarışıyla hiçbir şekilde nihaî olarak bağdaşmayacağını göstermezsek, bu grubun işlerini kolaylaştırırız.

Bunun için, nükleer saldırıyı engelleme yolunda girişilen çabaların sınırlı başarılarının, aslında en tehlikeli stratejilerin gelişmesine de yol açtığını göstermemiz gerekir. Şimdi "caydırıcı" nükleer silahlar adı verilen silahlar, Amerika ve Sovyetler Birliği'nin doğru-

dan ilişkileri dışında kalan önemli politik ve ekonomik değişim dönemlerinde yoğun olarak gelişmiştir. Bu gelişme, özellikle 1960'ların başlarında Küba'da ve daha sonra 1970'lerde Angola'da yoğunlaşan ulusal bağımsızlık mücadeleleri döneminde artmıştır; biraz karışık olmakla birlikte İran ve Afganistan'daki karmaşık eylemlerde de bu ayrım gözlemlenebilir.

Çift taraflı caydırma 1950'lerin sonlarına doğru asgari düzeyde sağlanmış ve 1960'larda bu caydırma daha etkili bir düzeye ulaşmıştır. Dolayısıyla bu sistemlerin iç gelişme ve modernleşmelerinin bu düzeylerde ve bu strateji içinde belirli bir -belki de birçok- etkisi olmuştur. Ama, bu böyleyse, gerektiğinden fazlasını öldürebilecek kapasiteye sahip silahların gelişmesi, tamamen ideolojinin sonucudur. Dolayısıyla bu gelişme, ulusal güvenlik sorunları çerçevesinde değil, hem açıkça hem de gizlice sürdürülen dünya çapındaki siyasi mücadele çerçevesinde ele alınmalıdır. Ayrıca Avrupa'nın karşı karşıya kaldığı olağanüstü tehlikenin nedeni de, ABD ile Sovyetler'in kendi anayurtları çerçevesinde karşılıklı engellemeyi başarmış olmalarıdır. Yeni bir "senaryo" için Avrupa'nın "sahne" olarak seçilmesinin nedeni, bu "stand-off" tur. Sınırlı bir nükleer savaşın, global mücadelenin denetlenebilir bir bölümü olarak bu sahnede (eldeki askeri kanıtalra bakılırsa, gereksiz biçimde) gerçekleşeceği ihtimaline inanılır.

Bu aşamada ve özellikle bu tür bir savaş için gerekli olan nükleer silahların yaygınlaştığı bu yıllarda, Batı Avrupa toplumları ideoloji ve stratejiyi farklı kavramlar olarak ele almalıdırlar. Eskiden caydırıcı özneler iken (halen de kendimizi öyle sanabiliriz ama bu sanının artık gerçeklilikle ilgisi kalmamıştır) şimdi uluslar ya da halklar olarak tamamen bizim dışımızda, öte yandan da var olan yönetici sınıfın çıkarları çerçevesinde, pekâlâ kendi sınırlarımız içinde, başkaları tarafından belirlenen bir caydırıcı ideolojisinin nesnelerine dönüştük. Senaryo başkaları için farklı anlamlar taşıyabilir ama bizim için başından sonuna kadar trajedidir. Global caydırma hareketi, içinde caydıracak ya da caydırılacak hiç kimsenin kalmayacağı bir Avrupa yaratabilir.

6 "Çok taraflılık" kavramı, genellikle "caydırma" kavramıyla birlikte kullanılıyor. Bu, şimdiye kadar çoğunluk tarafından desteklenmiş olan ortodoks görüştür. Caydırma hareketini strateji ve ideoloji olarak caydırma diye birbirinden ayırırsak "çok taraflı" ile "caydırma" eşlemesi arasındaki bağları da çözmeye başlayabiliriz. Askerî bir strateji olarak caydırmanın gelişim çizgisi içerisinde aşamalı silahsızlanma görüşmelerinin yapılması, pek de olanaksız değildir. Ama güçlü politik kuvvetlerin doğrudan ya da mecburen müdahale ettikleri caydırma ideolojisinde silahsızlanma söz konusu değildir ve olmayacaktır. Bu gücün silahsızlanma görüşmelerine yol açacağına dair verilen söz tamamen yalanlanmıştır; bu iddiaları askerî yoğunlaşma hareketinin bir aşamasını daha gizlemek için hâlâ hiç sıkılmadan sürdürmek, pek anlaşılır bir tavır değildir.

Ama çok taraflı bir silahsızlanma güvenliği sağlayacak tek çözümdür. Dünya Silahsızlanma Kampanyası, sadece nükleer silahlarla sınırlı kalmayıp diğer silahları da kampanya çerçevesine dahil etmekle ayağını sağlam bir toprağa basmıştır. Nükleer savaş olabilecek en kötü ihtimaldir ama kimyasal ve mikrobik savaş da nükleer savaştan sadece bir derece daha az korkutucudur. Ne var ki, konveksiyonel savaş bile yüksek patlayıcıların (Beyrut'da yapılan saldırının da gösterdiği gibi) ve füze teknolojisinin yardımı ile medeniyeti yerle bir edebilir. Dolayısıyla çok taraflı bir silahsızlanma tek yeterli hedef olarak kabul edilmelidir.

Bu aşamada politik bir strateji olarak çok taraflılık ile ideoloji olarak çok taraflılık kavramlarının ayırdedilmesi gerekir. Şimdiki tartışmalarda "çok taraflılık" askeri ittifak ve silah yarışı politikasına rıza göstermek için kullanılan bir koddur. Aslında silahsızlanmaya duyulan özlem, ideolojik olarak yeniden silahlanmayı gizlemek için kullanılmaktadır. Bu ikiliyi bozmak, her kampanyanın asıl hedefi olmalıdır, ama bu hedefe sadece gerçek "çok taraflılık"ın yararlı olduğu kabul edilirse ulaşılabilir. Bunu yapmanın bir yolu da çok taraflılığı en zayıf noktasında- "çok taraflılık"tan söz ederken aslında iki taraflı görüşmeler kastedilir- yakalamaktır. Örneğin Avrupa devletleri kendi sınırları dahilindeki nükleer santrallerle füzelerin azaltılması görüşmelerini kendileri yürütemez. Bu çok yönlü sorumluluk, ikili görüşmelerde Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyetler Birliği'ne devredilmiştir.

Dolayısıyla ortodoks anlamıyla "çok-taraflılık" çağdaş kutuplaşmanın kabul edilmesi için kullanılan bir koddur; çağdaş kutuplaşmayı kabul etmek ise ulusal bağımsızlığın yitirilmesine göz yummak demektir. İşte bu yüzden, gerçek bir çok taraflılık hareketinin ve bu hareketi gerçekleştirmek için yapılan önerilerin, bu tehlikeli ve alışılagelmiş caydırma karşısında yapabileceği çok şey vardır.

7 En kesin ve en geçerli öneriler şunlardır:
a) Birleşmiş Milletler Amerika Birleşik Devletleri'yle Sovyetler Birliği'ni ellerindeki nükleer silah depolarını, nükleer silah üretim , gelişim ve denemelerini en az beş yıl boyunca dondurmaya çağırmıştır; bu öneri Sovyetler Birliği'nce desteklenmiş olup Amerika Birleşik Devletleri'nde ve dünyada politik olarak gitgide benimsenmektedir. Çünkü bu çok güçlü iki toplumun tavırları, bu konuda belirleyici olabilir; b) Nükleer silahları olmayan devletlerin kesinlikle bu silahları yapmamaları; bunun sağlanması için antlaşmalar yapılması ve silahların ham maddelerinin ihracatının yasaklanması; c) belirli kıta ve bölgeleri nükleer silahlardan arındırmak; bu alanlarda nükleer silahların bulundurulmasını ve kullanımını antlaşma ile yasaklamak; d) eski sistemlere zaten sahip olan ülkelerin yeni nükleer silah sistemlerini geliştirmelerinin yasaklanması; e) nükleer silah üstlerine sahip olan tekil devletlerin bu üsleri ortadan kaldırması ve bu silahlardan vazgeçmesi.

Bu önerilerin yapıldığı farklı ve tehlikeli koşullarda, bazı kaçınılmaz öncelik ve vurgular vardır. Avrupa'daki en önemli kampanyalar (d) tipi "cruise füzelerinin ve nötron bombasının planlı bir şekilde yerleştirilmesine karşı çıkma- ve (c) tipi -İskandinavya'yla Orta Avrupa'nın nükleer silahlardan arındırılması ve böylece ilerde Portekiz'den Polonya'ya kadar nükleer silahsız bir Avrupa yaratılması- öneriler doğrultusunda yürütülüyor. Ayrıca (b) tipi kampanyalar da artık Avrupa'da belirli bir sorumlulukla yürütülmektedir. Gittikçe daha yaygınlaşan bütün bu kampanyalar artık daha kesin, bilgili konuşmakta, etkileri yaygınlaştırmaktadır.

Bununla birlikte Britanya'da hepsi acil olan bu kampanyalar (e) tipi kampanyalar arasında bir kesişme ve zaman zaman da karışıklık -geçmişten kalan ve yeniden canlandırılan "tek taraflılık" kav-

ramı ile kesişme- söz konusudur. Bu kavramın bugünkü anlamlarını titizlikle incelemeliyiz.

İlkin "tek taraflılık"ın tarihteki pasifizmden farklı olduğunu anlamalıyız. Pasifizm, her zaman silahlı bir çatışmanın getireceği tehlikeli çıkmazdan kurtulmanın ilk adımı olarak tek taraflı pasifist bir eylemi- bütün silahların yokedilmesi de dahil- önermiştir. Fakat belirli özel koşulların oluştuğu 1950'lerin sonlarına doğru "tek taraflılık" daha özgül ve daha sınırlı bir anlam kazandı. Bu dönemde süpergüçlerin dışında nükleer silahlara sahip olan tek ülke Britanya idi. Dolayısıyla, bu durumda, bir yandan nükleer silahlara sahip olan ülkelerin çoğalmasını engellemek için Britanya'nın, tek taraflı olarak nükleer silahlardan vazgeçmesi, diğer yandan süper güçler de dahil olmak üzere bütün devletlere ahlakî bir örnek teşkil etmesi için bu silahlardan vazgeçmesi tartışılıyordu. Ayrıca Britanya'nın bu süper güç yarışından çekilmesi isteniyordu: İster "bağlantısız" bir ülke olarak, ister "onları kendi hallerine bırakıp çekilerek". Farklı görüşler vurgulanmakla birlikte her iki durumda da Britanya'nın en temel meselelerde bağımsız ve özerk olabileceği varsayılıyordu.

Gelgelelim, aynı zamanda bir süreklilik sayılabilecek olan canlanış karşısında hemen eski tepkileri göstermeden önce, koşulların yeniden incelenmesi gerekir. Örneğin nükleer silahlara sahip devletlerin çoğalmaması için ileri sürülen tez, 1980'lerde 1950'lere kıyasla oldukça farklıdır. Böyle bir tezin artık süper güç tekelinin ("hegemonya") yarattığı sorunları dikkate alması gerekir. 1950'lerde yeterince incelenmeyen bu sorunlar, günümüzdeki en önemli politik gerçeklerdir. Bu doğrudan pratik destekten yoksun olan ahlakî örnek tezi bence olsa olsa pasifizm düşüncesine yönelebilir. Pasifizim ise, gittikçe artan uluslararası şiddet karşısında, kötülüğe gösterilen en köklü tepkilerden biridir.

Dolayısıyla pasifist olmayan bir tek taraflılık 1980'lerde ya bütün sonuçlarına katlanıp politik açıdan tutarlı olmalı ya da retorik kaçamaklarla yetinmelidir. Çeşitli politîk güçler bir süre için tek taraflılık görüşünü paylaşmakla birlikte, bu beraberlik 1950'lerin sonlarında ve 1960'larda bozulmuştur. Bu nedenle aynı beraberliğin eski görüş çerçevesinde yeniden kurulamayacağı açıkça bellidir. Bu tartışmalarda hiçbir zaman, Britanya gibi bir ülkenin, bu tür bir eyleme girişmesinin sonuçlarının gerçekçi bir dökümü yapılmamıştır. Çoğunluğun desteğini sağlamak için girişilen politik kampanyalarda artık en katı gerçekçilik kayıtsız şartsız talep edilirken, tam da bu nok-

tada nükleer savaşın şüphe götürmeyen kötülük ve tehlikelerine ve "Bomba" soyutlamasına başvurarak çözüm araştırması ertelenmektedir.

Şu halde anlamamız gereken gerçek nedir? En önemli olgu Britanya'nın (Birleşik Krallık) her düzeyde -askerî, politik, ekonomik ve kültürel- "ittifak"a bağımlı olmasıdır. Bu "ittifak" en gelişmiş kapitalist devlet ve ekonomilerin kurdukları askerî bir sistem ve politik bir örgüttür. Britanya'nın bu ittifaktan çıkması ya da hatta bu doğrultuda bir girişimde bulunulması bile güçler dengesinin bozulmasına neden olur ki, bu ciddi bir sorun yaratır. Böyle bir olaya karşı politik, ekonomik, her türlü tedbire başvurulacaktır ve bunu izleyerek mücadelenin teoride izole edilebilir nükleer silahlar sorunuyla sınırlı kalmasına olanak yoktur. Böylece, halkın nükleer savaşın tehlikelerini reddetmesine dayalı, teoride sınırlı amaçları olan bir kampanya, gerçeklik düzeyinde kendini genel bir mücadele aşamasında buluvermiş olur ki, buna hazırlıklı değildir.

Aynı zamanda tek taraflı eylem nosyonunun (çoğunlukla "reddetme" olarak yorumlanır) pratikte farklı politik eylem ve aşamalara ayrılması gerekir. Politik tartışmada ele alınan ilk konu topraklarımızda gerçekleşecek "sınırlı" bir nükleer savaş için özellikle hazırlanmış olan orta-menzilli füzelerle ilgilidir; ikinci konu Britanya'daki bağımsız nükleer gücün Amerika'dan Trident füzeleri alınarak yenilenmesi kararıyla ilgilidir. Bu kararları etkilemek için yürütülen politik kampanyalar, tek taraflılık görüşü çerçevesinde yürütülebilir ama bu zorunlu da değildir. Artık nükleer silahlanmanın gittikçe tırmandırılmasına duyulan tepki, genel ve gelişigüzel bir "tek taraflılık" kavramına göre daha çok politik olarak destek toplamaktadır. Nükleer silahlar ve nükleer ittifak stratejisinin yol açacağı tehlikeleri farkeden birçok insan, ahlakî bir tutumu da dile getiren kesin kararlar alınmasını savunur. Ve bu insanlar, daha sınırlı kararları politik oylama sayıp reddeder. Tabii ki kamuoyunu bütün nükleer silahların *kaldırılması*na ikna etmek, bu silahların sadece denetlenmesi ya da sınırlandırılmasına ilişkin görüşlere göre (bu durumda son zamanlardaki antlaşmalarda olduğu gibi yeniden silahlanma yoluna gidilebildiği de görülüyor) daha iyidir. Ama tehlike o kadar büyüktür ki bu konuda bir adım bile atılması yararlıdır; dolayısıyla Cruise ve Trident füzelerine karşı yürütülen kampanyaların, tek taraflılığı savunan görüşler tarafından politik olarak sı-

nırlandırılmaması gerekir, çünkü bu kampanyalar kendileri de zaten çok dar kapsamlıdır.

"Polonya'dan Portekiz'e kadar Avrupa"nın bütün topraklarında bu tür füzelerin ve bu füzelerle ilgili bomba ve denizaltı merkezlerinin kaldırılması için Avrupa kıtasında çok taraflı görüşmelerin yapılmasını talep etme sürecinde, Cruise füzelerinin kendi topraklarımıza yerleştirilmesini reddetmek asla "tek taraflılık" değildir. Böyle bir tavır halen yapılması mümkün olan bir görüşme sürecinde bağımsızlık ve egemenliğin uygulanmasıdır. Aynı şey, Trident füzelerinin alımında da geçerli olabilir. Britanya'ya yerleştirilmiş nükleer füze sistemlerinin çoğalmasının (aslında tek taraflı olarak) reddi, stratejik silahların azaltılması görüşmelerinin başlaması için bilinçli bir tavır olabilir. Dolayısıyla bu özgül girişimler için yürütülen olumlu kampanyalar "tek taraflı bir reddetme" talebinden pratikte çok farklı olabilir ve genel tartışmada ayrıca değerlendirilmelidir.

Bununla birlikte, bu tür red kampanyalarıyla girişimlerin muhtemel sonuçları (eski tip tek taraflılıktan farklı bir düzeyde de olsa) çok iyi bilinmelidir. Çünkü bu özgül hareketler, yalnızca varolan stratejik düzen ve hesapları altüst etmekle kalmaz, aynı zamanda süper güç hegomonyasının mantığına da ters düşerler. Bu kampanyaların neden olacağı politik mücadeleler Britanya'nın eski tip tek taraflılık kavramının yol açtığı sonuçlardan çok daha geniş bir alana yayılacaktır. Alanın daha geniş olması hem iyi hem de kötüdür ve Britanya tek taraflılığın köklü yapılarından birini bu bağlam çerçevesinde ele almalıyız.

8 İşçi Solu olarak niteleyeceğimiz düşünce alanı çerçevesinde gerçekleştirilen ekonomi, politika ve barış kampanyaları arasında (bu kampanyalar genel anlamda tek taraflılıktan yanadır) bir benzeşme vardır. En katı ithalat denetimiyle korunan kuşatma ya da yarı kuşatma ekonomisi kurulması yolunda öneriler; politik egemenliğin yeniden kurulması ya da AET'den çekilme önerileri; hiçbir görüşme yapmadan nükleer silah ve üslerden tek taraflı olarak vazgeçilmesi önerileri; hepsi bu ortak üslupta birleşir. Her gö-

rüş içinde düşünce farkları varsa da belirleyici ortak etmenler de vardır. Örneğin Britanya'nın bağımsız eylem yapma kapasite ve etkisi kökten abartılır; uluslararası kapitalizm ile bu kapitalizmi korumak için varolan askeri -politik ittifakın Britanya toplumuyla ekonomisini etkileme oranı ise küçümsenir. Tabii ki bu etkilemenin de netlenip önlenmesi gerekir ama bu durumda en etkili yolların bulunabilmesi için çok karmaşık ve gerçekçi bir ekonomik ve politik tartışma şarttır.

"İşçi Partisi" görüşü sadece bu fiilî zorlukları yenmek için ileri sürülen soyut bir kolaylık değildir; bu görüşün temelinde arzu edilen koşulları ve güçleri idealleştiren ve daha radikal bakış açılarından korunmak için de gerçek muhalif güçleri soyut ve yabancı bütünlüklere indirgeyen çok köklü bir politik yapılanma yatar. Çünkü asıl sorun hukuken neler yapabileceğimiz ya da yapabilmek için geçici bir çoğunluk bulmamız değildir. Söz konusu olan, geniş çaplı bir mücadeledir ve mücadele söz konusu olduğu zaman da politik kampanya, gerçek güçleri olabilecek en geniş zeminde harekete geçirmelidir. Önerge vermenin (en yıpranmış yapılarda bile) bu çok daha zorlu politik gerçeklikten kaçış olduğunu söylemek haksızlık olur. Yerinde kullanıldığı zaman, önerge vermek de harekete geçirme sürecine katkıda bulunabilir. Bu durumda asıl kaçış "kendi başına becerme" nutuklarıdır. Çünkü bu süreç, kendini en azından bazı gerçekçi alternatif programlarla desteklemek için çaba gösterir ama bu arada çok güçlü ve bazıları için de karşı koyulmaz bir eğilim söz konusudur: *Eski* düzene (status quo ante) dönerek zorlukları aşma eğilimi.

Bu tutumun çok belirgin bir örneği var. Avrupa çapında bir Nükleer Silahsızlanma hareketini gerçekten desteklerken, aynı zamanda da AET'den çekilme önerisinde bulunmak, akıllıca bir davranış mıdır? Her iki durumda da radikal bir silahsızlanma görüşmesine girmek gerekir ki bu mümkündür; bu görüşme Britanya yerine Avrupa çapında gerçekleşirse daha sağlıklı olur. Görüşme aşamalarının hiçbiri kolay değildir ama gördüğüm kadarıyla hem AET hem de nükleer silahlar konusunda genelde "hızlı, belirleyici tek taraflı bir eylem" eğilimi ağırlıktadır. Maksimum dikkatle hazırlanmış işbirliği ve ittifakın kesinlikle gerekli olduğu bu tür bir eylem, bazı radikal sonuçlar ve radikal mücadeleleri gerekli kılacaktır. Bununla birlikte, bu mücadeleler arasında ve özellikle de kutuplaşmış olan nükleer ittifak hegemonyasına karşı verilen mücadelede, sadece Avrupa

çapında (tabii ki aynı zamanda ulusal çerçevede yürütülen ve bir noktaya kadar eşit olmayan ve farklı yönleri vurgulayan kampanyalarla desteklenen) bütünleşmiş bir eylemin gerçekçi bir başarı şansı olabilir. Dolayısıyla, Avrupa'da tek taraflı Britanya tezleri ve hedefleri seçmek yerine sorunu *Avrupalı* olarak ele almalıyız.

Gene de asla *sadece* Avrupalı tezler ve hedefler seçilmemelidir. En tehlikeli nükleer saha Avrupa'dadır ama en önemli politik mücadele ve tehlikeler çok daha geniş bir alana yayılmıştır. Zaten Kuzey Amerika, Batı ve Doğu Avrupa ve Japonya'nın egemenliğinde olan bir dünya düzeninde, bu "metropol" toplumlardaki genel barışın sağlanması için bazı özel sorumluluklar vardır.

Eski imparatorlukların izleri günümüzde de görülür. Bu imparatorlukların çizdiği gelişigüzel sınırlar, yarattıkları içiçe geçmiş halklar ve yabancı ve yabancılaşmış azınlıklar halen yerel, bölgesel ve sivil savaşlara yol açar. Ayrıca, uluslararası kapitalist ekonomi başka toplumlara sızarak, ekonomilerini genellikle yoksullaştırmakta, onları borçlandırıp çarpıtmakta, toplumda karışıklık yaratıp yerel ve genellikle askerî egemenlik biçimleri uygulamaktadır. En önemli sızma biçimlerinden biri de, kendi ülkelerindeki yoksulları denetlemek için kurulan askerî güçlerin eğitilip silahlandırılmasıdır. Ama bu güçler, aynı zamanda eski merkez ve akademilerde gelişmiş bir militarizmi öğrenebilir, ileri askerî teknolojilerle donatılmış oldukları için de savaşlara (nükleer savaş dışında) neden olabilir ve silah yarışını hızlandırarak nükleer silahlanmanın eşiğine kadar gelebilirler.

Bu tür devletlerin askerî kuruluşlarında toplumsal değişimin ve politik gelişmenin bütün süreçleri kabaca engellenebilir. Bu tür engellenmiş toplumlarda silahlı halk direnişi ya da ayaklanma hareketi trajik olduğu kadar muhtemel bir harekettir. Bu tür mücadelelerle dayanışma, bizim için de bir görevdir ama bu dayanışmanın geniş bir perspektifte değerlendirilmesi gerekir: Karşı çıkılan insafsız ve sömürücü rejimleri besleyen damarları - askerî, ekonomik ve politik - kesmek, duygusallıktan ya da soyut ilkesel destekten çok daha

gereklidir. Devrimci bir ayaklanmanın yeni bir askerî cepheye dönüşmesi tehlikesi üzerine tartışmaya artık gerek yok; bu tehlikeler günümüzde fiilen gerçekleşmiştir. Silahlı mücadeleler, ancak bizden mücadelelerin hedef aldıkları rejimlere uzanan besleyici damarları -kârlı ortak çıkarlar- zayıflatmak için gereken her şey yapıldığı zaman yargılanabilir. Dolayısıyla bu mücadeleler ancak kendi yurtları ve halklarının barışçı gelişmesiyle kesin bağlantılı olmaları durumunda doğrudan ya da dolaylı desteklenmelidir. Pratikte bu ayrımları anlamak genellikle çok zordur, çünkü bu tür mücadeleler ile bunların karşı çıktığı rejimler temelde dışsal çıkarlarla içli dışlı olmuştur.

Avrupa ya da Kuzey Amerika'dan bu karmaşık dünyaya bakarak bu toplumları yerleşik ve barış içinde yaşayan eski toplumlarla karşılaştırmak yanlıştır. Sorun sadece barış içinde yaşayan merkezlerden gelen eski ve yeni politik ve ekonomik müdahaleler değildir; sorun kendi halklarına uzmanlaşmış ve kârlı bir ihracat biçimi olarak gösterilen modern silah ticaretinin yol açtığı doğrudan ve affedilmez bir katliam sorunudur. Artık resmî hükümet yetkililerince yürütülen (ve yeraltı silah tüccarlarından daha tehlikeli olan) uluslararası silah ticaretini engellemenin gelecek on yıl içerisinde Avrupa'da nükleer silahlara karşı girişilen en kararlı kampanyalardan çok daha fazla hayat kurtarabileceği savunulabilir. Neyse ki bu iki hedef arasında rekabet yoktur. Her ikisi de barış için gereklidir, ikisi de birbirine uygun ve üstelik bağımlıdır.

Ama aklımız, yalnız bizim toplumumuza yönelik bir nükleer tehditle o kadar dolu olabilir ki, bütün barış kampanyalarını sadece bu çerçevede tanımlayabiliriz. 1982'deki Falkland/Malvinas bunalımının en kötü anılarından biri Cruise ve Trident füzelerine karşı çıkan (yüzde 40 ve 50'lere varan bir oran) bir çok insanın, kendi askerlerimizin ölmesini de kabul ederek, adaların ele geçirilmesini onayladıklarının ve desteklediklerinin (halkın yüzde 80'i) farkedildiği andır. Bu tavır şu ya da bu şekilde açıklanabilir ama, barışı sadece tehlikenin bizden uzaklaştırılması (bunun başkalarına etkisi ne olursa olsun) olarak yorumlamak rizikosu da vardır. Militarizmin hem halk kültüründe hem de resmî kültürde çok güçlü olduğu- bu bunalım sırasında Britanya'da açıkça görüldüğü gibi- göz önüne alınırsa bu sakınca daha da artar. Modern ulusal devletin en biçimsel ve en resmî düzeylerindeki militarizmine karşı alışkanlık kazandık. Bu alışkanlığın bütün toplumda leke bırakması çok da şaşırtıcı değildir.

Ama günümüzde, daha da kötü bir durumla kaşı karşıyayız: Artık oyuncakcı dükkanlarının ve oyun salonlarının oyuncak füze roketlerinden, halka açık askerî turnuva ve hava gösterilerine ve uzaklarda sürdürülen savaşların televizyonda gösterilen imgelerine uzanan görsel ve tüketimci bir militarizm söz konusudur. Hiç kimse kendi evi ve ailesini mahvedecek olan "bomba" ya karşı olduğunu söyleyerek, şiddeti bu şekilde kabul edişini ve onu eğlence olarak kullanışını mazur gösteremez. Savaş, nerede olursa olsun, artık nihaî düşmandır; bir elle ihracat hesapları tutarken öbürüyle videoya savaş-eğlence kaseti koyarak savaşa karşı çıkılamaz, savaşlar böyle sona erdirilemez.

Bundan da önemlisi, süper güç ittifakları arasındaki çatışmanın stratejik haritalardan, kendi yapı ve ihtiyaçlarına hiç bakılmadan seçilen bir takım ülkelere insafsızca yayılması sorunudur. Körfez'den Latin Amerika'ya uzanan bu ağ içinde askerî stratejik planın aç gözlü hedeflerini bile aşan iktidar ve sömürü sistemleri kurmak üzere askerî kuvvet uygulanır. Bu olguyu tamamen değerlendirebilmek için uluslararası ekonomik düzenin bilinen olgularını bir kenara bırakıp, doğal kaynak bunalımının yol açtığı olguları incelememiz gerekir. Doğrudan veya dolaylı askerî müdahelelerle azalmakta olan doğal kaynakları - petrol günümüzdeki en tipik örnektir- ele geçirme çabalarına karşı koymak ve bunları engellemek için şimdiden bazı tedbirler alınması şarttır. Bu tür müdaheleler tabii ki bizim (imtiyazlı) "hayat tarzımızı" koruma bahanesiyle kamuoyunu kazanmayı amaçlar. Ayrıca Batı'nın işçi kesimlerine zorla benimsetilmiş olan işsizlik ve mahrumiyetin aynı dönemlerde bir bunalıma dönüşmesi ve bu bunalımın yol açtığı engellenmişlik duygusuyla öfke (bu öfkeyi bu günlerde sosyalizm değil de, vatansever bir militarizm kendine kanalize ediyor) göz önüne alınırsa hiç kimse bu gidişin kolay engellenebileceğini ileri süremez. Aslında ekonomik değerlendirmeler ve alternatifler geliştirilmedikçe tek tek barış kampanyaları kolayca başarısızlığa uğrayabilir.

Bu tür değerlendirmeler yeniden silahlanma girişimlerine karşı gösterilen muhalefet ile işsizlik ve toplumsal mahrumiyete karşı gösterilen muhalefet arasındaki geleneksel bağlantı sorunu içinde geçerlidir. Yapılan gereksiz askerî harcamalar ile toplumsal düzenin diğer kesimindeki yoksulluk ve mahrumiyet arasında halen gerçek bağlar vardır. Ama bu alanda da diğer alanlarda olduğu gibi eski düzene kolayca dönmek söz konusu değildir. Yeniden silahlanma ile yeni

iş olanaklarının oluşması arasındaki ilişki (gerici bir ilişki) sorunu yeniden karşımıza çıkabilir. Eski kapitalist dünyada hem barışın hem de belirli bir hayat standardının sağlanabilmesi - başkalarını sömürerek ya da başkalarının sırtından değil, kendi masrafımızı kendimiz karşılayarak- yeni ve hayli önemli bazı değişim sorunlarını da beraberinde getirir. Sorun gereksiz ya da büyük boyutlara varan askerî harcamaları kısarak ya da yatırımları yeniden sivil imalata yönlendirerek çözülemez. Söz konusu olan değişimler, ancak içte ve dışta bazı köklü dönüşümlerle gerçekleşebilir; bazı şeylerin iptal edilmesi ya da eskiye dönülmesi değişim yapmak anlamına gelmez.

Dolayısıyla, sorunlarla tartışmalar bir noktada kesişir. Neyse ki genel insancıl duygulara dayanarak barış ve silahsızlanma kampanyalarının hâlâ yürütülebilmesi iyi bir işarettir. Bu kampanyaların gittikçe daha fazla taraftar toplaması şiddet kültürüyle politikasına karşı önemli bir adımdır. Ama verilen desteğin yaygınlaşması için bu kampanyaların çoğunun halen güvendikleri etkileyici ve itibarlı karşı çıkışların ötesinde bir şeyler yapmak gerekir. Barışı sağlamak için -şimdi her zamankinden daha çok- barıştan fazlasını sağlamak gerekir. Nükleer silahlara karşı çıkmak için nükleer silahların dışında bazı şeylere de karşı çıkmak gerek. Karşı çıkışlar bu tür bir oluşuma, protestolar anlamlı bir pratik yapılaşmaya yönelmedikçe çabalarımız yetersiz kalır. Bu koşullarda umutsuzluğu inandırıcı kılarak değil, umudu nesnelleştirerek barışa giden yolda yürüyebiliriz.

V.

BİR UMUT YOLCULUĞU İÇİN KAYNAKLAR

Genel kabul gören bir anlayışa göre, bugünü değiştirmenin bir yolu olarak geleceği düşünmek, sırf ilgili olmakla kalmayıp o âşina sıfatlarla "ilerici, reformcu, geleceğe dönük" insanların yaptığı cömert bir faaliyettir. Bütün iyi fikirler bu tarafta; bütün kötü ve umut kırıcı uygulamalar ise öbür taraftadır. Ama bu basit varsayımla nereye kadar gidebileceğimizi artık sormalıyız. Bütün bu "iyi" fikirler ve özellikle de bu fikirlerin insanların hayat tarzlarıyla ne şekilde bağlantılı olduğu veya olabileceği titizlikle incelenmelidir.

Bu varsayımın bir hatası daha vardır. Muhalif güçlerin ileriye dönük olmadığına, aksine yine şu âşina sıfatlarla "muhafazakâr, geçmişe dönük ve gerici" olduklarına kesin gözüyle bakılıyordu. Bu güçlerin bir çoğu gerçekten hâlâ öyle, ama bu kolaycı karşıtlığa dayanırsak bugünkü durumu yanlış değerlendiririz. Günümüzde çok önemli bir entelektüel eğilim var. Siyasi iktidarda dayanakları olan bu eğilim gelecekle, geleceği düşünme ve planlama biçimleriyle her reformcu veya ilerici grup kadar ilgilidir. Bu eğilimde tehlike belirtileri göz ardı edilmemekte, aksine dikkatle incelenmektedir. Ama gene de çok farklı bir yol izleniyor: Bilgiyle sorunları paylaşma ya da çözümler için genel kapasiteleri geliştirmek yerine, entelektüel ve po-

litik olarak katı bir çizgi -yeni bir stratejik avantaj politikası- tercih edilmektedir.

Bu yeni politikaya "X Planı" diyorum. Bu politika, şaşkınlığın düşüncesizce yeniden üretilmesinden farklı olduğu için sahiden plandır. Ama hem başka plan çeşitlerinden hem de öbür geleceği düşünüş tarzlarından farkı, hedefinin gerçekten de "X" olmasıdır: Yani, tek tanımlayıcı etmeni avantaj elde etmek olan, istenen ve kasıtlı bir "bilinmeyen". Bu planın çok daha eski rekabetçi plan ve mücadeleler ve daha sistemli iktidar siyasetiyle bağlantılı olduğu açıktır. Kabalıkla katılığın çok örneği görülmüştür. Ama "X Planı" politikasında yeni olan unsur gelecekle ilgili bir analizi olmasıdır ki bu derin bir karamsarlık taşımaktadır. Bu karamsarlık nükleer silah yarışı ile ekolojik dengenin bozulmasına karşı çıkanların en uç endişeleri derecesindedir.

"X Planını" savunanların farkı, onların bu tehlikeli gelişmelerin durdurulup geriletilebileceğine inanmamalarıdır. Teknik imkanlar olsa bile bu imkânları gerçekleştirebilecek politik yolların tıkalı olduğu kanısındadırlar. Dolayısıyla halkla ilişkiler gereği çözümlerden ya da istikrar imkânlarından söz etmekle birlikte gerçek politika ve planları bu doğrultuda değildir; aşırı bunalım ile tehlikenin devam edeceğini baştan kabul etmişlerdir. Bu katı yaklaşım nedeniyle bütün planları aşamalı bir avantaj sağlamak, gayet isabetli olarak "oyun planı" denen planda en azından bir adım önde olmalarına yarayacak etkili bir üstünlük (geçici bile olsa) elde etmeye yöneliktir.

"X Planı" politikasının ilk açık işaretleri 1970'lerin ortalarında hızlanan nükleer silah yarışında kendini göstermiştir. Bu yıllarda artık herkes yeni silah sistemleriyle tahrip gücü çok yüksek nükleer silahlar geliştirerek aşamalı bir ortak silahsızlanmanın da (ilan edilen nihai amaç) herhangi bir süreli stratejik eşitliğin de (daha çok kabul gören politik hedef) sağlanamayacağını anlamıştı. Bu yeni gelişmeler birçok sağduyulu insana delice gelirken X Planı mantığı açısından tamamen rasyoneldir. Çünkü asıl amaç ne silahsızlanma ne de eşitlik olup, sürekli ve kaçınılmaz bir tehlike içerisinde geçici üstünlük elde etmektir.

X Planı'nın başka işaretleri, petrol fiyatlarının yükselmesine tepkilerde de vardı. Diğer gruplar enerji tüketiminin kısıtlanmasını, petrole bağımlılığın azaltılmasını ya da petrol ve başka meta fiyatlarında genel bir istikrar için görüşmeler yapılmasını önermişlerdir. X Planı'nı savunanlar farklı düşünür. Onların politikası rekabet üs-

tünlüğünün sağlanabilmesi için petrol üreticilerinin gücünü zayıflatmak, bölmek, azaltmaktır. Ama bu politikanın uzun vadede petrol arzını ne şekilde etkileyeceği hiç dikkate alınmaz. Bu çözümün akılcı olmayacağını savunmak esas noktayı gözden kaçırmak olur. Çünkü amaç kalıcı çözüm değil, kaçınılmaz sayılan gelecek raund için üstünlük ve avantaj elde etmektir.

X Planı son zamanlardaki Britanya politikasında da kendini hissettirmiştir. İşçi sınıfını sosyal refah devletiyle bütünleştirme politikalarından ya da devlet, işveren ve sendikalar arasında yeni ve dengeli ilişkiler kurma politikalarından (1945 sonrasında etkili olan iki politika) farklı olarak, X Planı, ücretli işçilerin halen varolan örgütleri ile beklentileri geriletilmedikçe gelecekte kapitalist kâr oranında düşüş olacağına kesin gözüyle bakar. Bu yorum gereğince X Planı sadece sıradan baskılar uygulamaz, aynı zamanda gerektiğinde Britanya'nın sanayi sermayesini daraltmayı da göze alır. Bu çok ağır ve beklenmedik bir fiyattır ama gerekli üstünlüğün sağlanabilmesi ya da yeniden sağlanabilmesi için ödenmesi zorunlu görülmüştür. Birçok sağduyulu insanın bu politikanın da delice olduğunu savunması, X Planı mantığına yabancılıktandır. Bu planı savunanların dürtüleri katıdır ve bu dürtüler kapitalizmin kaçınılmaz taleplerinin ve geleceğinin rasyonel analizi ile içiçe geçmiştir.

Bu tür bir birleşimde, X Planı uygulayıcıları saptadıkları hedefe her ne pahasına olursa olsun ulaşmaya çalışan en katı devrimcilere benzer. Ama X Planı'nın devrimden farkı, toplumun dönüşmesi, yeni bir düzenin kurulması, kalıcı bir özgürleşme gibi unsurların lafı edilse bile planda ciddi olarak yer almamasıdır. Bir seferinde bir aşama, bir seferinde bir on yıl, bir seferinde bir nesil: X Planı'nı uygulayanlar süresiz ve kaçınılmaz saydıkları bir mücadelede nisbî bir avantaj kapma hesabı yapar. Çünkü bu yüzdeler politikasıdır ve bu katı politika çerçevesinde, bugün ve yarının değiştirilebileceğine inananlar ve özellikle de sorunları hafife alanlar ya da gerekli maliyetten kaçınanlar şiddetle küçümsenir. Bütün ihtiyar idealistler gibi bu tür gözü yaşlılar da, ayak altında dolaşmadıkça, sadece geçersiz sayılabilir.

X Planı'nın tehlikeli olduğunu söylemeye gerek yok sanırım. Planın tehlikeli olduğunu söylemek çocukca bir şey olur. Çünkü Plan zaten varolan ve açıkca görülebilen aşırı bir tehlike durumunda uygulanmak istenen rasyonel bir değişimdir. X Planı'nı tamamen savunanlar ile onların en kararlı politik muhalifleri arasında sık sık

şaşırtıcı bir örtüşme görülür. Dikkatin hep aynı tür sorunlara yöneltilmesi ve acil durumlarda da bu sorunlara karşı bazen genel huzuru bozucu bir eyleme geçilmesi zorunluluğu her iki grubun da ortak hareket noktasıdır. Fakat X Planı'nın temel bir farkı vardır: Bu plan sadece oyuncularının avantajını gözetir. Daha genel bir koşul gündem dışı bırakılır; oysa alternatif hareketlerin önerdikleri çözümlerde istikrarlı bir ortak avantaj söz konusudur; zaten bu ortak avantaj tanımlanabilir ve ulaşılabilir genel bir koşulun bilinmeyen ve tanımlanmamış olan X'ın yerine geçen pratik bir koşul - temel ilkesidir.

Durum böyle ise genel tercihin kolayca yapılabilmesi gerekir. Ama biz baskı altında yapılan gerçek tercihlerden söz ediyoruz ki bu durumda çağdaş kültür ve toplumda X Planı'nı destekleyen ya da en azından ona karşı çıkmayan ne kadar çok ögenin bulunduğunu tesbit etmemiz gerekir. Plan genellikle bu yarışmada ulusal bir üstünlük çerçevesinde - "ülkemizi bir adım ileriye götürmek" - sunulur. Dolayısıyla tabii ki bu şekliyle yurtseverlik ya da şovenizm duygularına hitap eder. Zarar verici etkileri de yabancı düşmanlığı ya da daha hafif biçimiyle yabancılara karşı öfke ve güvensizlik duyguları arasında geçiştirilir. Buna benzer duygular daha geniş bir kitlenin çıkarlarını gözetmek için de harekete geçirilebilir, şimdi askerî politikada olduğu gibi, kendi ailelerimizle kendi halkımızın durumuyla doğal olarak yakından ilgileniriz. Ne olursa olsun onların iyi olması olağanüstü çaba gerektirir ve bu da belirli koşullarda X Planı'na benzeyebilir. Ayrıca uzun kapitalist toplum tecrübesi zihinlerimize hep avantaj peşinde koşmamız gerektiğini, aksi takdirde acı çekip güme gideceğimizi kazımıştır. Günlük olaylarda kendini gösteren bu gerçeklik, X Planı'nı kaçınılmaz sayma eğilimini besler. Nitekim ortak refah hedefiyle yola çıkmış olan İşçi hareketini de, derinden etkilemiştir. Bir sendika belirli bir ücret talebinde bulunurken, yapılan işin topluma yararından değil de, örneğin, o işin "ücret tablosu"ndaki yerini geliştirmekten söz ediyorsa, X Planı ile uyum içerisinde demektir.

Bu planı daha temelden destekleyen başka kültürel koşullarda, vardır. X Planı yüksek beceri politikası ve yüksek riziko politikasıdır; kolayca bir erkeklik gösterisi olarak lanse edilebilir. X Planı, riskleri hesaplama ve oyun planı belirleme tarzıdır. Dolayısıyla, kültürel olarak, yaygın kumar alışkanlığı ile hesaplarına kolayca uyar. En üst düzeyinde X Planı belirli tip uygulamacı zekâlara (bilimsel ve tek-

nik alanlar da dahil) ve uzmanlaşmış oyun planı yeteneklerine başvurur. Ama bu alanda eğitim ve özellikle de yüksek eğitim (sadece iş idaresi çalışmaları türünden değil) zaten profesyonelliği, rekabette üstünlük açısından tanımlar. X Planı ilginin daraltılıp yeteneğin kendisine yöneltilmesini destekler; bir yeteneğin hizmet ettiği insanî amaçlar ya da yol açtığı toplumsal sonuçlar değil, sadece kullanılmasıdır önemli olan. Askerî alandaki profesyonelliğin, mali alandaki profesyonelliğin, reklamcılık ve yayın alanlarındaki profesyonelliğin birbirlerini karşılıklı pohpohlaması, bu durumun nerelere vardığını açıkca gösteriyor. Dolayısıyla X Planı'nı geleceğe yönelik tek gerçekçi strateji saymamızı dayatan toplumsal ve kültürel koşullar gerçekten de çok güçlüdür.

Ayrıca X Planı ne bu eğilimlerin sadece birine indirgenebilir, ne de bunların toplamından ibarettir. X Planı egemen olabilmek için hâlâ güçlü olan karşılıklı ilgi ve sorumluluk duygu ve alışkanlıklarından ve de bunları destekleyip güçlendiren çeşitli kurumlardan kurtulmak zorundadır, laf düzeyinde gerçekler ne olursa olsun. Ayrıca X Planı olabilmek için de avantaj, riziko ve meslek oyunu alışkanlıklarından farklı bir şey olmak zorundadır. Halen pek az olan gerçek uygulayıcılarının kendilerini çeşitli dar yerel eğilimlerden kurtarıp, büyük çapta üstünlükler elde etmeye yönelmesi de bu gerçeği açıkca gösterir. X Planı'nın uygulandığı alanlarda - nükleer silah stratejisi, yüksek sermayeli ileri teknolojiler (ve özellikle bilgi teknolojilerinde), dünya piyasası yatırım politikası, sendika aleyhtarı stratejiler - eski tarzda mücadele edip yarışan birey ve ailelerin alışkanlıkları, sıradan kumar eğlencesi ve yerel ve ulusal sadakat gibi basit duygular (X Planı rasyonel olarak gerek duyduğu zaman bu duyguları çiğnemek zorundadır) tamamen başka bir dünyaya aittir. Yani X Planı, yapısı gereği herkese göre değildir. Bu plan kendisinin bilincinde olan elit tabakanın belirmeye başlayan rasyonelliğidir; kötü kriz atlama politikalarının kazandırdığı acil tecrübelere dayanır, ama bu kendiliğindenci tepkiden ibaret yaklaşımla yetinmez. Krizin gelişini farkedip hazırlık yapmak, gösterilebilecek çeşitli tepkileri denemek, bu durum için kaynak ve yedekleri derlemek; işte asıl X Planı budur.

Bu güçlü eğilimi saptayıp incelemek, fesat teorisi geliştirmek değildir. Genellikle ancak olay olup bittikten sonra öğrendiğimiz bir çok politik fesat vardır. X Planı'nın öğeleri yapıları gereği dalavere ve fesat özelliği taşır. Ama bu planı komplo planı olarak görür-

sek yarattığı tehlikeyi hafife almış oluruz. Oysa asıl tehlikeli bu planın yüksek düzeyli politikanın sağduyusu olarak sunulmasıdır. Açgözlü bir kargaşadan ve günü gününe idare etmek görüşünden farklı olan X Planı, geleceği anlamanın ve onu yönlendirmeye çalışmanın bir yoludur - sınırlı ama güçlü bir yol. Gittikçe bunalıma sürüklenen bir dünyada X Planı'nın daha eski, daha az rasyonel, daha az planlanmış ve daha az bilgilenmiş bir politikadan daha fazla taraftar toplayacağı kesindir. Bu durumda X Planı'nın tek ciddi alternatifi, özgül politikaları açısından en az onun kadar rasyonel ve bilgili olan ve genel refahın sağlanmasına yönelik olduğu için ahlakî açıdan daha sağlam olmanın yanısıra, en üst genel düzeyinde *daha* rasyonel ve *daha* bilgili bir geleceği düşünme biçimidir. Çünkü yüksek düzeyli bir rasyonellik ve en yaygın bilgi, genel refahın ve istikrarlı genel çıkar biçimlerinin sağlanmasını ve ayrıca da tikel refah ve hayatı sürdürebilmek için gerekli olan en pratik şartların elde edilmesini gerektirir.

2 Asıl politik sorunlar da bu aşamada ortaya çıkar. Her radikal yön değişimi için gerekli fiilî ve doğrudan kaynakları incelemekle işe başlayabiliriz. İki sektör hemen göze çarpar: Günümüzde, ekoloji, alternatif teknolojiler ve silahsızlanma gibi kilit alanlarda, büyük kısmı halen genişleyen bilginler topluluğuna bağlı olan ayrıntılı meslekî araştırmalar yapılmaktadır. Ayrıca, en çok barış hareketinde ve ekolojik girişimlerde göze çarpmakla birlikte, çok geniş bir toplumsal ve kültürel alana yayılan ve gittikçe artan özgül kampanyalar da vardır. Kökten yeni politika çeşitleri için gereken fiilî ve doğrudan kaynaklar buralarda mevcuttur.

Bununla birlikte bu iki gruba dahil olan insanlar birbirinden çok farklıdır. Bazı faaliyet şekilleri birbirinden tamamen kopuktur. En faydalı bilimsel çalışma (ortodoks bir araştırma gibi) politik liderlere ya da genelleştirilmiş kamuoyu araştırmalarına yöneltilir. Çünkü yapılan tanımlara göre bu tür bir çalışma politik değildir ; bu çalışma daha çok fiziksel olguların nesnel bir değerlendirmesidir ve politikanın basitliklerinin, sokak çığlıklarının ve gösterilerin duy-

gusallığının bu çalışmalara bulaşmaması istenir. Oysa kampanyaların birçoğu, öncelikle halkın gösterdiği tanıklık ve tepki biçimleriyle, belirli bir kötülüğe karşı gösterilen kişisel tepki ya da doğrudan bir alternatif ilişkinin geliştirilmesiyle ilgilidirler. Ancak bundan sonra bazı temsilcileri tarafından, eski dinî hareketlere benzeyen bir değişim hareketi olarak, genelleştirilebilirler ve başkalarını kendilerine katılmaya çağırabilirler; bu yapılarıyla hem entelektüalizmi hem de örgütlenmiş politik sistemini eleştirebilirler.

Bu farkları anlamak gerekir. Ama son yıllardaki barış ve ekoloji hareketlerinin en dikkat çeken özelliği, bunların hem küçük- grup protestolarının hem de kitle gösterilerinin doğrudan eylemi ile bilimsel yeni pratik gelişme düzeylerinde başarıyla birleştirmeleridir. Bu hiçbir zaman kolay ya da kalıcı bir birleşim değildir. Ama bir çok ülkede ulaştığı düzey göz önüne alınırsa, şimdiden politik bir etmen haline geldiği görülür.

Feminizm de son günlerdeki aşamalarında buna benzer bir birleşim sergiliyor. Bugünlerde feminist araştırma ve tartışmalar gittikçe yaygınlaşıyor, bu tartışmalar çeşitli alanlardaki düşüncelerimizi etkiliyor. Ayrıca hem destekleyici grup ve girişimlerde bir artış var, hem de eski baskıcı ve ezici alışkanlıklara karşı genel ve özel tepkiler gözlemleniyor. Bu birleşim nisbeten daha dengelidir; barış ve ekoloji hareketlerine göre daha doğrudan kimlikler ve ilişkiler üzerine kurulmuştur. Ayrıca "kadın hareketi" olarak adlandırılan ama farklı yerlerden yola çıkıp farklı amaçları olan çeşitli akımlardan oluşan bu hareket, halen kendine özgü yollar oluşturmakta olup diğer politik kurumlarla etkileşimdedir (bu etkileşim biçimlerinin bir çoğu daha çözülmemiştir).

Bu gelişen insancıl hareketlere - barış, ekoloji ve feminizm - bakarak kendiliğinden hazır bir potansiyel ve etkili bir politik çoğunluk olduğunu düşünebiliriz. Ama genel durum hiç de böyle değildir. Potansiyel olduğuna şüphe yok. Asıl sorun kendiliğindenlik. Bu hareketlerin geniş insan kitlelerinin köklü çıkarlarını temsil ettiği inancını temel almış olan bu potansiyel duygusunu, zamanla yerini bütün diğer örgütlenmiş ve kurumlaştırılmış politik ve toplumsal biçimleri umursamayan bir tavıra bırakma ihtimali de vardır. Bu toplumsal ve politik biçimlerin çoğunun mekanik düşünce tarzını ve hileli uygulamalarını değerlendirdiğimiz zaman, böyle bir ihtimal bazen kaçınılmaz gibi görünür. Ama gene de bu yaklaşım mantıken yanlıştır; özellikle de eski dinî hareketlerle ya da belirli bir zamanı

bekleyen cesur azınlıklarla bir benzerlik kurarak, başına buyruk davranmak çok yanlış olur. Bu tür bir yaklaşım 1960'larda çoktan reddedilmiş olmalıydı (o zamanlar buna karşı entelektüel tartışmalar olmamakla birlikte).

Çünkü yön değişikliği sırf barış, ekoloji ve feminizm hareketlerinde değil, alternatif kültür denen ama hep ancak muhalif bir kültür olabilen - tiyatro, sinema, yerel yazı ve yayıncılıkta ve de kültür analizinde - enerjik akımda da vardır. Ama bütün bu çalışmalarda ve yeni politik ve ideolojik analiz biçimlerinde ortaya çıkan bir gerçek vardır: Sorunun özü, küçük grupların girişim ve potansiyelleri ile egemen sistem arasındaki ilişkilerde yatar. Yeni bir çalışmanın nasıl kotarılıp geliştirildiğini ve etiketlendiğini - toplumun her köşesine yayıldığını ve toplumda tanınmış olmasının aynı zamanda da dışlanmasına neden olduğunu bu ilişkilerden öğreniriz. Bu noktada azınlık kültürü olarak varlığını sürdürmek mümkündür ama kültür sisteminde temel kurumların kalıntı değil beliren azınlığın günü gelene dek kalıntısal içeriklerinden dolayı görmezlikten gelinen - başat ve faal oldukları, kayıtsız kalınamayacak bütün bir bağlantılı süreci yönlendirip denetledikleri kısa sürede anlaşılır. Bu gerçek, kültür sistemi için geçerli olduğu gibi kurumlaşmış biçimlerin denetleyip yönlendirdiği genel toplumsal ve politik sistem için de geçerlidir.

Pratikte bu sorunun temelini şimdiki siyasi partiler oluşturur. Çünkü sistemin bizi, bütün etkili düzeylerde bu partilere yönlendirdiği açıkça bellidir. Ama aynı açıklıkla belli olan başka bir gerçek daha vardır: Bu partilerin başlıca işlevleri, sorun ve çıkarların halen varolan tanımlarını yeniden üretmektir. Yeni sorun ve çıkarlar gündeme geldikçe partiler bu sorun ve çıkarları soyutlayacak, hafifletecek ve sonunda da kendi içinde eritecek olan bir sisteme yöneltirler, 1945'den beri almamız gereken bir ders varsa, o da bu gerçektir. Aslında Britanya'da bu olayın yanlış anlaşılamayacak kadar açık bir örneği yaşanmıştır: İşçi Partisi'ne emanet edilen 1960'lardaki nükleer silahsızlanma girişimleri daha sonra on beş sene boyunca ne halk arasında ne kurumsal düzeyde hiçbir faaliyet göstermeden ortadan kayboluvermişti. Ayrıca bu olay bu günlerde bu tür olaylara yöneltilen savunmalar türünden sadece yerel ve tesadüfi nedenler ileri sürerek ve herkese bir dahaki sefere farklı olacağını söyleyerek geliştirilebilecek bir olay da değildir. Partiler pratikte bu davranış biçimine göre oluşturulmuştur. Partiler yeni sorun ve çıkarları kendilerine

göre daha önemli olan bir-süreç - şimdi egemen olan idare düzeninde kendilerine bir pay kapmak ve bu payı fazlalaştırmak süreci - içinde eriterek çarpıtırlar.

Bu olayı böylece sürdürmek gerekmez. Çünkü bütün geçerli toplumlarda oldukça büyük bir azınlığın ve bazı toplumlarda da şimdiden çoğunluğu oluşturan bir grubun, ortodoks politikayı artık desteklememeleri de yeni sorun ve akımların ortaya çıkması kadar önemli bir olgudur. Dolayısıyla olağanüstü bir denge durumu dışında (ki uzun zaman sürdürülmesi söz konusu değildir) şimdiki politik biçim ve kurumlara zorlu bir toplumsal baskının oluşması kaçınılmazdır. Bu baskılar muhtemelen şimdi bilinen biçimlerden farklı, yeni ve daha açık denetleme ve bastırma mekanizmalarının ortaya çıkmasına neden olacakları için, kurumlara karşı umursamaz davranmak çok tehlikeli bir tutumdur. Tam tersine olumsuz, şüpheci ve duygusuz baskılar çok fazla olacağı için yeni ve olumlu sorun ve çıkarları ileri sürenler, kurumlara yönelmelidir ama bu yönelme, kendi özerk üslupları doğrultusunda gerçekleşmelidir.

Bu nokta ile işçi hareketinin kurumları arasında özel bir bağlantı vardır. İşçi hareketlerine bağlı olan kurumlar başlangıçta o zaman egemen olan ilişkilerden bağımsız olarak geliştirilmişlerdir. Bu kurumlar en az bizim şimdi yaşamaya başladığımız değişimler kadar önemli olan toplumsal ve ekonomik düzen değişikliklerine nesiller boyu gösterilen gerçek tepkilerden oluşmuşlardır. Ama gene de bu değişimin derecesi iki açıdan değerlendirilmelidir: Öncelikle kurumların oluştuğu toplumların dışındaki bölgelere yapılan iş transferinin nisbî hızı ve bu transfer ile ülke içinde oluşturulan yapısal işsizlik arasındaki etkileşim dikkate alınmalıdır. Ayrıca da bu işçi sınıfı kurumlarının özellikle dengeli ve erkek - egemen ve en önemlisi ulusal kökenli ve ulusal çerçevede değerlendirilen süreçlere yönelik olmaları dikkat edilecek bir noktadır.

Mevcut kurumlar her iki açıdan da sadece yetersiz kalmamış, aynı zamanda belirli kilit noktalarda yeni akımlara direnme göstermişlerdir. Barış ve feminizm akımları ancak belirli biçimlerde gündeme gelmiştir: Barış hareketi nükleer silahsızlanma çerçevesinde geliştirilmiştir ama "tek-taraflı" ve ulusal kökenli bir hareket niteliğindedir; feminizm ise sendikacıların kadın işçilerine duydukları sınırlı sorumluluk duygusundan kaynaklanmıştır ama hem teoride hem de pratikte hiyerarşi ve egemenliğe karşı geniş çaplı bir tepki gösterilmemiştir. Kurumların yeni kültürel akımlara karşı gösterdikleri umur-

samazlık herkesce bilinir. Bu kurumların kendi kalıplaşmış düşüncelerine duydukları güven - kapitalist patronları gibi "entelektüeller"i ve "akademisyenler"i küçümseyerek yeni düşünce biçimlerini kendilerinden uzaklaştırmaları - en geniş kamusal düşeyde entellektüel tartışmaları kaybetmelerine neden olmuştur. Eski sömürge dünyasıyla ilgili olarak bir önceki yüzyılın politik ilişkileri sürdürülmüştür ama ticari biçimlerin ("uvriyerist" ekonomi politikaları ile varsayımlarının temelini, bu kapitalist ticari biçimler oluşturur) uluslararası ekonomik düzene egemen olmasının doğurduğu sonuçlara karşı çıkmak konusunda radikal bir isteksizlik söz konusudur.

Halen varolan kurumların bu sorunlar doğrultusunda değiştirilebileceğine inanılabilir ve aslında inanmak gerekir. Ama yapıları gereği böyle bir değişim, kurumlarla kurulabilecek entelektüel bir ilişkiyle gerçekleşmez. Tam tersine en geçerli yaklaşım sorgulamadır. Bu tür bir yaklaşım en acil alanda - seçimlerde - çok önemlidir. Toplumda ortodoks bir seçim düzeni ve ritmi geçerlidir. Ama aynı zamanda radikal bir düşünme ritmi de vardır. Bu düşünme ritminde uzun vadeli sorunlarla ilgili yoğun etkinlik dönemleri olduğu gibi, suskunluklar, uzlaşmalar, kaçamaklar, seçim yakın olduğu zaman uygun görülen yapay bir dayanışma biçimi ve anlamsız iyi niyet sözleri de vardır. Bunların çoğu aslında boşunadır. Liderlik çekişmesinin ön planda olduğu bu geniş boyutlu olaylarda radikal bir azınlığın oynadığı rol, pratikte zaten önemli değildir. Asıl önemli olan gerçek sorunların pratikte yerini, bu tür bir politikaya (eleştirinin yanıltıcı olduğunu gösterdiği ve yerine geçmek istediği politika türü) bırakmasıdır.

Gerçekten belirleyici olan bazı seçimler vardır: Kaybedilmemesi gereken, aksi takdirde gerici ya da baskıcı bir eğilimin bütün beklenen sonuçlarını kuvvetlendirecek seçimler. Ayrıca tutarlı bir gelişme ihtimali taşıdığı için desteklenmesi gereken bazı seçimler de vardır. Ama bu durumlarda bile varolan süreçlerle entelektüel bir ilişki kurulamaz ve bu süreçleri geçici bir süre için bile olduklarından farklı görmek savunulamaz. Şimdiki kurumlara yöneltilen karşı hareket (ki ancak farklı sorunlar üzerine kurulmuş alternatif kurumlar olması durumunda gerçekleşebilir) hiçbir şekilde seçimlere ya da parti programlarına ve manifestolarına indirgenemez. Esas yaklaşım her zaman bu kurumlardaki insanlara yöneliktir; ama aynı zamanda bu kurumlardan ayrılmak üzere ya da zaten ayrılmış olan çok sayıda insana da yönelik olmalıdır.

Bu yaklaşım tanım gereği samimi, içten ve öğretmeye olduğu kadar öğrenmeye de (gerçek bir yoldaşlık ruhuyla) hazır olmalıdır. Ama bizim kampanyacıların ya da entelektüellerin artık suçluluk dürtüsüyle ya da birikmiş olan bu kadar bilgiye göstermelik bir saygı tavrıyla dilekçeci veya başkalarının hak savunucusu olarak dolaştıkları dönemi geride bırakmış olmamız gerekir. Artık bu tür şeyler söz konusu olmamalıdır ve gerçekten bilge olanın ne bu tür saygıya ne de pohpohlanmaya ihtiyacı vardır. Eğer şimdiki kurumlar sadece kaybettikleri savunma savaşını yönetmekten fazlasını yapmıyorlarsa, bu, insanların hayatlarıyla refah durumlarında çok daha köklü bağlılıkların tehlikede olduğunu gösterir.

3 Yapılması gereken bütün değişimlerdeki en güç öğe ekonomiktir. Yeni akımların hayatın ekonomi dışındaki bütün alanlarında faal olup kendini hissettirmesi anlamlı bir noktadır. Sanki ekonomik egemenliğin ve kapitalist düzenin uzmanlaşma alanları dışında kalan her şey ele alınmış ve işlenmiş gibidir: Barış, ekoloji, kadın erkek ilişkileri, yaratıcı sanatsal ve entelektüel çalışma ile ilgili gerçek çalışma. Bu alanlarda sürekli yeni akımlar ve dolayısıyla da yeni tartışma ve eylemler geliştiriliyor. Ama bu arada ekonomik düzenin kalesinde yalnız egemen kurumlar ve onların gölge kuruluşları değil, somut insanların çoğu da yer alıyor.

İnsanların bir çoğunu silahsızlanma, çevre koruması, kadın hakları konusunda harekete geçirmek mümkün olmuştur. Öyleyse bu gerçek gelişmeler ile düşüncelerini değiştirmeyen muhafazakâr (sadece bir tek parti de değil) milliyetçi, tüketici bir çoğunluk arasında bir asimetri vardır. Bazıları sınırlı direnişlere, sınırlı kopukluklara, her türlü istisnaya sarılarak bunun böyle olmadığını ispatlamaya çalışır. Tabii ki bu direnişlere saygı göstermek gerekir ama gene de kapitalist toplumsal düzenin görevini - ekonomik açıdan en başarısız olduğu dönemlerde bile kapitalizmi onaylamak - yerine getirmediğini savunmanın pek bir anlamı yoktur. Eski varsayımlara göre Britanya'da dört milyon işsiz olması, çoğu hizmetin bozulmaya başlaması, ama toplumsal düzene pek karşı çıkılmaması ya da bu düzene sürekli politik destek sağlanması mümkün olamazdı. Gene de iş-

te bu noktadayız.

Ama hayalkırıklığı ve sızlanma ile geçirecek vaktimiz yok. Önemli olan bu noktaya nasıl vardığımızı anlamaktır. Bunu anlayabilmek aslında o kadar zor değil. Kapitalist toplumsal düzenin bütün belirleyici beklentileri dar bir alana ve çok kısa bir zaman süresine yoğunlaşır. Sürdürülmesi gereken bir iş, yeniden ödenmesi gereken bir borç, bakılması gereken bir aile v.b. vardır. Birçok insan bütün çabalarına rağmen bu bilinen yükümlülükleri yerine getiremez. Kimileri pes eder ve teslim olur. Ama gene de büyük bir çoğunluk, başka konulardaki fikirleri ne olursa olsun, ya da hayatlarının diğer alanlarında ne yaparlarsa yapsınlar, bu bağlayıcı ilişkilere sıkı sıkıya sarılırlar, çünkü başka pratik alternatifleri yoktur. Yeni akım ve hareketlerin liderleri ve üyeleri, öncelikle orta sınıf üyeleridirler; ama bu olgu, kolaycı bir yaklaşımla, değişimin öğelerinin değişimden yana olan kesimlerin değiştiği şeklinde yorumlanmamalıdır. Orta sınıf toplumsal konularda nisbeten tuzu kuru bir biçimde muhalefet etmeyi göze alabilir. İkinci neden, yeni akım ve kampanyaların çoğu üyelerinin sadece yüksek eğitim yaparak olmasa da bilgi edinme sürecine bağımlı olmaları ve en kesin bilgilerin dolaysız tecrübeyle değil, bilinçli analizle elde edilmesidir.

Bu durumda bu akımları "orta sınıf sorunları" olarak önemsememek oldukça komik bir yaklaşımdır. Bu sorunların bu şekilde yorumlanarak çarpıtılması mevcut toplumsal düzenin sonucudur. Bu sorunları işçi sınıfının temel çıkarları açısından geçerli olmadığını söyleyerek dışlama da aynı şekilde tuhaf bir davranıştır. Çünkü aslında hepsi de bu temel çıkarlarla ilgilidir. Tehlikeli sanayi işlemlerine ve çevre kirlenmesine en çok maruz kalan kesim işçilerdir. Yeni kadın haklarına en çok işçi sınıfı kadınlarının ihtiyacı vardır. Barış içinde yaşamak ve çocuklarımızı barış içinde yetiştirmek en genel ihtiyaçtır. Ama toplumsal konu ve devingenlik ya da ileri öğrenim imtiyazlarından yoksun olan çalışan kesimin çoğunun - toplam işçi sınıfı nüfusundan daha geniş bir topluluktur bu - halen sınırlı ve kısa vadeli sorunlarla ilgilenmeleri toplumsal düzenin bir sonucudur.

Geniş tepkiler uyandıran hareketler bile bu katı toplumsal özle karşılaşınca marjinalleşir. Bu alana girilir girilmez karşılaşılan yerleşik tavırlar vardır: Sağduyu, pratik ve sınırlı çıkarlar, daha fazla rahatsız edilmeme isteği ve temkin, hesapların ihtiyatla değerlendirilmesi ve kapatılması. Bu sınırlı ve belirleyici ilişkilerden farklı so-

runları ele alan her hareketin başarılı olabilmesi için bu günlük sorunlarla (genel bilinç bu tavırlar çevresinde oluşturulur) ilgili ciddi ve ayrıntılı alternatiflerin ortaya atılması gerekir. Ama bütün alternatif politikaların en zayıf oldukları konular da (tarihi olarak anlaşılabilir nedenlerden dolayı) bunlardır.

4 En zorlu akımlar iki noktada kesişir: Ekoloji tartışması ve uluslararası ekonomik düzende meydana gelen değişimler. İnsan bazen bu akımların eski sınaî toplumlarında çalışan çoğunluklara yarardan çok zarar sağladığını ve onların yerlerini kaybetmelerine neden olduğunu düşünür. Gene de bazı kampanyacılar evrensel ihtiyaç ve adaleti sağlamak için uğraşırlar. Ama bu kamyanyalara kimsenin katılmadığını görmek, onları pek şaşırtmamalıdır, çünkü çoğunlukla önerileri gittikçe daha gerçekdışı olmaya başlar. Bu tür muhalifler kimi zaman sanayi üretimin tamamına ya da büyük kısmına karşı çıkarlar ve zanaatları ya da tarımsal geçimi önerirler. Önerilen bu yollar için büsbütün yaşanmaz diyemeyiz, ama şehirleşmiş sanayi toplumlarındaki nüfusun tamamı, hayatını bu şekilde sağlayamaz. Dolayısıyla tamamen gerçek dışı olan bu tür öneriler ile sınaî kapitalist topluma yöneltilen temel eleştiri arasında bağ kurulması ya gaflet ya da ihanet olarak nitelenmelidir. Aynı şekilde yakında insanlığın ahlak değişimine uğramasını beklemek de bu iki kategoriden herhangi birine girebilir.

Eski sanayi toplumlarının geçim biçimi eninde sonunda değişecektir. Aslında değişim zaten başlamıştır. Ama bu durumda daha nitelikli, daha rasyonel ve daha bilgili hesaplara gerek duyulur. İşte entelektüel sorun da bu noktada ortaya çıkar: Bazı ilkeler tesbit edilebilir ama bütün fiilî politikalar yeni ve yapılması zor olan kaynak hesaplarını (tanım gereği bu hesaplar kesin olmalıdır) dikkate almak zorundadır. Biz ilkin ilkeleri inceleyebiliriz, ama bunların pratik sonuçları, sürekli ve karşılıklı görüşmelerle ilerleyen bir süreç içinde, şurada ya da burada, şu veya bu araştırmada saptanmış olarak karşımıza çıkacaktır.

Önemli olan ilkeler şunlardır: İlkin piyasa ekonomisinin ötesine geçen uzun ve zorlu bir hareket başlatmalıyız. İkinci olarak yenile-

nemeyen kaynakların kullanımı söz konusu olduğunda, üretimde sağlamlık, kalite ve ekonomi ilkelerine doğru kendinizi ayarlamanız gerekir. Üçüncüsü, (bir öncekinin bir koşulu) sermayeyi bu yeni amaçlar doğrultusunda kullanacak olan yeni para kurumlarına yönelmeliyiz.

Bu ilkeler çok genel olmakla birlikte bazı özel durumları aydınlatmada yardımcı olur. Dolayısıyla piyasa ekonomisinden farklı bir harekete girişirsek, sanayideki montaj süreçlerinin çoğunun eski ekonomilerden dışlanması, şimdiki kapitalist düzenin tehdit ettiği gibi kaçınılmaz olmayabilir. Aynı şekilde dönüşüm - imalat süreçlerinin de dışlanması gerekmeyebilir. Çünkü bu süreçlerle ilgili kararlar farklı bir değerlendirmeye tâbi olacaktır. Bu durumda dikkate alınması gereken en önemli nokta bu süreçler ile o ülkedeki doğal kaynaklar arasındaki ilişkidir. Bir çok montaj biçiminin ihraç edilmesinin nedeni ucuz emek gücünün kapitalist bir anlayışla değerlendirilmesidir. Diğer taraftan belli başlı hammaddelerin ithaline bağlı olan süreçler, geçim araçlarını kendilerine özgü imalat yöntemleriyle geliştirebilecek olan ekonomilere hemen aktarılacaktır. Bu uzun değişimler gerçekleştirilirken bazı istisnalar ve aykırı durumlar da olacaktır, ama piyasa ekonomisinin dışına çıkma ilkesi ciddiye alınıyorsa, bu değişimlerin yapılması gerekir. Eski sanayi ekonomilerinde bu değişimlerin bazılarının kayıplara yol açtığı düşünülebilir (ki gerçekten yol açarlar). Ama bunun karşılığında hem yerli kaynaklarla ilgili olarak geliştirilen yeni gelişmiş teknolojilere yapılan üretken transferlerden, hem de şimdi egemen olan global piyasanın işlemleri sonucu başka yerlere transfer edilecek olan bir çok montaj ve imalat biçiminin içerde tutulmasından dolayı belirli bir kazanç sağlanacaktır. Bunlar, kendi ihtiyaç ve kaynaklarıyla alternatif gelişme biçimleri oluşturabilecek olan toplumlarda, yanıltıcı bir öncelik kazanırlar. Bu durumda piyasanın yalnızca kendi ölçütleri doğrultusunda çarçabuk uygulayacağı yıkıcı müdahalelere alternatif olarak ortak korunma biçimleri geliştirilmesi gerekecektir.

Aynı şekilde sağlamlık, bakım ve kaynakların idareli kullanımı ön plana alındığı zaman doğacak bazı kayıpların görüşmelere konu olması gerekir. Piyasa, günümüz üretiminin önemli kısmını, dayanıksız malların yerine yenilerini koyma süreci yönünde belirler, ki bir çok iş bu döngüye bağlıdır. Ama bakımın ekonomide marjinalleşmesinin nedeni, piyasa sisteminin yanlış hesaplarıdır ve büyük bir ihtimalle farklı öğelerin vurgulanması birçok süreçte bazı temel ta-

sarrufların yapılmasına da yol açar. Kötü ve kısa vadeli kullanım için yapılmış olan evler, mobilyalar, oyuncaklar, arabalar ve günlük ev eşyaları tüketici olarak gözlemlediğimiz örnekler arasındadır. Nalburiyeden ekmeğe kadar bir çok kısa vadeli malda kalite açısından büyük bir düşüş vardır. Piyasanın baskıları doğrultusunda en düşük yeterlilik seviyesine ve kısa zamanda değiştirme ilkesine göre düzenlenmiş olan standardlaşmış ucuz malların üretimi, bütün ekonominin mantığını bozmuştur. Piyasanın bazı imtiyazlı sektörlerinde bu durum farkedilmiş ve "yığın" piyasasının satış rutinlerinden ve araçlarından uzaklaşılarak, daha kaliteli ve daha sağlam mal üretimine doğru yönelme başlamıştır. Fakat bu durumu genelleştirmek öngörülen "kaliteli" piyasanın genişlemesinden önce en temel üretim süreçlerini denetim altına almaya başlamak demektir. "Kaliteli" piyasa, az sayıda bazı alanların dışında "el sanatları"na dönüş anlamına gelmez. Tam tersine böyle bir yaklaşım uygun ve yeni gelişmiş teknolojilerin pazarlama önceliklerine değil de, üretim önceliklerine göre yeniden yönlendirilmesidir. Teknik gelişmenin önemli bir bölümü, üretimde geleceğin maddi koşullarında zorunlu olan sağlamlık, kalite ve ekonomi gibi özelliklere değil, günümüzde bütün sisteme öncülük eden pazarlama dalındaki gelişmelere tahsis edilmiştir.

Bu tür değişimlerin gerçekleşebilmesi için maddi dünyadan çok, finans dünyasına göre hareket eden ve kısa vadeli kârlara yönelik olan para kurumlarının değişmesi gerekir; çünkü müflis ekonomileri destekleyen bu para kurumlarıdır. Günümüzdeki sermayenin büyük bir bölümü vergilendirme, tasarruf, sigorta ve emeklilik ücretleri yoluyla toplumsal olarak üretilir; doğrudan artı değer yoluyla elde edilen kapitalist birikimin yerini bunlar almıştır. Dolayısıyla farklı bir ekonomi düzeninde yatırım için bu unsurların doğrudan toplumsal denetlemelere tâbî olmaları ilkece gereklidir. Ama bu tür bir denetim sisteminin eski sosyalist yöntemlerle ve özellikle de merkezî devlet işlemleriyle gerçekleştirilebilmesi hayli şüphelidir. Gerçekleşme ihtimali en yüksek olan yöntem, kendi geleceğini belirleyen politik alanlarda kaynakları daha farklı bir yaklaşımla değerlendirmek ve elverişli para kaynaklarını, yapılan bu kaynak hesaplarını dikkate alarak kullanmaktır. Devlet ya da şirket temellükü gibi cazip olmayan alternatifler yerine maddi yatırım ve para yardımıyla ilgili fiilî planlamanın demokratik olarak tartışıldığı ve belirlendiği bağlantılı bir süreç oluşturulmalıdır. Üretim ve hizmet kararları, yerel

olarak kabul edilmiş ihtiyaçlara göre belirlenmeli ve aynı şekilde para yatırımı da kendi kendini üreten fonlarının yerel olarak elde tutulmasıyla belirlenmelidir. Radikal bir alternatif teşkil eden bu sistemi kurmak için yapılacak uzun ve karmaşık görüşmelerde, nisbeten avantajlı ve dezavantajlı bölgeler arasında bazı aktarmaların gerçekleştirilmesi için düzenlemeler yapılması gerekir. Yeni iş koşullarındaki gelir aktarımını ayarlamak için yapılan karmaşık görüşmelere yapıca çok benzeyen bu süreç, gelecek nesillerin en önemli politik sorunudur ama sermayenin mevcut mülkleştirme ve yabancılaştırmaları, toplumlar içinde ve arasında bunları izleyen kopukluklar ve genişleyen eşitsizlikler düşünüldüğünde, bu yöntemin zorunluluğu anlaşılır; bu yönde işe başlandıktan sonra yeni yöntemler geliştirecek irade de ortaya çıkacaktır.

Bütün bu değişiklikler daha önce tartışılan çalışma alışkanlıklarında yapılacak olan değişiklikler çerçevesinde gerçekleşecektir. Kendi başına bırakılan piyasa ekonomisi, ortodoks politik çözümlerle hiçbir şekilde düzenlenme ve dengelenme şansı olmayan toplumlarda, büyük boyutlara varan fazlalıklar üretmeye devam edecektir. Aynı zamanda da ideolojik olarak, sadece kendi süreçlerinin "ekonomik" olduğunu savunarak bir çeşit kadercilik aşılamaya çalışacaktır. Oysa daha kısa çalışma saatleri ile yeni eğitim ve yetiştirme programlarının birbirine bağlandığı, hangi iş türlerine girişileceğine yerel düzeyde karar verildiği bir ortamda, en farklı ve bazen en elverişsiz koşullarda bile yapılması gereken işin mantıklı olarak paylaşıldığı istikrarlı ve eşitlikçi ekonomiler kurma şansı her zaman vardır. Belirli üretim tiplerinde gerçek bir emek tasarrufu ile emeğin zaten yoğun olduğu ve kaynaklar ve özellikle de ithal kaynaklar açısından görece ekonomik olan bakım (insan bakımı) hizmetlerinde zorunlu genişleme arasında bir bağ kurabilir. Ama böyle bir bağlantı, ancak üretim ve giderleri sahiplenerek, bunları kendi yabancılaşmış önceliklerine göre dağıtan kurumları yok ederek ve sonra da üretim ve giderler arasında farklı ilişkiler kurulması koşuluyla gerçekleşebilir. Büyük insan kitlelerini dışlamadan, iş gerilimlerini giderebilme imkanı da, ancak tabanda doğrudan belirlenen bir toplumsal düzene yönelme (holding kapitalizmine ya da merkezîleşmiş sosyalist kumanda ekonomisine değil) başladığı zaman ele geçirilir.

Politik kaynakların bu kadar farklı bir düzen için yeniden - değerlendirilmesi bu aşamada çok önemlidir. Bu alternatif düşünme ve planlama biçimlerinin etkili biçimde geliştirilebileceği tek alan

vardır ki bu, sendikalarla meslek kuruluşlarıdır. Bilimsel, teknik ve ekonomik düzeylerde uzman yardımı gerekecektir. Ama holding kapitalizmine ve ulusal hesaplara yönlendirilmiş olan sendika örgütleri iki yeni gelişmeye açık olmayı kabullenmedikçe şunlar gerçekleşemez: Birincisi, etkili ve küçük ölçekli politik topluluklarla doğrudan ilişkilere geçme, ikincisi de uluslararası emekçi hareketiyle daha köklü ilişkilere geçme konularında şimdikinden çok daha esnek olmalıdırlar.

Şimdiden buna benzer gelişmelerin izleri görülmektedir. Ama gene de günümüzdeki devlet merkezli ve sanayi merkezli kurum ve önceliklerden kopabilmek için, uzun ve zor bir geçiş döneminin atlatılması gerekir. Değişim belirtilerine ya kriz içersindeki girişimlerde - Lucas Aerospace işçilerinin alternatif üretim planlarında olduğu gibi - ya da farklı bir politik kimliği olan ve çağdaş bunalımdan epey etkilenmiş bölgelerde - İskoçya, Galler, Londra, Kuzey Doğu İngiltere - doğal olarak daha çok rastlanır. Asıl politik sorun bu ilk yön değişimlerini, iş ve kaynakları örgütleme sorumluluğunu almaya kararlı ve bu tür bir sorumluluğu yeni ve nitelikli araştırma ve planlama biçimlerinde de üstlenecek olan bir işçi hareketi oluşuncaya dek yaygınlaştırmak ve genelleştirmektir.

Aslında sendika hareketinin en karmaşık teknoloji, yönetim ve finans alanlarındaki işçiler arasında da yaygınlaşması bu tür bir işbirlikçi dönüşümün gerçekleşme ihtimalini artırır. Bu dönüşüm, her düzeyinde şu anda hâlâ egemen olan kendini yeniden üretmekle yetinen ve savunmaya çekilmiş stratejilerden çok farklı olacaktır. Geniş halk kitlelerinin yararlarını hesaba katmayan ya da bu kitleleri her amaca hizmet etme iddasındaki yetersiz bir siyasi partiye havale eden bu eski stratejiler, şu anda böyle bir hareketi engellemekle meşgüldür.

Toplumsal düzenin geleceğini bu önemli ekonomik alandaki değişimler belirleyecektir. Bu alanda önemli bir hareket başlatıldığı zaman alternatif bir ekonomik düzeni gerektiren bir topluma yönelik olan alternatif hareket ve kampanyalar, tamamen farklı politik ilişki ve ihtimallere doğru adım atabileceklerdir.

5 Bu değişimleri desteklemek üzere artık oluşmaya başlayan şey, bir alternatif toplumsal teoridir (ya da en azından bu teorinin ana hatları). Bu teori düşünce biçimine üç konuda fark getirir.

İlkin, sanayi devrimini çözümlerken belirttiğim gibi üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki bağlantı, yeniden belirlenmelidir. Üretici güçleri teknolojik determinizmin yaptığı gibi soyutlamak tamamen yanlıştır. Ama üretim ilişkilerini bağımsız değişkenler gibi ele alarak onları soyutlamak da aynı derecede yanlıştır. Sosyalizmin bir çok modern biçiminde olduğu gibi artık bu iki öğenin bağımsızca değiştirilebileceğine ya da dönüştürülebileceğine inanmak pek mantıklı değildir. Tam tersine, hem üretim güçlerinde hem de üretim ilişkilerindeki asıl sorun daha temel bir karar düzeyinde ortaya çıkan bir dizi alternatif görüştür. En egemen görüşe göre dünya kullanılabilir bir hammaddedir. Dünya karmaşık bir karşılıklı bağımlılık düzeni içerisinde süren hayat biçimleri ve toprak biçimleri olarak değil de kârlı bir şekilde sömürülebilecek bir fırsatlar dizisi olarak gösterilmiştir. Bu görüş dur durak bilmez kâr dürtüsüne yol açtığı ve sermaye birikimine yönelik olduğu için en çok kapitalist ekonomilere zarar vermiştir. Ama bu durum tartışmayı kapitalizmin mülkiyet ve ücret biçimlerini eleştiren bir tartışmaya dönüştürmez. Yoksa "komünist" ya da "gerçekte varolan sosyalist" ekonomilerin dünyayı bir hammadde olarak değerlendirerek onu temellük etmelerini, sömürmelerini hiçbir şekilde açıklayamazdık.

Dünya hammadde olarak değerlendirilince, insanlar da kaçınılmaz olarak aynı sınıfa dahil edilir. Genelleştirilmiş sermaye ve teknoloji süreçlerini tek başına mümkün kılan etmen de, diğer insan çoğunluklarının genelleştirilmiş 'emek girdişi" olarak yönlendirilmesi ve kullanılmasıdır. Dolayısıyla toprağı hammadde olarak kullanmak dürtüsü, başından beri böyle çoğunlukların çeşitli yollarla - askerî, politik, ekonomik, ideolojik - ast konominda tutulmasını da beraberinde getirir. Kapitalist mülkiyet ve ücret ilişkileri sistemi, bu yollardan yalnızca bir tanesidir. Bundan önce kölelik ve serflik vardı. Aynı şekilde bundan sonra da emeği daha modern biçimlerde kullanmak ve yönlendirmek mümkün olabilir. Bu durumların her birinde üzerinde durulması gereken asıl nokta temel yönelimdir; bu yönelim içerisinde diğer insanlar ve fizikî dünyayla olan ilişkiler bağlantılı bir süreç içinde değişir ve gelişirler; bu süreç içindeki değişimler ise önemli olmakla birlikte mutlak ya da günü-

müzde kesin değildir.

Maddi tarihimizden de anlaşıldığı gibi, şimdi bizim temel yönelim olarak değerlendirdiğimiz olay, pratik etkilerini gittikçe artıran bir kaç önemli aşama sonucunda oluşmuştur. İlk aşama Neolitik ve Bronz Çağı devrimleri olarak özetlenen karmaşık değişimlerdir. Bu çağda çiftçilik, hayvancılık ve demircilik gelişmiştir ve böylece doğaya yönelik kesin müdahaleler başarıyla gerçekleştirilmiştir. Ama bazı hayat biçimleri ile toprak biçimlerinin hammadde olarak ele alındığı ve dönüştürüldüğü bu aşama da tercihlere olanak tanıyordu ve diğer toplumsal ve doğal yönelim biçimleriyle bir arada varlığını sürdürüyordu. Bu olguyu, yönelimin şimdi içinde bulunduğumuz son aşamalarıyla karşılaştırdığımız zaman açıkca görebiliriz. Çok daha güçlü teknolojilerin gelişimi ve bu teknolojilerin,dünyayla ilişkisini ele geçirme ilişkisi olarak tanımlayan bir sınıfın eline geçmesi aşamasında, bir zamanlar seçici olan ve doğal süreçlerle aradaki benzerlikler korunarak yönlendirilen süreç, yerini totaliter ve kazanmaya yönelik bir pratiğe bırakmıştır. Bu pratik kendi içinde başarılı olduğu takdirde hammaddeden-yeryüzü diğer insanlar ve sonunda kişinin kendisi - başka hiçbir şey önemli değildir.

Kendi kendine oluşmuş doğaya yapılan ilk müdahaleler hayatı sürdürebilmek için oluşturulan yeni araçlardı. Bu mantıklı amaç ve pratikleri şimdi içinde bulunduğumuz aşamaya vardırmak çok uzun zaman almıştır. Bu tür hayat biçimlerinde çok büyük bir artış görülmüştür ama *bu süreç aynı zamanda* ölüm ve imha biçimlerinin de artmasına neden olmuştur. Bu sürecin her bölümü kendi kendine oluşmuş doğa çerçevesinin dışına çıkmıştır.

Dolayısıyla sırf ilke olarak bile olsa, bu bilinçli müdahalelerden önceki aşamaya dönmeye çalışmak çekici gelebilir. Ama böyle bir şey mümkün olmadığı gibi gerekli de değildir. Biz artık müdahalelerimizi de izleyebilecek ve böylece onları denetleyebilecek konumdayız. Hayatı çeşitli biçimlerde destekleyip çoğaltacak müdahaleleri seçebilir ve zararlı olduğu tespit edilen ya da zarar verme ihtimalini içinde barındıran müdahaleleri reddedebiliriz. Ekolojik tez de zaten budur. Bu tez etkili olabilmesi için politik ve ekonomik tezlerle birlikte ele alınmalıdır. Fakat bu birleşmenin bizim şimdiye dek alıştığımız politika ve ekonomi nosyonlarını değiştirecek şekilde gerçekleştirilmesi de gerekir. Çünkü asıl değişmesi gereken, insanları kâr ya da iktidar elde edebilmek için hammaddeler olarak değerlendiri-

len görüştür. Bu değişimlerden bazıları demokrasi ile sosyalizmin en derin anlam ve hareketlerinde zaten mevcuttur. Ama hepsi ve her şey mevcut değildir. Bazı öğelerin dışlanmış olması, dünyamızdaki bu iki umut verici gücü sınırlamakta, hattâ tehdit etmektedir.

Şimdi egemen olan yönelim biçiminin en totaliter yanı, emeği sömürme olarak özetlenebilecek temel sistemin artık bütün insan kişiliğini ele geçirme aşamasına gelmesidir. İnsanları hammadde olarak değerlendirmenin sonuçları, sadece ücret ve hayat koşullarında ya da mutlak yoksulluk durumunda (bunlar çok ciddi ve önemli olmakla birlikte) kendini göstermez. Aynı zamanda politika ve ekonomiden göreneksel olarak dışlanmış başka bir alanda da, bu sonuçları görebiliriz. Örneğin bu düşünce biçimi cinsel davranış ve pratiklerde de kendini gösterir; feministler bu davranışı çok doğru tanımlamıştır: İnsanlara seks nesneleri olarak yaklaşmak. Bugünlerde cinsel ilişki, başka bir insanda özel duyumlar için hammadde bulmak şeklinde yorumlanıyor. Bu tutum pornografide kârlı olarak kurumlaştırılmıştır ama başkalarına, özellikle daha kolay yaralanır olan kadın ve çocuklara karşı fiziksel davranışlarında, çok daha ciddi etkileri görülür.

Bu tür ilişkilerdeki başarısızlık önceden tahmin edilebilir, çünkü ilişki başkalarının hammadde olarak kullanımının alternatifidir. Ama bu başarısızlıkta totaliter olan öğe bu davranışın sadece aranan kalıcı tatmin olma biçimlerine boyun eğemeyenlerin insafsızca cezalandırılmasına değil, aynı zamanda da kişinin kendini cezalandırmasına - alkoliklik, uyuşturucu müptelalığı, aşırılık ve yalnızlık - yol açmasıdır. Bu durumda kişinin kendisi de duyular ve kimliklerin üretiminde sadece bir hammadde haline gelir. Yönelmenin bu son aşamasında insanlar artık bütünlüklerini kaybeder.

Dolayısıyla egemen toplumsal düzenlerin kendilerini angaje kıldıkları bütün bir üretim sürecinde - başkalarıyla ve fizikî dünya ile aradaki ilişkiler - derin karşılıklı bağlantılar vardır. Çıkış yolu, görmezlikten gelinen, genellikle bastırılan ama halen varlığını sürdüren bir alternatife bağlıdır. Bu alternatifte kendi kendine oluşmuş doğaya birçok bilinçli müdahale yapılır ama bu müdahaleler doğa ile aradaki zorunlu ilişkiler göz önüne alınarak seçilir, yönlendirilir. Pratikte böyle bir durum, ancak diğer insanlar da aynı şekilde değerlendirildiği zaman gerçekleşebilir. Ama ekolojik ve ekonomik tartışmaları yeni bir politika çerçevesinde birleştirmenin zihinsel zor-

luğu da en çok bu noktada belirgindir. Bu zorluk değişmesi gereken ikinci düşünce biçimini ortaya çıkarır.

"Üretim tarzı" kavramı, içinde yaşadığımız egemen toplumsal düzenleri açıklayan başlıca öğedir. Bu kavram, üretimin örgütlenme biçimlerinin insanlar arasındaki ilişkiler üzerinde ve insanların dünyayı görmeyi öğrenme biçimleri üzerinde önemli ve değiştirici etkileri olduğunu göstererek, bizim toplumsal ve maddi tarihimizin bir çok aşamasını anlamamızı sağlamıştır. Ama artık, kavramın kendisinin analiz etmeye yöneldiği toplumsal düzenlerin bir tutsağı haline geldiğini anlamamız gerekir. Kapitalizm analizinde bu kavram son derece başarılı ve aydınlatıcı olmuştur ve bu katkı hiçbir şekilde rastlantısal değildir, çünkü bu kavram kendi kavramsal oluşum süreci çerçevesinde kapitalizmin belirleyici öğesini yakalayabilmiştir: Kapitalizm bir bütün olarak hem topluma hem de fizikî dünyaya - bu genellikle daha az vurgulanır - egemen olan bir üretim tarzıdır. Kavramın sonunda, yetersiz kalmasının nedeni tikel olan bir tarihî ve maddi yönelmeyi özsel ve kalıcı olarak değerlendirmesidir. Bu yönelmenin farklı biçimlerini geliştirebilir ama bu yönelmeyi hiçbir zaman aşamaz. Bu olgu en pratik biçimde kendini göstermiştir: Marksizm bu kavrama bağlı olarak en fazla açıklayıcı ve aydınlatıcı olduğu noktada, başarılı bir gelecek projeksiyonu yapma yeteneğini buna ekleyememiştir. Çünkü geleceğe ilişkin olarak söylenen, bir üretim tarzının öbürünü izleyeceğinden ibarettir; oysa asıl sorun, üretim fikrinin kendisinde elle tutulur toplumsal ve maddi çerçevesinde radikal bir değişim gerçekleşebilmesi sorunudur.

Dolayısıyla Marx'ın da, tıpkı kapitalist düşmanları gibi doğanın dönüşümü konusunda, doğayı bir hammadde olarak ele almak düşüncesini paylaştığını görmek, bizi pek şaşırtmamalıdır. Ancak Marx aynı görüş doğrultusunda insanların da bir hammadde olarak insafsızca kullanılmalarına kesinlikle karşı çıkmış ve insanların bu durumu aşabilecekleri ve üretimi kendileri için denetleyebilecekleri yollar aramıştır. Marx'ın kalıcı ve olağanüstü değerli katkısı, işte bu görüşüdür. Ama Marx bu düşüncesini eskiden kalma bir üretim kavramı - ki hiçbir şekilde en kesinlikli tarihî maddeciliğin zorunlu bir sonucu değildir - çerçevesine yerleştirdiği için, tam anlamda alternatif bir toplumun anahatlarını belirleyememiştir. Bu eksikliğin nedeni, sadece Marksist düşüncenin sulandırılması ya da çarpıtılması değildir. Asıl sorun ve engel, kavramın kendisidir.

Çünkü üretimin soyutlanması, asıl sorunun (maddi dünyadaki top-

lumsal insan ilişkilerinin biçimi) özelleştirilmiş ve nihayet ideolojik hale getirilmiş bir biçimidir. İleri sürdüğü "kendi kendini yaratan insan" görüşüyle Marx, kendi zamanında gözlemlediği gelişmiş süreçlerle bağlantılı olan özel bir *anı* farkettiğini gösterir: Doğayı yeni bir geçim aracı olarak değerlendirerek dönüştürmek: Yani *üretmek*. Ama "insan" - yaşayan kadın ve erkekler - bu uzmanlaşmış ve bilinçli müdahale gerçekleşmeden önce de kendi toplumsal ve maddi beceri ve yeteneklerini geliştirerek, "kendi kendini yaratıyordu". Avcı toplumlar halinde, kendiliğinden oluşmuş bir doğada yaşarken, insanlar toplumsal ve teknik yeteneklerini zaten geliştirmişlerdi. Çeşitli müdahale ve üretim aşamaları sonucu oluşan değişme, hem insanları hem de doğayı farklılaştırdı, ama bazı önemli bakımlardan, insanın daha önce geçirmiş olduğu evrenin bir devamıydı. Gerçekleştirilen bir çok başarılı yenilikte (bitki ve hayvanların seçilerek yetiştirilmesi; bu tür bir seçim de ancak etkileşimli bir gözlem sonucunda yapılabilirdi) halen kendiliğinden oluşmuş doğa ile aradaki bağın koparılmamasına dikkat ediliyordu. Dönüştürücü müdahale düşüncesinin en yoğun müdahale biçimleri, bizim şimdi teknolojik olarak - maden işlemeden modern kimya ve fiziğe kadar - adlandırdığımız biçimlerdir ama pratikte bu müdahale biçimleri de en yararlı oldukları biçimlerde, aynı şekilde hem fizikî hem de toplumsal dünyanın etkileşimli bir gözlemi sonucunda gerçekleştirilmişti. Ancak bu süreçler "üretim" olarak soyutlanıp genelleştirildiği ve bu anlamdaki üretim, bütün diğer insanî ve doğal süreç ve koşullara göre öncelik kazandığı zaman müdahale tarzının -hem maddi, hem de toplumsal - sorgulanması gerekir. Sorgulanması gereken nokta ise sadece müdahale - "üretim" değildir; bu müdahalenin doğa ve insanlar üzerindeki pratik etkileri de araştırılmalıdır.

Sadece "üretim tarzı"ndan yola çıkan bir toplumsal analiz, bizim bu olguyu görmemizi ya da ciddiye almamızı engeller. Kapitalist üretim tarzı, pratikte doğal bir dünyadaki insan toplumlarının daha yaygın ve daha gerekli ilkesinin yerine geçmeyi amaçlamıştır: bu kavram da aynı şekilde teoride insanla ilgili toplumsal ve maddi faaliyetlerin daha yaygın temellerinin yerine geçmeyi amaçlamıştır. Bu tür özel müdahaleci üretimden önceki insanlık tarihini tarih - öncesi ve hatta insanlık öncesi olarak değerlendirmek olağandı. Müdahaleci üretimin egemenliğinin en yoğun olduğu bu aşamada tarih öncesinin başka bir aşamasının ya da tarihin ikinci ama tamamlayıcı bir aşamasının (hem kendinden önceki aşama kadar faal hem de

onun kadar sınırlı) bütün gezegene ve gezegenin dışına kadar yayıldığını farketmemiz gerekir.

Çünkü daha da fazla müdahale olanaklarını hesaplayan bu bilinç (günümüze uzanan o tarih çağını da bu bilinç başlatmıştır) yerini müdahalenin bütün sonuçlarını dikkate alan yeni bir bilince bırakmaktadır. Bu sonuçlar müdahalenin gerçek ve sürdürülebilir avantajlarıdır ve aynı zamanda insanları ve dünyayı umursamazlığın ve verdiği zararların kanıtıdırlar. Biz ancak bu yeni bilinçle gerçekleştirebileceğimiz farklı bir müdahale sonucunda kendimizi yeniden oluşturma imkanı bulabiliriz. Söz konusu olan müdahale, artık üretim için yapılan uzmanca müdahale değildir. En iyi ve en kalıcı olabilecek müdahalelerin başarısı, bu uzmanlaşmış ve ezici gidişi sınırlayarak olanakları da göstermiştir. Bu yeni müdahale biçiminde insan ihtiyaçları daha geniş ölçülerde dikkate alınır ve fizikî dünya ile daha yakın bir temas kurulur. Üretim için hammadde biçimindeki eski yönelim reddedilir ve bunun yerine hayatiyet yönelimi ön plana geçer: Yaşayan bir dünyada insanların önce birbirlerini düşündükleri, pratik, kendi kendini idare edebilen, kendi kendini yenileyebilen toplum yönelimi.

"Üretim olarak toplum" düşüncesi yerine daha geniş bir kavramı, fizikî bir dünyada insan ilişkilerinin biçimi - tam anlamıyla *hayat tarzı* - görüşünü yerleştirdiğimiz zaman üçüncü bir düşünce değişikliği gereklidir. Bu değişme "duygu" ve "akıl" karşıtlığını aşan çağdaş bir akımda kendini gösterir. Halen eski bilinci sürdüren insanların zamanımızdaki hareketleri feminizm, barış, ekoloji "duygusal" hareketler olarak nitelemeleri anlaşılabilir bir tavırdır. Kaybedecek çok fazla şeyi olanlar daha abartmalı bir kelimeyle "histerik" de derler buna, ama "duygusal" nitelemesi bile amacına ulaşmaktadır. İma edilen karşıtlık bu "duygusallık" ile egemen sistemlerin akılcılığı arasındadır. Bu yoruma tepki olarak genellikle muhalif kampanyaların ne kadar rasyonel ve akılcı olduklarını göstermek için uğraşılır. Gerçekten de bu kampanya ve akımlar akılcıdır. Ama bu aşamada önemli bir noktanın belirtilmesi gerekir. Çünkü aslında bu "duygusal" nitelemesi - yaşayan insanlarla doğrudan ve uzlaşmaz bir ilişki - eski bilincin iflas ettiğini açıkça gösterir. Duygular mal üretemez. Duygular hesapların farklı olmasını sağlayamaz. Duygular katı iktidar ilişkilerini değiştiremez. Ama eğer yaşayan insanlar söz konusuysa "duygusal" olarak nitelenen her şeyin mutlak ve öncelikli bir önemi vardır.

Yukarıda belirtilen daha geniş kavram bu noktada önemlidir. İlgimizi bütün hayat biçimlerine yöneltirsek duygular ile akıl arasında mantıklı bir karşıtlık kurulamaz. Bütünsel ilişki biçimleri ele alınınca bu özelleştirilmiş ve bölünmüş yansıtmalardan kurtuluruz. Halen iyi ve kötü akıl biçimleri olduğu gibi iyi ve kötü duygular da söz konusudur. Ama iyinin biçimlerini birbirinden ayırma alışkanlığı tamamen çarpık bir toplumsal düzenin sonucudur; bu çarpık düzende akıl duygusal olarak kabul edilmeyen ya da itici olan eylemleri çoğu kez haklı göstermek zorunda kalmıştır.

Bozuk düzenin kendisi özellikle rasyonel ya da akıllı değildir. Bu düzen özelleşmiş ve bölünmüş alanlarında yeterince zekidir ama bir bütün olarak değerlendirildiğinde genellikle aptalca ve karmakarışıktır. Aynı zamanda bazı temel dürtüleri, özellikle hırs ve açgözlülük gibi kötü duyguları etkin olarak üretir. Aşırı biçimlerinde bu duygular savaş ve katliam boyutlarına ulaşmıştır. Bu düzen şimdiye kadar mümkün olmayan bir birleşimi - aşırı bir tüketim ile yaygın bir duygusal bunalımı - gerçekleştirmiştir.

Doğru bilgilenmeye dayalı akıl ve araştırma bu karmaşık biçimleri inceleyebilir, ama bu biçimlere gösterilen en kuvvetli tepkinin en genel "duygusal" düzeylerde ortaya çıkması hiç de şaşırtıcı değildir. Herhangi bir ikincil nedenin ya da bilgilenmiş mantığın devreye sokulmasına fırsat kalmadan bir tepki gelişir: Sadece hammadde olarak kullanılma biçimlerinin hepsine karşı çıkan ve büyük bir duygusal güç taşıyan tamamen mantıklı bir tepki. Bu tepki çok farklı yönlerde gelişebilir ama şimdi şekillenmekte olan yeni kavramlarda ve çeşitli ilişkilerde - hep yenilenen ve araştırılan gerçek bağ biçimleri - aldığı biçimlerle de bu tepki alternatif bir toplumsal düzen için gerekli olan pratik araçları ve enerjileri harekete geçirebilir. Bu alternatifin teorik düzeyde sürekli değişiyor ve zenginleşiyor olması önemlidir.

Bu alternatifteki esas fark "üretim" düşüncesinden "hayatı sağlama" düşüncesine kayılmasıdır: Yani yabancılaşmış bir genellikten dolaysız ve pratik hayat biçimlerine yönelme. Ortak ilişkileri ve diğer enerji ve çıkarlarla uyumlu olan yerleşik biçimleri oluşturabilecek olan gerçek temeller bu pratik hayat biçimleridir. Ayrıca bu pratik biçimler bu tarihî aşamada üretim araçlarının gelişme süreci içerisinde çoğu insanın zaten uygulaması gereken değişimlerdir.

2000'e yaklaştığımız bu yıllarda bazı tehlikeleri sezebiliriz ama bu arada bazı umut ışıklarını da gözden kaçırmamak gerekir. Resmi kültür biçimlerinin bize yansıttığından daha fazla hevesli ve yapıcı çalışma, daha faal bir özen ve sorumluluk söz konusudur. Bu olumlu gelişmelerin daha genel ve faal tehlikeler tarafından gölgelendiği de doğrudur. Resmî kültür tarafından yayılan ama aynı zamanda da kendiliğinden oluşan bir şüphecilik de bu gelişmeleri gölgeler: Gösteri dağıldığı, konuşma silikleştiği, kitap kapandığı zaman geriye bir süre için geçiştirdiğimiz ya da ideal olarak yerine başka bir şey koyduğumuz, ama her zaman yerleşik ve orada olan ve bizim gerçekten inanmamız gereken eski bir yıkılmaz merkez - sınırlı günlük gerçekliğin yeniden üretimi - çıkar karşımıza.

Bu durumda iki noktanın belirtilmesi gerekir. İlkin, şimdilerde çok çabuk gerçekleşen nesnel değişiklikler sadece şaşırtıcı değil aynı zamanda tedirgin edicidir. Bu önceden tahmin edilmeyen tehlikeler ve gittikçe artan huzursuzluklarla birlikte yaşayabilmek için önerilen yollar kısa vadede başarılı ve etkili olmaktadır, ama uzun vadede bu yollar da başka tehlike ve huzursuzluk biçimleridir. Çünkü hem gerçek hem de hayal edilmiş beklentilerle geçen bir çeyrek asırdan sonra yaşanan bu dönem (izin verildiği takdirde) çok sıkı denetim uygulamalarının yürürlükte olduğu, koşulların ve fırsatların özellikle azaltıldığı, savaş ve düzensizlik zamanları için yapılan acil durum hazırlıklarının yoğun olduğu ama yeniden silahlanma, gözetim ve karşılıklı düşmanca denetim programlarının yetersiz kaldığı bir dönem olacaktır. X Planı bu süreç içinde yaşayabilir (zaten bu süreç için özellikle oluşturulmuştur) ama faal ve barışçı insanlar uzun süre bu süreç içinde yaşayamaz.

İkincisi, bizi en çok denetleyen ve sınırlayan düşünceye - bu tür bir dünyanın kaçınılmaz bir gelecek olduğu - karşı çıkmamızı gerektiren çok önemli nedenler vardır. Bizi şimdi engelleyen kendi ekonomi yasalarıyla ve savaş yasalarıyla işleyen kaçınılması mümkün olmayan bir dünya değildir. Bizi engelleyen öğeler başkadır: ***Real politik*** ve *force majeure*'ün (büyük güç) tanımlanabilir süreçleri, iktidar ile sermayenin adlandırılabilir, tanınabilir temsilcileri ve bütün bu öğelerin kısa vadeli baskılarla birleşmesi ve uyumlu bir sağduyunun itaatkâr davranışları. Bu engelleri aşabilmemiz için onları görmek yeterli değildir. Bu engellerden o kadar çok söz edilmiştir ki bir çok insan için haber niteliği bile taşımazlar. Asıl hareket noktası *kendi* enerjimizle ve yeteneklerimize güvenmeyi başarmaktır.

Farklı bir gelecek yaratma ihtimalinin yüzde 50 olduğunu varsayarsak, sorunları ayrıntılı bir yeniden değerlendirmeye tâbi tuttuktan sonra da bu ihtimaller genellikle yüzde 50'dir. Aslında bir tür yeniden değerlendirme biçiminde tam karşıtı bir hesap da çıkabilir. Güçler ve fırsatlar dengesi ancak pratik alternatifler olduğuna dair ortak bir inanç ve kararlılık paylaşıldığı zaman değişmeye başlar. Kaçınılmaz olduğu düşünülen durumlara karşı koyulmaya başlandığında artık umut yolculuğumuza çıkmaya hazırlanabiliriz. Çözümler pek kolay olmayabilir, ama hâlâ bulunabilecek ve keşfedilebilecek zor çözümler de vardır ve bizim de oluşturmayı ve paylaşmayı öğrenebileceğimiz çözümler bunlardır. Uzun devrimin ta başından beri anlamı ile hareket noktası işte budur.

Günümüzün en önemli radikal düşünürlerinden olan Raymond Williams, bu kapsamlı ve kışkırtıcı eserinde toplum düzeni, iş hayatı, boş zaman, kültür, teknoloji, kültürel kurumlar, özel hayat, savaş ve barış gibi konulara ilginç yaklaşımlar geliştirerek yeni ve dinamik bir sosyalist yol öneriyor.

Murat Belge **İkibin'e Doğru**'ya yazdığı önsözde şöyle diyor: [Williams bu kitabı Rudolf Bahro'nun **Alternatif**'inden esinlenerek yazmıştı. Bilindiği gibi Bahro, Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin eleştirel sosyalist bir muhalif yurttaşıydı. Muhalefetinden ötürü çeşitli kereler başı derde girmişti. 'Reel-sosyalizm' pratiğini eleştirdiği bu kitap Batı'da geniş yankılar uyandırdı. Bu sırada Raymond Williams, "Doğu Bloku'ndan biri kendi toplum yapısını, iktidar yapısını, bunların ürettiği handikapları enine boyuna inceleyerek ortaya bir 'alternatif' çıkarıyor. Oysa bizler Batı'da böyle bir çalışmaya başlamadık bile" diyerek kolları sıvadı. Bu kitap işte bu çalışmanın sonucudur. (...) Sunduğu 'alternatif'in çerçevesini de insan hayatında mutlaka olması gerektiğine inandığı **değerlere** dayandırıyor. Böylece bizi, kendimize "değerli" bir hayat kurma mücadelesine çağırıyor. (...) Kimileri... birilerini azarlamak üzere varolur. Kimileri de Raymond gibi tevazu ve sabırla ürün verir. Her zaman değilse de çoğu zaman, onların düşüncesi insanlık tarihinin gerçek değişimlerine daha fazla katkıda bulunuyor.]

AYRINTI
İNCELEME